

Történelem és muzeológia 5. (2018-2019)/1-2.

Tartalom

Szemere-írások (Szemere Bertalan és Szemere Mária írásai. Előszó és jegyzetek: Gyulai Éva)

- **GYULAI Éva : [Szemere Bertalan és leánya, Szemere Mária családtagjaikról szóló írásai](#) 1-28 [2.75 MB - PDF]**
- **SZEMERE Bertalan : [László emlékezete \(1837\)](#) 30-40 [773.89 kB - PDF]**
- **SZEMERE Bertalan : [Mária emlékezete \(1840\)](#) 40-55 [1.41 MB - PDF]**
- **SZEMERE Bertalan : [Atyám emlékezete](#) 56-68 [1.07 MB - PDF]**
- **SZEMERE Bertalan : [Teresia emlékezete](#) 69-79 [1.40 MB - PDF]**
- **SZEMERE Bertalan : [Irénke emlékezete](#) 80-94 [886.50 kB - PDF]**
- **SZEMERE Mária : [\[Szemere Bertalan\], 1869](#) 95-100 [1.09 MB - PDF]**
- **SZEMERE Mária : [Utóhang Szemere Bertalan műveihez, 1870](#) 101-105 [534.27 kB - PDF]**

Tanulmányok, cikkek

- **KŐMÍVES Tibor : [A Szemere-örökség Vattán a 19. században](#) 106-129 [3.43 MB - PDF]**

- **TIHÁNYIOVÁ Monika** : [A Pelsőci Bebek család temetkezési helyei és síremlékei](#) **130-143** [1.06 MB - PDF]
 - **CsÍKI Tamás** : [Abaúji birtokosok a 19. században](#) **143-148**
[426.51 kB - PDF]
 - **KAPUSI Krisztián** : [Miskolci városrajzolatok, 1872-1876](#) **149-169** [2.07 MB - PDF]
-
-

Források

- **KÁRPÁTI László** : [Két 16. századi egyházi szláv kódex a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményében](#) **171-176**
[1.63 MB - PDF]
-
-

Muzeológia

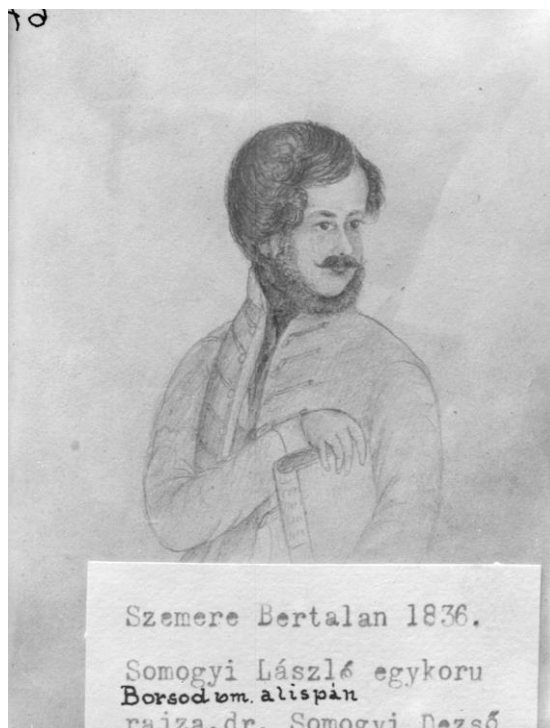
- **SPÓNER Péter** : [CINEFEST 2019 : "Jobb, mint a film!" A Herman Ottó Múzeum Történeti Tárának időszaki kiállítása \(Miskolc, Művészetek Háza, 2019. szeptember 13-23.\) \(Szakmai koncepció\)](#) **177-186** [1.10 MB - PDF]
-

Szemere Bertalan és leánya, Szemere Mária családtagjaikról szóló írásai*

GYULAI ÉVA

The writings of Bertalan Szemere and his daughter: Maria Szemere on their family members

Szemere Bertalan szépírói munkái 150 évvel ezelőtt jelentek meg először és utoljára leánya, Szemere Mária szerkesztésében és hathatós közreműködésével, és az utolsó irodalomkritika is több mint 110 évvel ezelőtt foglalkozott velük. Azóta szinte feledésbe merültek, vagy, ami még rosszabb, közönybe fulladtak. Az utókor Szemere írásainak csak három, műfajában is elkülönülő csoportjával foglalkozik: reformkori útinaplójával, beszédeivel és emigrációban született naplóival, ezekkel is inkább mint történeti forrásokkal, semmint irodalmi alkotásokkal. A politika csúcsára jutott Szemere Bertalant kevesen, köztük Kiss Ernő (1868–1931), a piarista szerzetes tanárból lett irodalomtörténész tekintette szépírónak az *Erdélyi Múzeumban* 1908-ban megjelent tanulmányában,¹ illetve Csorba Zoltán Miskolc és Borsod irodalmi múltjáról írt tanulmánykötetében elemzi szépirodalmi tevékenységét, igaz, családtagjaira való emlékezéseivel alig foglalkozik.²

1.
SOMOGYI László:
Szemere Bertalan borsodi követ, 1836
Ceruzarajzról készült üvegnegatív
(HOM FN Ltsz. 10235)

*A tanulmány és a kutatás az EFOP-3.6.1-16-00011 jelű Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése című projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Kiss 1908; Kiss 1912. 218.; 224.

² CSORBA 1961, újraközlése: CSORBA 1994. Porkoláb Tibornak köszönöm, hogy Csorba Zoltán tanulmányára felhívta a figyelmemet. Csorba Zoltán a Mária emlékezete c. írás alapján Szemere Mária halálának és sírjának helyszíneként Csobaj helyett, tévesen, Tokajt nevezi meg.

Pedig Szemere Bertalan pályája elején még művészek, írók és költők tartotta magát, és tervei között az írói hivatás versenyzett a politikai pályával, erről így vall Párizsban írt napló-feljegyzésében:

Midőn egykor, még mint ifjú, a pályaválasztás belső aggodalmai közt tépelődtem, s annak, amit óhajtottam, legnagyobb része szegénységem miatt elérhetetlen, választatlan volt, kettő után nyújtám kezemet. Az irodalom felé hajlamom vonzott. A politika felé a hazai körülmények. Ez utóbbin kívül másra készülni sem lehetett a magyar ifjúnak, sem eszköz, sem hely, sem vezetők; és ha a haza dolgát a magyar nemes nem vette szívére, a többi osztály ki volt zárva legszentebb kötelessége teljesítéséből. Én akkor így okoskodtam, kilépve a collegium falai közül, — valahol ott van Naplóm, — irodalmi készület nélkül a politikus tökéletlen nagyon, elég volt szereplő férfaink között körültekintennem, és viszont gyakorlati tapasztalás nélkül a politikus író a tévelygés gyermeke. És még azt mondtam ismerőseimnek: e két pálya kiegészíti egymást, mint pálya és mint az életnek útja nem enged megszorulnom.

Ha bármi sors leszorít a politikai térről, ott van az irodalmi, nagy tér az. Ha pedig az irodalmin nem lehet, vagy nem tudok hatni, a politikai pályán mozgok. (SZEMERE Bertalan, 1850).³

Szemere szépírói dolgozatai nem sokkal 1869 januárjában bekövetkezett halála után jelentek meg, politikai beszédeivel és emigrációs naplóival, útleírásával és levelezésével együtt.⁴ A hatkötetes életmű szerkesztési munkájának nagy részét életműve és kultusza gondozója és fenntartója: leánya, Szemere Mária végezte el, aki utószót is írt a szépirodalmi dolgozatokat és beszédeket tartalmazó utolsó, 6. kötet végére.⁵ Nem véletlenül ide, hiszen a szépirodalmi dolgozatoknak minősített Szemere-írások, egy kivétellel, családtagjairól szólnak, elhalt szeretteiről, akiknek íásaival mint egyfajta portrékkal és személys, „családi emlékbeszédekkel” állított emléket. Az egyetlen családi kívüli személy, akiről családtagjai mellett megemlékezett, politikusi és irodalmi ideálja, Kölcsey volt. Szemere az emlékezéseket maga is együtt kívánta sajtó alá rendezni, Párizsban rendezgette, javíttatta is őket, végül azonban kéziratban maradtak.⁶

Szemerének a *Kölcsey emlékezete*,⁷ illetve fiatalon elhunyt nővéréről szóló emlékirása és irodalmi portréja⁸ már a reformkorban megjelent, az Eötvös József által szerkesztett és Heckenast Gusztávnál megjelent *Budapesti Árvízkönyv* IV., ill. V. kötetében. A *Mária emlékezete*ben az ifjú reformpolitikus és író, akit az *Utazás külföldön* c. munkájáért⁹ a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választottak, imádott hűgáról, a 24 évesen meghalt Jakabfalvy Sámuelné Szemere Máriáról (1816–1840) közöl szívszorító és mélyen érzelmes visszaemlékezést.¹⁰ A fiatalasszony Szemere Mária férje, Jakabfalvy Sámuel (1812–1846) birtokán, a Tokajhoz közeli Csobajon halt meg 1840. június 8-án, a helyi református lelkész június 10-én temette el.¹¹ Jakabfalvai Jakabfalvy Sámuel és szemerei Szemere Mária 1836. augusztus 18-án esküdtek Vattán a református templomban, kislányuk, az 1838. november 30-ikán Csobajon született Jolán¹² gyámja Szemere Bertalan lett, miután 1846. március 14-én édesapja, Jakabfalvy Sámuel is meghalt Csobajon.

³ SZEMERE 1869. I. 91. (1850. március 1–15.)

⁴ *Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* I–VI. Ráth Mór, Budapest, 1869–18701.

⁵ *Utóhang Szemere Bertalan műveihez. Szemere Máriától. Pesten, 1870. szept. 15.* In: SZEMERE 1870. 300–307.

⁶ Az „Emlékezetek” egy részét (Atyám emlékezete, Terésia emlékezete, Irénke emlékezete) száműzetésében, másik részét a forradalom előtt írta szerző. — Ez utóbbiak szépirodalmi folyóiratokban jelentek meg 48 előtt; azonban Szemere maga tervezte Párizsban, hogy összes „Emlékezeteit” egy kötetbe összegyűjtve kinyomatja, s e célból javíttatott is a régiebbeken. [Előszó]. SZEMERE 1870. 1.

⁷ SZEMERE Bertalan: Kölcsey emlékezete. In: *Budapesti Árvízkönyv* IV. (1840) 205–224.

⁸ SZEMERE Bertalan: Mária emlékezete. In: *Budapesti Árvízkönyv* V. (1841) 1–31.

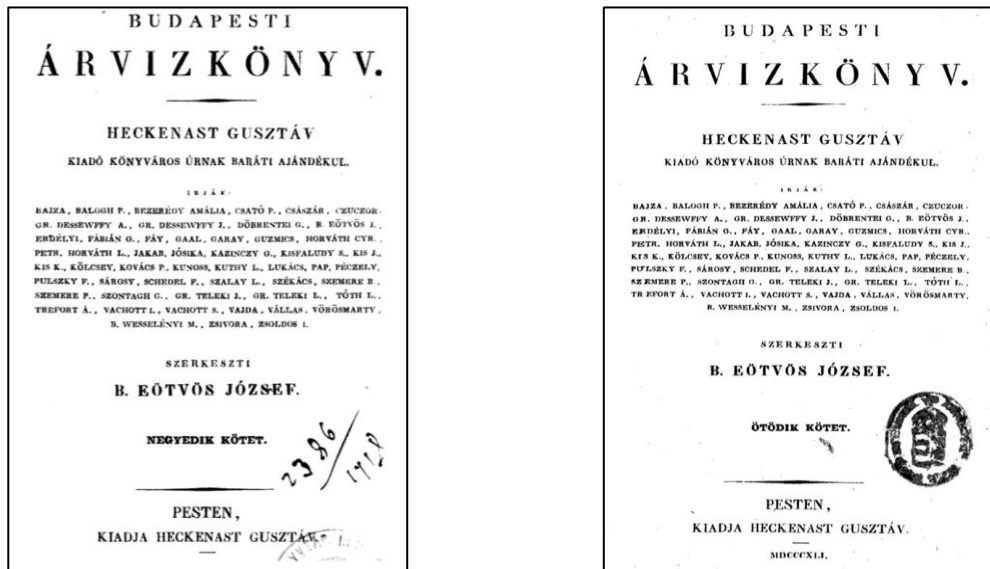
⁹ SZEMERE Bertalan: *Utazás külföldön* 1–2. Magyar Királyi Egyetem, Pest, 1840. 2. bővített kiadása: Geibel Károly, Pest, 1845

¹⁰ Kölcsey emlékezete... Mária emlékezete... Mari testvére, édes anyjának szemfénye, 1840-ben meghalt. Őt siratja el e műben a szerető testvér, kinek vigasztalás, hogy panaszaival a siratottnak emlékezetét megörökíti. E két műben igazi művész Szemere, aki gonddal fűzi mondatait, pazarul alkalmazza a képeket, hasonlatokat. Különösen a Mária emlékezete olyan, mintha prózában írt költemény lenne: az érzés oly közvetlenül jut benne kifejezésre, az egész oly gyöngéd és finom, mintha halvány színben szőtt selyem gobelin lenne. Kiss 1912. 2018.

¹¹ Tiszáninneri Ref. Egyházkerület, Csobaj Ref. Egyház anyakönyvei 1805–1851. p. 83/113.

¹² Tiszáninneri Ref. Egyházkerület, Csobaj Ref. Egyház anyakönyvei 1805–1851. p. 43/71.

A Kölcsy és hűgát, Máriát gyászoló ifjú Szemere az irodalomtörténész szerint a kor érzelmes felfogásának megfelelő és szépirodalmi igényű, költői ihletésű prózával jelent meg a reformkor nívós almanachjában, az *Árvízkönyv*ben.¹³

2. A Budapesti Árvízkönyv IV. és V. kötetének címlapja (1840–1841)

KÖLCSEY'
E M L É K E Z E T E.
IRTA
SZEMERE BERTALAN.

Mélyen 's csendesen fekszik a' halott a' föld alatt. De vajjon mint mélyen 's mint csendesen, oly érzéketlenül is? Nincs neki többé tudása sem arról mi a' sir' éjjele tül tan, sem arról mi ide fen az élet' forró zajában történik? Nem eped kebele a' mult' emlékezte után? Sem jövőndöt nem vár nyugtalan lélekkel? Nem hallja azoknak dobogását kik fölötté keseregve járdálnak, 's azon fájdalomokról miket halála okozott, azon könnyekről mik érette ontatnak,

MÁRIA' EMLÉKEZETE.
IRTA
SZEMERE BERTALAN.

Je cessai de souffrir aussi: mais si je croyais ne la pas revoir dans l'autre vie, ma faible imagination se refuseroit à l'idée du bonheur parfait que je m'y promets.

Rousseau.

Ki Tokajnak magános hegyét messziről kékelleni látja, akár a' hazaszerzés' nagy ünnepe ragyogjon vissza lel-kére, akár a' híres szőlővessző' gerédes lugosaira emlékezzék, kedv és öröm gyl annak keblében. Csak nekem emelkedik az egy bus pyramisként, mely halott' fölébe épült, és benne, mérfuldek' távolából is, egy sir-nak magas és örökös emléket csak én pillantom meg. Mert mellette szenvedett 's most alatta nyugszik Mária. Lélekben gyakran megszállom sirhalmát. 'S rajta, e' határdombon föld és menny között, kibeszélhetetlen kínok' óráit élem. Nem porait járok én őzen, melyek a' siré-vel nem sokára elválaszthatlanul összevegyülnek, mert hideg hamvak' illetésinél érezhetné-e a' maradék, hogy azok egykor emésztő tűzben lángoltanak? Inkább ohajta-nám rövid élete' szomorú emlékeztét hiven áltadni a' földnek és a' jóknak, nem annyira ő érette ki a' rényt dicsősége nélkül szereté, mint magamért, mert szenvedő-nek nincs nagyobb vigasztalás annak tudásánál, hogy fáj-dalmi által a' siratottának emlékezte megörökítettik.

3–4. Szemere Bertalan írásai az Árvízkönyvben, 1840–1841
(Budapesti Árvízkönyv IV. 1840. 206–207. és V. 1841. 1–2. alapján)

¹³ Az Árvízkönyv ötödik kötetében jelent meg: Mária emlékezete. Mari testvére, édes anyjának szemefénye 1840-ben meghalt, őt siratja el a szerető testvér; vigasztalás neki az a tudat, hogy panaszaival a siratóinak emlékeztétét megörökíti... művében Szemere már nem az egyszerű, értekező stílust használja, bennök már inkább szépíró. Nagy gondot fordít minden szavára, pazarabbul alkalmazza a képeket és hasonlatokat. Különösen szép a Mária emlékezete, mintha prózában írt költemény lenne; az érzés oly közvetlenül jut kifejezésre, az egész oly gyöngéd és finom, mintha halvány színben szótt selyem gobelin lenne. Kiss 1908. 88.

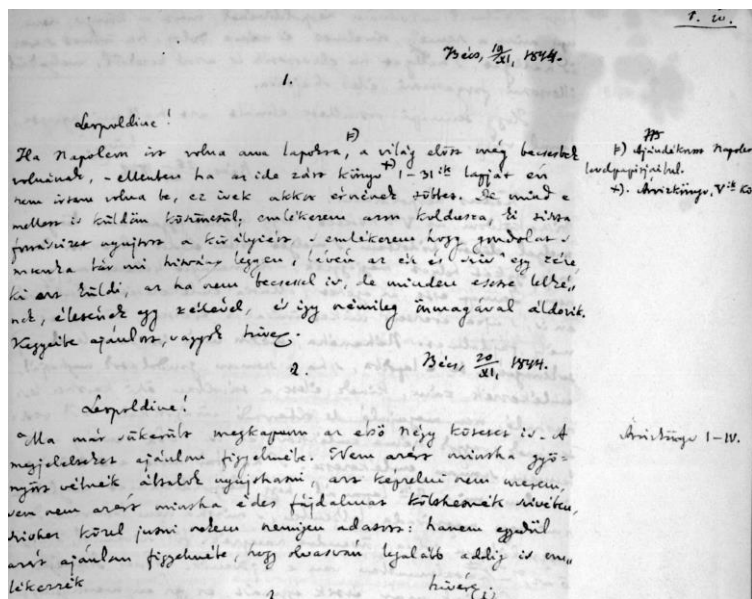
Érdekes, hogy az *Árvízkönyv*ben Szemere egy Rousseau-idézettel vezeti be a Mária emlékeztétét, ezt azonban az 1870. évi kiadásból kihagyták.¹⁴

Szemere az *Árvízkönyv* köteteiben megjelent emlékirásaira olyannyira büszke volt, hogy udvarolt is velük, mindkettőt odaadta az 1844-ben megismert és rögtön megszeretett Jurkovics Leopoldinának (1824–1865), későbbi feleségének. Első leveléből kiderül, hogy Szemere olyan drága levélpapírra írta szerelmes levelét, amelyen megjelent Napóleon ábrázolása, feltehetően dombornyomással. Ilyen, Németországból származó, neves személyiségek arcképével díszített, porcelánhatású nyomott levélpapírt már 1841-ben árultak Ausztriában.¹⁵

Bécs, 19./IX. 1844. Leopoldine! Ha Napoleon írt volna arra [a] lapokra (ajándékom Napoleon levélpapírjaiból), a világ előtt még becsesbek volnának, ellenben ha az ide zárt könyv (*Árvízkönyv* V-ik kötet) 1–31-ik lapját én nem írtam volna be, ez ívek akkor érnének többet. De mind e mellett is küldöm köszönetül; emlékezem arra [a] koldusra, aki tiszta forrásvizet nyújtott a királyiért, s emlékezem, hogy gondolat s munka bármi hitván legyen, lévén az ész és szív egy része, ki ezt küldi, az, ha nem becsessel ír, de minden esetre lelkenek, életének egy részével, és így némileg önmagával áldozik. Kegyeibe ajánlva, vagyok híve.

Bécs, 20./IX. 1844. Leopoldine! Ma már sikerült megkapnom az első négy kötetet is (*Árvízkönyv* I–IV.) A megjelölteket ajánlom figyelmébe. Nem azért, mintha gyönyört vélnek általok nyújthatni, azt képzelni nem merem, sem nem azért, mintha édes fájdalmat költhetnék szívében, szívhez közel jutni nekem nemigen adatott: hanem egyedül azért ajánlom figyelmébe, hogy olvasván, legalább addig is emlékezik – hívére.

Szemere Bertalan levelei Jurkovics Leopoldinához.¹⁶

5. Szemere Bertalan levelei Jurkovics Leopoldinához, 1844. nov. 20–21.
(MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r. f. 1.)

¹⁴ Je cesserai de souffrir aussi: mais si je croyois ne la pas revoir dans l'autre vie, ma faible imagination se refuseroit à l'idée du bonheur parfait que je m'y promets. ROUSSEAU [Hamarosan megszűnök szenvedni én is, de ha nem hinném, hogy viszontlátom a másik világban, nem tudnám tökéletesnek képzelni a boldogságot, amiben odaát reménykedem. BENEDEK Marcell fordítása.] J.-J. Rousseau az idézetben édesanyja elvesztésén érzett fájdalomról ír (Második veszteségem, még érzékenyebb és sokkal pótolhatatlanabb, a legjobb asszony és anya elvesztése volt, aki immár évekkal terhelten, betegséggel és nyomorúsággal túlterhelten elhagyta a siralomnak völgyét, hogy a jók honába költözzék, ahol a kedves emlékezés lesz a földi jótétemények örökös jutalma... megszűnt segíteni a szenvedőkön, s megszűnt szenvedni ő maga is. Hamarosan megszűnök szenvedni én is... ROUSSEAU 2001. II. 366.)

¹⁵ Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbe-Blatt: zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse für alle Stände, 3. (1841) 192.

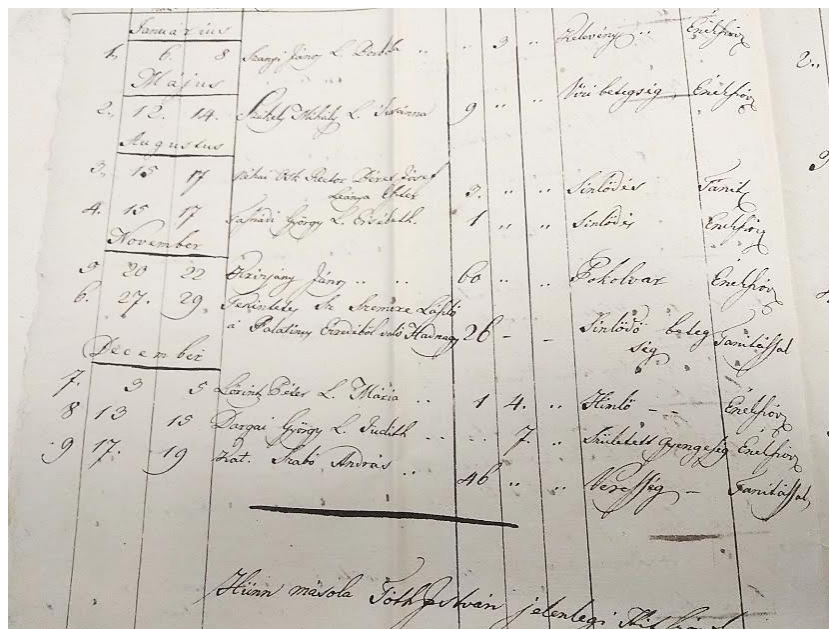
¹⁶ Szemere Bertalan leveleskönyve. MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r. f. 1r. A kutatásban nyújtott segítséget megköszönöm Babus Antal és Mázi Béla uraknak. Szemere leveleskönyvéből – a forrás megjelölése nélkül – néhányat közölt: MÉSZÖLY (szerk.) 1941. Szemere Bertalan leveles könyvének forráskiadása megjelenés alatt!

Szemere egyik Bécsben írt levelében külön is felhívja a figyelmet a Mária emlékezete c. portréjának egyik részletére, amelyben a „szerelem az első látásra” érzését írja le, nem tudván, hogy pár év múlva vele is megtörténik, amikor későbbi feleségét, Jurkovics Leopoldinát először megpillantja:

Bécs, 25/XI. 1844. Kedves Leopoldinám! Visszaküldöm az V-ik kötetet, hogy legyen ugyan azon könyv, mel[ly]el először hódoltam, s melyet tőlem először olvasott. Benne még egy-két helyet megjegyzék, – de mennyit kellene megjegyeznem! Ténny este az egészet (Mária emlékeztét) átolvasám én is, s újra éreztem, miket írásakor éreztem, örömet és mély fájdalmat. Néha-néha, midőn már itt nem leszek, majd tekintgessen be e lapokba, s ha a szomorú gondolatok meghatják, emlékezzék rám, kinek élete a távolban őszi kerthez lesz hasonló, „nem megújuló, de elhervadó virágokkal”. Sok veszteségnek vagyok néma emlékköve én is. Sok remény vált bennem szomorú emlékezéssé. S ha bár most az történt is velem, mi a 7-ik lapon áll [Történt-e veletek, hogy egy hölgyet meglátván, mintegy megvirrada lelketekben, s mintha nem kerestétek, de megtaláltatok volna, örvendő hangzék fel szívetekből: ő az, ő az?], hogy Leopoldinát meglátván, mintegy megvirrada lelkemben, s mintha nem kerestem, de megtaláltam volna, örvendő hangzék föl szívből, ő az, ő az...

Szemere Bertalan levele Jurkovics Leopoldinához, Bécs, 1844. nov. 25. ¹⁷

Fivérét, ifj. Szemere Lászlót (1809–1836) négy évvel húga halála előtt veszítette el. A Palatinus-huszárezred fiatal tisztje beteg volt, ezért szüleihez és még otthon élő két testvérehez, Eugénhez és az esküvője előtt álló Máriához vonult vissza a Borsod vármegyei Vattára, a Szemere család apró birtokára és egyszerű kúriájába. Bertalan 1836 májusában találkozott utoljára Lászlóval Bécsben, amikor hosszú nyugat-európai utazása előtt állt, Szemere László pedig szüleihez indult hajón Pestre, s onnan Vattára. A fiatal tisztet 1836. november 27-én érte a halál Vattán, két nap múlva el is temette a helyi református lelkész, mégpedig ünnepélyes formában, „tanítással”, azaz prédikációval. Az 1850 előtti vattai református anyakönyvek elvesztek, a vármegyéhez kötelezően beküldött másolatai viszont megvannak a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában, a másolat szerint 1836. novemberében két református temetés volt Vattán, az egyik a 26 éves tekintetes Szemere Lászlóé. ¹⁸

6. Ifj. Szemere László temetésének bejegyzése a Vattai Ref. Egyház halotti anyakönyvének másolatában, 1836. Kőmíves Tibor felv. (MNL BAZML IV. 830. Vatta ref. egyház 1836)

¹⁷ MÉSZÖLY (szerk.) 1941. 267.; MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4-r. f. f1v

¹⁸ Szemere László halálozásának napja: Vatta, 1836. november 27. Temetése: Vatta, 1836. november 29. Tekintetes Szemere László a palatinus Ezredéből való Hadnagy. 26 [éves]. [Halálának oka]: Sínlődő betegség. [Temetése]: tanítással. A Vattai Ref. Gyülekezet halotti anyakönyvének másolata, 1836. MNL BAZML IV. 830. Vatta ref. egyház 1836.

Szemere Bertalan éppen Németországban, Frankfurt környékén járt, amikor fivére Vattán meghalt, de testvére halálhíre csak 1837. január elején, párizsi tartózkodása alatt ért el hozzá. Egy meg nem nevezett barátja leveléből értesült a gyász hírről, akinek id. Szemere László, az apa írta meg, és a barát ezt az értesítést is mellékelte Párizsba küldött leveléhez. A levélben a halál napjaként 1836. november 26. szerepel, a halotti bejegyzés szerint viszont Szemere László 1836. november 27-én halt meg Vattán, azaz: vagy a református anyakönyv, vagy id. Szemere László tévedett.¹⁹ Szemere Bertalan bátyjáról, Lászlóról szóló emlékezése tulajdonképpen naplórészlet,²⁰ abból a naplóból, amelyet a 1836/37. évi utazásán vezetett, ezért, a *Mária emlékezetével* ellentétben, írását nem kiadásra szánta, hanem saját magának dokumentálta testvére halálán érzett pillanatnyi fájdalmát és elkeseredését. Leánya, Szemere Mária azonban 1869-ben Pesten úgy vélte, ez a kéziratban megtalált naplórészlet is beleillik az emlékezések sorába. Talán már maga Szemere is a kiadásra szánt emlékezések közé sorolta párizsi emigrációjában, s így maradt fenn a kézirat.

A *László emlékezete* Szemere László halálának idején készült, nővérére, Szemere Máriára is nem sokkal a fiatalasszony halála után emlékezett prózai arcképében a szerző. Szemere Bertalan többi emlékezése viszont párizsi emigrációja idején született, néhány év távolából idézve fel szerettei alakját. Török- és görögországi tartózkodása után alig érkezik meg 1849 október végén Párizsba, hotelszobájában (*Hotel National, rue Notre Dame des Victoires*) már írásműveit tervezi, köztük a szabadságharc alatt Magyarországon meghalt anyósára való emlékezést, amelyet el is készít. Szemere felesége kislányával, Mimivel (Szemere Mária) még Magyarországon van, és csak egy év múlva, 1850. szeptemberében érkezik meg Párizsba, így a tervezett emlékezések az elveszett hazát és távollévő családot is pótolták az emigráns miniszterelnöknek.

[Párizs, 1849.] Novemb. 10—30. [...] Különben olvasással, tervezéssel foglalkozom. Megírom napam, a páratlan Theresia emlékezetét. Lett a forradalom áldozatja. [...] Decemb. 10—25. Én rendezvén magamat, három munkát akarnék bevégezni. 1. Therésia (napam) emlékezete. A forradalom áldozata lett. Nőmmel ő tett boldoggá. Ritka asszony volt. Bánatim kifejezésével nőmet vigasztalom. 2. A száműzött emlékezetei. Bujdoklásimat alakba öntve úgy írnék, hogy a hon maradiakban ébresztessék a bátorság s a nemzetiség és szabadság érzete. 3. A magyar történetet írnám meg, 1527-től kezdve máig, azaz a Habsburg-austriai ház alatt, egész terjedelemben. Erre pár év kellend. Felhasználom a francia s angol kútfőket. Az elsőt elvégeztem. A másodikról gondolkodom. A harmadikra munkába vettem az előkészületeket. (SZEMERE Bertalan, 1849)²¹

¹⁹ Páris, január 9. 1837. Testvérem meghalt. Barátom, ki megírta a keserves hírt, ezt egy előkészítő szóhalomban rejté el. Kegyetlen gyöngédség! Mint midőn puha tollak közül merül szívedbe az éles tűr. Levelét örömmel bontom fel s olvasom, s csaknem utolsó sorában mondja: „A gyászesetet atyád nekem is megírta.” Mi gyászesetet? A postaudvaron lévén, a melléklevélkét nem mertem elolvasni. Bizonyosan testvérem halt meg, elutazásomkor ő volt beteg. Siettem szállásom felé. [...] „A gyászesetet atyád nekem is megírta.” Mi gyászesetet? A postaudvaron lévén, a melléklevélkét nem mertem elolvasni. Bizonyosan testvérem halt meg, elutazásomkor ő volt beteg. [...] Csak este nyolc órákor léptem szobámba. Lefeküvé, s a levelet magam elébe tettem. Mellem elszorult, nem volt erőm, sem bátorságom belőle kiereszteni a fájdalom kígyóját. Végre belekezdttem olvasni. Sejtelmem valósult. Könnyeim záporokint omlának. Nem bírtam magammal, mint beteg, nyögve hánykódtam ágyamban. [...] Mely napon testvérem meghalt, múlt év november 26-án, az napon Frankfurt körül utazván, igen rosszul lettem. Így találom ezt följegyezve naplómban. Történetes volt-e e szenvedés, halálának napján, vagy a symphathia titokteljes folyamának művelete? Több volna ennek alapja, mint a pusztá véletlen? SZEMERE Bertalan László emlékezete. In: SZEMERE 1870. 35.

²⁰ SZEMERE Bertalan: *László emlékezete* (1837). In: SZEMERE 1870. 45–65.

²¹ SZEMERE 1869. I. 73., 79.

Szemere anyósa, Therese von Comper (1796 k.–1849),²² Jurkovics Mátyás udvari ágens özvegye, aki a magyar forradalom és szabadságharc alatt leányához, Szemere Bertalanné Jurkovics Leopoldinához (1829–1865)²³ költözött Magyarországra, 53 évesen halt meg Egerben, kolerajárvány következtében, és az egri székesegyház kriptájába temették 1849. április 17-én.

1849. April 17.

Az Egri Fő-Megyházi Kerkületben keblezett Egeri Római-Katolika Szent-Egyház

132. **MEGHOLTAIK ANYAKÖNYVE.**

Év, Nap, Honap.	A 'Megholt' vezeték és kereszt neve.	Élet kora.	Hitt vallása.	Állapotja.	Részvétel-e a' Halottak' Szentségében.	Halála helye.	Temetési helye.
1849. April 17.	Comper Teréz	53.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	28.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	8.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	50.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	50.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	28.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	53.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	2.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	20.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	38.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	50.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	27.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	27.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	27.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	
" "	Jurkovics Mária	27.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.	

Comper Teréz	53.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	28.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	8.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	50.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	50.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	28.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	53.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	2.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	20.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	38.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	50.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	27.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	27.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.
Jurkovics Mária	27.	katol.	özvegy	igen	Belvárosi kript.

7. Comper Teréz halálának bejegyzése az egri r. k. egyház halotti anyakönyvében, 1849.
Köves-Kárai Petra felv. (Eger Belváros R. k. Főplébánia, Halotti anyakönyv 1846–1851. f. 132.)

Jurkovics Mátyásné Comper Teréz veje és leánya, illetve ennek két öccse: ifj. Jurkovics László és Ferenc partecédulát is nyomtattak a temetésről:

²² Therese von Comperről bővebben: GYULAI 2018. 62–71.

²³ Jurkovics Leopoldináról bővebben: GYULAI 2018.

7. Szemere Bertalan anyósának gyászjelentése, Eger, 1849. ápr. 15.
OSZK KNYT Gyászjelentések gyűjtemény (Forrás: PANDeA)

8. Joó János: Egri Fő Templom c. metszetének (megjelent: Vallási és Egyházi Tár, III-dik füzet.
Beimel József, Buda, 1833. belső címlapján) színezett változata.
Főegyházmegyei Levéltár, Eger, Tervtár Num. 135. (dig. felv.)²⁴

²⁴ A kutatásban nyújtott segítségért Köves-Kárai Petrának és Mlakár Zsófiának tartozom hálával.

A *Teresia emlékezete* c. emlékirat, amelyet Szemere még Franciaországba érkezésekor, Marseille-ben kezdett el írni, ahol 1849. október 25-én lépett a szárazföldre, Szemere legszemélyesebb portréja, amelyben nemcsak kivételesen szeretett anyósát, hanem feleségét, Leopoldinát, sőt kettejük egyedülálló anya-lánya kapcsolatát, szimbiózisát is piedesztálra állítja. A mű szentimentális hangneme a romantika túlzásait is magán viseli, de „hősnőjének” túlradó érzelmekkel megrajzolt alakjában nemcsak a divatos romantikus látásmód, hanem a szerző anyósa iránti hihetetlenül mély és elkötelezett érzései is megjelennek. Kérdés, hogy a magyar irodalomban van-e másik olyan mű, amely egy (magyar) férfi (idegen származású) anyósa iránti emocionális viszonyát hasonló odaadással fejezi ki, mint Szemere emlékezése.

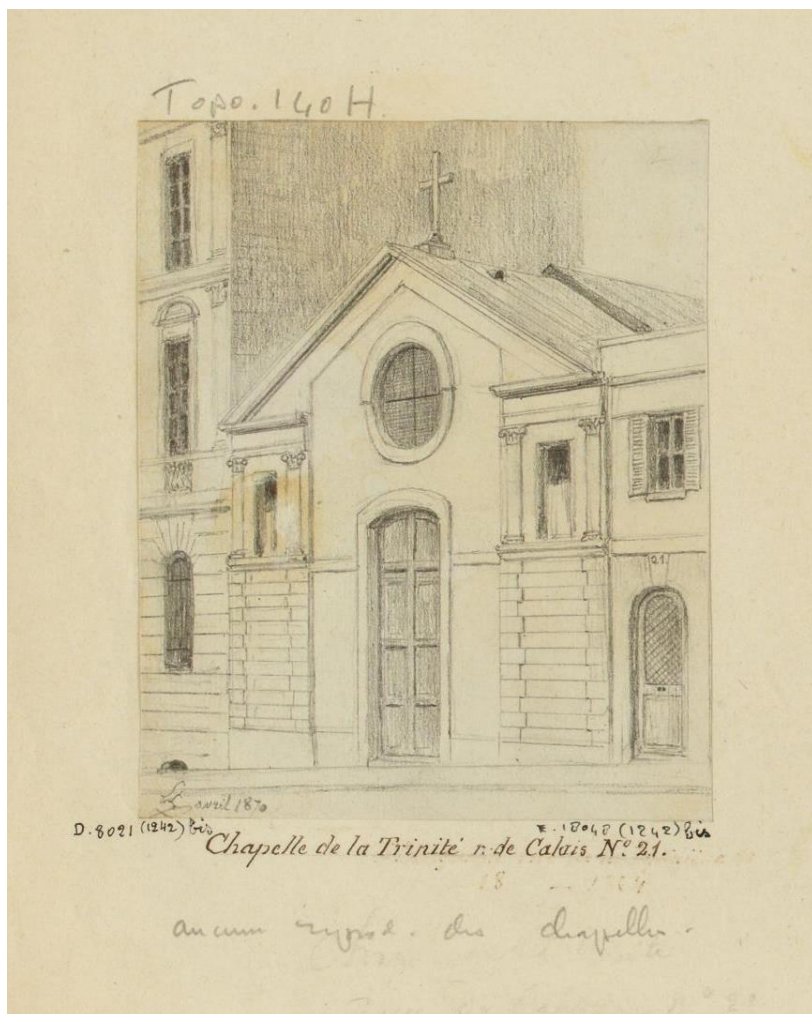

9–10. Ismeretlen művész: Jurkovics Mátyás és felesége portréja, Bécs, 1830 k.
Vászon, olaj. Dr. Magyar Bálint tulajdona (†Kulcsár Géza felv.)

Szemere családtagjairól szóló, lírai ihletésű emlékezet-írásai között a legfájdalmasabb portrét a már Párizsban született és alig két éves korában meghalt kis Irénke ihlette.²⁵ Lehet-e gyermekünk halálakor, haláláról, halálára emlékezve emlékezést írni? Ezt a kérdést a magyar irodalom egyik leghíresebb, Arany János által 1866-ben leírt lábjegyzete: „Nagyon fáj! nem megy!” úgy válaszolja meg: nem lehet. Amikor Arany fiatal élete virágjában elvesztett lánya emlékére vershez fogott „Juliska emlékezete” címmel, csak az első versszakig jutott, és a fájdalom megbénította költői vénáját. Másfél évtizeddel korábban egy író és emigráns politikus Párizsban meg sem próbált rögtön írásban reflektálni kislánya halálára. Szemere kislánya 1852. június 18-án született Párizsban és az Iréne Hedvig nevet kapta a katolikus keresztségben, keresztszülei: Batthyány Kázmér gróf, Szemere barátja és társa a párizsi emigrációban, illetve Batthyány Lajos kivégzett miniszterelnök özvegye volt, ez utóbbit Batthyány Kázmérné képviselte a *rue de Calais*-n lévő Szentháromság-kápolnában tartott keresztelőn. Az újszülöttet a polgári anyakönyvezésben is lajstromba vették Párizsban.²⁶

²⁵ *Irénke emlékezete*. In: SZEMERE 1870. I. 236–267.

²⁶ SZEMERE 1869. I. 161.

11.

Léon LEYMONNERIE: A párizsi
Szentháromság-kápolna, 1870
(Chapelle de la Trinité rue de Ca-
lais N° 21)

Papír. ceruza, 9,8x8 cm.

Musée Carnavalet, Paris

(Forrás:

[http://parismuseescollections.pa-
ris.fr/fr](http://parismuseescollections.paris.fr/fr))

Irénke volt a második élő gyermekük az 1847-ben Bécsben elsőként született Szemere Mária (Mimi) mellett. Az 1848. március 26-án Bécsben jött a világra második kislányuk, akinek még nevet sem adtak a katolikus anyakönyvekben, de a családban Chlotildként²⁷ emlékeztek rá. A szükségkereszttségben részesült csecsemő rögtön születése után meghalt, miközben Szemere a forradalom új kormányát szervezte Pesten, így apja sem születésénél, sem a születést gyorsan követő temetésnél nem volt jelen. Az 1850. március 21-én, Szemere párizsi emigrációjának kezdeti időszakában Pesten született és a Pest-belvárosi plébániatemplomban Teréz Ilona Leopoldina keresztelt csecsemőt szintén nem ismerhette meg apja, hiszen a kislányt, anélkül, hogy Szemere láthatta volna, 1850. május 11-én temették el a Kerepesi temetőben.²⁸

²⁷ SZEMERE 1869. I. 250.

²⁸ GYULAI 2018. 81–82., 86–87.

A gyönyörű, finom és életvidám Irénke szüleinek szemefénye lett párizsi életükben, a zárkózott és szemérmes Szemere senkiről nem írt olyan felhőtlen boldogsággal és megelégedéssel naplójában, mint kislányáról:

Midőn fölébredtem első örömem volt szavát hallani, midőn Párisba mentem és onnét megérkeztem, első pillanatom őt kereste, ha a vasútnál nem várakozott rám, bizonyosan az ablakból tekintett ki, s fejlőgatásaival ijesztett és köszöntött. Dajkáját minden pillanatban kész volt ott hagyni, ölembe meghunyászkodott, mint egy galambka, vállamra feküdt, arcát arcomra fektette, s kicsinyded kezével képemet simogatta, mondván édesen csengő hangjával: „aj aj papa”, — ó mi édes hang, s mi puha kéz volt az, soha nem okozott szívemben a szerelem édesb és boldogítóbb érzést.

Reggel egy órát nálam az ágyban tölte. Hasamra, mint egy trónra, ültetém, s elébe terjesztém a bádog katonákat, miket ő dada (soldat)-nak nevezett, s közülök mindig a dobost (planplant), és a sípóst kereste ki. Aztán az imádságos könyvet kérte, mely tele volt szent képekkel, legjobban szeretete a sainte Vierget, egy kis képet, melyben Mária ölében a kisded Jézust tartá, és egy fekete Máriát, mit ő dabel (diable)-nek nevezett. De ismerte valamennyit, kiküst (Franciscus-t), és a többi, és mindeniket nevéen hívta, és nem nyugodott, míg azt, amelyet kért, elő nem kerestük neki. Aztán, midőn kimulattuk magunkat az ágyban, ment mosdani és öltözni; mi gyönyörű volt meztelenül, mint egy tökéletes viasz-baba, testén egy folt nem volt, s bőre finom, mint a legpuhább bársony, szerelmes lett bele minden, ki megtapintotta.

Mint alakában kicsiny, finom, gyöngéd volt, úgy akaratában szelíd, vágyaiban csendes.

(SZEMERE Bertalan, 1854)²⁹

A kislány azonban 21 hónapos korában, hosszú betegséget követően, amelyben szinte elsorvadt a kicsiny test, 1854. április 1-jén Párizsban meghalt, és a Párizs melletti Meudon temetőjében temették el. Bár a meudoni temetésen több emigráns részt vett, így Dembinszky és Vetter Antal is, a mélyen lesújtott szülők nem voltak jelen, csak a temetés után egy héttel látogatták meg először imádott kislányuk sírját.³⁰ Szemere pár hónappal a temetés után hozzákezdett Irénke emlékezetének megírásához, de „nagyon fájt, nem ment”, ehelyett verses jellemrajzokba kezdett politikustársairól, amelyeket 1855-ben könyomatos formában, Podhorszky Lajos (1815–1891) nyelvész kézírásával³¹ jelentetett meg.³² A számos nyelvet bíró Podhorszky a Szemere család jó barátja volt, ő vitte ki a kis Irénke koporsóját a meudoni temetőbe, Szemerének fordított is.

1854. September [...] Végre el kezdtem [Irénke] emlékét írni... De a seb még új... Ha sokáig gondolkodom róla, elfojtódom. Eszem s lelkem, mint az akaratos ló, nem akar menni e pályán, irtózva, félve minduntalan mellékösvényre tör... Nem bírom eszemet rákényszeríteni, hogy Irénkémről írjon... Néha-néha, főképp, midőn Irénkém sírját meglátogattam, róla is írtam verseket, fájdalmanak ezek megannyi szála, a férfi ír, nem merem magamról mondani, hogy a költő ír, mint a nő sír, s kínai megkönnyülnek. [...] Néhány napig hiában jártam ki, az emlékirásban nem haladtam. Minduntalan versek jöttek eszembe, minduntalan mások emlékét kívántam megírni, ez által kerülve el Irénkémmek nem sírját, de a fájdalmat, mit szült bennem az, hogy szépségein, szenvedésein, halálán végig jártattam gondolataimat. (SZEMERE Bertalan)³³

²⁹ SZEMERE 1869. I. 230–231.

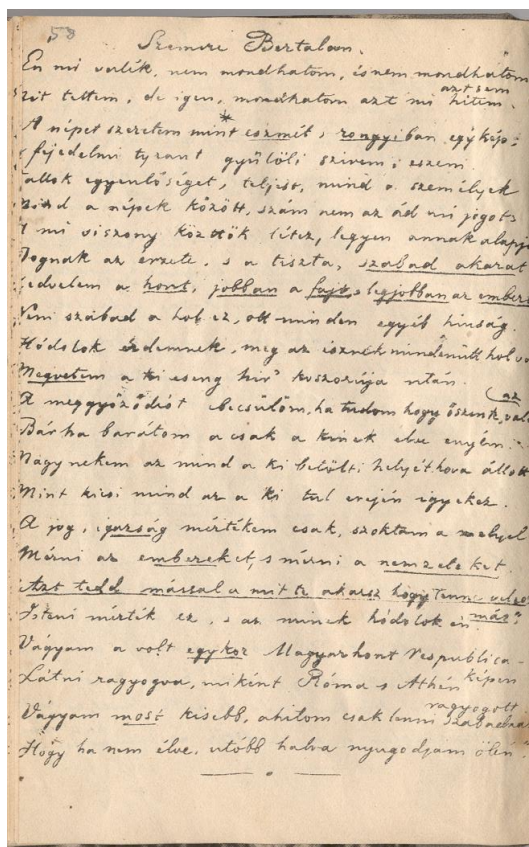
³⁰ SZEMERE 1869. I. 254–255.

³¹ 1855. július. [...] Elvégre elhatároztam magamat, könyomatni azon epigramm-féle verseket, miket a magyar forradalom egyéneire írtam. Címök: „Lombok és Tövisek, forradalmi jellemképek.” Páris 1854. 1—75 lap. Podhorszky másolta le, de nem nagyon szépen és nem elég vastagon, úgy, hogy némely szók és betűk homályosan nyomódván ki, sok igazítás és kifestés szükséges. SZEMERE 1869. I. 329–330.

³² *Lombok és Tövisek. Forradalmi jelképek, írta Szemere Bertalan. Páris 1854. Hely nélkül. Könyomatos füzet, 75 lap. Példánya: RMFLib jelzet: 920 Sz 57; OSZK jelzet: 179.744*

³³ SZEMERE 1869. I. 285–287.

A *Lombok és töviskék* c. kötet pályatársairól szóló versei között Szemere önmagáról is írt egy költeményt, amely politikai ars poeticájának és személyes önvallomásának is beillik.

SZEMERE Bertalan:
Szemere Bertalan (1854)

Én mi valék, nem mondhatom, és nem mondhatom azt sem,
Mit tettem, de igen, mondhatom azt, mi hitem.

A népet szeretem, mint eszmét, rongyiban egykép;
A fejedelmi tyrant gyűlöli szívem s eszem.
Vallok egyenlőséget, teljest, mind a személyek,
Mind a népek között, szám nem az, ad mi jogot, s
Ami viszony köztök létez, legyen annak alapja
Jognak az érzete s a tiszta szabad akarat.
Kedvelem a hont, jobban a fajt, legjobban az embert.
Nem szabad ahol ez, ott minden egyéb hívság.
Hódolok érdemnek, meg az észnek mindenütt, hol van,
Megvetem, aki eseng hír koszorúja után.
A meggyőződést becsülöm, ha tudom, hogy őszinte az való az,
Bárha barátom az csak, akinek elve enyém.
Nagy nekem az mind, aki betölti helyét, hova álllok.
Mint kicsi mindaz, aki túl erején igyekező.
A jog, igazság mértékem csak, szoktam amellyel
Mérni az embereket, s mérni a nemzeteket.
Azt tedd mással, amit te akarsz, hogy tenne veled más.
Isteni mérték ez, s az, minek hódolok én.
Vágyam az volt egykor, Magyarhont respublicaképen
Látni ragyogva, miként Róma s Athén ragyogott.
Vágyam most kisebb, áhítom csak lenni szabadnak,
Hogy ha nem élve, utóbb halva nyugodjam ölen.³⁴

12. Szemere Bertalan verse önmagáról a *Lombok és töviskék* c. kötetben, 1854

Az Irénkére való emlékezés megírása egyre csak halasztódott, de Irénke halálának 1 éves évfordulójára Szemere verset írt kislányáról Irénke sírján. April 3-án, eltemetetésének első évnapján címmel, amelyet naplójába is bemásolt.³⁵ Másfél évvel Irénke halála után, 1856 februárjában Szemere újra hozzáfogott az emlékezés megírásához, s jöllehet az alkotás fájó sebeket szakított fel benne, májusra készen lett a mű, erről így ír naplójában:

1856. Február. Bele is fogtam megírni Irénkém emlékezetét. Oly rég óhajtám ezt megírni, de mindig féltem sebeimet felszakgatni. Vártam, hogy azok behegedjenek. Aztán az olvasóknak nem az igaz, vérző, de a szép fájdalom kell, — az író olyan, mint a festő, ki a hajótörést bizonyos szabályok szerint kénytelen felmutatni, hogy hatása legyen. Én ugyan csak azt akarom megírni, amit éreztem, de jól tudván, hogy a nagy szenvedések fátyolozva kedvesebbek. Hiszen most, két év múlva, én is másképp érzem a fájdalmat, mint akkor éreztem, — akkor belőle csurgott a vér, lángolt, égett, — most beforrott, de fáj, ha illetem. Szóval, én magam azon szenvedésnek most távolból szemlélője vagyok, s ez állapot alkalmasabb arra, az idegen olvasóval érzetünket közölni. Ennek egy részét végeztem be.
[...]

³⁴ SZEMERE Bertalan: *Lombok és töviskék. Forradalmi jellemképek*. Párizs, 1854. 57. Közölve: SZEMERE 1990. 5.

³⁵ SZEMERE 1869. I. 316–317.

1856. Május. [...] Elvégre Irénke emlékezetét is megírtam. Februárban kezdtem meg, de ama veszteség félbeszakította velem, — végre nyugalmamat visszanyervén, e hóban bevégeztem. Fájó szívvel dolgoztam rajta. Sebeimet újra fel kelle szakgatnom. Sírtam, mint mikor meghalt. Nagy teher esék le szívemről, tartoztam neki ez áldozattal. Messze van már tőlünk az ő képe, olyan, mint egy testetlen gondolat, — mint egy pillangó, mely a távolban végkép eltűnt. Nézünk utána, de nem látjuk, csak emléke maradt lelkünkben. Kedves gyermekem, nyugodjál békével. Porod szent és tiszta, mint a hervadt virágé. (SZEMERE Bertalan)³⁶

13. Ismeretlen fotográfus: Szemere Bertalan, Párizs, 1860 k. Albumin
Dr. Magyar Bálint tulajdona

Az *Irénke emlékezete* című emlékezés tulajdonképpen két, Szemere által is önállóan tekintett írás (I. A *hontalan*, II. *Irénke*) összekapcsolása. Az első a „hontalan” író személyes, naplószerű vallomása az emigrációs létről, honvágyról, politikai pályájáról azokból a hónapokból, amikor végre megírta a kislányáról szóló emlékiratot (1856. február 13–május 14.), így az *Irénke emlékezete* egyben az emigrációban élő, és két éve meghalt imádott kislányát gyászoló író saját személyéről, emigráns létéről szóló emlékirata is. Hontalanságában egyedülállóan szép sorokkal emlékezik meg a vattai szülőházáról, családjáról:

Jól esik elmémbe földézni gyermeknapjaimat kertünk zöld szilvásában, hol a nálam magasb fűben sárga kikircsből láncokat köték, oh, nem oly keményeket, mint a zsarnokéi; hol gyakran békén alvám nyári napokon terepély diófák illatos hűsében; hol szomjazva tekintgeték az almafák piros gyümölcsseire, s örültem, ha nagy vész és zápor jött, mely nekünk, gyermekeknek almákat rázott le; hol méhesünk előtt, melyben néha száz köpű szép sorban állott, órákig állék őrt, meglesni, hova szállottak a rajok, s apró jutalmát elvenni híven teljesített kötelességemnek atyámtól, — ki nincs többé, s anyámtól, ki még él, de magánosan, gyermektelenül, üresen, mint ősszel áll a megszedett gyümölcsfa. Láttam szebb háztájat, láttam kiesebb vidéket annál ahol születtem és felnővekedtem, és mégis ha egy szép reggelt vagy egy kedves estét akarok magamnak képzelni, az csak az, mit ott láttam, mert azok voltak életem első reggelei és első estéi, a későbbiek mind csak változásai azoknak, mint minden egyházak közt is az eredetileg, az egyedül szent ama szegény egyházka fatornyával falunkban, ahol először hallék zengni éneket, hol először imádkoztam, hol először láttam papot, hol először volt számomra megterítve az úri szent vacsora, s melyről először mondták nekem, küszöbén belépve: ím ez az isten háza. Még ha temetőre gondolok is, mint az igazi temető, falunknak temetője kel föl lelkemben, sülydedzett halmaival, feketére rovátkolt fejfáival, görbére dőlt veres keresztével, s itt-ott mohos kőkoporsókkal, melyek alatt elődeim nyugosznak, s most is vélem halani egyik dombon állva, ama becsületes iskolamesternek búcsúztató énekét, ki a betűket velem első[ként] ismertette meg. Kitörülhetlenek a gyermeklélek első benyomásai, érzem e pillanatban is; mi más nagyobb és sokfélebb viszontagságokat éltem át, s ha rájuk emlékezni akarok, fáradságomba kerül a múlt fátyolának redőiből őket kibontanom: de gyermekkori világom képe mindig előttem van, mindig jelen, s nemcsak látom azt, de újra élem és érzem. (SZEMERE Bertalan, 1856)³⁷

³⁶ SZEMERE 1869. II. 8–9., 30.

³⁷ SZEMERE 1870. 100–102.

Szemere emlékezésének „A hontalan” c. fejezete politikai emlékiratnak is tekinthető, a száműzött, elítélt, családi tragédiákkal terhelt politikus rezignáltan tekint végig ifjúságán és politikai életpályáján, az utóbbi párizsi emigrációjában egyenesen örömtelennek, sőt feleslegesnek tűnik fel előtte (*...politikai pályámra öröm nélkül emlékezem. Sok munkával járt s kevés eredménnyel*). Hazája elvesztésén érzett fájdalma egyszerre a *hazafié* (azaz a politikusé) és az *érző emberé*, s Szemere párizsi emigrációjában sokkal inkább azonosul, legalábbis emlékiratában, az utóbbi, a hazáját elvesztett ember érzéseivel. Késerség hatja át az emlékezést, csak a gyermekkor és a tanulóévek derűje oldja az emigráns politikus csalódottságát. Az írásból ugyanakkor átsüt a politikusnak a nemzeti történelem iránti olthatatlan érdeklődése, sőt szeretete:

Kezdem Munkács váránál, hol beköltözködő elődeink először pihentek meg, s melynek elszigetelten álló hegye kies sík közepén, mintegy letett turbán emelkedik; innen megyek Diósgyőr regényes hegyei-, rengetegei- s völgyeibe, miket szépségében a világ semmi vidéke nem múl felül, s hol százados fák zúgásánál, egykor mint halott aludni óhajtnék; nem messze van tőle a híres Eger, ormán a kis vár, s benne Dobó nagy emléke, ki bebizonyítja, miképp erejét a hős nem védelmi eszközeinek sokaságából, hanem saját lelkének erejéből meríti; a rohanó s áradozó Vág völgyének dúlt romai a sötét Csák Máté s a szabad Thurzók hős korára emlékeztetnek; Pozsonyban, a pompás hullámú Duna partján képzeletem a nemzeti gyűlések hol kis-, hol nagyszerű jeleneteit láttatja velem és az omladozott várat, mely mint egy törött korona födi a hegycsúcs homlokát; a magas Visegrád most ép oly vad, puszta, sötét, mint hajdan szép, gazdag és fényes volt, szomorú képe a királyi pompa s hatalom mulandóságának is; Csáktornya ős erdeiben a legbölcsebb magyart, a költő Zrínyit haldokolni szemlélém; Szigetnél, e magyar Thermopylaeknél, a másik Zrínyit, e magyar Leonidást, kinek csak dicsősége kisebb a hellénénél, de tette nem; Mohács szomorú terén a nemzeti élet napját látom csaknem örökre leáldozni; Vajda-Hunyadnál a keresztyénség s a középkor legnagyobb bajnokának s legnemesb emberének, Hunyadi Jánosnak ideál-alakjával találkozom; a Tisza mellékén Bocskai, Bethlen s a Rákóczyak viszontagságteljes századának szelleme leng felém, különböző időszaiknak határát egy-egy sírdomb tévén. (SZEMERE Bertalan, 1856)³⁸

Az *Irénke emlékezete* c. írásnak csak a második része (*II. Irénke*) szól a két éves korában meghalt kislányról, a fájdalmas emlékezés egyben az apa hosszú, két évig tartó gyászmunkájának valamiféle lezárása is. Szemere végre „kiírta magából” a gyászt, amelynek első fájdalmas megnyilvánulásait a gyermek halálával egy időben már naplójában is rögzítette. Az *Irénke* c. emlékirat az apai szeretet szentimentálisan túláradó, de az olvasó által is átélhető megnyilvánulása, kevés apa írt így a korban gyermeke iránti érzéseiről.

A vigasztalhatatlan szülőket csak egy újabb gyermekáldás vigasztalhatta meg, s a kis Irénke halála után majdnem pontosan 3 évvel, 1857. március 20-án megszületett Szemere Gizella Lipolda Berta Klára (1857–1914), majd 1859. június elsején Szemere Huba Attila (1859–1905), akik majd visszatérnek abba az országba, ahol apjuk az első felelős minisztérium tagja, sőt 1849-ben miniszterelnök volt.

14–15.
Ismeretlen fotográfus:
Szemere Bertalanné
a 11 hónapos Gizella leányával,
Párizs, 1858. febr. 8.
Fénykép keretben.
Dr. Magyar Bálint tulajdona

³⁸ SZEMERE 1870. 100–102.

Szemere Bertalan családtagjairól írt kisprózáinak – véleményünk szerint – messze legkiemelkedőbb darabja az *Atyám emlékezete*,³⁹ amelyet munkáinak szerkesztője, Szemere Mária is az első helyre sorolt a szépirói műveket és beszédek tartalmazó kötetben. Ezt a portrét Szemere 1856-ban írta, párhuzamosan az *Irénke emlékezetével*.

1856. Április. Sok szomorú tárggyal foglalkozék lelkem e szomorú napokban, hetekben. Kedve abban tölt, hajlama arra volt. Apám képe is gyakran megjelent, ki 13 év előtt halt meg, és sírhalmán kő bizonyosan most sincs. Anyámmal ő az utóbbi években, sőt mióta én emlékezem, folyvást háborogva élt. Ellenkező természetűek valának csaknem mindenben. Minden jó tulajdon meg vala apámban, csak egy nem, az apai, a családfeji, takarékos gondossági; anyámban sok nem kedves tulajdon volt, de egy nagy érdeme van, a családot a végszegénységtől ő menté meg. Megszállt a vágy: apám emlékezetét megírni, mint már többekét megírtam, kik nekem kedvesek valának. Mint emberről, férfiről, jellemről csak jót s szépet mondhattam, tehát miért ne írtam volna meg? Hála-mat iránta úgy fejezem ki, amint tehetségemben áll, — követ nem állíthatok sírján, virágot sem hinthetek. [...]

*1856. Június. Bevégezém Iréne és Atyám emlékezetét még a múlt hóban. (SZEMERE Bertalan)*⁴⁰

Id. Szemere László (1772–1843) császári és királyi kapitány a szemerei Szemere ősi református nemesi család Vattára (Borsod megye) került ágában ifj. Szemere György (†1787) és Bernáth Zsófia (†1815) fiaként született. 1806. április 20-án a tolcsvai református templomban vette nőül az evangélikus Karove András (1729–1807) és a református néhai Boronkay Erzsébet (†1793) másodszülött, evangélikus vallású lányát: Karove (Carove) Erzsébetet (1783–1865). A hegyaljai nemes Karove család a neves, olasz eredetű kassai kereskedő, Carove Jakab (†1708, Kassa) leszármazója, Carove Jakab 1690-ben kapott címeres nemességet; kérdés, mikor lettek a katolikus Carovékból evangélikus Karovék. Karove Erzsébet bátyját, Karove Lászlót (Ladislaus von Karove, 1780–1809), a bécsi Magyar Testőrgárda tagját, majd a Splényi-gyalogezred őrnagyát a Katonai Mária Terézia-renddel is kitüntették, az asperni csatában halt meg 1709-ben.

Id. Szemere László apró vattai birtokán és a közeli borsodgeszti szőlején gazdálkodott, karrierjét azonban a császári-királyi hadseregben építette. 17 évig, 1805-ig szolgált tisztként, a főhadnagyságig vitte, részt vett a napóleoni háborúban; majd tagja lett a Borsod vármegye nemesi felkelésének, 1805-ben az inszurgensek kapitánya, 1809-ben őrnagya volt. Gyermekai: ifj. László (1809–1836), illetve Eugén (1807–1859), a család fekete báránya szintén a katonai pályán működtek. Szemere Eugén, aki 20 éves korában katonának állt, 1845-ben a 32. magyar gyalogezred kadétja. Tagja lett a szabadságharc hadseregének is, 1848. november 18-án a 44. honvédezrednél főhadnagynak nevezték ki, majd 1849-ben besorozták a császári hadseregbe. Később elzüllött, a család kitagadta, 1859. szeptember 12-én halt meg a család vattai házában. Szemere Bertalan (1812–1869) húga, id. Szemere László és Karove Erzsébet egyetlen felnőtt kort megért, de 24 éves korában elhunyt leánya: Jakabfalvy Sámuelné Szemere Mária (1816–1840) volt a legfiatalabb a testvérek között. 1811-ben a családnak volt még egy kislánya, a vattai nemesi összeírásnál ugyanis Eugén és László mellett egy lányt is említenek Szemere László családjában⁴¹ (Bertalan ekkor még nem született meg), aki feltehetően gyermekként meghalt.

³⁹ SZEMERE Bertalan: *Atyám emlékezete*. In: SZEMERE 1870. 1–29.

⁴⁰ SZEMERE 1869. II. 27., 37.

⁴¹ TAKÁCS–KOVÁCS 2000. 126.

Szemere Bertalan szülő-háza Vattán, Borsodmegyében. — (Benedek Aladár eredeti rajza után.)

16. A Szemere család háza Vattán. Vasárnapi Ujság, 1872/47. alapján

Szemere Bertalan atyjáról szóló portréja a túlmutat a többi emlékezésen, a novellisztikus írás a magyarországi késő rendiség jellegzetes figuráját, a pár jobbágy- vagy zsellértelekkel bíró, maga is a jobbágyai, béresei, cselédei között élő, patriarchális gazdálkodást és életvitelt folytató kisbirtokos vármegyei nemest írja le változatos stíluseszközökkel, adomákkal, a korai realizmus modorában. Szemere kisprózája a történeti antropológia forrása is lehet, hiszen plasztikus képet ad a 19. századi eleji falusi udvarházak mindennapjairól, a kismesek és jobbágyaik, béreseik együttéléséről, a magyar rendiség társadalmi viszonyairól. Az atyai portré ugyanakkor egy szerető fiú fájdalmas, sokszor lírai hangot megütő visszaemlékezése egy olyan apára és olyan világra, akihez és amelyhez maga is tartozott és mély érzelmekkel viszonyult, de akit és amelyet éppen politikusi, reformeri és emberi, férfiúi attitűdjével haladt meg, egy más, szabadabb, modernebb világ teremtésének víziójával. Nemcsak atyjától vesz búcsút az emlékezésben, hanem a patriarchális, személyes viszonyaiban számos szerethető és kedves vonást magában hordott magyar múlttól is nosztalgiával búcsúzik.

Szemere Bertalan kéziratos hagyatékát 1869. január 6-án Budán, a Schwartz-szanatóriumban bekövetkezett halála után leánya, Szemere Mária szerkesztette és rendezte sajtó alá. Szemere Mária (1847–1905 után) Bécsben született 1847. január 25-én, és a korabeli szokás szerint másnap megkeresztelték édesanyja, Jurkovics Leopoldina katolikus vallásában a Maria Antonia Theresia nevekkel. A keresztséget a Collalto-palotával egybeépült Am Hof-plébánián, a szülők házasságkötésének helyszínén vezetik be az anyakönyvbe, a család lakóhelyeként a Collalto-palotát (Am Hof 420.) nevezik meg. Ebben a palotában bérelt lakást a Jurkovics család.⁴² A kis Mimi gyakran szerepel apja emigrációs naplójában, és a magyarországi közvélemény is értesül róla, hogy virágzó ifjú társasági hölgyé vált Párizsban. A *Hölgyfutár* párizsi levelezője 1863-ban szüleivel együtt őt is megemlíti, mint a párizsi farsangi szezon elegáns báljainak résztvevőjét:

⁴² GYULAI 2018. 75.

Szemere Bertalan Párisban nejével és kellemdús leányával, Máriával együtt mind a Hotel de la Ville-ben, mind a Tuillériák termeiben, amott Paris városa, emitt a császár által a jelen farsangi idény alatt adott bálokra hivatalos lőn. Az előbbiekre b. Hausmann Szajna melletti főnök, az utóbbiakra a császárné főudvarmesternője, s a császár főkamarása, Bassano herceg és hercegnő által hivatott meg — mely rendkívüli kitüntetés kétségkívül Szemerénknak nagy tekintélyét tanúsítja a császári udvar előtt s magasb francia körökben. — Örvedetes volt hallanunk, hogy Szemere Mária kisasszony, a haza kebléről leszakasztva is, valódi magyar hölgygé nevelt s fejlődött lelkes honleány, mind vonzó külseje s nemes magatartása, mind az öltözkészében nyilvánult finom ízlés által; — az említett bálokban általános figyelmet s megkülönböztetést vont magára. (H.-K.)

Hölgyfutár 14. (1863)/3. (1863. febr. 21.) 182., 191.

A súlyos elmebaj tüneteit mutató Szemere Bertalant 1864. december 24-én vitték be az egyik párizsi elmeegógyintézetbe, majd 1865. január 21-én hagyta el Párizst, hogy királyi engedéllyel visszatérhessen hazájába, egy Magyarországról érkezett orvos és a család egyik barátja kíséretében 1865. január 24-én ért haza. Előbb egy szállodában, majd Batizfalvy Samu Király utcai vízgógyító magánintézetében helyezték el.⁴³ Felesége, Jurkovichs Leopoldina gyermekeivel Párizsban maradt, de férje távozása után 3 hónappal, 1865. március 21-én⁴⁴ Párizsban meghalt, így gyermekei: a 12 éves Gizella, a 10 éves Attila Mór Huba és a 22 éves Mária 1869-ben teljesen árván maradtak 1869-ben.

17–18. A Schwartz-szanatórium férfi kaszinója (Vasárnapi Ujság, 1904. okt. 30.) és a kaszinó nagyterme 1900 körül (Forrás: lokál, 2015. aug. 6.⁴⁵)

Szemere Bertalant már mint özvegyet vitték át 1865. május 8-án⁴⁶ a pesti főkapitány hivatal utasítására a pesti Batizfalvy-intézetből Schwartz Ferenc (1818–1889) elmeorvos budai, Kékgolyó utcai magán-szanatóriumába (épületei ma az Országos Onkológiai Intézet részei). Szemere Mária először másfél év múlva, 1866-ban érkezett Magyarországra, hogy apjával találkozzon, majd az elmeegógyintézetben rendszeresen látogatta, erről a *Vasárnapi Ujság* is beszámolt 1867-ben:

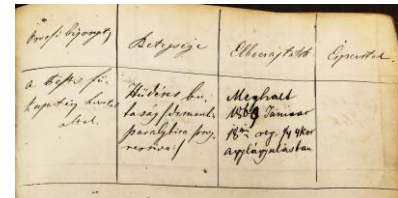
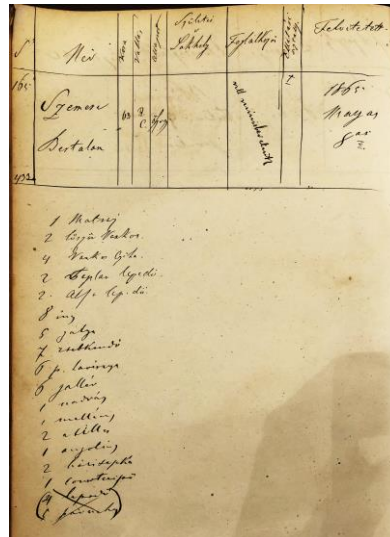
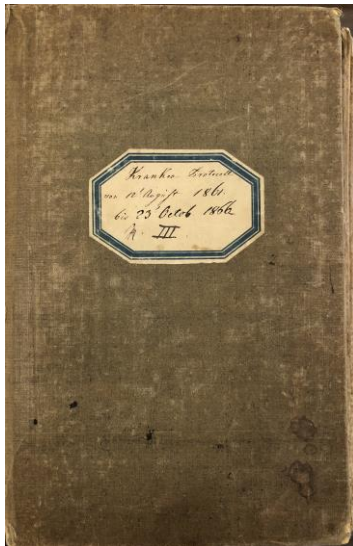
⁴³ ALBERT 2004

⁴⁴ *Anyám, atyám eltávolítása által egészen összetört, néhány nap múlva betegágyára feküdt, s három hónapos szenvedés után, épen azon napon, melyen Atyám az idegen földet elhagyta, [1865.] Március 21-kén megszűnt élni!* SZEMERE Mária visszaemlékezése apjára 1870-ben. RÓNAY 1885–1888. IV. (1885) 307.

⁴⁵ www.lokal.hu/2015-08-korszerusitettek-az-onkologiai-intezetet/ (2020.02.16.)

⁴⁶ Schwartz Ferenc „Örülde igazgatónak” címzett hivatalos levél Szemere Bertalan átszállításáról. Pest, 1864. (helyesen: 1865.) május 8. SOM SOA 362. doboz. A Schwartz család iratai. Kórlapok, más orvosok kórlapjai. Kórlapok Balassa Jánostól. A kutatásban nyújtott segítségért dr. Kárpáti Attila Istvánnak és dr. Horánszky Nándornak tartozom köszönettel.

A Schwartzter-féle budai elmebeteg-gyógyintézetben jelenleg körülbelül 80 beteg van. Ezeknek mintegy felét az állam tartja, másik fele jobb módú családokból való. Itt van Szemere Bertalan is. Mint az „1848” írja, egészen megtörött, nem tehet két lépést sem, egész napon át mozdulatlanul ül. Leánya természetesen sokszor meglátogatja, s vele órákon át elbeszél. Idegenek nem látogatják. Az orvosok által hozzá intézett kérdésekre akadozva, szótagonként felel. A politikai eseményekről nincs semmi tudomása. (Vasárnapi Ujság 1867/16. 1867. ápr. 21.)

19/1–2–3.
Szemere Bertalanról szóló
bejegyzés a Schwartzter-intézet
betegnaplójában, 1865/1869
(SOM SOA,
dr. Kárpáti Attila István felv.)

Az elmeegógyintézetben 1861–1866 között vezetett betegnapló III. kötetének (*Kranken Protocoll von 12. August 1861 bis 23. October 1866. III. Band*)⁴⁷ bejegyzése szerint Schwartzter „orvostudor igazgató” „örüldéjében” Szemere még négy évet élt, vagy inkább vegetált, és 1869. január 18-án hajnalban halt meg. A betegnaplóban szerepel szegényes hagyatéka is:

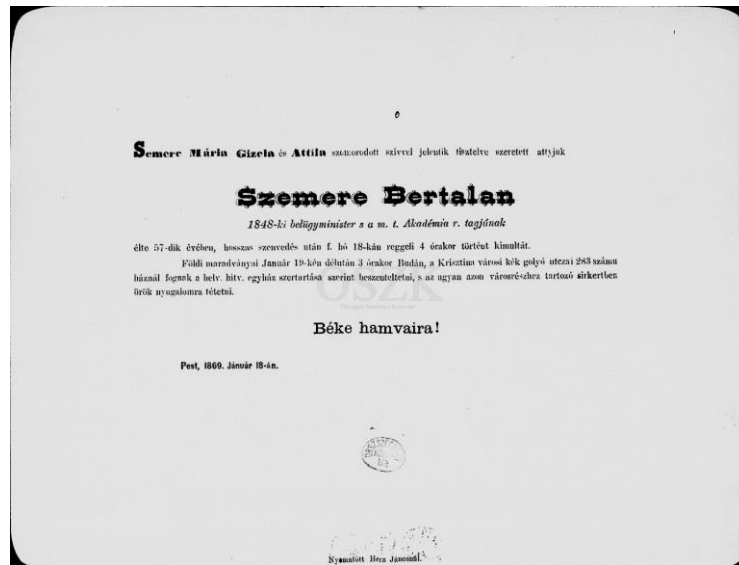
Sorszám 165 – 433. Név: Szemere Bertalan. Kora: 63. Vallása: R. C. (= Religio Calviniana/Religionis Calviniae = református). Állapot: özvegy. Foglalkozása: volt miniszter elnök. Ellátási osztály: I. Felvétetett: 1865. május 8-án. Orvosi bizonyít(vány): a Pesti fő-kapitány hivatal által. Betegsége: Hűdéses butaság (dementia paralytica progressiva). Elbocsáttatott: Meghalt 1869 Január 18-án reg. ¼ 4-kor agylágyulásban. [Ingóságai]: 1 matrac, 2 lószőr vánk, 4 vánk, 2 replar(?) lepedő, 2 alsó lepedő, 8 ing, 5 gaty, 7 zsebkendő, 6 p. harisnya, 6 gallér, 1 nadrág, 1 mellény, 2 atilla, 1 angoling, 2 házispaka, 1 comot (= házi) cipő.⁴⁸

Szemere Bertalan temetése 1 nappal később, 1869. január 19-én volt, ravatalát a Schwartzter-intézetben állították fel és koporsóját onnan vitték a közeli Krisztinavárosi (Tabáni) temetőbe.⁴⁹ A '48-as belügyminiszter és az MTA tagja halála napján kelt gyászjelentését gyermekei adták ki:

⁴⁷ A betegnaplóról és Szemere Bertalan haláláról vö.: HORÁNSZKY 1987.

⁴⁸ SOM SOA 370. doboz. A Schwartzter család iratai. *Kranken Protocoll von 12. August 1861 bis 23. October 1866. III. Band.* 165. tétel.

⁴⁹ Szemere Bertalan temetése jan. 19-én d. u. 3 órakor a legnagyobb egyszerűséggel ment végbe a Schwartzter-féle intézetből. A nagy halott koporsóját csak gyér közönség vette körül, köztük a notabilitások alig voltak képviselve; a ministerek közül csak Eötvös volt ott; továbbá Perczel Mór; az akadémia részéről Arany J. és Hunfalvy János; jelen volt Görgey Arthur is. Beszédet felette Török Pál mondott, — ecsetelvé az elhaltnak viszontagságos életét s nem érdemlett sorsát, s ennek bevégeztével többek által kísérve, a végnyugalom helyére szállítottatott. In: *Budapesti Közlöny* 1869/16. (1869. jan. 21.)

20. Szemere Bertalan parte-cédulája, 1869. OSZK KNYT Gyászjelentések (Forrás: PANDeA)

Szemere Bertalan halotti bejegyzését a Pesti–Kálvin téri Református Egyházközség anyakönyvébe írták be, hiszen Budán csak 1892-ben alapítják meg az első református gyülekezetet és templomot. A Tabáni temetőben Török Pál, a leendő református püspök búcsúztatta Szemerét.

103

HALOTTAK

ANYAKÖNYVE.

Sor szám	Éve és napja a ki- adásnak	A megholtak				Élet kora	Bejegyzés VAGY a halálának más neve	Helye és napja a temetésnek	Az eltemetésnek neve
		Neve és állapota hívesedésnek vagy születésnek néve	Születési és lak- helye a ház számával	Neme					
8	1869. Január 11	György János, lakatos Január 11-én, halva született fia, szeméttel Január 11-én.	11	Buda Károlyi	1	28 év	Károlyi Január 11	—	—
9	13	Székely István reform. hitvall. Kálvin	13	Buda Károlyi	1	28 év	—	Károlyi Január 13	Károlyi Január 13
10	13	Tarkas Sula ref. napirendje.	13	Buda Károlyi	1	38 év	Károlyi Január 13	Károlyi Január 13	Károlyi Január 13
11	14	Bertalan János, reform. napirendje.	14	Buda Károlyi	1	49 év	Károlyi Január 14	Károlyi Január 14	Károlyi Január 14
12	12	Székely István Kálvin hitvall. napirendje.	12	Buda Károlyi	1	2 nap	Károlyi Január 12	Károlyi Január 12	Károlyi Január 12
13	15	Székely István, reform. napirendje.	15	Buda Károlyi	1	13 év	Károlyi Január 15	Károlyi Január 15	Károlyi Január 15
14	18	Szemere Bertalan ref. vall. volt 1848-49-én belügyminiszter	18	Buda Károlyi	1	57	Károlyi Január 18	Károlyi Január 18	Károlyi Január 18
15	18	Károlyi István, reform. napirendje.	18	Buda Károlyi	1	18 év	Károlyi Január 18	Károlyi Január 18	Károlyi Január 18

14 18

Szemere Bertalan
ref. vall. volt 1848-49-én
belügyminiszter

Buda
Károlyi
Január 18

1

-

57

Károlyi
Január 18

Károlyi
Január 18

Károlyi
Január 18

21/1–2. Szemere Bertalan temetésének bejegyzése a Pesti (Kálvin téri) ref. egyház halotti anyakönyvében.
Pesti Ref. Egyház Kereszteltek, házasultak, halottak anyakönyve 1866–1870. 103. (Forrás: FamilySearch)

Szemere Mária apja és általa a Szemere család tragédiájáról a Szemere-kötetek szerkesztése idején mesélt családjá régi barátjának, Rónay Jácintnak, illetve le is írta apjáról szóló bensőséges visszaemlékezését. Rónay Jácint (1814–1889) bencés tanár, természettudós, a szabadságharc udvari papja és halálra ítélt '48-as emigráns baráti viszonyt ápolt Szemerével az emigrációban. 1851 őszén személyesen is találkoztak, amikor Szemere feleségével és kislányával, Szemere Máriával, illetve a pesti Balassa Emíliával Londonban járt a világkiállítást megtekinteni. Rónay ekkor ugyanis Londonban élt, 1866-ban tért haza Magyarországra, így Szemere halálakor már újra hazájában élt. Mivel 1851-ben Londonban személyesen is találkozott a kislány Máriával, Szemere halála után is jó viszonyt ápoltak Pesten, amikor Szemere Mária hazatért Párizsból apja hagyatékát gondozni, így Rónay Jácintnak írta le apjára vonatkozó emlékeit, az írást Rónay az 1885 és 1888 között 8 kötetben kiadott naplójegyzetei IV. kötetében közölte,⁵⁰ vagyis majdnem tíz évvel azután, hogy Szemere Mária megfogalmazta emlékeit. Rónay Jácint az alábbi bevezetéssel közölte a visszaemlékezést, amelyben Szemere Máriát apja nagyságához méltó tehetséges, művelt fiatal nőként mutatja be:

Szemere Bertalan. A szerencsétlenek legszerencsétlenebbike, már évek óta itt van a hazában, oly közel hozzám, s még nem láttam. — Egykoron sűrű megbízásaival, nehezítette a kenyérkereset rögzös ösvényén gondjaimat, s keserűségemben tán kelleténél szigorúbb is voltam irányában, de nem szakítottunk soha, s én nem szüntem meg soha nagy tehetségeit tisztelni. — Ki ne feledné a múlt keserűséget a megrendítő szerencsétlenségben? Ki gondolna a szenvedések nehéz órájában másra, mint a szenvedő emberre? — Óhajtottam volna még egyszer kezet fogni azon férfúval, kinek lelkében a megfoghatlan végzet eloltotta az ész világát, s csak a testet engedte élni, tenyészni. Többször óhajtottam volna a szenvedőt felkeresni, de nem tanácsolták a viszonylátást. Ez év [1869] kezdete véget vetett a szerencsétlen életnek, ha életnek nevezhető. — Szemere Bertalan [1869.] Januarius 18-kán meghalt azon sírban, melynek zordon falai közt, már szomorú négy éven át haldoklott! — Halála után leánya, Szemere Mária, atyja emlékiratai kiadásával foglalkozott, s igen szívélyes sorokban felkért, ha nem volnának-e közölhető leveleim atyjától? Kiszedtem a gondosan őrzött csomagból néhányat, s el vittem személyesen, látni óhajtván azon hajadont, kivel, mint gyermekkel, oly sokszor találkoztam Londonban, s kinek annyi örömet szereztem a londoni állatkertben és Múzeumban,⁵¹ hova az élénk és vidor kedélyű gyermeket, atyja vagy anyja társaságában, el-elkísértem. Szemere Mária meglepett, s már a társalgás első percein meggyőződtem: hogy apja hatalmas szellemét öröklé, de arról is, mennyire szüksége volna e ritka tehetségű és kitűnő képzettségű hölgynek a szülők vezetésére, örködésére. — Beszélt, írt francia, angol, német és magyar nyelven. Nevelése francia volt, a magyar íráshoz csak újabb időben fogott, s minő szép haladást tőn. Az apai emlékiratok rendezése egész valóját elfoglalá, csak ennek élt, szabad pillanatai alig valának; s még is talált időt arra, hogy egykori szíves szolgálatomat a következő irattal elismerje. Az eredetit híven őrzöm, a másolatot híven adom. (RÓNAY Jácint)⁵²

⁵⁰ RÓNAY 1885–1888 IV. 298–308.

⁵¹ Az 1851. évi londoni világkiállítás alatt. Szemere nem említi naplójában, hogy amikor 1852. szeptember 28. és október 10. között feleségével és kislányával, Mimivel, illetve felesége pesti barátnőjével, Balassa Emíliával Londonban időztek a világkiállítás miatt, találkozott volna Rónayval: 1852. September 28 án délután értünk Londonba. Mayerhez mentünk. Még csak ezután kerestünk szállást, messze a Regentpark körül. 4 szobát kivettünk 30 shillingért, hetenkint. October. 1—10-ig voltunk Londonban. Kellemetlen napok voltak ezek. Nem azért, mivel folyvást esett az eső, hanem mivel Dinám alig látta kétszer a roppant Exhibitiót, a tavalyi fejfájdalom előkapta, és kénytelen volt feküdni és szenvedni folyvást. Mit sem látott, mit sem élvezett, sőt még szenvednie kellett. S miatta mi sem járhatánk ki, talán 2–3-szor mentem ki Emíliával, hogy mégis elmondhassa, miképpen járt London utcáin. SZEMERE 1869. I. 135–136. Rónay viszont egy későbbi levelében utal rá, hogy 1851-ben a kis Mimit és Balassa Emíliát is elvitte a British Museumba: Ön, miként Mayertől hallám, egészséges, kedves neje javulásnak örvend, mindkettő kellemesen hatott reám. Hát a kisasszonyok? Nem feledék még a B[ritish] Museum 67 sárga-fekete madarait? Üdvözlöm őket, s szívemből mindnyájoknak a legjobbat kívánom. Rónay Jácint levele Szemere Bertalanhoz. London, 1852. szept. 11. HERNÁDY 2015. 637.

⁵² RÓNAY 1885–1888 IV. 297.

Ferenc József király, aki 1864 decemberében a család kérésére engedélyezte az elborult elméjű Szemerének, hogy hazatérjen, és magyarországi szanatóriumban kezeltesse magát, leányának, Szemere Máriának férjhez menetelég évi 6000 Ft kegydíjat engedélyezett 1868-ban.⁵³ Az uralkodó további elismerésben is részesítette Szemere Máriát, felvette ugyanis a brünni *Maria-Schul* hölgyalapítvány díshölgyei közé,⁵⁴ és 1870 szeptemberében a pesti jogászgűlési bálon Szemere Mária már a brünni alapítványi hölgyek kék szalagos jelvényével jelent meg.⁵⁵ Szemere Mária apja hagyatékának gondozása idején, 1869–1871 között a pesti társasági élet ismert személyisége lett, 1870. decemberében részt vett Liszt Ferenc pesti Belvárosi plébánián rendezett matinésorozatának egyik hangversenyén.⁵⁶ Liszt Ferenc bejáratos volt Bécsben Szemere Mária nagyszülei, a Jurkovics házaspár szalonjába, ahol a háziasszonyt, a szép hangú műkedvelő szopránt, Jurkovicsné Comper Terézt is kísérte zongorán. Szemerék és Liszt kapcsolata Párizsban is folytatódott, Jurkovics Leopoldina gyakran felkereste Párizsban élő barátnőjét, Liszt Ferenc anyját, Anna Langert, akit Attila fia keresztszülőjének is felkért.⁵⁷

22. Borsos József fotográfus: Szemere Mária a brünni alapítványi hölgyek vállszalagjával, Pest, 1877 k. Fénykép. Magántulajdon

Szemere Mária Pesten feltűnt a képviselőházban is, egy évvel apja halála után a vendégeknek fenntartott karzaton jelent meg, gyászviseletben. Lónyay Menyhért miniszterelnök észrevette, hozzá sietett és bemutatta neki az országgyűlési képviselőket.⁵⁸ Szemere Mária a miniszterelnök fényes estélyére is hivatalos volt 1870 márciusában.⁵⁹ Magyarországon második hazáját, Franciaországot is képviselte, 1871-ben a lyoni nők kérésére Pesten népszerűsítette a „sebzett s éhező franciák” javára kiadott sorsjátékot.⁶⁰ A Szemere-kötetek kiadásával egy időben Borsod vármegye és Miskolc is „rehabilitálta” nagyfiát, Szemere Bertalant, és 1871-ben hamvait a budai Tabáni (Krisztinavárosi) sírkertből Miskolcra viték, ahol díszsírhelyen temették el újra.⁶¹

⁵³ Budapesti Közlöny 1868/101. (1868. máj. 1.); Nyír (Nyírvidék) 2. (1868)/19. (1868. máj. 9.)

⁵⁴ Budapesti Közlöny 1869/65. (1869. márc. 20.); Fővárosi Lapok 1869/63. (1869. márc. 18.)

⁵⁵ A jogászgűlési bál. [...] jelen [volt] b. Gablenz hadparancsnok is, ki azonban csak rövid ideig maradhatott, s üdvözölve a rendezőket s néhány szót váltva Szemere Mária kisasszonnyal (ki az alapítványi hölgyek kék vállszalagjával, igen érdekes jelenség volt), csakhamar eltávozik, In: Fővárosi Lapok 1870/213. 925. (1870. szept. 28.)

⁵⁶ Liszt Ferencz második matinéje vasárnap reggel volt. A plébánia három terme alig volt elég tágas a nagyszámú vendégek befogadására, kik a mestert vágyottak látni és hallani. [...] A hölgyek, köztük Pauliné, Kvassayné asszony, Szemere Mária k. a. [= kisasszony], b. Auguszné, Vadnayné asszony, s a többiek hálójokat fejezik ki a szerencseért, melyben őket részesíté, míg ebben mások már 20 év óta nem részesülnek. In: Nefelejts 1870/50. 596. (1870. dec. 11.)

⁵⁷ KÜRTHY 1911

⁵⁸ Szemere Bertalan leánya, Mária szerdán a képviselőház „hölgyek karzatán” volt jelen. Lónyay miniszter, ki észrevette, rögtön hozzásietett és megmutatá neki a ház egyes tagjait. Szemere úrhölgy gyászba volt öltözve. In: Magyarország és a Nagyvilág, 1870/10. (1870. márc. 13.)

⁵⁹ Fővárosi Lapok 1870/57. (1870. márc. 19.)

⁶⁰ Szemere Máriát a lyoni nők fölkérték a sebzett s éhező franciák javára általuk rendezendő sorsjáték előmozdítására, jegyeket küldve neki, melyek 50 krajcárjával Kugler cukrászatában s a Medetz-féle dohánykereskedésben kaphatók. In: Fővárosi Lapok 1871/28. 126. (1871. febr. 4.)

⁶¹ Szemere Mária, Szemere Bertalan volt 1848/diki magyar miniszter leánya levelet intézett Borsodmegye közönségéhez, melyben meleg szavakban köszönetét fejezi ki a megyének azon kegyeletért, melyet édes atyja emléke iránt az által tanúsítottak, hogy annak földi maradványait elszállították s elhelyezték szülőföldébe, hol örök álmát alhatni életének legforróbb óhajta volt. In: A Hon 1870/121. (1871. máj. 26.)

Bár Szemere Mária neve szerkesztőként nem szerepel *Szemere Bertalan összegyűjtött munkáinak* kötetében, a szépirodalmi munkákat tartalmazó utolsó, VI. kötet végén Szemere Mária bensőséges hangú *Utóhangot* írt,⁶² amelyet a korabeli sajtóban külön is megdicsértek, mint egy tehetséges író nő munkáját:

[az] „Utóhang” Szemere Bertalan műveinek 6-dik kötetét fogja befejezni. Ezt Szemere Mária, az elhunyt kitűnő műveltségű lánya írta, mintegy kulcsot adva atyja életének és jellemének némely zártabb oldalához. Elmondja, [Szemere] mennyit dolgozott Párisban, s mennyire a haza volt legfőbb gondolata. Hogy neje és gyermekei vagyonát Párisban egy már gyanús életű férfira bízta, aki aztán meg is szökött, Szemere k. a. [=kisasszony] onnan magyarázza, hogy benne túlnyomó volt az idealistikus irány, s túlságosan hívén ez emberi természet magasztosságában: hitte azt is, hogy aki süllyedt is egyszer, önmaga erejéből ismét visszaszerezheti tisztult lényét. De midőn csalódott s ez ember megfosztá a vagyon nagy részétől: Szemeréből más ember lett, s egyedüli gondját az képezte, hogy visszaszerezze családjának azt, a mit elvesztettek. Dolgozott, fáradt s midőn mindennek eredménye nem lett: az ő erős lelke is megtört. A londoni kiállításon már roppant fejfájások gyötrék, stb. E közlemény nem csak azért érdekes, mert egy kitűnő férfi életrajzához ad fontos adatokat, hanem azért is, mert mélyelmű rajzánál, megható hangjánál és csaknem férfias stíljénél fogva meggyőzhet mindenkit: hogy Szemere Mária csak akarnia kellene, hogy kitűnő író nő legyen.

*

[a] „Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok” Szemere Bertalantól, e valódi ékesszóló munkák: emlékezetek atyjára, nejére, fivérére, Mária nővére... s a kötet végén az elhunyt lányának: Szemere Mária kegyelmes utóhangja, melyben a kitűnő ember benső képéből sok szép vonást kapunk. (Fővárosi Lapok 1870. 212. és 280. sz. 1870. szept. 27. és dec. 17.)

Az *Utóhang* nem szerkesztői utószó, hanem egy kivételes fiatal hölgy érzelmeiktől sem mentes visszaemlékezése apjára, akit apaként is ugyanazok a jellemvonások definiálnak, mint politikusként. Szemere Mária az 1870-es elején a *Pester Lloyd*-ban német nyelvű tárcákat is megjelentetett, 1871-ben a női gyorsírókról írt,⁶³ 1873-ban a bonapartizmusról értekezett.⁶⁴ Szerkesztői munkáját is folytatni kívánta, apjának további leveleit, politikai dokumentumait is szándékában volt újabb kötetben kiadni, erre vonatkozóan kérvényezte, hogy a bécsi császári és királyi udvari levéltárban, illetve a hadügyminisztérium archívumában fellelhető, Szemerével kapcsolatos iratokat megkaphassa, de kérését Bécsben elutasították.

Szemere Bertalan elkobzott irományai. Szemere Bertalan leánya: Mária atyjának összes munkáit s azok közt ennek levelezéseit kiadni szándékozván, (a nála levők már megjelentek Ráth Mórnál), a magyar kormány közbenjárását kérte ki arra nézve, hogy atyjának az 1848–49-diki események folytán elkobzott irományainak visszaadását kieszközölje. Bécsben az illető irattárakban, jelesül a cs. kir. udv. és államlevéltárban, sőt a hadügyminisztériumnál is történtek kutatások, anélkül azonban, hogy a kívánt eredményre vezettek volna. E levéltárakban csak oly felhívások és iratok találtak, melyek kizárólag hivatalos tartalmuknál fogva a folyamodó nőnek ki nem adhatók. Ez sajnos körülmény, mert a nevezett iratok közt voltak Szemerének 1848–49-iki állapotokra vonatkozó legérdekesebb levelezései, hírlapi glossák, naplótöredékek, s más fontos okmányok.

Melléklet a Vasárnapi Ujság 27-ik számához, 1870. júl 3.

⁶² SZEMERE Mária: *Utóhang Szemere Bertalan műveihez (1870)*. In: SZEMERE 1870. 300–307.

⁶³ SZEMERE Mária: *Weibliche Stenographen = Pester Lloyd*, 18. (1871)/8. (1871. jan. 22.)

⁶⁴ Szemere Bertalan leánya A „Pester Lloyd”-ba egy a bonapartismustól áradó levelet írt. Napóleon halálhírét – úgy mond – Párisban nem vették közönyösen, miután a nép nagy része szerette a császárt, kinek két főerénye volt: jóság és szolidaritás. Senkinek sem voltak jobb szándékai, minél fogva oly időkből, midőn az uralkodóknak melléknevet adtak, „Napoleon le Bien-intentionné” nevet kapott volna. A Napoleonizmus – mondja tovább – azért vert mély gyökeret a népben, mert senki sem találta úgy el a tömeg óhaját. Thierst vén hiú embernek, a köztársaságot önkénynek nevezi a tisztelt hölgy. In: *Nefelejts* 1873/4. 47. (1873. jan. 26.)

A Szemere-kötetek kiadása után Szemere Mária elhagyta Magyarországot, egyébként 1871 májusában Rómában, és nem Párizsban, lakott, itt látta vendégül barátnőjét, Olga Janina „kozák grófnőt”, Liszt Ferenc zongoraművész tanítványát.⁶⁵ Szemere Mária ezután sem szakította meg hazájával a kapcsolatot, 1877-ben Magyarországon is bemutatta férjét, az angol származású kelet-indiai ültetvényest, John Freemant, akit Egyiptomban ismert meg, ahová egészségét helyreállítandó utazott, leendő férje pedig, mint üzletember és gazdasági szakember, a gyapottermelés szakértőjeként az egyiptomi alkirály vendége volt.⁶⁶ A Freeman házaspár 1883-ban a Hampshire-i Farnborough-ban élt, a *Forest Lodge* nevű udvarházat bérelték, közel lakott hozzájuk a *Farnborough Hall* nevű kastélyban Eugénia özvegy császárné, a néhai III. Napóleon császár felesége.⁶⁷ Szemere Mária unokája, Freeman Lujza Mária (szül. Temesvár, 1914. nov. 1.) 1944-ben férjhez ment a Porcia hercegi család grófi ágából származó Porcia Ferdinánd Ottóhoz (1915–1982), aki Aradról Rhodésiában került.⁶⁸ Fiuk, az 1954-ben született Porcia Sebestyén neve 1992-ben a magyar sajtóban is feltűnt.⁶⁹

23. Barabás Miklós
fotográfiai műhelye:
Szemere Mária, 1870 k.
Fénykép (Magántulajdon)

⁶⁵ *Mme. Janina seit mehr als vierzehn Tagen in Rom bei ihrer Freundin Szeméré wohnt.* Liszt Ferenc levele Sayn-Wittgenstein hercegnőhöz, 1871. máj. 10. HELM 1972. 119.

⁶⁶ *Szemere Bertalan leánya: Mária nem rég külföldről haza érkezett, borsodi rokonainak meglátogatása s férjének bemutatása végett. Férje: Freeman, angol származású keletindiai telepítvényes, ki a múlt évben Kairóban tartózkodott, meghíva az egyiptomi alkirály által, a gyapot-termelés célszerű berendezése végett. Orvosi tanács következtében Szemere Mária úrhölgy is ott tartózkodott s megismervén egymást, csakhamar összekeltek. Most Kelet-Indiába utaznak s csak a párisi világtárlat alkalmával fogják megint meglátogatni Európát.* In: *Fővárosi Lapok* 1877/39. 198. (1877. febr. 18.)

⁶⁷ *A gyászos kastély. Farnborough-Hallról, Eugénia volt-császárné kastélyáról borús képet rajzol egy látogató. A kastély igen szép, de komor épület s minden a gyászra emlékeztet benne. [...] A volt császárné legközelebbi szomszédja egy magyar hölgy: Szemere Mária, Freeman angol birtokos neje, kinek kastélyából, Forest-Lodgeból egészen beláthatni Farnborough-Hallba.* In: *Fővárosi Lapok* 1883/140. 909–910. (1883. jún. 17.)

⁶⁸ A Porcia családról bővebben: MEZŐHEGYI 2019

⁶⁹ KÜRTHY Katalin: *Tiltakozó ükunokák.* In: *Kurír* 1992. máj. 22.

Szemere Mária *Utóhangjával* közel egy időben egy másik emlékezés is megjelent Szemere Bertalanról a *Budapesti Szemle* hasábjain Csengery Antaltól (1822–1880),⁷⁰ aki Szemerét még jurátus korában a pozsonyi országgyűlésekről ismerte, majd a debreceni kormányban, Szemere miniszterelnöksége alatt miniszteri tanácsos volt. Csengery írása az 1851-ben Heckenast Gusztáv nyomdájában kiadott, Csengery által szerkesztett politikai jellemrajzokban közölt Szemere-portré⁷¹ átdolgozott és kibővített változata, amelyet 1870-ben újra megjelentetett.⁷² Csengery írása(i) végigköveti(k) Szemere politikai pályáját, de Szemere Bertalan személyisége, privát jellemzői is megjelennek:

24. Csengery Antal fényképen, 1870.
CSENGERY 1870 II. belső címlap alapján

Szemere [...] Éber figyelme a codificatio legkisebb részleteire kiterjedt. S ha szöszekre lépett: ő volt a háznak legragyogóbb szónoka. Mások beszéde alatt rendesen könyökére dőlve, papír darabokra jegyzéseket tett. S midőn a rend során szólított, lassan, emelt fővel, gondolkozólag, kelt föl előttünk. Nem azon tekintet, melytől Caesar félt, de eszméktől átsugárzó. Közép termetű alak. Éles inkább, mint ragyogó szemek, mosolyra kész ajkak, s mindezekhez átlátszó tiszta arc. Rendkívül derült kinézés, ha gazdag fekete hajfürtjei nem árnyazák vala szoborszerűen domború homlokát, s ha bajusza kissé nem leplezi az eleven ajkak mosolyát és az elül borotvált állat s teljes arcot szintén dús növésű szakál barna szálai nem veszik körül. Így a tiszta tó vizéhez volt ez arc hasonló, terepély fák árnyékában, melyeknek sűrű lombjain keresztül tör a holdsugár, átragyog egy-egy nagyobb csillag. E csillag, ama sugár, a mosoly, a szemragyogás elé olykor felhők vonultak. S midőn szónokolt, egész komolyságában állott előttünk a törvényhozó. Ritkán hagyá el arcát a vér, ritkán lett sápadtabb, mely színben oly gyakran láttuk Kossuthot, és ismét nem gyul[?]adt föl arca, mint amannak, a lelkesedés perceiben, hogy lángolóan lehetne mondani. A szenvedélyek változásait a komolyság és derűtség tüntették föl arcán. A lélek derengése és borongása inkább, mint azon indulatok visszatükrözése, melyek szívből fakadnak. Ilyen volt szónoklata is. Többször fölvilágosította a tárgyat, mint elragadott. Beszédében legtöbb kép csak drága ékköve, foglalványa volt eszméinek, gondolatainak. Többször csillogott, mint melegített. Hangja nem csengő, de tisztán érthető, férfias s eléggé terjedelmes. S magassága, ereje és gyorsasága növekedett a szenvedélyesb helyeken. Egyéb árnyalatok, főleg az érzés szavalás színei csak ritkán mutatkoztak. Rendelkezett ugyan Szemere az érzélem fegyvereivel. Írásában minduntalan föl-föl bugyog a költői ér. Az került neki erőtetésbe, jobban nem színezní beszédeit. De büszkesége volt, az értelmiségre hatni inkább, mint a sokaságra. A magyar tanácskozás különben is hasonlított oly zenekarhoz, amelyben igen erős a buzdító harsonahang. (CSENGERY Antal)⁷³

⁷⁰ CSENGERY 1869

⁷¹ CSENGERY 1851. Csengery Antal 1851. évi megjelenése előtt a „Történeti és Szépirodalmi Közlöny az utolsó forradalom korából” alcímű, elkobzott és többé meg nem jelent folyóiratban is közölte a Szemere-arcképet: CSENGERY Antal: SZEMERE BERTALAN. (Jellemrajz — Mutatvány egy sajtó alatti munkából) = *Magyar Emléklapok* Új folyam I. (1850)/1. 38–55.

⁷² CSENGERY 1870

⁷³ CSENGERY 1869. 251–252.

Politikusok ritkán írnak családtagjaikról belletrisztikát, még ritkábban írtak a reformkorban. Szemere Bertalan az általa emlékezeteknek nevezett kisprózai munkáit még a reformkorban kezdte írni, és hű maradt ehhez a műfajhoz egészen kislánya Párizsban bekövetkezett haláláig. Az írások elhunyt szeretetéről szólnak egyfajta rokon emlékbeszédként, de a hivatalos emlékbeszédekkel és a népszerű, Szemere által is művelt politikai portrékkal ellentétben, ezekben az emlékezőekben jóval nagyobb súlyt kap a személyes hang, a legtöbb írás nem nélkülözi a Szemere lelki alkatára egyébként is jellemző sentimentalizmust,⁷⁴ ez alól talán csak atyjáról szóló kis remekmű a kivétel. Ezek a betűvel rajzolt arcképek legalább annyit mondanak el szerzőjük emócióiról, attitűdjéről, mint hőseinek jelleméről, érzelmeiről, ha nem többet.

Ezek a kisprózai műfajhoz sorolható emlékiratok Szemere írói corpusának részei, bár prózaíróként sokkal inkább az *Utazás külföldön* c. útleírása miatt⁷⁵ dicséri és emeli szerzőjét a reformkori prózairodalom jelentős alkotói, a magyar esszé első képviselői közé a modern irodalmi kritika:

A reformkor útirajzai közül máig élvezetes, valóban élő alkotás Szemere Bertalan Utazás külföldön című műve [...] jelentős írói teljesítmény, a reformkor egyik legszebben megalkotott prózája. Ez a próza felülmúlja az Eötvösét, a Szalay Lászlóét. Egyszerre modern és a romantika szivárványszíneiben pompázó, ugyanakkor annak a numerózus, klasszikus magyar prózának folytatása, mely Kazinczy Ferencnél szólal meg először, s zeneivé válik majd Vajda Péternél. Szemere Bertalan könyve nemcsak a magyar reformkornak tanulságos dokumentuma, hanem a magyar romantikának is méltó alkotása. [...]

Az elmegyógyintézetben elhunyt Szemerével a kor politikai életének egyik meghasonlott és kudarcba jutott személyisége, a magyar irodalomnak, és különösen a magyar prózának pedig egy jelentős, és talán az útikönyvénél is többet ígérő tehetsége tűnt le. A tragikum bizonyos vonásait mégsem lehet tőle egészen megtagadnunk. [...]

Valójában a magyar esszé első igazi művésze ismerhetünk benne, aki magának a műfajnak formáiban többre lehetett volna képes Eötvösnél, Keménynél. Képessége a tömörítésre, az aforisztikus fogalmazásra, az anatózisek és a pointe-ok bravúrára, valamint közlésmódjának eleganciája és fegyelme: szépprózai stílusunk egyik mesterévé emelhették volna őt. (SÖTÉR István)⁷⁶

Bár Szemere reformkori naplói egy tűzesetben pusztultak el, és a szabadságharc alatt írt, rokonai által földbe rejtett naplója szintén megsemmisült, emigrációs naplója fennmaradt, sőt lányának köszönhetően nyomtatásban is megjelent. Szemerének emigrációs naplója okán is ott van a helye a 19. századi jelentős magyar prózaírói között.⁷⁷

⁷⁴ Van Szemerében a sentimentalizmusnak egy forrása, az időből való, midőn Siegwartot, Werthert és Kölcsey bátna hajló költeményeit olvasta. De az eredeti természet, a derűltség, nem süllyedt el benne; az maradt a felületen; a mély homály alatta borong. CSÉNGERY 1869. 45.

⁷⁵ Modern kiadása: SZEMERE 1983.

⁷⁶ SÖTÉR 1983. 73., 77., 79.

⁷⁷ Szemere naplója emberi sorsdokumentum. A magánélet és a nagypolitika eseményei, az elmélkedések és a lírai betétek a naplóban nem válnak el egymástól, a személyesség állandó jelenléte ötvözi egyé a természetét tekintve heterogén anyagot. Az emberi sors minden öröme és nyomorúsága helyet kap benne, de még a legbizakodóbb, legderűsebb napokat is befelhőzi a lét szomorúsága, az elkerülhetetlen katasztrófa, a személyiség összeomlásának előérzete. A küzdő ember bukásának sejtelve. Érzelmi és intellektuális gazdagsága mellett ez a titkos vagy inkább titkolt és rejtett áramlat az, amely egyedi-ségében irodalmi és esztétikai rangot ad Szemere Bertalan eddig észrevétlen maradt naplójának. ALBERT 2004.

Szemere Bertalannak azonban még nincs kijelölve a végleges helye a 19. századi magyar szépírók között, annak ellenére, hogy útinaplója, politikai portréi, emigrációs naplója, levelei modern kiadásokban is olvashatók. Emlékezéseivel pedig eddig jószerével csak egyetlen kritikus foglalkozott, annak is több, mint száz éve (ezért Szemere családi arcképeinek újraközlése talán nem haszon nélkül való):

Száműzetésében írta napának, anyjának és leánykájának emlékezetét. Az emlékezet szinte sajátos műfaja: prózában írt elégia, mely a hozzája közelálló, többször csak szűk körben ismeretes kedvesei elvesztén fakad. Művészete abban áll, hogy irántuk az olvasók szélesebb rétegében is érdeklődést tud kelteni. Mert nem életük elmondásával, hanem nagy gondolataival, érzelmeinek bensőségével és előadásának emelkedettségével szól bennök. A kristályos tisztasággal kifejezett nagy gondolatoknak egész gyűjteményét lehetne összeállítani belőlük. Irénke emlékezetében a száműzött gondolatait és érzelmeit rajzoló első rész különösen szép. Mindegyikből kiérezzük a szeretet nagyságát és őszinteségét, mely nagyítja a jót és nem látja a fogyatkozást, de a szeretet túlzását szívesen megbocsájtjuk, mert jól esik az íróval együtt megszeretnünk azokat, kiket ő is szeretett. Finom lelkének legjobb bizonyítéka az a gyöngédség, ahogyan róluk ír. Csillagó hasonlatok, képek, fordulatok teszik élénkké előadását s ez fokozza szépségüket, úgy hogy e dolgozatok a szép prózának valóságos mintái. (Kiss Ernő)⁷⁸

25.

Erwin HANFSTAENGL

műterme (Párizs):

Szemere Bertalan, 1863

Papír, albumin.

OSZK KT Fol. Germ. 1575/67

⁷⁸ Kiss 1908. 96.

FORRÁSOK, GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

BnF = Bibliothèque nationale de France

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

FN = Fotónegatív-tár

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

IV. 830 = Borsod vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

TF = Történeti Fényképtár

MTA KIK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest

Kt. = Kézirattár és Régi Könyvek

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

KNyT = Plakát- és Kisnyomtatványtár

KT = Kézirattár

RMFLib = II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, Miskolc

SOM = Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeuma, Budapest

SOA = Semmelweis Orvostörténeti Adattár

FORRÁSOK AZ INTERNETEN:

ADT = Arcanum Digitális Tudománytár – <https://adtplus.arcanum.hu/>

Hungaricana = közgyűjteményi portál

FamilySearch = Internetes genealógiai adatbázis: FamilySearch nonprofit family history organization – The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, röviden Church of Jesus Christ – <https://www.familysearch.org/en/>

PANDeA = Pannon Digitális Egyesített Archívum, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött dokumentumok digitális tárhelye – <https://dspace.oszk.hu/>

BIBLIOGRÁFIA

ALBERT 2004

ALBERT Gábor: Szemere Bertalan hazatérései = *Kortárs* 48. (2004)/11.

Budapesti Árvízkönyv

Budapesti Árvízkönyv I–V. Szerk.: B. EÖTVÖS József. Heckenast Gusztáv–Magyar Királyi Egyetem, Pest, 1839–1841

CSENGERY 1851

CSENGERY Antal: Szemere Bertalan. In: CSENGERY Antal (szerk.): *Magyar szónokok és státusfér-
fiak (Politikai jellemrajzok)*. Heckenast, Pest, 1851. 59–84.

CSENGERY 1869

CSENGERY Antal: Adatok Szemere Bertalan életrajzához, 1–2–3. közlemény = *Budapesti Szemle* 13. (1869)/41–43., 43–67., 250–275., 323–358.

CSENGERY 1870

CSENGERY Antal: Szemere Bertalan. In: *Történeti tanulmányok és jellemrajzok* I–II. Ráth Mór, Pest, 1870. II. 189–316.

CSORBA 1961

CSORBA Zoltán: Szemere Bertalan, a költő és szépíró = *Borsodi Szemle* 5. (1967)/1. 56–63.

CSORBA 1994

CSORBA Zoltán: Szemere Bertalan, a költő és szépíró. In: *Miskolc és Borsod az irodalomban*. Szerk.: PORKOLÁB Tibor. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc. 56–63.

GYULAI 2018

GYULAI Éva: Egy bécsi kisasszony mint politikusfeleség: Szemere Bertalanné Jurkovichs Leopoldina = *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica* Tomus XXII. (2018) Fasciculus 1. 52–98.

HELM 1972.

Ewerett HELM: *Franz Liszt: mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. Rowohlt, 1972
(Rowohlts Monographien, 185.)

HERNÁDY 2015

HERNÁDY Zsolt: „...küzdve a hontalanság fájdalmaival...” Rónay Jácint levelei Szemere Bertalanhoz = *Századok* 149. (2015)/3. 625–660.

HORÁNSZKY 1987

HORÁNSZKY Nándor: Szemere Bertalan utolsó éveiről = *Magyar Nemzet* 50. (1987)/253. (1987. okt. 27.)

KISS 1908

KISS Ernő dr.: Szemere mint író = *Erdélyi Múzeum* 3/25. (1908)/2. 85–100.

KISS 1912

KISS Ernő: *Szemere Bertalan*. Stief J. és társa, Kolozsvár, 1912

KÜRTHY 1911

KÜRTHY Emil: Liszt Ferenc és Szemere Bertalan = *Magyar Figyelő* I. (1911)/4. 269–271.

MÉSZÖLY 1941

Szemere Bertalan szerelmes levelei. Szerk. MÉSZÖLY Gedeon = *Nép és Nyelv* 1. (1941). 266–277.

MEZŐHEGYI 2019

MEZŐHEGYI Gergő: Porcia Leopoldina városi sírja örökösen védett. Hercegek, grófok és le-
származottak – Egy érdekes család Veszprém megye múltjából = *VEOL – Veszprém megyei
hírportál* (www.veol.hu) 2019. 01. 22.

P. SZALAY 2010

P. Szalay Emőke: *Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneni Református Egyházkerület
Zempléni Egyházmegye gyülekezeteiben*. Tiszáninneni Református Egyházkerület, Debrecen,
2010) (*Magyar Református Egyház Javainak Tára* 14.)

RÓNAY 1885–1888

RÓNAY Jácint: *Napló-töredék: hetven év reményei és csalódásai*: nyomtatott kéziratul tíz pél-
dányban I–VIII. Stampfel, Eder és társai, Pozsony, 1885–1888

ROUSSEAU 2001

Jean-Jacques ROUSSEAU: *Vallomások* I–II. Fordította: BENEDEK István és BENEDEK Marcell, Ma-
gyar Könyvklub; Budapest, 2001 (*Írók, költők, gondolkodók*)

SÓTÉR 1983

SÓTÉR István: Értelmes utazás (Szemere Bertalan útikönyvéről) = *Új Írás* 23. (1983)/6. 73–79.

SZEMERE 1869

Naplóm száműzetésében írta SZEMERE Bertalan I–II. Ráth Mór, Budapest, 1869 (*Szemere Ber-
talan összegyűjtött munkái* I–II.)

SZEMERE 1870

SZEMERE Bertalan: *Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok (A forradalom előtt és után)*. Ráth
Mór, Budapest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* VI.)

SZEMERE 1983

SZEMERE Bertalan: Utazás külföldön: válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójá-
ból. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta:
STEINERT Ágota. Utószó: SÓTÉR István. Helikon, Budapest, 1983

SZEMERE 1990

SZEMERE Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból — Okmánytár*. A beveze-
tőt írta: HERMANN Róbert és PELYACH István. Szépirodalmi, Budapest, 1990

TAKÁCS–KOVÁCS 2000

TAKÁCS László–KOVÁCS Zsolt: *Vatta község története*. Vatta Község Önkormányzata, Vatta,
2000

Szemere-írások
(Szemere Bertalan és Szemere Mária írásai.
Jegyzetek: GYULAI ÉVA)

Writings of the Szemeres
(Writings written by Bertalan and Maria Szemere
with notes of ÉVA GYULAI)

László emlékezete (1837)¹

SZEMERE BERTALAN

In Memory of László (1837)

Páris, január 9. 1837.

Testvérem² meghalt.

Barátom, ki megírja a keserves hírt, ezt egy előkészítő szóhalomban rejté el. Kegyetlen gyöngéség! Mint midőn puha tollak közül merül szívedbe az éles tű. Levelét örömmel bontom fel s olvasom, s csaknem utolsó sorában mondja: „A gyász esetet atyád nekem is megírta”. Mi gyász esetet? A postaudvaron lévén, a melléklevélkét nem mertem elolvasni. Bizonyosan testvérem halt meg, elutazásomkor ő volt beteg. Siettem szállásom felé, a belső hőségben izzadtam. A *Pont au change* hídnál³ szememből kiesett az első könny. Mit csináljak? Haza menjek? Nem, mert úgy a szerencsétlen levelet elolvasom, míg ezt nem cselekszem, addig nekem él ő. Hátha más halt meg és nem ő? Még az egész nap előttem volt és az egész éj, rettegetem. Elfordultam hirtelen s mentem az új hídra, hol IV. Henrik lovagszobra áll. A dagadt Szajna hideg hullámaira bámultam, de eszemben untalanul testvérem forgott. Végre a sírás rám jött, zokogtam s könnyeim omlottak. Istenem, mint nem hittem, hogy testvérem halálát Henrik emlékének sirassam. De mihamar átfáztam, a hideg és fájdalom miatt el kezdtem reszketni, s odább rohantam. De hova menjek? Szállásomra? Nem, mert féltem egyedül lenni. Menék a törvényszék palotájába, s elvegyültem a hallgatók sokaságában. Az ülésnek vége szakadván, mindnyájan kitakarodtak; de én elámulva folyvást ott ültem. Jött egy szolga s emlékeztetett a távozásra. De én még ekkor sem mentem szállásomra.

1. Charles MERYON: *Le Pont-au-Change*. Rézmetszet, 1854.

BnF département Estampes et photographie, FOL-EF-397 (2) (Forrás: <https://gallica.bnf.fr>)

¹ Megjelent: SZEMERE Bertalan: *Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok (A forradalom előtt és után)*. Ráth Mór, Budapest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* VI.) 45–65.

² Ifj. Szemere László (1809–1836) id. Szemere László (1772–1843) császári-királyi tiszt, vattai birtokos és Karove Erzsébet (1783–1865) elsőszülött fia, apja nyomdokait követve, katonai pályát választott, a Palatinus-ezred ifjú tisztjeként azonban megbetegedett, és 1836 májusában visszatért szüleihez Vattára, ahol 1837. november 27-én meghalt. A helyi református lelkész két nap múlva, 1836. november 29-én temette el Vattán prédikációs temetéssel.

³ A Szajna-híd neve helyesen: *Pont au Change*. A középkori eredetű, többször átépített hidat a pénzváltókról és ötvösökről nevezték el, 1860-ban teljesen újjáépült, így Szemere párizsi útján még a régi hidat látta.

Mind hiában! A levél nálam volt; mint a vérző szarvas, keblemben hordám a nyilat.

Csak este nyolc órákor léptem szobámba. Lefeküvé, s a levelet magam elébe tettem. Mellem elszorult, nem volt erőm, sem bátorságom belőle kiereszteni a fájdalom kígyóját. Végre bele kezdtem olvasni. Sejtmemem valósult. Könnyeim zápokint omlának. Nem bírtam magammal, mint beteg, nyögve hánykódtam ágyamban. Mi sötét kárpitként fordul a bánat a lélek tükrére! Enyim is besötétedék, s a legbúsabb, a legvadabb, a legrémesebb képek állották körül: halál, temető, kór, gyilkosság, összezavarodása a reménynek, bús jövő, mély undor az élettől. Elűztem belőle a legparányibb vidám fényt is, lelke csak pokol kívánt lenni. S derült napjaim vajjon lehetnek-e még nekem? Örülhetek-e még én valaha? Tudja isten; de egy belső érzés nekem azt mondta, mintha minden jó kedv az ő megsértése leendene. És ismét elborított könnyeim hulláma. Hol veszi magát az emberben a tömérdek víz, mely omlik habkint? A fájdalom hasonló a tűzhez, mely időnkint kiolvasztja az emberből, mi belőle őt illeti.

Sokat, sokat kértem én Istentől az este. Jót és gonoszt, okost és bolondot együtt. A fájdalomnak több szabad, mint az örömnak, szenvedésében keres és talál mentséget.

Miért hervadt el oly korán e jó, e szép ifjú?! És ami ezzel egy kérdés: ama jámbor, miért tölti életének felét ágyának fenekén, kínok seregében; és emez itt, miért bír örök egészséggel, bölcsőjétől kezdve ősz koráig? Sorsuk egészen végződik a sírnál, folytatás nélkül ezen túl? Nem fognak ők többé sem kérdezhetni, sem kérdeztetni? Élethossz és életsors, öröm és szenvedés, mindez csak egy vak sors-húzás következménye? Az ember élete csak egy tünedékeny láng, mely az élet mezején hosszabban vagy rövidebben kergetőzik, s az az élet ellobbanásának, mi egy mécs kialvásának vége, t. i. hogy magát fölemészítve elpárologván, többé meg nem gyúl? Nem; lehetetlen, hogy az élet a sírnál és így végződjék, vagy ha a sírnál és így végződik, nincs igazság; s ha igazság nincs, isten sincs. De van isten, okát mástól senki ne kérje, s így van igazság is; tehát ha kezdődött is az ember pályája a földön, az a fejfánál, mely soknak mindjárt bölcsője mellett áll, nem végződik. Vagy nincs igazság és nincs isten.

Valóban a földi sorsoknak nagy különbsége, mi emberi erőn s akaraton felül áll, s mindenkire nézve mintegy a világ s élet viszonyaiba való behelyeztetéstől függ, rá nézve a legfontosb ok, mi a halálontúli jövő élet szükségére vezet, s azt a hit ágazatává teszi. De ha van, miből áll az? Nem lesz az egyéb, mint a téli koporsóból kifejtőzött s fölserkent pillangó alakcserélése? Vagy kiegyenlítő számvetésnél fogva összefüggend az elmúlt földi élet emlékével, avagy ettől függetlenül nyílik ott új pálya? Kezdődik mindjárt a sírbatétel után, vagy csak egy utolsó egyetemi napon, és melyikén a sötét és ragyogó világoknak? Lehető, testvérem, ki oly korán a sírban nyugszik, ezt mind tudja; mi, kik élünk, eltalálhatjuk, de meg nem ismerhetjük a valót.

És ha csakugyan mindennek vége van a sírnál? Akkor nem egyéb az ember, mint darab göröngy, melynek át- és eltávozásban álló pályája kezdődik az anyaméhben, s tart a sír gödréig, hol a többi földdel összevegyül. Akkor ne csinálj egyebet, mint kiáltozd Jó b siralmait, nem vévén ki II. könyve 9-ik versét sem: „Átkozd meg az istent és halj meg!” De senkit ne verjen meg a teremtető e szegény hittel!

Sokáig tépelődém így magamban, fájdalmas elbódulásomban feledve fájdalmam okát. De ismét eszembe jött ő. Oh! Mi nyomorú teremtmény az ember, midőn érzi, hogy egy csapás nagy szenvedés, és nem változtathat rajta.

Képzelem őt fehér lepedőkben kiterítve, száradtan, kiaszva, halványan, mint viaszképet. Udvarrunk gyepét ellepé a sok nép, s jajgató énekléssel megindult a halotti gyülekezet. Anyám ott megy a halotti jelekkel ékesített koporsó után, két férfiú alig bírja rogyadoztában. Szegény anyám, mit nem szenvedsz te e koporsó látásán! Nemde sokáig virrasztál beteg fiad ágya mellett? Azon néhány hónapok alatt ím e kint gyűjtéd magadnak... A gyülekezet felhúzódik a parton a sírhoz, a boldogtalan anya fájdalmai is most érnek tetőt. Mert nincs irtózatoss érzés annál, mint midőn a kötelek tompán horzsolódnak a koporsó oldalán, s reá az első kapaföldek lekopognak. Mintha a föld kebele szólna a sír hasadékan. E hang elhervasztja az érző szívet, s a kísértetes álmú éjeken, mik el nem maradnak, kínos emlékezetet hordva, zendül meg a fülben.

S ki vigasztal téged, jó anyám, ki ölel fel a lelket s elmét elborító sötét képek s alakok hatalmából? Most egyedül s gyermektelen vagy, mint pusztá ősszel a megszedett gyümölcsfa. Egy része a gyümölcsnek széthullt, egy része megrohadt. Szent isten, leírhatlan örömét az anya mi' leírhatlan fájdalommal szerzi meg!

Január 10-kén.

Kínos éjszakám volt, kegyetlenül játszottak velem az álmok.

Álmodám, hogy utaztunk: atyám, testvérem és én. Fölbredék, és az álombeli esemény, mint valóság maradván velem, örültem, hogy testvérem nem halt meg. De künn a piacon égő nagy lámpa szobámba bevilágított, s asztalomon, mely fejemnél volt, megpillantám a szerencsétlen levelet. Eltűnt az álom s vele boldog csalódásom... Újra elszunnyadtam. Álmom ekkor a halotti szertartásokat ábrázolta előmbbe. Már vége volt a gyászünnepek, s a halotti gyülekezet elszélengett; még csak azon alkotvány, melyen a koporsó feküdt, s a sorba rakott székek s padok állottanak az udvaron. Búsan mentem be a házba, hol sírást és zokogást hallék. És itt fölbredtem. Istenem, oh, mi jó, hiszen ez csak álom, mind ez csak álom, gondolám egészen megvigasztalódva. De azonnal eltűnt e jótevő csalódásom, mihelyt eszmélni kezdtem. Oh, kegyetlen játéka volt ez az álmoknak!

Reggel csüggedve, fáradtan s kimerülve érzem magamat, tehát ágyamban maradtam. Kalapomat leküldém reá fátyolt borítani, s akaratomat alig bírám a szolgának kifejezni. Könnyem újra megindult. Mint tegnap, ma is sötét képzeletekkel küzdék. Csak egyszer derült fel elmémben a gondolat, hogy ő most talán fönn van valamelyik csillagban, mely oly szépnek, tisztának, oly tündeklőnek látszik a földről, s midőn bennem e gondolat felderült, szinte víg lettem, fénye lelkemet megvilágítja, mint a halotti mécs megvilágítja a kriptá üregét. Oh, valóban drága kincs a hit a jövőről, nem annyira magunkat tekintve, kik élünk, mint tekintve azokat, kiket szerettünk és elvesztettünk! Ha én tudnám, hogy ő boldogabb most, mint vala a földön, hogy nem kívánczik vissza, sőt minket is üdvébe magához óhajt, hogy nem múlt el, mint a szemnek egy rövid pillantása: hisz akkor örömem nagyobb lenne, mint volt fájdalmam. De itt a gondolat folyása megszakad, és az ész, mint egy lefordított szövétnak, kialszik.

Délután a fájdalom rajtam ismét hatalmat vőn. Sírta záporoként s reszketni kezdtem minden tagjaimban. Láz rohant meg. Iszonyú forróságom volt, szám keserű lett, fejem lobogott, elmém káprázott, leírhatatlanul szenvedtem. Felriadozásban s eszméletlenül töltém el a hosszú éjet.

Virrasztottak mellettem.

Január 13-kán.

Az ember gyengébb, mint maga képzele, de terhet nagyobbab elbí, mint hiszi. Egy véletlen hír ágyba veti a bizakodót, betegségében kétségbe esik és megszabadul. Elmém megvan, de belőle kiveszett minden erő. Érzem, hogy e test sár. Mint darab nehézség ülök székemben, önmagam érzem, mi nehéz vagyok. Szomorú dolog, midőn az ember saját súlya alatt megfárad!

A szomszéd szobában szakadatlanul egy zeneszeren játszanak. Ah, mi iszonyúan szövéődött ama nyers, ropogó trombitahang kínaim éjjelén beteg álmaimba! Tűrjem-e e lázító hangokat, vagy csendet kérjek? Nem, nem; hadd reszkettesse e páncélos hangok a ház falait, hadd omolják mennél több teher és kellemetlenség e nyomorult életre.

Én valaha elhittem magammal, hogy erős lélekkel bírok. Íme, azon csapásnak, mely egyet, ki szívemhez közel áll, levert, pusztá szele is földre sújt és kétségbe ejt. Igaz, ez az első halál, mely szívemet is érinté. Különös az ember! Minden szakadásra ordítózik és mégis untalan szövetkezni óhajt! De lehet-e másképpen? Nem ez adja az élet bájjörömeit is? Bánat és öröm egy forrásnak két ága.

Mely napon testvérem meghalt, múlt év november 26-án, az napon Frankfurt körül utazván, igen rosszul lettem. Így találom ezt följegyezve naplómban. Történetes volt-e e szenvedés, halálának napján, vagy a symphathia titokteljes folyamának művelete? Több volna ennek alapja, mint a pusztá véletlen? A lelkek szövetségét az organumok munkátlanágukkor sem vágja ketté a hely távolsága? Mi az, mi nekem egy rokon kebel örömet és fájdalmát megjelenti öröm és fájdalom által, mely szívemben magától és megfoghatatlanul támad? Lelkem, mely öt érzékein ad magáról és vesz másról hírt, mi hatodik úton kapja e titkos jelentést, mely szélkint előre hirdeti a fürgeteget, mely bekövetkezik? A test egy vár, mely kilátására a rabléleknek csak öt ablakot nyit magán, s miképpen van az, hogy ezek bezáratnak, s a léleknek mégis tudása van arról, ami künn történik? Legkönnyebb lenne ezt is, mint sok egyebet, a véletlen vagy a babona nyakába vetni, de a példa sok, az eset gyakori s az ész azon két phantom ellen lángfegyvert von. És vizsgálódik. Kapaszkodik a levegőbe, de az meg nem tartja, leszáll a lélekbe, de finom és szövevényes szálain eltéved.

Írja húgom⁴: „vigasztald magad azzal, hogy inkább halva lássuk kínait, mint élve küzdjék nyomorúan a lassú halállal.” A vigasztalás téved Mari, ki magad is vigasztalhatatlan vagy, még korán érkezik, együtt a sebet [...] ⁵, pedig a betegség mindig előbb jön a gyógycseppnél; szép lehet az, de bizony nem használ, magától eljön, de csak akkor, ha kiszenvetjük a kint. Egész életünkben tapasztaljuk, bár még sem szokunk hozzá, hogy a halál nem válogat, a jót és ifjat nem kíméli, a rosszat s korost nem üldözi, virág és dudva, konkoly és kalász együtt hull kaszája alatt. Mi végre e nagy aratás? Csak a sírt megtölteni? Csak helyet csinálni új vetésnek?!

Január 17-kén.

De miért zúgolódom a szenvedések ellen? Hisz a szenvedés rokona az erénynek, sőt több, *anya*, leggyakrabban kebele hevében fogamzik az. A kábító és sötét füstből így születik a világos láng. Fájdalomban a lélek szinte emelkedik, de gondolata legmagasb röptében is hasonló a halottat sirató harang zengéséhez, és képei, mint az éjben felnyúló omladékok, miket a kétségbeesés fekete alakokkal népesít meg. Az enyhülés, ha jó, jó, mint nap, s elménkből eltűnik a boszorkányvilág.

Midőn este a városra sötétség száll, az imádságra hívó harangocskák érzékenyen megszólalnak s az emberek a homályban haza felé takarodnak, s belépvén házaikba, a kapuk rájuk csukódnak: úgy tetszik nekem, mintha az emberek ilyenkor kriptákba mennének, kényszerítve egy szörnyű isten által, melynek földre leszállott képe a *sötétség*. Nemde üres térek a piacok, hol nappal az élet és mozgás fészke s gyűlpontja volt? Nemde némák a közhelyek, honnét a sokaság lassankint, egymásután, párosával, sorban, mint egy titkos hatalom által erőtetvén, látszik elpusztulni? Az éjben feketévé vált házfalak nem kriptafalak-e? E csend nem a sír-e? E susogó hideg szél nem a temető hangja-e? Az itt-ott szűken égő mécsek nem kriptai, nem catacombai fények-e...? Végre éjfél körül elenyésszik az utolsó hang, kihál az utolsó fény és ezzel – a föld élete.

Mondják, e pillanatban a temetők sírhalmi megnyílnának, s az emberek, aluvók a mi napjainkra, kiket a föld és sír méhében bír a szörnyű isten, kikelnének, élnének, léteznének és munkálkodnának. A sír e szerint szinte lakhely, mint házaink, az éjszaka szinte életidő, mint nappalunk, s az egész egy más, de szintén élő világ. Reggel fölkel a ragyogó nap, mint szabadító, s az este bekényszerített világ él, és élek benne én is. De mikor én élek, testvérem holt, nem találom őt, mikor ő él, én fekszem holtan, azaz aludva, nem talál engemet. A halál országa, mint az éjszakáé, milliókat foglal magában, de senkit nem látsz, tele van, s benne az irtózatosságtól s pusztaságtól borzadsz, ez altat a földön, az altat a földben.

Éjfélkor oltám el gyertyámat. A hold, a bánatnak ez anyja, megvilágítja a földet. Eszembe jut a temető Vattán, a katolikusok roskadt keresztével, s körülte a fejfákat mind látom. A szél hidegen és sóhajtván fú a sírhalmok közt. Itt fekszik ő a halottak közt. Néhány hónap előtt, a szülőföldi lég gyógyereje ajánlatként neki, reménnyel jött haza, útja e temető mellett vitte el, s talán nem is képzelte, hogy halni jön. Azonban, bár ő nem látá, a sírhely benne ki volt jegyezve számára. A múlt évnek tavaszán még taposta itt a zsenge füvet, mi már csak két hó múlva fölötte fog újra kizöldülni.

A földi pálya téged is megcsalt, máshova vitt, mint a hova igyekeztél. Hadba indultál, s azt hívéd, harci tárokatok riadásai közben a borostyánkósszorút vagy homlokodra fűzöd, vagy az koporsódra függesztetted, melyet utolsó helyére nyújtó méned búsan fog követni, mint hív társad a halálos veszedelmekben; és íme elhunytál a béke csendes ölén, a sors visszahozott őseid telkére, hogy meghalj ott, hol születted, sírhalmod ott emelkedik, hol gyermekévedet eljátszottad, egy erdőnek két szomszéd fája volt az, melyből rengő bölcsőd és melyből koporsód háza készült....

Tegnap vészes éjszaka volt. Képzelttem, mi fürgeteges, hófúvatos idő van a szabad mezőn. És így a temetőkön is. Láttam, mint húzódik a faluban mindenki a maga vityillójába s ajtaját gondosan becsukja. Anyám is bezárta az ajtókat, mintha minden otthon volna. Anyám! Miért csukod ki gyermekedet, hisz otthon van ő, alig néhány lépésnyire a háztól! Födél nélkül van, szél s hó s eső szabadon kavarog fölötte a sötét határban. Igen, midőn a szülék éjjel bezárkóznak, s a gyermek künn a temetőben fekszik, nekem úgy tetszik, mintha ő ki volna zárva a szülei házból.

⁴ Jakabfalvy Sámuelné Szemere Mária (1815–1840)

⁵ A szövegből itt hiányzik néhány szó.

Honnan van, hogy a dermedt állatot megnézzük, s a holt ember látásától borzadunk? Talán onnét, mivel benne, mint a bazilisk a tükörben⁶, mind magunkra ismerünk.

Erőtlen, lomha, fáradt vagyok, lelkem működése rendetlen, mint a bomlott óramű, mely most megakad, majd megfutamodik. Ma korán ébren voltam, már három órákor. Ágyamban fekve maradtam, szobám sötét volt, szemeim az ablakon függtek. Az átellenben lévő ház megvilágított falán, ablakom széles középfái fekete keresztként látszottak függeni. Mintha a kereszt ágyam felett emelkednék. Igen, szenvedő léleknek keresztté válik minden, mi, mint a szenvedésnek e megszentelt jele, a fájdalmat felkölti, – ha ugyan a pokol parancsának ellenére egy pillanatra elszunnyadt volna. Szegény lélek, mely gyönyört lel ily idétlen és vad képzeletekben, s melynek fényét az első szelecske elfűtta. Igazságok van, nem is ilyenről mondja a szentírás, hogy isten teremté a maga hasonlatosságára.

Január 21-kén

„Örök létre átköltözött”, szokták mondani. Különös az ember az ő hitével. Ott ül a fekete posztóval behúzott koporsó mellett, mi magában zárja, a miért élni kívánt, és midőn ajka az öröklétet erőmutatva emlegeti, szemeiből a könny az elveszettért buzog. Ilyen az éj. A sötét és vad borulatok közt egyetlen egy kis tiszta téren egy csillag néz ki, mintha tiszta volna az ég, azonban köröskörül szakadatlan omlik a zápor és nyögve zúg a szél.

A sír, ha két lányi is, feneketlen mélység, szűk bejárás egy végtelen barlangba. A sírfa hasonló egy tört árbochoz a zajló tengernek színén; csak azt jelenti, hogy kit jegyez, meghalt, azt, hogy éppen alatta van, nem bizonyítja. Ezután a fátyolt a kalapokon más szemmel nézem. Fogom gondolni: könnyű szer ott, a szíven kő.

Ismerőseim, kik betegségem okát nem tudták, eljövénnek meglátogatni. Leültek ágyam szélére s kérdezték fájdalmam okát. Oh, emberek! Ti, kik szenvedtek, kérek, idegennek soha se mondjátok, mi ére, fájdalmatokat mintha az kincs volna, gondosan rejtsetek el kebletökben. Mi hideg, mi értelmetlen vigasztalás, mi jeges tekintetek, mi üres szavak! Fájdalmam csak kiélesült, szent hevét a nyugodt arcok megfertőztették. Jártam szegény rózsaként. Száradó, égő keblét friss harmatnak nyitja meg és jég csöppen bele.

S miket nem szenved az anyai szív! „Magzataim felnőttek, gondolja magában, miért temeti el az idős anya ifjú gyermekét? Ő közelebb volt az élethez, én a sírhoz.” Mikor látom meg testvéremet? Soha. Mikor látom meg csak sírját is? Ezt is soká. Midőn haza jutok, az első gyöp is, mi sírján nőtt, rég el fog ott hervadni, mint ő elhervadt. Halál a síron, halál a sírban.

Az ember *könnyen* oda van. Egy darab fa jegyzi, hogy volt, az is nem sok idő múlva elkorhad, a vész elhajigálja darabjait. Meghalni, fekünni a temetőben, egyedül, mélyen, a sötét és hideg földben fekünni, mégis van ebben valami kétségbeejtő. Az igaz, az ember mind elvész. De egyik csöndben s észrevétlenül múlik el, mint a lefutó csillag, másik, mint az üstökös, mely a föld rábámultában szikrázva s dörögve pattan szét. S az ember *örökre* oda van. Élete mulandó, mint a lágy felhőképek. Egy pillanatban alakodnak, másban eloszolnak, harmadikban már helyöket sem ismered.

De még sincs, aki az ifjú halálán meg nem ütődne. Igen természetes, ha a ház, mely rogyó félben volt, hirtelen összedől, rajta senki nem csodálkozik, de ha az új torony dől le, mely a napfényben oly szépen ragyogott, omladékánál minden megdöbben.

És különös, midőn a sírt, melyben egy ifjú fekszik, hó födi. Mintha a természet így akarná megvédeni, megőszíteni a kora halottat. Végóráját a haldoklónak megkeseríti annak tudása, hogy kiket szeret s elhagyni kénytelen, azok szánni fogják és szenvedni fognak. Oh, haldokló ember, ne gyötörd ezzel is magadat végső kínaid közt. A föld nem oly hú. Egy év nem múlik el, hogy neved a víg lakomán előfordul, és senkit el nem szomorít jó kedvében. Oh! Mi undorítólag mulékony minden az emberben. Igen, mint maga az ember, mulékony az érzemény, sőt mulékonyabb: meghal az élet halála előtt.

⁶ A baziliskusz nevű mesebeli lényt, a kakas, a sárkány és gyík keverékét a tündérmesékben csak úgy lehet megölni, ha tükröt tartanak elé, hogy saját magától megijedvén, kővé meredjen és elpusztuljon.

A fejfa nem a megholtaknak, de bánatunknak jegye. Bánatunk a fejfánál tovább soha sem él, a fejfa bánatunknál tovább ritkán áll, legtöbbször, midőn bánatunk elmúlik, a fejfa is kidől. Hol nincs bánat, ott nincs emlék sem, ki emelje azt, ha a bánat nem emeli? S emelte legyen bár, de ha nem tartja fenn, a bánat sorsát fogja követni az emléké is, és igazítatlanul hagyatván, összedől.

Gyertyám ég folyvást, egész éjjel ébren vagyok, de nem csinállok semmit, csak nézek a falra. Számlálom rajta a festett virágokat, s ha elvégeztem, haza száll gondolatom, s a temetőben testvérem sírja felett megállapodik, Midőn aztán érzem, hogy szívem ellágyul, és szemem csendesen égni kezd, elfutok onnan s a mit találok, vetem magam az első eszmének ölébe. Így gondolatban sokszor találkozom atyámmal, anyámmal, atyafiakkal, ismerősökkel, s amint képzelem magamnak, hogy amaz a halott fölött, az a haldokló mellett, ez a temetésnél, emez a koporsó leeresztésénél sírt, velök sorban sírok. S így leend ez hazatértemkor is? Nem kétlem, enyhítse bár az idő a sebet, hogy a velök társalgás közepett sokszor keblemre nehezkedik a fájdalom, s a könnyet vissza kell erőtetnem, mi szívemben felfakad.

Szobámat ma hagytam el először s mentem a Louvre-museumba, megnézni a görög s római antikszobor-gyűjteményt. Nekem most mindenben az kedves, mi az omladék, az enyészet szagát viseli magán. Különösen tetszik egy magas Melpomene, mely valóban fölséges mű. Bekeríti magát egy redős bő lepelbe, s bánattal, mint most én vagyok, dől egy darab sziklára.⁷ Mélán néz messze, – hova? vissza, lelkének saját fájdalmába. Alig tudtam elszakadni tőle, mely bár kő, látszik tudni s velem érezni azt, mit a körülem tolongott nép közül senki nem vett észre.

2. Melpomené-szobor rézmetszeten, 1814
Galerie du Musée de France, 3. (Filhol, Paris, 1814.) № 174

⁷ Szemere leírása szerint az általa csodált márványszobor azonos lehet a II. századból származó Melpomené-szoborral (Vatikáni Múzeum Róma), amelyet az 1770-es években találtak a Róma melletti Tivoliban az ún. Cassius-villa régészeti feltárása során, több múzsaszoborral együtt. Ezeket VI. Pius pápa vásárolta meg a Vatikáni Múzeumnak, de 1797-ben Napóleonnak ajándékozta, sok egyéb értékes festménnyel együtt, és a műtárgyakat a *Musée Napoléon* névre átkeresztelt Louvre-ban állították ki, a Múzsák termében (*Salle des Muses*). A napóleoni háborúk után a képek és szobrok visszakerültek Rómába, egy részüket azonban egy ideig Párizsban még láthatta a közönség. A Louvre antik gyűjteményének 1830. évi katalógusában (M. de CLARAC: *Description du Musée royal des antiques du Louvre*. Vionchon, Paris, 1830) nem szerepel, kérdés, hogy Szemere hogyan láthatta 1836-ban.

S volna, ki fájdalom nagyságán csodálkozhatnék? Oh! Ne gyalázd meg kedélyeddel az emberi lelket. Hiszen, ha egy fatörzsnek két ága van, s az egyik közüle elszárad, a másik vagy utána vész, vagy legalább megsárgulnak lombjai bánatának jeléül.

Január 25-én.

Ismét az életbe léptem, ismét forgásba jöttem én is, mint a pénz, mely a forró tűzkemencéből kikerülve, hidegen jelen meg. Testemnek nincs baja, bűm is szelídül, legalább jelének tartom, hogy ma fölébredésemkor nem volt ő első gondolatom, mint eddiglen az volt mindig. Minden hűsége mellett is különös az emlékezés. A síron nőő moh, mintha a halottat is elfődné. Remény, szenvedély, tervek, az élet viszontagságai a lelket elfoglalván, a szegény halottnak mindinkább kevesb idő jut, s évek múlva *sírával* együtt *neve* is eltűn, az a mezővel, ez a semmivel lesz egyenlővé. Senki nem kérdi, ki sírja ez? Ki győzné kérdeni; hiszen alig van hely a földön, mely sír nem volt. S végre a sírdomb szép lapálla süllyed, a pázsiton a pázstor vígan fütyörészve járdal nyája után, s méla énekével nem háborgatja, kik lába alatt csendesen nyugosznak. „S egykor temető volt volna e szép mező? Kérdi öreg apjától, már kísértő árnyékok s lidércek sem jelentik, hogy egykor az volt.”

S ha isten éveket ad érnem, mint most, mindig oly melegen érző kebellem emlékezendem-e reá? Oh! Nekem fölötte utálatos az emberek meghidegülése. Igaz, a fájdalomnak enyhülése édesen kínos kép, de ép a fájdalom ez elmúlása az, mi mulandóságunkra szomorúan emlékeztet. Midőn szerettem és boldogtalanul, midőn halotttért keservesen szenvedek, óhajtók ugyan kínaimtól megszabadulni, de egyszersmind megborzaszt az, hogy a szerelem s bánat emlékezete belőlem kipárolog, mint illat, mintha az sohasem létezett volna. Midőn a virágból az illat elmúlik, az előjele annak, hogy utána maga a virág is el fog hervadni.

Istenem! Miért nem adál te nekem lángelmét, vagy miért nem tettél dússá, hogy emlékét megörökíthetném! Mert ő ritka tisztaságú ifjú volt; szájában igazságot hordott, s a polgári szelíd erkölcsöket a katonai életben is megtartotta; minden tulajdonnal bírt, mi katonának szükséges, egy hibával sem, mi ez osztályban sajátságos. Föl merek szólítani mindent, ki ismerte: tud-e embert, ki rá haragudt volna? Hol van, ki sírája követ vethetne, mely reája súlyosan nehezkednék? Mint az ezred, melyben szolgált, díszre volt a hadseregnek, úgy viszont ő az ezrednek díszre volt. Észre, szorgalomra, pontosságra, ügyességre túlhaladta minden tisztársait; még külső deliségre és szépségre is túlhaladta őket. Miként egy tiszta tükör állítaték pajtásai elébe; azonban ragyogása olyan természetű volt, mely rokonszenvet, barátságot, szeretetet és nem irigységet gerjeszte. Szelíd volt s a mellett bátor, vitéz s a mellett szerény, szép, deli, magas, de hiúság nélkül, a becsülethez hű, de ment minden katonai álértékénységtől, érdemben első volt, de azt viseletével nem éreztette, szóval: azon szerencsés és választott egyéniségek közé tartozék, melyek minden tökélyt s érdemet magokban egyesítenek, azonban az irigység, a vetélkedés, a rágalom őket békén hagyja. Barátai voltak, ellenségei nem, mivel nem igényelte, minden átengedte neki az első helyet; tényei egy férfiúi voltak, modora a nők kedvességének varázsaival bírt. Tehát nem csak testvért siratok benne, hanem egy tiszta, művelt s ritka tulajdonokkal jeles ifjat is, kinek nem volt ideje kivívni, de volt ideje megérdemelni a halhatlanságot.

Már két hónap óta fekvék a sírban, s nekem, ki azt nem tudám, ő még mindig élő volt. A hír, mint a hang, bár a csapás után tüstént megindul, a távollévőhöz csak késő jut el. Azon közben én itt Páris szellemi gyönyöreiben kéjtelve úsztam, mint úszik az aranyhal az átlátszó tó ragyogó vizében, keblem naponkint dagadozék az emberi ész csodaművei szemlélésében, életem víg és fürge volt, hasonló a szorgalmas méhéhez, mely zengedezve virágról virágra száll s édes mézzel és drága illattal rakja meg lábait, mi kincseket övéinek haza vinni szándékozik... Most lelki furdalásokat érzek, e boldog s munkás napokra emlékezvén. Ő már nem volt az élők közt, és én még tudtam élvezni és örülni! Mintha a virágok, mikből édet szívtam, az ő sírdombján nőttek és teremtek volna. Úgy tűnök fel magamnak, mint egy gonosz testvér, ki testvére sírdombján tombolva vigadoz.

S vajjon e szerencsétlenséghez hozzászokom-e, ha előle mindig futok? Bizonyosan nem; midőn többek közt vagyok, róla gondolkodom, hogy a világ zaja el ne kapjon; midőn egyedül vagyok, gondolataimat más tárgyra erőtetem, hogy szívem a keserűségben el ne merüljön. Amit tőn vagy monda valaha, most mind eszembe jut. Mintha emlékezetemről egy sötét kárpit esett volna le, mindent látok a múltban. Jövendőmre annál rosszabb, mert ki sokra emlékezik, az nehezen felejt.

Gyermekek valánk. Anyám mondá, mennénk a temetőre s nagyanyánk mohos sírkövének betűit festenők be. Ő, mint gyermek is ügyes festő volt, s az egyszerű betűket könnyen megújítja. Ez mintha csak tegnap történt volna. S íme, már az ő voltát is csak betűk hirdetik. Ama vén sír mellett egy új emelkedik, az az övé.

Szinte mint gyermekek utazánk, a szünnapok elmúlván, Miskolcra az iskolába. A város elébe érvén, mondám neki: én leszállok s te mondd társainknak, hogy én meghaltam. Nem jó így tréfálni, felelé, mivel be szokott teljesedni. Nem tettem. S most visszaemlékezem jóslatára, midőn ő már nincs.

Egy őszi este anyám minket, gyermekeket éttárába vezetett. Benne vesszőkosarakban felhalmozva illatoztak egy gazdag ős mindenféle gyümölcssei: a kék hamvas szilvák, a sárga körték, a piros almák, az aranyszínű szőlőgerézek, a zöld pelyhes barackok. Anyám mindenikből vett s tele rakván egy kosárkát, azt nekünk adá, mondván: azon, ami benne van, osztoznánk. Mint eleven gyermek, én ragadtam magamhoz a kosarat és kezdtem tartalmát elosztani. Anyám ekkor így szólott: de vigyázzatok rá, meg ne csaljón! És ő, testvérem, azt felelte rá: „nem szükség, B. soha nem csál.” Midőn ez így történt, alig voltam hét évesnél több, de e mondata, mint a nap képe véste magát lelkembe. Még most is ott ragyog benne, megvilágította egész életpályámat. Ez elismerést, vagy, ha úgy tetszik, magasztalást azóta soha nem felejtettem el, s ha hiú maradtam az igazsághoz éltem folyamában, az ő érdeme is. E néhány szavaiban ő, mint gyermek lőn a főpap, ki engem az igazságnak örökre eljegyzett.

Mi négyen vagyunk testvérek.⁸ A legidősbet a sors szele korán leszakasztá a családfáról s azóta mezőről mezőre, tájékról tájakra folyvást űzi, mint a száraz kórót űzi a téli szél.⁹ A legifjabb egy leány, ki mint egy kecseljes bimbó szépen, de egyedül virágzik házunk kertében. A négy közül mi ketten folyvást együtt töltők el gyermek- és ifjúéveinket különböző iskolákban. Előbb Miskolcon,¹⁰ a kies vidékü városban, melyet az Avas hegye, oldalában a vén gót templommal, sötétben árnyékoz be. Utóbb Késmárkon, honnét a magas Kárpátokba kirándulásokat tevénk; együtt néztük meg a sziklái közé szorult zöld, fekete, veres és kék tengerszemet, együtt másztuk meg a karbunkulus tornyot, együtt hágtunk fel a Lomnici legmagasb csúcsra egy szép hajnalban, midőn a szelíd sápadt hold, mint egy csendes hajó, közel úszott fejünk felett, – melynek ő most talán egyik boldog utasa. Végre együtt zártuk be tanulói pályánkat Patak kolostorszerű collegiumában, a szőke Bodrog kiáradozó partjain, hol Rákóczy vára tiszteletes omladékaival emelkedik. Sokszor felkapaszkodánk ennek barna tornyaiba, feliasztva a bennök fészkelő vércsüket, s áhítatos kegyelettel hallgattuk a hazafiúi hagyományokat és regéket, miket idősb társaink a vár történetének múltjából elbeszéltek. Emlékezetemben mind visszahíván a gyermekkor e vidám napjait, s ama bájvidékeket mind sorba látogatván, az ő árnyékalakát mindenütt ott látom; ott látom, midőn a megdagadt Sajó hullámain erős karral áttört; midőn egy éjjel a Kárpát völgyében egy tó partján pattogó fenyőhasábokból roppant tüzet rakott, körülünk a magas sziklaormok, mint a csilagos égboltozat óriás oszlopai emelkedvén a sötétben; midőn egyszer a pataki vár leomlott negyedik tornyának helyére kiterjesztett karokkal oda állá, s bátran tekint le az alatta tátongó mélységbe. Árnyékát mindenütt ott látom a jelenetek képében, de az nem szól hozzám, nem hall engemet, lebeg szabadon, mint egy szellem, melyet tér és idő többé nem korlátoz, mellettem érzem őt, de ha keresem, nem találok sehol, csak gondolatban van velem, testben nincs többé.

⁸ Ifj. László (1809–1836), Eugén (1807–1859), Szemere Bertalan (1812–1869), Jakabfalvy Sámuelné Szemere Mária (1815–1840)

⁹ Szemere Eugén (Jenő)

¹⁰ Miskolcon az evangélikus iskolába jártak, ahová Pulszky Ferenc és a Podmaniczky-gyerekek is.

LÁSZLÓ EMLÉKEZETE.

(1837.)

Páris, január 9. 1837.

Testvérem meghalt.

Barátom, ki megírta a keserves hírt, ezt egy előkészítő szóhalomban rejté el. Kegyetlen gyöngédség! Mint midőn puha tollak közül merül szívedbe az éles tűr.

Levelét örömmel bontom fel s olvasom, s csaknem utolsó sorában mondja: „A gyászesetet atyád nekem is megírta.” Mi gyászesetet? A postaudvaron lévén, a melléklevélként nem mertem elolvasni. Bizonyosan testvérem halt meg, elutazásomkor ő volt beteg. Siettem szállásom felé, a belső hőségben izzadtam. A Pont au change hídnál szememből kiesett az első könny. Mit csináljak? Haza menjek? Nem, mert úgy a szerencsétlen levelet elolvasom, míg ezt nem cselekszem, addig nekem él ő. Hátha más halt meg és nem ő? Még az egész nap előttem volt és az egész éj, rettegtem.

Elfordultam hirtelen s mentem az új hídra, hol IV. Henrik lovagszobra áll. A dagadt Szajna hideg hullámaira bámúltam, de eszemben untalanul testvérem forgott. Végre a sírás rám jött, zokogtam s könnyeim omlottak. Istenem, mint nem hittem, hogy testvérem halálát Henrik emlékének sirassam. De mihamar átfáztam, a

3. Szemere Bertalan: László emlékezete c. írásának kezdete a Szépirodalmi dolgozatokban, 1870

Igaz, az utolsó hónapokban ő igen elfonnyadt, és sokszor gondolatám magamban, nehezen épülend fel; de őt, mint halottat, soha nem képzeltem. E sorsot férfikorunk távol végére toltam ki, hol az természetesen megjelen. Gyakorta ábrándozám, vajjon ha ismét húsz év elfoly, s köztünk a legifjabb is elérte a negyvenet, mivé válik a gyermeki viszony? Állapotban mindenik, mit még egyikünk sem ismer, itt-ott fehérítő hajjal s emlékezettel az elmúlt mindenféle, derült és borús eseményekre, – ez rám nézve oly kedves varázssal bírt. S íme, ő közülünk kidőlt. Ha majd mi hárman együtt lévén, az elmúlt napokról beszélgetünk, ő hiányozni fog valahányszor a sor rá kerül, és mi elszomorodunk. Valóban, hogy ő nincs, nekem e gondolat még most is oly idegen, oly megfoghatatlan, hogy ha eszembe jut, a hideg és hőség megcsap, s fejem lecsügged, mint egy virág, mely halni készül.

Utószor őt Bécsben, a múlt májusban láttam. Még kérdelem: kék köntöseidet miért nem hagytad az ezrednél, miért viszed haza? „Miért ne vinném, felelé, jobb, ha velem vannak.” Vagy talán ő már sejdíté, hogy többé vissza nem fog térni? Néhány perc múlva indult a hajó, sokáig néztem utána. Ő a hajó orrában állta hosszú fehér huszárköpenyében, márványszoborkint, csak göndör haja lebegett sápadt arca körül, s köpenyének széleit fel-felkapdozta a szél, mint egy vitorla szárnyait. Visszatértemben a partról, oh, mint nem gondoltam, hogy őt akkor utószor láttam légyen!

Január 30-kán.

Eljövetelem óta ősi házunkban mennyegző¹¹ is és tor is volt. Kétségkívül mindkettőnek meglátom maradványait, a piros rózsát és a fekete fátyolt. Egyik nem hágy búsulni, másik nem hágy örülni. S mit gondoltok, e csodálatos lélekállapot miben végződik? *Sírásban!* Ez oly patak, mely örömből s fájdalom-ból egyképpen ered.

És ki tudja: a halál talán végre is mindenben hasonlít az éjszakához. Mit remél az ember, midőn éjjeli ágyába lefekszik? Egy új hajnalt és utána egy új napot.

Boldogok, kik a *virradást* bizonyosnak hiszik; oh, azok végtelenül boldogok!

¹¹ Jakabfalvai Jakabfalvay Sámuel és szemerei Szemere Mária 1836. augusztus 18-án esküdtek Vattán a református templomban.

Mária emlékezete (1840)¹

SZEMERE BERTALAN

*In Memory of Maria (1840)**Je cesserai de souffrir aussi: mais si je croyais ne la pas revoir dans l'autre vie, ma faible imagination se refuseroit à l'idée du bonheur parfait que je m'y promets.*

ROUSSEAU

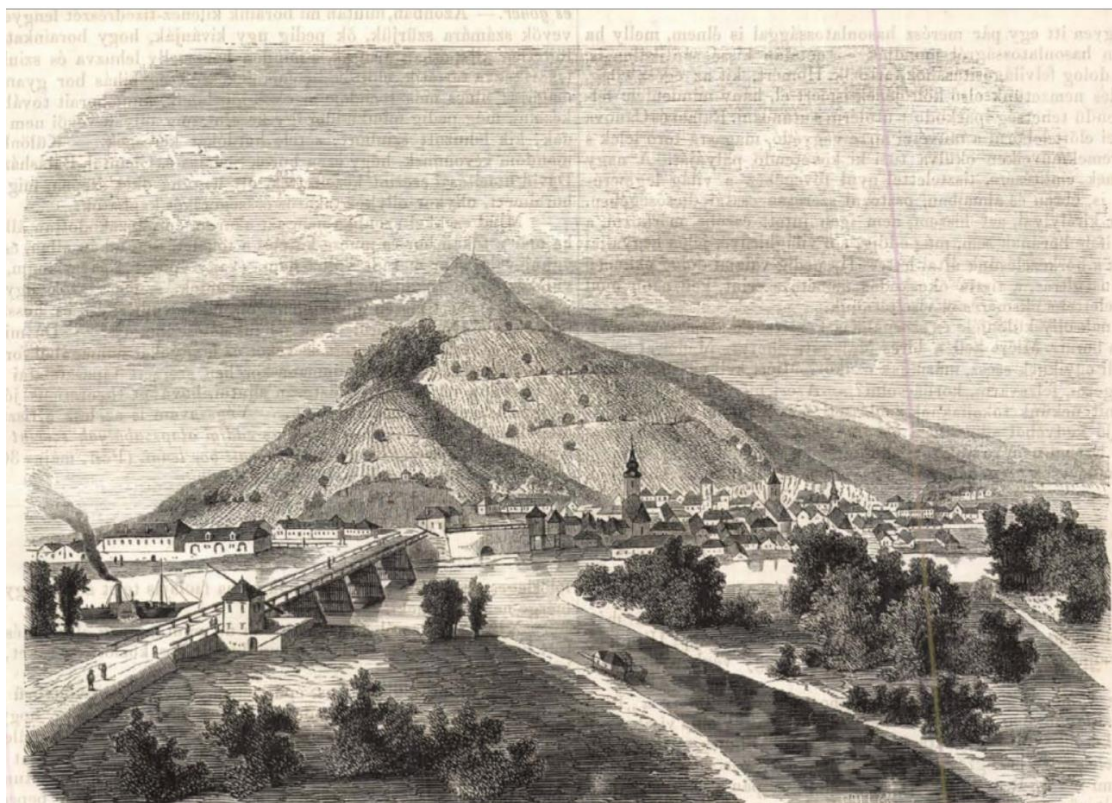
*[Hamarosan megszűnök szenvedni én is, de ha nem hinném, hogy viszontlátom a másik világban, nem tudnám tökéletesnek képzelni a boldogságot, amiben odaát reménykedem. ROUSSEAU*BENEDEK Marcell fordítása]²

Ki Tokajnak magános hegyét messziről kékelteni látja, akár a hazaszerzés nagy ünnepe ragyogjon föl lelkében, akár a híres szőlővessző gerézsdes lugosaira emlékezzék: kedv és öröm gyúl annak keblében. Csak nekem emelkedik e hegy bús *pyramisként*, mely halott fölébe épült, és benne, mérföldek távolából is, egy alacsony sírnak magas és örökös emlékét csak én pillantom meg. Mert mellette szenvedett, s most alatta nyugszik Mária.³ Lélekben gyakran meglátogatom sírhalmát. S rajta, e határdombon, föld és menny közt, kibeszélhetlen kínok óráit élem. Nem porait járok én őrizni, azok a síréival nem sokára elválaszthatlanul összevegyülnek, hanem elmegyek sírjára, azt hívén, hogy ott vagyok hozzá legközelebb. Oh, bár csak átadhatnám rövid élete szomorú emlékezetét a jóknak; nem annyira ő érette óhajtom ezt, ki az erényt dicsősége nélkül szereté, mint magamért, mert bánkódónak nincs nagyobb vigasztalás annak tudásánál, hogy panaszai által a siratottnak emlékezete megörökítettik.

¹ Megjelent: *Budapesti Árvízkönyv* I–V. Szerk.: Szerk.: B. Eötvös József. Heckenast Gusztáv–Magyar Királyi Egyetem, Pest, 1839–1841. V. (1841) 1–31. és SZEMERE Bertalan: *Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok (A forradalom előtt és után)*. Ráth Mór, Budapest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* VI.) 66–95.

² A *Vallomásokból* való Rousseau-idézet (*Les Confessions Livre XII.*) csak az *Árvízkönyv*ben olvasható, az 1870. évi kiadásból kihagyta szerkesztő, Szemere Mária. J.-J. Rousseau az idézetben édesanyja elvesztésén érzett fájdalomról ír (*Második vesztésem, még érzékenyebb és sokkal pótolhatatlanabb, a legjobb asszony és anya elvesztése volt, aki immár évekkal terhelten, betegséggel és nyomorúsággal túlterhelten elhagyta e siralomnak völgyét, hogy a jók honába költözzék, ahol a kedves emlékezés lesz a földi jótétemények örökös jutalma.... megszűnt segíteni a szenvedőkön, s megszűnt szenvedni ő maga is. Hamarosan megszűnök szenvedni én is...* Jean-Jacques ROUSSEAU: *Vallomások* I–II. Fordította: BENEDEK István és BENEDEK Marcell, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. II. 366.)

³ Szemere Mária (Vatta, 1815. július–Csobaj, 1840. június 7.) Szemere László (1772–1843) és Karove Erzsébet (1783–1765) legkisebb gyermeke volt. 1836. augusztus 14-én Vattán ment férjhez a nemesi származású, szintén református Jakabfalvy Sámuelhez (1813–1846), aki a Tokajhoz közeli Csobajon (Szabolcs vármegye) volt birtokos. 1838. november 30-án Csobajon született meg kislányuk, Jakabfalvy Jolán (1836–1894). Szemere Mária 24 éves és 38 hetes korában, 1840. június 7-én Csobajon meghalt, június 10-én temették el prédikációval és könyörgéssel a Jakabfalvy család csobaji református templom kertjében alapított kriptájában. Lányának, Jakabfalvy Jolánnak (1838–1902), aki 1846-ban apját is elveszítette, Szemere Bertalan lett a gyámja. Az árva Jakabfalvy Jolánt Magyarországon Szemere Bertalan anyja, Karove Erzsébet nevelte Vattán, de sok időt töltött Szemerééknél Párizsban is. Itt, Szemere párizsi naplójának tanúsága szerint Dembinszky Henrik fia, Jan Dembiński (1822–1861) feleségül kérte, de a házasságból nem lett semmi. 1857-ben férjhez ment almási Balogh Zoltán (1833–1878) költőhöz, aki fiatalon meghalt, második férje: Baranyi Ádám rendőrfelügyelő, aki 1902-ben emlékszerleget adományozott felesége emlékezetére a Csobaji Református Egyházközségnek.

1. A tokaji hegy a Vasárnapi Ujságban, 1857/26. (1857. jún. 28.)

I.

De a sírtól, hozzá úgylis mihamar vissza kell térni, távozzunk el s lépjünk közelebb a bölcsőhöz.

A bölcsőnél megkönnyebbedik a kebel, mert az élet kezdete örömmel és reménnyel kútfeje, melyből hosszú és szerencsés napok ígéretét merítgeti a halandó, és mert még onnan végtelennek s örökké szépnek látszik az élettér, mely fekszik közte és a sír között. S bár midőn egy tehetetlen gyermeket eleve egy nagy jövőndő fényes hírébe látunk öltöztetni; eszünkbe a testetlen szívárvány jut is, mely a semmiből lobogó színekkel vonul fel az ég boltozatán; de másrésről, ha bokraiban a fülemile fészket megelévn, örömmel pillantunk apró fiai közé, melyek zengő erdőket édes énekkel fognak eltölteni, ha nyári hajnalon gyönyörködve szemléljük zöld lombok közül a rózsák gyöngédke bimbóit ki-
pirosolni, ha a tavasz virányain reménnyel s várakozással teljes szívvel tekintünk körül, s a mezőknek zölde után arany kalászkok hullámvászt, a fák virágainak elhullása után gazdag gyümölcsök termését várjuk, s lelkünkben egy dús ősznek kincsei tűnnek fel: mi jövőndőnek roppant világa nem támadhat képzeletünkben bölcsőjénél egy gyermeknek, melynek kicsinységeiből a megváltó isteni nagyságát látuk kifejezni?

Szülék és rokonok ily reménnyel állanak a bölcső körül, s ha a gyermek fiú, föld nem terem koronát, nem világol nap alatt szerencse és dicsőség, melyet az újdonszülött gyermek feje körül lebegni nem látnának, s fejlődő életét oly szikrácskának nézik, mi nőttében birodalmakat borítandhat el lángjaival; ellenben a leányt szelídebb alakban, a lilium tisztaságában, a báránnyá ártatlanságában, a kikelet virágzó szendességében képzelik, mert a nő nem fellengő magasságban, sem nem bámulatra ragadó tulajdonokkal, hanem a mindennapi életben mindennap szükséges erényekért és meleg közelségben szerettetik, mint a föld minden virága, mit legörömostebb egyenesen keblünkre tűzünk fel, szerető szívünk dobogásának körébe.

1840-ik Évben meg Holtaknak Névük.

Sor	Halálapja és		A' meg holtaknak	Halál		El temetés
	apja	anyja		Élet	Halál	
	halál	halál	nevei	Élet	Halál	El temetés
1.	20. Jan.	22. Jan.	Helybeli L. Pápai			
2.	4. Febr.	6. Febr.	Székely János	47.		
3.	4. Febr.	6. Febr.	Csász János	47.		
4.	1. April	3. April	St. Kovács János	62	40.	
5.	20. Apr.	2. May	H. L. J. János	4.		
6.	4. Jun	6. Jun	Molnár Julianna	4.		
7.	8. Jun	10. Jun	Tedencs, St. Rencs			
			Székely János	24.	38.	

2. Szemere Mária temetésének bejegyzése a Csobaji Református Egyház halotti anyakönyvében, 1840. jún. 10. Csobaji Ref. Egyházközség halotti anyakönyve 1805–1852. 113/83. (Forrás: FamilySearch)

Mária szüleinek, kik enyéim is, álmai s reményei teljesedni látszának. S anyja boldogságának s gyönyörének csak határai tágultak, midőn Mária növekedvén s a tavasznak pillangójakint megszárnasodván, őt könnyedén látta lengeni a kertnek útain, – midőn egy szelíd galamb és gerlicéként bűgván, körülte, benne a szerelem s ártatlanság geniusát hívé lábainál játszadozni, – midőn pirosan vagy kéken, vagy sárgán öltözködve, a rétek s szilvások magas fűvében egy mozgó virágként szemlélte őt jönni és menni, úgy, hogy messziről ő egynek látszott lenni az illatozó virágszálak közül. Különben Máriának gyermeki élete nem különbözött más gyermekek életétől. Távolban kéklő hegyeknél végződni hitte a világot ő is; ha a lepke csillámló pora ujjai közt letörlődék, sírt ő is, keservesen, bár fájdalom nélkül; nappal megelégedve nézelte a fellegek alakodásait a magasban, míg lenn árnyékaikkal versenyt futott, s esténként jó kedvvel válogatá ki magának a csillagok legfényesebbjeit; s ha egy szép gyümölcs, miért esengett, egy mulattató játék, mit kért, egy hiú ígéret, mit már ekkor gyakran való helyett kellett elfogadnia, nem elégité ki vágyait, lecsillapítá mindazokat egy hosszú, egy könnyű álom, mi gyermekeknél oly vastag kárpit, mely a múltból semmi gondot s bánatot nem enged a jövőbe áthatni. De nála e kor ártatlanságát ritka báj és kellem sugárza körül, s kik őt ez időben nem ismerék, alakát ne az életben, hanem a képzeletben, vagy a művészek gyönyörű képei közt keressék, vagy azon költőknél, kik a pásztori ideálvilágot éneklék meg. Avagy azon jó anyák álmaiban, hol, míg a szerelem melegen hullámszik szívek körül, a legszebb gyermekarcok szoktak megjelenni. Szóval, anyja Máriában álmoképeinek legkedvesbikét látta megvalósodva, és ha olykor félni kezdett, hogy ő is eltűnhetik, mint az álom eltűnni szokott: mintegy saját megnyugtatósára féltékeny örömmel ragadá keblére, mondogatván magának ismételve: „Oh, nem, ez való és nem álmokép, ez nem fog elmúlni.”

Bármit mondjon a világ, az anyai szeretet nem vak, de hű. Mert, ha nyomorék s ferde magzatát az anya teljes lelkéből látszik is kedvelni, e vonzalmának nem inkább részvét-e forrása, mint szerelem, nem inkább szánat-e mint gyönyör, s ápoló gondja körölte nem oly fénypajzs és külső boríték-e, mellyel az ártatlant a gúnyolók nyilaitól akarja megóvni, s az anyai büszkeség közepette a szerencsétlen nem oly ellenmondólag jelen-e meg, mint a lepke rút teste a csillogó szárnyakon, mint az esti sötét bogár a fényben, mely azt körülömlí? Az ilyen anyának lelkében bizonyosan örökké ott lebeg azon tündéralak, melyet nagy fájdalmaiért reménylett, szíve körül ott borong a homályos bánat, melyet szült a keserű csalódás, mit lehet mások elől elrejtetni, de elfelejtetni soha nem lehet. De Máriában boldog anyja az óhajtott alakot kapta meg; mint midőn a költőnek megjön a ragyogó gondolat, melyet épen kívánt. Még titokban sem maradt kívánni valója. Mindent bírt a jelenben. Sőt még a jövő sem háborgatta. Mert hiszen ha rózsák színében hasad ki a hajnal, utána nem egy hosszan és szépen fénylő napot várunk-e, melytől még a fellegek is, ha jönnek, arany színt fognának nyerni?

Rendkívüli dolgokat Máriáról nem fogtok tőlem hallani, ilyenek az ő gyermekségét nem tevék emlékeztetéssé. Mert ha voltak is tehetségei, mik egy lángelme sugáraihoz hasonlítanak, ha lelkében, mint az Óceán mélyében, drága kincsek dúsan fekvének is: ő nem tartozék azon csodagyermek közé, kik a hír s tökély delére reg⁴ nélkül emelkednek, az élet egy vagy más pályáján ennek választottai s tündérei gyanánt tűnnek fel.

Egyet bíra azon magas kegyek közül, mikkel az ég kedveltei a sokaságból kitündökölnék: a *szépséget*. S mindent találunk a gyermekben, ha szépnek találjuk, mert a szépségen belül csak jót és jeleset képzelünk, s azt úgy tekintjük, mint a még kicsinyke rózsabimbót, mely sok édes illattal van tele, bár abból még keveset vagy semmit nem érezni. Valóban, ha egy ékes edényt megpillantunk, nem azt hiszszük-e felőle, hogy benne ritka és kedves dolgok tartatnak? A csillagokban nem azért képzeljük-e a túléléteket, mivel szépen ragyognak felénk? Minden kellemes virágnak kelyhét nem gondoljuk-e mézzel és jó illattal megtelve? Ki szépnek teremtett, az az életben a szerencsének és boldogságnak nagy eszközét bírja! S nem történt volna veletek, hogy egy kies vidékbe jutván, elbájolva érzétek magatokat s felkiáltottatok: ez, ez az én lelkem hazája! s ráismertetek anélkül, hogy valaha láttátok volna? Nem történt veletek, hogy egy költeményt olvasván, benne minden helyén s idején kifakadt gondolatot, képet és érzeményt úgy fogadtatok, mintha őket már rég hallottátok, láttátok és éreztétek volna? Nem történt veletek, hogy egy hölgyet megpillantván, mintegy megvirrada lelketekben, s mintha nem épen kerestétek, de megtaláltátok volna, örvendve hangzék föl szívetekből: ő az, ő az! Így érzett, így volt meglepve, így szerette őt meg minden, ki egyszer meglátá, mert őt meglátni és megszeretni egy vala. S mi, testvérei is, még szinte gyermekek, némi bámulattal függénk nemesb alakán, s hajlandók valánk őt úgy tekinteni, mint ki nem tartozik hozzánk, hanem közénk csak játszani jött s tőlünk ismét el fog tűnni, s különösen, hozzá a szomszéd ág, teljes hasonlatosságot vévén észre közötte és azon gyermek közt, ki házi képeink egyik madonnájának ölében mosolygott, s ez összehasonlítás által arcára és egész lényére szemeimbe új varázs ömölván, a legragaszkodóbb és legártatlanabb vonzalmat kezdém iránta érezni... Rég elmúlnak gyermekéveim, de ez érzemény és e körülállás szelíd sugárként él emlékezetemben a múltból most is. Azóta soha nem láthattam az oltártáblák és szentképek szárnyas angyalait anélkül, hogy egyszersmind ő reá nem emlékeztem volna.

Képzeltetek egy szép virágbokrot egy zöld halmon, ilyen volt ő a földön; képzeljétek e halom felett kéken boltozni az eget, ilyen volt gyermeki élete. Örvendő s kedves megdöbbenéssel legeltek rajta szemei rokonoknak s idegeneknek, s minthogy az emberek hajlandók azt hinni, a *szépnek* az életben párja: *öröm* és *szerencse* jósolva mondogaták: e szép gyermekre szép jövő vár!

⁴ Régies szó: reggel

3. A Jakabfalvay család és Szemere Mária régi sírköve a csobaji templomkertben,
Szemere Mária (+1840) téves halálozási évével (1848). Bodor Mária felv.

II.

Oh, mi bájló a tavasz azon szakában, midőn bimbói virágokká feselvén, a szépnek s pompásnak legfőbb s egyszersmind legmúlékonyabb pontját éri el, midőn minden zöld fa egy bokrétaformát terjeszti ki ágait a tetőkön, midőn rét és mező eleven színek tengereként hullámozik, s az egész nagy természet egyetlen egy virágkehely, tele kellemes illattal; – mi gyönyörű a reg⁵ felderülésének azon pillanatában, midőn a hajnal pirulása a nap arany fényével összeolvadva, a légkör rózsafényben úszik, midőn a reszkető harmatcseppek szőnyege szivárványleplett von a föld arcára, midőn egy szelíden kiderülő ideálvilágítás varázsa lobog az újjól mozognak s pezsgésnek indult vidéken. De mind ennél mennyivel szebb tünésmény a szép leány, ifjúságának azon első napjaiban, midőn gyermek lenni megszűnve, már az életbe lépett ugyan, de még közeli álomképeinek könnyű seregétől kísértetik, midőn szemeinek örvendő mosolya a világban egy nagy, egy új kertet lát, benne a boldogság fájával, midőn annyi homályos reményekkel s titokteljes vágyakkal a való országának kapuihoz jutván, előtte nyugtalan szívvel, de bizodalommal állapodik meg. A szépség, tisztaság, ártatlanság e korában minden leány egy magasb lényhez, valóban egy istennőhöz hasonlít.

De e szent fényben a föld leányai rövid ideig maradnak. Csak addig, míg gyermekkoruk álmait elfelejtik, s a világ hiúságaitól körül nem vétetnek, csak addig, míg lábaik alatt meghajlik a fűszál, melyre először léptek az élet mezején, mert az egy hirtelen átmenetel gyermekéskéből az ifjúkorba, az ideálok egéből a való földre, hol sokféle útjaival az élet rájuk már várakozik, melyek közül egyet választani szükségképpen kell. Ők is, mint a kertek virágai, többnyire útszélre állanak, hogy ott látassanak minden elmenőtől, s ott találja őket sorban a pillangók hízelgő serege, avagy magasb helyre tolakodnak, hogy folyton ragyoghassanak a napfényben, bár így korábban fognak meghervadni és elhullani is. Kevés volna csendbe és árnyékba, hol nem fog ugyan úgy bámulatni, de több örömet ad annak, ki fölkeresi; hol nem fog annyira mulattatni, de inkább boldogítani, mert bár színei kevésbé tündökölnék, de szélről, méhektől és fénytől megőrzött keblében illat és balzsam is dúsabban találhatók.

S Mária is e jobb részt választá magának, a házi csendes életet, mely a remény hitegető játékának szűk kört enged az igaz, de a gyakori csatlakozás keserveitől is megóv, mely pusztán azok hona, kik ragyogni sehol nem vágyanak, ellenben mindentől kívánnak szeretettetni. Ő a földi fényt nem veté meg; de azt nem is kereste, a társaság lármás életét nem gyűlölte, de nem is kedvelte; hajlandósága őt egyedül atyafiak s ismerősök körébe vonza, mely a szívé is. Olyan volt, mint némely virág, mely a nap lángjai előtt bágyadtan lehajtja, s arra hajtja le fejét, merre az árnyék jötevé hűsét érezi, és csak este kél föl, midőn a vakító fény és bódító zaj már elmúlt.

Oh, ha láttatok volna őt sétálni a fáktól beárnyéklott szűk udvaron, egy vággyal sem lelkében, mely annak kerítvényén túl tévelygett volna; ha láttatok volna tőle oly gonddal és szorgalommal alkíttatni s műveltetni kertének virágos ágyát, mintha e kis telek határain belül esnék egész világa, s túl azon semmi nem volna, mi őt érdekelné; ha láttatok volna, mi tökéletes boldogság sugárzik ki szeméből, midőn hol egy fehér galambot, hol egy ártatlan bárányt szoktathatott eledelt venni kezéből, mintha ezzel életének minden célját elérte volna; és ha láttatok volna a falu összegyűjtött pártás hajadonai között ülve, mi gyermekded kedvvel hallja tőlök most egy dalt, majd egy éneket zengeni, s mi figyelő arccal s mi élvező odaadással kíséri a mesélő beszédének egyszerű folyását: a *megelégedésről* egy szép képet nyertetek volna, ha még azzal nem bírtatok. Természetes, hogy e szerint róla sokan hallának, de őt csak kevesen ismerék; hasonló volt a mezei pacsirtához, melynek hozzánk szép hangja és éneke eljut, de magát ritkán láthatjuk függenni felettünk a magasban, honnan szava lehallatszik.

De másrésről azt ne gondoljátok, mintha a korlátolt életmód benne meggátolt volna minden lélekemelkedést, mintha a falusi családélet parányi körének mindennapi kedvein s gondjain kívül másféléket s magasbakat nem érzett volna; elméje nem volt kötve egy helyhez, mint voltak vágyai, mint volt élete, s tudjuk bármi kis térke elég arra, hogy az ember szellemével a csillagok közé emelkedjék. Lelke nem hasonlított azon tükörhöz, melyre egyetlen egy tájkép vagy alak van festve, s azon kívül rajta vagy benne mást nem láthatni, hanem ahhoz, mely ragyogó felülettel tisztán tündökölvén, minden

⁵ reggel

napsugárt felfog, s melyben minden külső tárgy, mi elébe kerül, híven visszatükröződik. Ha nem fénylett is rendkívüli ismeretekkel, sem olyanokkal, miket valamely tárgy felül mély gondolkodás által saját magunkból merítünk, s ez talán nem is nőket illető hivatás; de hatalmas képességgel volt megajándékozva, mert lelkében a legmerészebb gondolatok s legmagasb eszmék megfértek, s kebele a legnagyobb érzeményeket megbírta, és nőknek csak ez szükséges, minthogy nélküle bátrabb utait a férfiaknak, kikkel pedig mint apával, mint testvérrel vagy mint férjjel élniök kell, nem fognák érthetni. Ő az emberi nem azon tökéletesb és szeretetre legméltóbb lényeihez tartozék, kik, midőn egyrészt az értelmet művelik, másrészt a szívet ártatlanságában s gyermekdedségében megőrzik, ekképen hasonlítanak a folyamhoz, mely egyfelől a végtelen tengerbe nyúlik, másfelől egy szelíden fakadó forráskába, mi körül a csendes örömek s remények gyöngéd virágai vidáman tenyésznek.

S boldogságára vált, hogy szellemének sugárai nem áradoznak kifelé haszontalanul, mert annál több ereje maradt belső életének s erkölcsi tulajdonainak kifejtésére. Nem nagybodott ő mindig, mint az üres buborék, de magában mindig teljesedett, mint az ágakon függő gyümölcs belől folyvást édesedik. S ha nem díszlett is a nőnem minden fényeivel, ment vala annak minden gyöngéitől. A fényűzés kedvét csak másokban ismerte; nyelvéről soha nem folyt a hízélgés álméze; ha társaságban másokat megszólalt, a rágalmozó ő benne egy hallgatag képhez szóla, melynek nincs füle a helytelen szót meghallgatni, nincs nyelve azt tovább terjeszteni. Ábrázatán a színlelés mestersége soha nem vonta fel lepleit, ajkain hazudság még dévajsból sem röppent ki, úgy, hogy e tekintetben hozzá senkit nem hasonlíthatok mindazok közül, kiket az életben ismerék, lelke olyan volt, mint az erdei tó, mely tisztasága által mélységét látszik veszteni, s feneke a partok színéig fölemelkedik. S nőnél vajmi ritka tünémeny az ő bátorsága, mely nem külső viseletében nyilatkozik, mert ő itt kedvesen félénk volt, hanem belső elhatározottságában, mi akaratainknak köszála; ezért, róla gondolkodván, ne Zrínyi Ilonára s Egmond kedvesére emlékezzetek, kikkel szenvedély ragadtata zászlót, se nem az orleansi szűzre, kit ábrándos magasztaltsága vezete csatákba: hősisége Máriának asszonyibb, kisszerűbb, mindenesetre szerényebb volt, állt az azon szelíd és mégis rendíthetlen léleknyugalomból, mellyel tűrte a szenvedést, mellyel hallgatott fájdalmairól, s mellyel kiállotta életének számos veszedelemteljes napjait. Parányiságok nem mindig találták készen, de mindig nagy esetek; türelme oroszlánhoz volt hasonló, melyet apró zörrenések körülte megrezzentenek, de nagy veszedelmek elébe mindig nagy bátorsággal száll, s bátorsága mellében az ellenség nagyságával növekedik. Azonban halántékainak legdrágább koszorúja, lelkének legszebb díszé volt az, mi nélkül nincs valódi asszonyiság, a szemérem; ennek sugáraiból szóttnek látszik az ő egész lényé, ki minden merészebb tekintésre összereszt, mint némely virág minden illetésre, még a szellő leglágyabb fuvalmaira is összehúzódik. Midőn maga volt is, úgy érezé ő magát, mint ki templomban van egyedül, – szent helyen tiszta gondolatokkal. Képzeteitekben azon rózsabimbók gyanánt tűnjék fel, melyek lombjaik homályába rejteztvén, még onnét is pirulva tekintenek ki.

De vajon győzném-e szóval előtökbe rajzolni mindazon vonásokat, mikből egész alakát híven összeállíthatnátok? Egy szó jellemzi őt, ez: *nemes*, még külsejében is e szónak szép értelme volt kifejezve. Így látom őt feltűnni én, ki minden szellemi s testi fontosb tulajdonnak személyesítő képét hordom lelkemben, úgy, hogy mihelyt elmémbe valamelyiknek fogalma elővillan, képviselő szobra, véve vagy az életből vagy a képzeletből; mellette azonnal megjelen. Olyan vagyok, mint a régiek, kik istent teremtvén, annak külön szobrot is adának; bosszú, szeretet, kellem és a többi erkölcsi tulajdonok avagy istenek nem mind oly saját és jelleges képalakkal bírának-e nálok, mikről őket jeleik nélkül is meg leheté ismerni? Így én Socratesben a *bölcsességet* szemlélem, Brutusban a *szabadság* lép elémbé, Herculesben az *erőt* bámulom, Codrusban a *hazaszeretet* áll előttem, Ábrahámaban a *hitre* pillantok, a megváltóban az *emberszeretet*et látom: de a *nemes* mindig csak Mária képében jelen meg lelkem előtt. Valahányszor e szót pusztán csak említetni is hallom, mellettem alaka ellebben. Hinni kezdem, hogy ez eszme, mint egykor az emberszereteté a Jézusban, megtestesült, s testvérem arcát és alakát ölté magára.

S oh! Vajmi jól történt, hogy az erkölcs földében mély gyökeret vert magának, mert korán feltámadtak ellene az élet vészei. Örömei, vágyai, reményei egymásután hullongani kezdenek, mint a fa virágai, midőn bekövetkezik az ősz, – ifjú keblében a szenvedés titkon terjedezett, mint a föld alatti tűz némely vidéknek zöld mezeje alatt észrevétlen dúl, anélkül, hogy azt avagy csak sejténék is azok, kik fölötté járnak.

Avagy azt hiszitek, mi bú mások tudta nélkül szállja meg a kebelt, az költött vagy ok nélkül való? Azt hiszitek, a kín nem lehet mélyebb, mint a seb, melyben az lángol, vagy, hogy kis körben nem lehet sokat és nevezetesen szenvedni? Oh! Vajha ez így volna! De a bánat nem kíván nagy helyet és nevezetesen történetet, csak szívet, mely minden mellben van. S ritkán jár a való fájdalom dicsőséggel és zajjal, mint a csörgő kígyó; többnyire, mint aspis és skorpió, lappangva jön az, s mások, nem látván a csípést, a szenvedőn kívül mindennek megfoghatatlan a hervasztó kín. Bút a sors mindennek ád; de oly korán, mint neki, keveseknek szívébe csöppent gyötrelmet. Hasonlított ő a virághoz, mely alig nőtt fel, s már útban van feléje a rút féreg, mely, ha végig ment tündöklő levelein, nyomai után meg fog hervadni.

S ha meggondoljátok, hogy még ezen kívül minden reményei, miket mennél kevesb számmal, annál több hévvel ápolta lelkében, nyom nélkül álmokint múltak el; hogy mindazon vágyakat, mik nélkül nincs íze s kellemé az életnek, csak távolból s úgy pillanthatá meg, mint a szegény vándor a szép ligetkertet, melybe nem visz úta, hanem ez csak mellette visz el; hogy ifjúságáról az élet költői színe és fénye hamar eltűnvn, a szomorú valóban egy őszi kertet talált, nem megújuló, de elhervadó virágokkal: csodálkozhatni-e, ha arcának állandó *nyugalma* mellett kedvére és lelkére némi árnyék borula? Ki reményeit s vágyait vesztí el, az egy életet vesz el, s bár azok csak képzeltek valának, de miattok való fájdalmakat szenved. Az ő álmai ugyan nem voltak fellengők, mert ő keveset várt, és így csalódásai sem lehettek rendkívül kínosak, de mentek sem minden bánattól. Benne egy szerény fűszálat nézettek, mely nem esőt kér, csak egy harmatcsöppért esd, és ezért is hiában. Lélekállapota hasonló vala azéhoz, ki tengerparton ülve, a messze hullámokon feltűnő hajókban mindig valami újat, szépet és jót vár, de a hajók egymásután elsüllyednek, mielőtt kincseikkel a parthoz érnének. Hogy ne kietlenednék el a kebel, ha a remény fehér várai összeomolnak a lélekben, s benne azok a boldogság sötét romaiként hevernek?

Azonban Mária, kevés pillanatokat kivéve, ily körülállásokban is megtartá nyugodtan vidám elméjét. A veszteségeknek ő néma emlékköve volt, min azok nagyságát nem látni följegyezve. Lelkében a köd alászállt, mint a természetben a völgyekbe alá szokott szállani, és arcáról, mely, mint a hegyek magas arca, napfényben tündöklött, vajmi kevesen sejték a lenn borongó homályt. Hasonlatos volt ő a csillaghoz, mely a terhes felhők közül szomorúan mosolyogva tekint ki.

Oh de szép volt ő ez életkorában is, s boldogságra nem kevésbé méltó ekkor kifejlett szabad akaratával, mint hajdan gyermekévei ártatlanságában. De ég és föld változék körulte! Annak gyűlögtek fellegei, ennek fogytak virágai. Reményei lassankint eltűnedezték és üres emlékezetekké váltak.

III.

Láttatok-e a nyári vidéket gyümölcseiben s virágaiban, még dús zöldében, még szép tekintetével, midőn mezői, ligetei és erdői a legnyájasb s legvirítóbb színek pompájában mosolyognak az arany nap sugaraitól gyönyörűen megvilágítatván? S láttatok-e, csak kevés idő múlva, ugyanazon vidék kies arcát, fénytől és színtől megfosztva, sötétben és szomorúan elborulni, fölébe a hegyek körül terhes fellegek vonulván, mikből dörgés hangzik alá s fekete oldalain a villámok lángjai cikáznak? E kép híven ábrázolja Mária életének szomorú elváltozását akkor, mikor hajadoni koszorúját fejről letévé, a szülői házat elhagyta, hogy ennek békés csendén kívül a szenvedés koronáját viselje. Távozásában Éva anyánk történetének azon részét láttam megújulni, midőn *ő férjével* a paradicsomból kimene. És mint ez nem, *ő* sem térhetett többé vissza örömeibe múltjának. Mert az elveszett paradicsom nem egyéb, mint az *elmúlt* boldogság kerte, melyből kimenni akármikor lehet, de bele visszatérni soha többé, előtte égő pallos képében az istenség tilalma áll őrt. Egyedül a sóhajoknak engedtetett meg visszarepülniök, hogy belőle mint fájdalek térjenek meg.

S ha valaki, hogy mindent megnyerjen, mindenét fölteszi és elveszíti mindenét; ha örökös boldogságért véli egész élete szabadságát feláldozni, s érette csak kifogyhatatlan kínokat nyer; ha a szerelem rózsaleveleit gondtalan bizalommal szorítja kebléhez és helyettök szívébe éles tövises merülnek: vajjon ismertek-e hasonlíthatót e szenvedéshez? S e szenvedés villámcsapásként rohan meg az *ő* lelket. Lábainál a tó szelíden zengvén, a nyugalmas révből félelem nélkül bocsátkozék hátára, s midőn róla késő vala visszatérnie, alatta akkor indult a tó háborgásnak; a sziklatető magassága alulról csalogató lévén és szomszédságban látszván az éggel, aggodalom nélkül hágott föl reá; csak oda fen borzadt el, látván, mi szörnyű mélység fölött áll, s mint jutott a veszedelem szélére a nélkül, hogy az örökké távol mennyhez közelebb ért volna; a zöldellő berekbe, mit mulatóul választotta magának, örömmel lépett be, s csak midőn a lombdús bokrokban éneklő madarakat keresett és szomorú fejfákat lelt, midőn a pázsit füvei közé virágért hajolt és sírokat pillantott meg, akkor vette szörnyedve észre, hogy egy *elfedett* temetőben van, hol pihenni nincs más hely, mint a *sír*.

Oh, bár ne léptél volna az ígélet földre, hanem akarván messziről bele pillantanod, határhalmainál inkább meghaltál s eltemettettél volna, sem minthogy ily keservesen megcsalattatál! Hiszen, ki bús jövődönk elején áll, az, ha borúlatos távolán keresztülvitte szemeit, már némileg érzé kínait is, s nem többet, csak hosszabban szenved, ha a pálya túlvégén tétetik földre. Ily sejtelmek fogadták szegény Máriát új életének határain. Őt a ragyogó és bánatos holdhoz hasonlítom, mely esti pályáján megindulva, látja feléje közeledni a sötét éjszakát.

Ne várjátok tőlem szenvedéseinek egyenkinti előszámlálását; sem azt, hogy mély léleksebeit, a gyötrelmeknek e feneketlen kútait, egymás után feltakarjam és megnevezem; nem mintha irtóznám azoktól, mert ki a szenvedőt szereti, annak fájdalemait is szereti; sem nem mintha félnék saját bánatom föllelevenedésétől, kínos napjainak hosszú során végig menvén, mert ki hallgat, az még nem felejt: de ha megmutatnám nektek a kezet, mely öldöklő nyilait ártatlan mellébe eresztgeti, s ti azt kérdeznétek tőlem, ki az? s én egy rémes köd vagy lángalakot előtökbe rajzolnék személyesség nélkül, s azt mondanám: *ő az*, vajjon ezzel megelégednétek-e? És én még nem mondhatok többet. Érzem, kik közé sírt helyezett a sors, ott Isten ítél, kiket e parányi domb választ el, azok között a mindenség fekszik. Engedem múlni az időt, anyját a lelkismeretnek, mi a magányban s gondolkodásban nyeri fullánkját, s hallgatok. Máriám megbocsátó árnyékára, mely mondani látszik: *hagyd őt, maradjon névtelenül, mint a szegény ember sírfája; maradjon névtelenül, mint a borulat, mely szakadásával egy virágzó tartományt pusztított el*. De van is a szenvedésben valami szent, mi elvész belőle, ha ízről ízre fejtegettetik. Ezért szenvedéseit borítsa az emlékezet sötét fátyola akkint, mint elfödi a halott tetemeit a sír viruló hantja, rajta csak a bánat hasson keresztül.

Ki is gyönyörködne lassú kínain a szorgalmas méhnek, midőn hálóba tévedvén, az undok pók sok lábai közt hosszan vonaglik? Ki lelné kedvét egy kertben, midőn szelével, jegével és villámaival az égi háború fölébe vonulván, fáinak ágait egyenkint hasogatja meg s a rózsáknak és virágoknak ékes leveleit egyenkint tépdési le, elszórja őket szertesét, mint az útnak hitvány porát? Kinek volna kíváncsú látnia a lángot Istennek egy szép templomán addig dühöngeni, míglen oltáraival az összedől, s mi

a szemnek öröme, a szívnek vigasztalása volt, válik alacsony omladékká? De ezek mind hideg és homályos képek; világosbákat és érthetőbbeket azonban nem választhatok, mert nem akarom, hogy az erény mellett a bűnnek is emlék épüljön. Oh! e nélkül lelketek elébe tudnám én idézni az igaz képet, hogy tőle mint egy kísértettől ijedve lépnétek hátra, és szívetek dobogna félelmében és fájdalomában. Azonban magam sem óhajtom, hogy Mária élete úgy tűnjék föl, mint mező a csata alatt, midőn azt még sebzettek nyögése s holtak vére tölti be, hanem mint mező a csata után, midőn a vész rajta már átmenvén, a vér róla felpárologván, csendes testhalmok domborai némán jelentik az elmúlt szomorú időt.

De azért, mivel ő asszony volt, s mivel virághoz hasonlítgatom, benne ne egy erőtlén búzaszálat képzeljete, mely a pusztító szélnek terhe alatt hamar letörik és megdől, hanem egy sziklapartot, melyet a sötét hullámok vívnek ugyan, de valahányszor megrohanják, mind annyiszor visszaesnek róla és lábaihoz borulnak. Bátor és erős lelke a szenvedésekben csak megtisztult, mint a lég megtisztul, ha fergeteg vonult rajta keresztül; s az is bizonyos, a szerencse szelíd sugárai közt oly magas fenséggel soha nem jelenhetett volna meg, mint megjelent a veszély iszonyú villámlásai közt. Emlékezőn reá, benne egy márványszobrot látok, mely egy égésben borzasztó-gyönyörűen világíttatik meg a piros lángoktól, és a mely közepette a lángtengernek folyvást nemesen és hidegen áll. Ily szomorú, de felséges dicsőségben ragyognak mindazok, kik ártatlanul szenvednek és nemesen tűrnek, mint ő. De mit használ ez nekünk? Megtanulhatjuk bár a hideg igazságokat, gyönyörködhetünk bár a szép hasonlatokban, de vajon szívünk megvigasztaltatik-e általuk? Mit ért nekem szemlélni, hogy ő hasonlított a jó földhöz, mely annál dúsabb kalászokat s illatozó virágokat nyújt, mennél jobban felhasogattatik; mit ért tudnom, hogy lelkének szenvedései mindenik egy-egy új erényt szülvén, hasonlítottak a csiga sebeihez, melyek gyöngyöket teremnek?

Ki őt a keserv napjaiban nem ismerte s nem volt tanúja lelke nemességének, az őt s az emberi szívet egyik legszebb, bár csendes diadalmában nem ismerte. Nem látta békétűrését kifogyhatlannak, mint a gazdag kútforrás, mely annál többet ad, mennél gyakrabban merítettik, nem látta erős kebelét, mint árbocos hajót a lengő vízben annál egyenesbre emelkedni vitorláival, mennél több teher rakatik reá, nem látta elméjét hasonlítani a kiterjesztett égboltozathoz, mely annál több csillaggal ragyog, mennél nagyobb rajta a sötétség. Egyszerű maga megadása, mellyel nehéz sorsát viselé, s a derült komolyság, mellyel helyzetének veszélyeiben feltűnt, azon ingatlan *hitnek s bizalomnak* valának sugárai, melyet Isten csak az asszonyoknak ada, s nálok észnek, bátorságnak, erőnek s mindazon tehetségnek gazdag pótléka, mit pályájok viszontagságaiban támaszul, segedelmül s vigasztalóul viszont a férfiak nyertek. Nem hidegen, de tiszteletre méltó nyugalommal szenvedett ő, s ha eszembe jutnak szorongásaink miatta és ő a maga biztos lelki csendében: az erős tölgy tűnik fel képzeletemben, mely meg sem mozdul, míg körölte a csemeték reszketnek. Önkénytes lemondása az élet sokféle örömeiről, mik nélkül az egy színtelen képpé vált, részéről a legszívesb áldozat volt, miket viszonyainak hozott, hasonló volt e viseletében ama nagylelkű fejedelemhez, ki birodalmának szebb felét engedi oda, csak hogy alattvalóinak a békét megőrizze. De hasztalan volt mind ez áldozat, mert nemtelen volt az ellenség. Ő nem szűnt meg szenvedni. Sebe természetesen nem volt nagy, sem híres, de mély és örökös. Némely élet oly gazdag szenvedésekben, mint vízben némely föld, minden vágás rajta egy-egy forrást nyit. Valóban ő a lélek nagyság sok jeleivel ékeskedett. Már rég nem bízott, nem remélt, de azért kétségbe sem esett. Csillogóbb s ügyesb viselettel találkozáim az életben, de *erényesb és nemesb* viselettel soha sem. Azonban jellemében leginkább csodáltam azon vonást, miszerint bánatát és szerencsétlenségét kedvesei elől mindig igyekezett eltitkolni, – csak hogy ne lássuk a tört, mélyebben üté azt szívébe. A fájdalmak, mik keblére hulltak, abban elsüllyedének, mint az ágyúgolyók elsüllyednek a puha földben, mely ezeknek elmerülése után fölöttök újra összeforr, s helyeiken mosolygó zöld terület el. Oh! Valóban nálunknál magasb lény valál te, ki megvetvén a dicsőséget, mi a szenvedésekkel jár, azoknak nagy részét titokként bírtad vinni a sírba. Tűrtél és hallgattál! Mert nem akarál minket megszorítani. Pedig jól esett volna panaszkodásod, mert ez a szenvedés természete.

De e hallgatás nála nem a bánat távollétét, hanem annak nagyságát jelenté, mert ember volt ő is, ki lehet ugyan elég erős a legnagyobb fájdalmat eltűrni, de nem képes magát a legcsekélyebb bú iránt érzéketlenné tenni. Magányában valának pillanatai, melyekben remegett, mint az élőfa, mikor az, kevésbé kidőlése előtt, az utolsó csapások alatt megrendül. És midőn a közel enyészet fuvalma

megilleté szívét, sírt. Hogyan is ne sírt volna, kinek mindig azt kellett kívánnia életében, mi nem teljesedett: boldogságot, mikor egészséges volt, egészséget, mikor boldog lehetett volna, – s kétszer szerencsétlen az, kire akkor sütnék ki a boldogság sugárai, midőn már a halál veté rá árnyékát, mint kétszer kegyetlen az, ki akkor javul meg, midőn késő megtérése egy haldoklóban gerjeszti föl az élet vágyait. Hogy is ne sírt volna, oly szép, oly ifjú s oly boldogtalan, borongó múltjában alig látván egy gyönyörpontot, s lévén jövődől nélkül, kivévén azt, mely a síron túl van! Szegény szerencsétlen Máriám! Az ég maga gyújtá meg az erény világát kebledben s fénytörnyként beállított egy háborgó tenger közepébe. És az ég gyönyörködék művének erejében. De midőn látta, hogy a dühös hullámok veszedelmesen meg-megálltak, öndicsőségét akarván benned megőrizni, saját villámát sújtotta reád a halálban, s így leomlál anélkül, hogy meggyőzöttél volna. Ég és föld reád rohant, de a föld megtámadt, hogy elveszítessen, az ég lerontott, hogy megmentsen.

Oh! Ne kívánjátok tőlem, hogy a haldokló Máriához vezesselek! Bár én is tudnám e látványt felejteni. Mert mégis legrettenetesebb a meghalás pillanata. Nem a kín miatt, mellyel az jár, mert annál nagyobb kínt láthattatok, hanem *változhatlansága* miatt. A szeretett lény szemeink előtt ragadtatik a haboktól közelebb-közelebb a borzasztó örvény sötét ölébe, s imádkozván érette haszontalanul, ment-ségére nem tehetünk mást, mint sírva nézni vég elmerülését; a szeretett lényt látjuk egy meredek sziklaoldalon hullani lejjebb és lejjebb a feneketlen mélységbe, s csak fölsikolhatunk, de rajta nem segíthetünk. Megszédülve a szörnyű látványon, elménket örülés környezi. Lelkünk fölzendül az isteni gondviselés ellen. De az ég ellen, melyre föltekinteni is alig bírunk, s melynek napszemeit a mienk ki nem állhatja, mit tehetünk mi halandók? Mit kezdetünk a bérc ellen, mely egy mértföldnyire felnyúlva, magasból legördült egy kövével megsértett? Ki a változhatlan ellen küzd, isten arra a legirtózatossá büntetést küldi; tehetetlensége érzését. S amely fájdalom a szívet ez öntudatban megrohanja, gyógyíthatatlan az, hasonló a kioltathatlan tűzéhez; nem fúja el rólad, ha beléd kapott, a legsebbebb szél, hasztalan merülsz a tenger hullámaiba, hiában veted magad a hideg ész várába, rajta diadalmat csak úgy veszsz, ha földet hánysz reá s alatta fekszel – a sírban. Oh! Ilyenkor érezzük, hogy vannak pillanatok, mikben nehezebb élni és könnyebb volna meghalni, ilyenkor érezzük, hogy az indek⁶ szokása kimúlni együtt kedveseikkel, nem oly természetelleni, mint vélik az öröm és szerencse kedveltei. Mert bár az ésszel ellenkezzék, nem egyezik-e érzeményeink állapotával? A fájdalom és bánat első napjaiban nem gyötrelmes-e élni kedveseink nélkül, s nem lenne-e édesb nyugalomra menni lelkünk párjával? S ha az ég meghallgatná a sírok körül szenvedők óhajait, vajjon nem bocsáttatnék-e csak kevésbé a halott egyedül? Mert az embernek ott van hazája, hol kedvesei vannak, s ha őket nem látjuk körülünk a földön, s nem hihetjük, hogy az égben vannak, utánok s hozzájuk örömmel leszállunk a sír barlangjába is.

Inkább elkísérlek titeket a terítőhöz, hogy már felöltöztetve lássátok meg a sír fehér, de szép menyasszonyát, bár mellette én azon szent borzadást érzem, mellyel egy szörnyű alpcsúcs előtt állok, mi hólepelbe öltözködve hideg kísértetként a felhőkbe emelkedik, s azoknak keblében titokteljesen elmerül. Miként fejedelmek kriptáiban s ravatalain a márványszobrokat láttam, úgy feküdt ő ott, valami mennyei méltósággal, de kevélység nélkül, nyugodtan, nemesen, némán és *fehéren*, mint azok. Még ajkai is fehérek voltak, semmi szín nem taláztatnék rajta, mi szoborhozi hasonlóságát megzavarta volna, kivéve feje körül az apró rózsákat, mikkel, mint egy szentkép s mint egy remeknek ítélt mű, felkoszorúztatott. S arca egész nemességében kitűnt. Az a gyönyörű szabású orr, mi középet tart a római s görög közt, az a nemes alakú fej és tojásdad metszetű szem két szivárvánnyal fölötte, mik ott, mint árnyékok lebegtek. És semmi indulat arcán, de a legtisztább nyugalom, öröm, mint bánat, kedv, mint bú nélkül, mint képe egy angyalnak, ki isten színe előtt mély és szelíd alázattal jelen meg az ártatlanság liliomát tartva kezében. Ő bírt ritka és fénylő kellemeikkel, míg élt, de azok most mind elenyésztek, hanem valami újak és másfélék tűntek fel rajta, mint midőn a szín- és virágdús nyár elmúlva, a vidék szépsége a tél havában fehérre átváltozik. Képzelnem sem tudtam, hogy a *szép* halálban így megdicsőülhessen. Mert a fájdalom és kinszenvedés a haldokló ábrázatán, az nem a halál, az élet az, a küzdés s a feloszlás pillanatában; a halál ezen ünnepi csend, ezen kietlen szépség, ezen isteni nyugalom, mi által a holt mintegy megszenteltnek látszik. S ha soha nem láttam halottat ily bájlón, azonban épen nem az

⁶ A hindu vallású indiaiak.

élet kecsével, most lőn világossá lelkemben az is, hogy a halálnak is megvan saját szépsége, s ki a halottat *földileg* szépnek faragja, az csak botránkoztat. Kell lenni valami sírontúli fénynek, mely a halottra titkos úton veti sugárait, és annak hajnalát látjuk mi a halottak homlokán tündöklenni.

Vajjon értitek-e már, mit akarok mondani? Tudtok-e képzelni egy királyi fenségű nőt, sem derülten, sem borultan, aludva szépen, de nem álmódva semmit, nem élve, de meg sem halva, hanem gyönyörűen nyugodva márványképként, mely nem undorít, mert hiszen meg nem halhatott; azonban hidegségében is úgy látszik feküdni, mintha az élet után csak pihenne. Szerelmünket még bírja, mintha élne; de egyszersmind vallásos érzéssel állunk mellette, mintha már egy volna az angyalok közül. Oh nem, kik őt nem láttátok, e csodálatos érzést ti nem fogjátok ismerni, lassankint már lelkemből is kipárolog, mint a jó illat, sem nem fogjátok őt képzeleteikben így elővarázsolhatni: nekem magamnak is nem mindig jelen az meg képzeletemben.

Így válánk el tőle mi, én és szerető anyja, ki most másodszor érzi vérző szívvel, mi irgalmatlanul forgattatik föl a rend, mi szerint intézte az életben reményeit. Mert azt reményli az anya, és oka van nem reményleni másképpen, hogy halálágya körül fognak gyermekei állani, hogy koporsóját ők követik, hogy sírját ők ültetik be virággal; azonban úgy hozta magával a sors, száradt karjain ő emelgeti ifjan elerőtlenedett beteges magzatait, s ami helyet és koporsót magának néze ki, azokat szülötteinek kénytelen átengedni. „Támaszaim lesztek!”, így szólt hozzájuk, „Halottaid lesznek!” Így végzett a sors. S láttam benne, az asszony bűja mint különbözik a férjétől, és csodáltam a nagy erőt. Az asszony tud sírni és jajgatni, de tud szólni, zokogásában még fuldoklik és már hűsége egyről-másról kezd gondoskodni anélkül, hogy szenvedni és sírni megszűnne. Ellenben bűjával a férfi, mint a márványlap, mely önsúlya alatt a vízben elsüllyed; de az asszony sajkaként fenn lebeg a hab színén, hiában hányja-veti a vész, mindig fenntartja magát. Erejük az asszonyoknak gyöngeségökben áll. Szegény anya, bámultalak én téged, de borzadoztam is fájdalomad nagyságán, eszembe jutván, hogy most is itt a terítőnél emlékezel, mi nem valót szólál, midőn a szép gyermeket e mondással nyomád kebledhez: *nem, ez való, és nem álomkép, s ez nem fog elmúlni*. Íme, álom volt ő csakugyan, s az álomnak vége van!

De nem vala kisebb az én fájdalomam sem, mert nem szenved többet, ki két felnőtt magzatát temette el, mint ki két szeretett testvérét élte túl.⁷ S vajjon szüléimet túl élendem-e? Oh, rettenetes gondolat, csak azért maradni életben, hogy kiket szerettünk, azokat mind mi temessük el. Ti ketten már bizonyosan nem fogjátok velem siratni őket, én itt egyedül kísérem őket könnyezve a sír tájához, s ti a túlparton, a mennynek határainál vártok rájuk. Mi különböző sors! S a hosszabb szenvedés mivel fog nekem megjutalmaztatni, mert igazságnak kell lenni az égben? Talán hosszabb étellel? De hiszen, ez a szenvedésnek lenne meghosszabbítása? Oh! Mert higgyétek el nekem, egy nagy hazugság a világ, az élet csak máza a halálnak, az öröm csak színe a bánatnak, a remény csak fénye a csalódásnak, egy fa, mely világol, mivel rohad. Kedveseink, mint köd s délibáb, elmúlnak, az öröm is ellebben, keresed nyomát és mint a szellőnek és sugárnak nincs nyoma; ellenben a sírhalom sokáig nem süllyed el, a fájdalom sebét, míg élünk, mindig viseljük, csak tapintsuk meg, ott van az örökké. Ha a sírok összehordatná, akkor bámulnátok el, miképp a földnek egy kis része élőkert, a többi egy roppant temető. De most élet és halál benne össze van keverve, s kevesen látják, mivel mélyen kevesen éreznek és tekintenek, hogy korhad a fa, az, mit zöldével beföd a borostyán, hogy a virágzó fűben egymást éri a sok apró halál, hogy még az a szép fény is, mely este a mezőn szaladoz, a holtak kigőzölgése. Boldogtalan, aki hosszan él, a többieknek csak sírásója az. S hol van oly iszonyú mag, mint a holt ember? Földbe takarítván, a leglángolóbb fájdalmat, a legtartós bűt, a legbánatteljes emlékezetet nem ez termi-e? Oh, szörnyű magvető vagy te, sírásó! Örömeidet rejtisz a földbe, s oly dús bű kél belőle, mely munkát egész életedre ad. S íme, e szomorú hivatás vár már énreám ezentúl. Járok-kelek, mint egy sötét árnyék. Rajtam nem fénylik egyéb, mint két emlékgyűrű két halott testvértől. Kezem ékességeit szívem fájdalomai teszik. Lesz talán, ki irigylendi a szép köveket. Szerencsétlen, nem tudja, hogy ez két ragyogó szeme azon láthatlan láncnak, mellyel a bánathoz vagyok kötözve. Valóban még most is megfoghatatlan nekem, miként bírtam tőle megválni, tudván, hogy őt többé soha nem látom; és miért nem néztem meg újra és ismét és végtelenül, hogy ne én jöttem volna el, de érette jött volna a sír, s ő ragadta volna

⁷ Szemere Bertalan bátyja, Szemere László (1809–1836), a Palatinus-huszárezred tisztje 1836. november 27-én halt meg Vattán, miközben fivére Nyugat-Európában utazott.

magával zsákmányát. De oh, nincs oly kegyetlen s hatalmas csodaszörny a föld hátán, mint a sír: meg sem mozdul fektéből s legkedvesbeinket mi magunk visszük telhetetlen méhébe.

De fődje hallgatás, mit én akkor szenvedtem. Mert jól tudom én, hogy a világ a csigának kínait csak gyöngyeiben, az embernek fájdalmait csak hasonlatokban szereti; jól tudom én, hogy a leírt szenvedés hasonló a lefestett hajótöréshez s gyulladáshoz a tengeren, mely mennél retteneteseb képet ad, a szemlélőket annál jobban gyönyörködteti. Meleg könnyeink idegen keblekre hullva, kövekké kristályosodnak, s mi bennök égető láng volt, ott játszó színekké változik. Oh! Hogy a léleknek is nincs tüköre, mint van a testnek, hogy megmutathatnám: íme, nézzétek, ez az én örömem, íme, nézzétek, ez az én bánatom.

S megsiratták őt mindenek, akik ismerték. A falu⁸ jámbor népe is tódulva jött, nem híves könynyeket, de melegeket sírt; dicsőséget ezek nem adnak, de mint az eső, áldást hoznak a porra, melyre hullanak. Mert ő a néptől általában szeretett, nem mivel talán bőkezűen oszta javakat, mert ily gazdagsággal nem bírt: hanem mivel létele hasonló volt a jó nemtőéhez, mely ritkán jelen meg, de midőn megjelen, mindig jót tesz. Nem szükség nagyokat művelni, hogy könnyezetlenül ne szálljunk sírba, elég érezni nemesen, elég bánni másokkal igazságosan. Ki jót is tőn, ki ártatlanul is szenvedett, mint Mária, az feledtetni sem fog oly hamar. S a nép naponkint tanúja volt szenvedéseinek, s látta őt, a bútól emésztetvén, hasonlítani a fához, melynek levelei nyár elején mind megsárgulnak. S lehullnak az ősz megjötté előtt s a fa kidől szélvész nélkül.

S most érzem, mi bölcs vala a régiak szokása: temetkezni az egyház körül. A kegyesnek és áhítatosnak végórájában vigasztalásul szolgál tudnia, hogy egykor a szent hely árnyékában nyugodhatik, mintha itt az imádság forrásánál, s a zengő énekek szent csörgedezésénél bántatlanabban fogna feketni; de az élőknek is édes, bár bánatos élvét nyújt kedveseik és ismerőseik sírhalmi között járhatni az áhítat házába. Mária egy domború kriptában fekszik, szinte közel az egyház ajtajának küszöbéhez.⁹ Kik ide bejárnak, sokáig fognak reá emlékezni. Ha rossz voltál volna, sok átok hullana hamvaidra; minthogy jó valál, sírod halma az áldásoktól magasra fog fölemelkedni.

S kívánsz-e más emléket? Oh, nem, én jól tudom. Legfőlebb azt óhajtod, hogy néha dombján érezd gyermekedet, miután őt melleden nem érezheted. Te, mint gyökér, benn nyugszol a földben, ő, mint virágod fog ide fenn a napfényben díszleni.

Mi pedig, kik itt maradánk, igyekezzünk magunkat a viszonttalálkozás homályos képeivel vigasztalni. Mert ha soha nem gondolkodtunk volna is a jövőendő életről, eszünkbe jut az kedveseink koporsójánál. S keresem én is a bölcsét, ki tökéletesen meggyőzőn arról, hogy feltámadunk, hogy mi támadunk fel és úgy, miként azt a szenvedő Jób hívé. Mert vizsgálódásomban én gyakran borúdba merülök, mikből kiszabadulni nincs más mód, mint nem vizsgálódni tovább. Tehát a vizsgálatot a hit nem állaná ki? Elménk benne több jeleit találja a kételynek semmint a bizonyosságnak? S miért engedtetik többet látnunk az árnyékból, ha több a fény? Talán utoljára is a test hasonló az órához; midőn minden részecskéje megkészült s összeállítatott, elkezdí járását; így a test is, mikor teljesen kifejlett, elkezdí organicus életét. E szerint nem más az élet enyészete, mint az óra mozgásának megszűnése; mindkettő szükségkép bekövetkezik, midőn alkrészei megromlottak. De hol keresed akkor a halhatlanságot? Ha a test bizonyos alakban és szerkezetben maga az élet, úgy ne hidd a testtől különválhatónak az életet, mely az összeomlott testhalomtól pára vagy illat, vagy fényként elröppenhet; így az, ki meghalt, végkép megszűnt élni, s épen azzal se többé sehol, sem égben, sem földön nem találkozol, hacsak hamvaiból ugyanazon test nem áll elő, mi képzelhetetlen, mert azok eledelei lesznek a föld férgeinek, a mezők virágainak, az ég felhőinek, s milliónyi elágazással a természet mindhárom országaiba szétszívárognak. Két ember sorsának képe két virágszál sorsa. Magot terem mindenik, s abból ismét virág támad; de ugyanazon két virágszál soha sem jön vissza, sem egymással soha nem találkozik. S ha a test ismert alaka elvész a sírban, kedveseinkre miként ismerhetünk a jövő életben? Kit fogok én ott testvéremnek szólítani, s ha nevét kiáltozom, ki ért róla, ki felel reá, ki jelen meg nekem?

⁸ Csobaj

⁹ Jakabfalvy Sámuelné Szemere Mária Csobajon (Szabolcs vármegye) halt meg a Jakabfalvy család kúriájában 1840-ben, és mint a birtokos feleségét, a csobaji református templom kertjében lévő családi sírboltban temették el.

Azonban, ha a földet s alakait a túlvilágra is áttesszük, nem maradunk-e a földön; ha ellenben az alakoktól eltávozzunk, nem találjuk-e magunkat végtelen űrben? Ha pedig az élet nem egy a testtel, hanem ettől különböző valami, s mint ilyen a testtől elválva, valamely fényóceánba visszafoly, azon alak nélkül, melyben itt nekünk megjelent, nem válik-e ismeretlenné az ismeretlenben, és ki választhatja el a fény egyes sugárait egymástól, ki különböztetheti meg egymástól az óceán csöppeit? E szerint, úgy látszik, a jövőendő kapuját, melyet a hit rajzol előnkbe, bűn nélkül tarthatjuk csalékony képnek. Ujjainknak tapinthatlan lévén, úgy lehet az ábránd, mint valóság. Mert a messze távolból ítélnünk-e róla? És ha az utóbbit hisszük, nem onnét van-e, mivel óhajtuk, mivel elvesztők kedveseinket, kiket szeretnénk viszont meglátni? De oh, vajjon lettem-e vagy bölcsebb vagy boldogabb, a kétely sötét partjára ekkép kiállván? Kevélységemben feláldoztam a hitet az észnek. S vele azt nyertem, hogy annak megnyugtató vigasztalását elvesztém anélkül, hogy a hívőknél többet tudnék. S ha azt mondván nekik: a ti hitetek üres álom, nem állhat meg az ész előtt, ők viszont azt kérdik tőlem: „S mit tudsz te?” Mit fogok felelni? Igaz, ők sem tudnak semmit, de legalább hisznek, nekem pedig nincs sem tudásom, mi nem mindig nyugtat meg, sem hitem, mi mindig megvigasztal. Akármint legyen, az emberiségnek az vala legnagyobb jóltevője, ki a halhatatlanságra megtanítá. Ha mese volna is, ez a mese az, mi legközelebb áll a valóhoz, ha hazugság volna is, ez egyetlen hazugság az, mi nem szül új bűnt, sőt anyja az erénynek, ha álom és csalódás volna is, ezen álom az, minek ölében bátran renghetünk, mert soha nem szűn meg lenni álom és csalódás. Azonban ha a remény elhagyna is, velünk marad az emlékezet. Mert a szerető szív nehezen engedi magát szerelmének tárgyától elválasztatni; ha nem bírhat, remél, s ha már nem is remélhet, legalább emlékezik. Ezért bár szenved, de még boldog, ki hamar nem vigasztalódik, boldog azért is, mivel csak az becsülheti magát, ki tartósan emlékezik. Kiben hűség nincs, abban szeretet sem volt, kiben szeretet van, az még ismerősét sem fogja könnyen felejtani, kiben az nincs, az legkedvesbejeire sem fog soká emlékezni. Én részemről soha sem tudtam azokat érteni, kik az ily bánat feledésében nagy és erős lelket keresnek; kinek bánata nem kedves, az nem is veszített, mert ki kedveltet veszte, az bizonyosan fog ragaszkodni emlékezéséhez – mi nincs bánat nélkül. Bújjával a legerősb lélek is miért nem hasonlíthatna a szomorú fűzhöz, melynek törzsöke égnek emelkedik, míg ágai csüggedve hullanak le a tövénél fekvő sírdombra? Hiszen kétszer halt meg, ki elfelejtetett.

Oh, Máriám, én soha nem szűnök meg reád emlékezni, sírdombod süllyedése csak közelebb fog juttatni hamvaidhoz engemet. Bár a fű, mely fölötted nőtt, egyszer már elhervadt is, emlékezeted még nem sértém meg hideg sóhajtással, s képeddel lelkemben soha sem találkozám fájdalom nélkül, mint szoktunk egy régi ismerőssel, ki mellett hidegen elsietünk. Az én keblemben a bánat egy nehéz kőszál, mi oly könnyen helyéből nem mozdul. Az élet kellemei és gyönyörei most havak múlva sem bírták még lelkemet visszafoglalni. Oh, még gyakran hasonlít az én szomorú belsőm egy csendes házhoz, melyből minden, minden ki van űrítve, csak közepén áll *egy koporsó*. Benne semmi egyéb nincs.

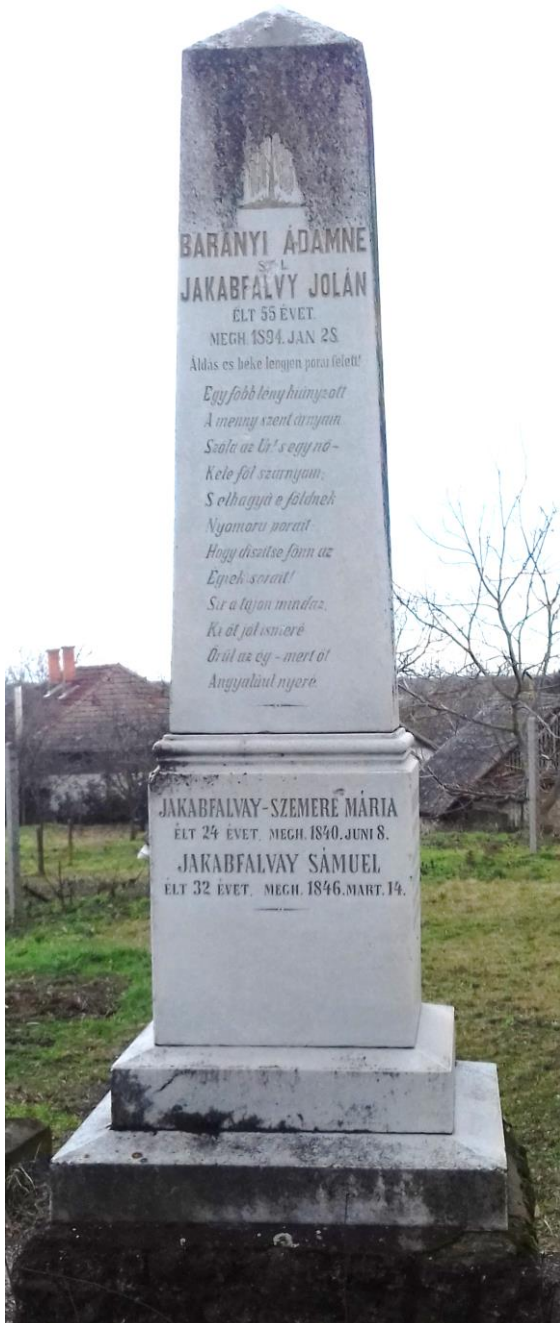
De ha a világ s az emberek rólad elfeledkeznének is, a föld megjegyze már tégedet. Annak emlékéül, hogy sokat szenvedtél, kelle neked oly nagy jel mellé temettetned. Alacsony sírodnak Tokaj szép hegye lőn pyamisa. Neved ugyan nincs rá vésve, de magas teteje messziről a kinek szemébe fog kék-elleni, mind az, ha ismert tégedet, ha halla szenvedéseidről, s keblében résztvevő szívet hordoz, általa emlékeztetve érezi magát felsóhajtani: *ott nyugszik Mária!*

[illegible]

4. Szemere Mária (+1840) férje, Jakabfalvy Sámuel halálának és temetésének bejegyzése a Csobajai Református Egyház halotti anyakönyvében, 1846. március 14/1. Csobajai Ref. Egyházközség halotti anyakönyve 1805–1852. 119/189.a csobajai ref. egyház halotti anyakönyvében, 1846. márc. 14/17. (Forrás: FamilySearch)

FORRÁSOK (Anyakönyvek)

FamilySearch = Internetes genealógiai adatbázis: FamilySearch nonprofit family history organization –
The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, röviden Church of Jesus Christ –
www.familysearch.org/en/

5–6.

Jakabfalvy Jolán, valamint szülei:
Szemere Mária és Jakabfalvy Sámuel
sírköve
a csobajai templomkertben.
Bodor Mária felv.

7. Szemere Mária lánya, Jakabfalvy Jolán emlékserlege, második férje, Baranyi Ádám adománya a Csobajai Református Egyháznak (1902). A Sárospataki Református Kollégium Gyűjteményei Múzeum Ltsz. F.1980.25. Asztalos József felv.¹⁰

¹⁰ Serleg Ezüst, aranyozott, öntött, domború, vésett díszítéssel. Karéjos szélű talpa sima, tagolt peremű, felette domborodó. A rövid száron kis kicsúcsosodás. A kúppá alja kidomborodó, behúzás után erősen kiszélesedő, majd újból behúzott. Fedele domború, kúpos tetejű, kúpos fogóval. Díszítés: a talpon barokkos kagylók, a száron bordák, a kuppán ugyanezek ismétlődnek, közöttük sima medalion. A fedélen hasonló indák, kagylók, medalion. Feliratok: a fedélen „1902 húsvét”, a kuppán: „Baranyi Ádám a Csobajai Ev. Ref. Egyháznak elhunyt neje Jakabfalvy Jolán emlékezetére”, a talpán: „A Jézus Krisztusnak vére tisztít meg minket minden bűnünkből 1 Jn 1,7”. Jelzés osztrák hitelesítőjegy és két mesterjegy Készült: 1854. Méretek: talp átm.: 10 cm száj átm.: 11 cm m.: 30 cm Képszám: 3471 52. kép Letét Tiszáninneri Ref. Egyházkerület Múzeuma, leltári szám: F. 1980.27. A kutatásban nyújtott segítséget Egeresi Gábornak és Kusnyír Évának kell megköszönnöm. (A szerk. Gy. É.)

Atyám emlékezete¹

SZEMERE BERTALAN

In Memory of My Father

Atyámra emlékezem, és szívesen, szeretettel, hálával emlékezem reá.² E napokban múlt épen tizenhárom éve,³ hogy elköltözött az élők sorából, s innen a távolból is látom az egykori mezei sírhalmot, melybe örök álmra betettük; s mintha szemlélném őt belőle e pillanatban kikelni, ormán felállani s néma köszöntést inteni felém a távolba. Ha boldog gyermek az, kit tiszteletet érdemlő apa nemzett, úgy én az vagyok, nemcsak pirulni nincs okom az ő nevét hallván említeni, sőt méltán büszkélkedhetem, hogy egy oly igazmondó, jótevő, becsületes, nemes jellemű és észdús férfiútól származtam.

Év	hónap	nap	A halál oka	Államnév	neve és polgári állása	házastársa vagy azelője
1843	11	13	szívbaj	Magyarországi Királyság	Kobor János Leány Julianna	
2	5	4			Dasgai János Leány Katalin	
3	11	13			Dasgai János Leány Julianna	
4	12	13			Magyarországi Királyság	

a református egyházban az 19-ik évben.						
életkora			családi állása	Betegség vagy a halál oka	Államnév	JEGYZET
év	hónap	nap	magán- és családi állása			
19	—	—	—	Halál	—	—
—	1	21	—	Halál	—	—
—	2	—	—	Halál	—	—
18	—	—	—	Halál	—	—

1. Id. Szemere László temetésének bejegyzése a Vattai Ref. Egyház halotti anyakönyvének másolatában, 1836. MNL BAZML IV. 830. Vatta ref. egyház 1843 (Kőmíves Tibor felv.)

S reá emlékezvén, elmém nemzedékről nemzedékre, századrul századra, sőt egy ezredre a homályos múltba visszaszáll, s Hubánál, a beköltöző magyar nép hét vezérek egyikénél, mint nemzetségem ős alapítójánál állapodik meg. Ezt nem idétlen gőg mondatja velem, mert hiszen jól tudom én, hogy élet-erő nem abban van, ami vén, hanem abban, ami ifjú, s azt is tudom, hogy nincs oly régi család, mely eredetét Ádámon túl bírni vinni, mint nincs pár, ki más első embertől származnék; hanem ezt mondom azért, hogy így kézzelfoghatólag indokoljam égő s minden áldozatra kész szerelmemet azon honért, melynek egyik szerzője egyenes ősöm volt. Ha nem rég honosult polgároknak kötelessége a hazájokká vált országért vívni, szenvedni, sőt meghalni, e kötelesség az első foglalkozás ivadéka kétszeresen áll.

¹ Megjelent: SZEMERE Bertalan: *Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok (A forradalom előtt és után)*. Ráth Mór, Budapest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* VI.) 1–29.

² Szemere Bertalan apja: id. Szemere László (1772–1843) császári és királyi kapitány a szemerei Szemere ősi református nemesi család Vattára (Borsod megye) került ágában ifj. Szemere György (+1787) és Bernáth Zsófia (+1815) fiaként született. 1806. április 20-án a tolcsvai református templomban vette nőül az evangélikus Karove András (1729–1807) és a református néhai Boronkay Erzsébet (+1793) másodszülött, evangélikus vallású lányát: Karove (Carove) Erzsébetet (1783–1865). 1843-ban, 71 éves korában hunyt el Vattán, „vízibetegségben”, azaz szívelégtelenség következtében. Id. Szemere László apró vattai birtokán és a közeli borsodgeszti szőlőjén gazdálkodott, karrierjét azonban a császári-királyi hadseregben építette. 17 évig, 1805-ig szolgált tisztként, a főhadnagyságig vitte, részt vett a napóleoni háborúban; majd tagja lett a Borsod vármegye nemesi felkelésének, 1805-ben az inszurgensek kapitánya, 1809-ban őrnagy volt. Gyermekai közül: ifj. László (1809–1836), illetve Eugén (1807–1859), szintén a katonai pályán működtek. Szemere Eugén, aki 20 éves korában szintén katona lett, 1845-ben a 32. magyar gyalogezred kadétja. Felnőtt kort megért leánya, Jakabfalvy Sámuelné Szemere Mária (1816–1840) fiatalon meghalt Csobajon (Szatmár m.), leányát, id. Szemere László unokáját, Jakabfalvy Jolánt apja 1846. évi halála után Vattán nevelték.

³ Szemere Bertalan 1856-ban, párizsi emigrációjában írta az emlékezést, naplója tanúsága szerint írását 1856. júniusában fejezte be, 13 évvel azután, hogy apja 1843. Tavaszelő (azaz március) hó 12-én Vattán elhunyt.

Mit a jámbor Dugonics, a magyar regényirodalom apja, Árpádról ír, tudniillik, hogy ez Világosvártt, Hubának leányát vette volna nőül, az lehet költői találmány; de Béla névtelen jegyzőjének legrégebbi könyve szerint bizonyos, mikép Hubának fia már Zemere nevet viselt. És e történetíró a fiút így jellemzi: „Hubának eszes fia Zemere.” Illetlen volna arról szólnom, vajjon e jellemzés a nemzetség későbbi történetében folyvást mutatkozik-e, de annyi igaz, hogy eszélyességgel nem díszelt.⁴

Azon kívül, hogy Huba, mint hadvezér, Szvatopluk Nagy-Morva Birodalmának fő elrontója volt, s a Nyitrát uraló oly termékeny, mint regényes tartományokkal öregbíté Magyarországot, és azon tárnokon kívül, ki nemzetségünkben Nagy Lajos korában üle az ország zászlósaik közt: századok folytában alig látunk belőle itt ott egyet a főrangúak között tündökölni. Úgy látszik, hogy mindenkor és mindenhol azon nagy nemzeti szabad elveknek valának bajnokai, melyek megbuktak, vagy mivel már későn, vagy mivel még korán jöttek. Isteni végzettől kimért sorsuk az lőn a nemzet családaik közt, ami lőn a magyar nemzeté a világ népeiké közt: küzdeni folyvást, de siker nélkül; vesztélyben s áldozatokban osztozni, de hírből s jutalomban nem; szolgálni villámhárítóul a közügy megmentésében; lángolni s önmagát emészteni másoknak világolva; elvérezni a feledett marttyrok s nem ragyogni a szerencsés hősök közt.

Hitelesen nem tudnám bebizonyítani, de teljesen hiszem és úgy van, miképen e szerencsétlen nemzetség Kupa véres lázadásában az ősvallás mellett buzgó részt vőn. Később a félelmes emlékeztető Csák Máté pártjában küzde, s ez megbukván, felsővidéki több várait örökösén elveszté. Midőn a reformatio vészteljes korszaka bekövetkezék, egy tagja sem maradt a római anyaegyház keblében, s e lépése által a koronkint megújult fölkelők felekezetének sorsához kötő örökösén a magáét. Vértóráját a híres eperjesi mézarláshoz is oda adá,⁵ mint mindenhol, hol a magyar faj szenvedett és meglakolt. Szóval míg más nemzetségek mind a különféle királyi házak, mind az egyes fejedelmek változásait, mind a szegény haza török iga alatti szenvedéseit, mind a vallási üldözések sanyargatásait saját fényök emelésére és javaik öregbítésére zsákmányolták ki, s látjuk vala őket a haza omló véréből gyarapodni, miként a dőledező várak hasadékaiból, mint megannyi sebekből, lombos fákat kinőni s zöldelni látunk: azon közben a hazával egykorú nemzetségünk nem nőtt, nem gyarapodott, nem terjedt, hanem időről időre fogyott, mint e részben is hű képmása a nemzeti élet sorsának. sőt sorsa még azénál is szánandóbb vala, amennyiben minden új kornak, minden új elvnek, minden új tannak addig szolgál hűvebben, míg bajnokai rendesen áldozataikká is lőnek, és akkor kevésbé, midőn rájuk már jutalom és dicsőség várakozék.

Még a hűbéri rendszer elveinek sem vette hasznát fölemelkedni általok. Míglen csaknem minden régi s újabb törzs fiágra rendezé jószágait, ez által annak tartós s fényes létét óhajtván biztosítani: nemzetségünk, a szülői szeretet egyenlőségének szent elvéből indulva ki, javaiban a leányág ivadékaikat is egyenlően részesített, s ezen népies elv az oka, hogy a törzs gazdagsága számos más törzsökbe szivárga át, s a mienk hasonló lőn ama forráshoz, mely azon folyamat gazdagítja meg, mely már nem az ő nevét viseli. Míg egy védnök, mint az álladalom polgára minden új hitnek apostolává, minden reformnak hívévé, minden nemzeti ügynek bajnokává lőn, másrésztől mint nemzetség sem az idegen eredetű hiú címekre nem áhítozott, sem fényét s fennmaradását a szabadság s egyenlőség elveivel ellenkező hitbizottmányokkal nem biztosította.

⁴ Anonymus 1200 körül keletkezett krónikájában így ír a hét vezérről, köztük Hubáról, ill. Huba Szemere nevű fiáról, aki a Szemere nemzetséget megalapította: *[a] hét fejedelmi személy, akit mind a mai napig hétmagyarnak hívnak, a helyszűkét tovább nem tűrhett, tanácsot tartott, és késedelem nélkül fegyverrel, haddal igyekezett módját ejteni, hogy szülőföldjét elhagyja, s olyan földet foglaljon el magának, amelyen laknia lehet... az a hét fejedelmi személy nem dolgában előkelő, hadban hatalmas, hűségben állhatatos férfiú volt. Akkor közakarattal Álmos vezérnek ezt mondták: „A mai naptól kezdve téged vezérünk és parancsolónkká választunk, s ahova a szerencséd visz, oda követünk téged.” Majd a fent említett férfiak mindegyike Álmos vezérért – pogány szokás szerint – saját vérét egy edénybe csorgatta, s esküjét ezzel szentesítette... Ennek a hét férfiúnak a neve volt: Álmos, Árpád apja; Előd, Szabolcs apja, kitől a Csák-nemzetség származik; Kend, Korcán apja; Ond, Ete apja, akitől a Kalán- és Kölcs-nemzetség származik; Tas, Lél apja; Huba, akitől a Szemere-nemzetség származik; a hetedik Tétény, Horka apja, s Horkának a fiai voltak Gyula és Zombor, akiktől a Maglód-nemzetség származik [...] Huba, akinek leszármazottja az okos Szemere [Huba a quo prudens Zemera descendit]... In: ANONYMUS: Gesta Hungarorum. Fordította: PAIS Dezső*

⁵ A Caraffa eperjesi véstörvényszéke elé állított Szemere Pált (a szintén perbe fogott Szemere László zempléni alispán fiát) 1687-ben elengedték, nem került a hóhér kezére.

Miként látjuk, hogy az emberiség nagy történetében minden egyes népfajnak saját szerepe, hivatása megvan, s hogy ez eszmét tovább víve az egyének közt minden személynek a végzet által bizonyos feladás ki van jelölve: úgy látjuk viszont, hogy az egyes nemzetek történetében a külön nemzetségek sorsa külön jellemmel bír. Mindeniknek a maga rendeltetése, typusa, képe, hogy úgy mondjam: drámai alaka megvan. E nemzetség itt bajnokokat és hősokeket szült; az ott marttyrt nevelt sokat; némely hirtelen előtűnt dicsően ragyogva, de mint jött rögtön, el is lobbant hamar; viszont némelyik ügyes volt a haza minden szerencsétlenségeit saját fénye s gazdagsága szaporítására használni fel, és nőtt, gyarapodott a szerint, amint a közügy hanyatlott; soknak tagjait, mintegy felváltva egymást, az udvarban látjuk díszleni, vagy az egyház méltóságaiban, vagy a hasereg vezérei közt, vagy a forradalmak élén, vagy az írók s költők koszorús seregében, szóval, úgy látszik, mintha a gondviselés minden nemzetségnek különös képességet, hivatást s pályát jelölt volna ki, melyet tagjainak nagyobb része öntudatlanul is követni kénytelen, és ez egyképen áll, nagy, mint kis, híres, mint névtelen törzsekre nézve, csak hogy azok tetteit s életét a történet följegyezi, míg ezekéi feledékenységbe merülnek.

Nemzetségünk sorsát mihez hasonlítsam? Valóban, sorsa hasonló a fáához, mely felnőtt egy hegytorok árkában, mi mind a felhőszakadások rohanó árjának, mind a dühösködő viharoknak örökös és nyílt útja. Minden zápor zajlása, minden fürgeteg szele amint jött és amint ment, ágaiból egyet lehasítván; nem azon kell csodálkoznunk, hogy nem lombdús, nem terepély, s nem ép ma is, hanem hogy annyi idő, annyi század, annyi rongáltatás után is még fennáll. Kétségkívül tiszteletet érdemel egy törzs, mely mindig a köznek él — magának soha; de szerencsésnek, boldognak nem mondhatni, sőt eszélyesnek sem. Nézzünk végig ama hosszú idősoron, Hubától kezdve, ki a hon szerzői s alapítói közt tűnik fel, e sorok írójáig, ki végkép megszűnni láttam ugyanazon hon függetlenségét talán, és azon ítéletet kell róla hozni, hogy bár régóta él és áll, soha sem fénylett és virágzott úgy, mint sok más, mert mindig a hazának, magának soha sem élt.

Az ekkép jellemzett nemzetségnek volt apám egyik méltó származéka. Tehát fölösleges volna elsorolnom, hogy ifjan, mint katona, a hazának, mint férfiú a megyének élt, szóval minden másnak javára élt, csak saját családjának gyarapítására nem. Szemrehányásképp mondom ezt? Ó nem. Életemet átvizsgálván: hiszen gyermekeim nekem is ugyanazon szemrehányást fognák majd tehetni. A végzet, mint minden embernek, úgy minden törzsnek homlokára üti sorsát, hiában rugdalóznánk ellene: ami végezve van, annak teljesednie kell, a pálya élőkbe kiszabatik, nem választhatjuk azt, hanem csak be kell futnunk, és pedig kezdettől végig, bölcsőtől a sírig.

A gyermeki lágy elmébe rendesen az anyák képe s jelleme szokott először benyomódni. Nálam nem ez volt az eset. Ámbár egy szerető, ápoló, gondos anyával álta meg az ég, gyermekkorom ideálja apám lőn, mind szép külseje, mind nemes tulajdonai miatt. Ő nem volt magas, de kicsinynek sem mondható; kövér sem volt, de izmos, és testének egyes részei egymáshoz a legszebb idomzatban állottak. Melle domború volt, mint egy pajzs, s hozzá illő a csengő hang, melyet az adott. Kép- s fejalaka tökéletes, mint egy imperatoré, haja fekete, mint holló szárnya, finom, mint selyem, dús, mint lomb; homloka magas, széles és szabályos, mint bármely görög szoboré; gazdag szemöldje alatt két éles, de egyszersmind mosolygó szem, mint két sötét bogár fénylett; orra a legszebb sasorr volt, mit életemben emberi arcon láttam, bajusza erős és csavarodott, mint azt a magyar ősképek legszebbjein látni; álla gyönyörű, szája kicsiny és édes, melyből beszéd és szó csörögve folyt mint az erdei patak, s édesen mint a színméz. Úgy, de [a] szép külső, kecses mozdulatok, nemes magatartás, erőt lehellő termet, csengő hang, édes beszédfolyam, mindez elég arra, hogy a gyermek (s meg a nép, ez örökös, e nagy gyermek) általa megigéztessék, mely ott, hol a külszépét maga előtt látja, a belső jót és jelest is ott képzele, mint általában egy tiszta, ékes, kellemes mezei lakban a boldog család, a pompás színű virágban a jó illatot, a piros gyümölcsben a jó ízt, — bár gyakran hiában, — ott képzeleljük.

És ez eszembe juttat ifjú korából egy-két vonást. Mint későbbén, ő is a sárospataki anyaiskolában tanult, mely mint egy szorgalmas méhköpű a virágkertben áll, úgy állta egykor a „Rákóczyak” fejedelmi udvarában, ő itt tanulván, történt, hogy három jó barátja, talán bőven áldozván a Hegyalja aranyszínű borából, a szomszéd Sátoralja-Ujhely városába ment, s ott a hajdan annyira divatos toborzónál katonának felcsapott. Ő sajnálván tőlük megválni, mert csak az ifjú a hú barát, kéré a kapitányt, ki a régi s hozzá rokon Bernáth családból volt,⁶ fogadná őt is be, ki neki azt felelé: „Öcsém, az nem lehet, hiszen alig vagy 16 éves és a mértéket sem ütöd meg.” Igaz, válaszolá apám, de mind a háromnál erősebb vagyok, s az embert nem rőffel, mint a fonalat, de erő után mérik. „Jól van, mondá a kapitány, beveszlek, de csak azon föltétel alatt, ha mind a hárommal megbirkózol és mind legyőződ.” És úgy történt. Így lőn ő katonává, s mint úrfi (cadet) tizedes a toborzásnál maradván, modora, tánca, beszéde, bánásmódjának csábja által csodákat tőn, úgy, hogy a földbirtokosok panasza miatt a kapitány zavarba jött, mivel Szabolcsban a kaszások, aratók, cselédek örege s ifja nála seregestől felcsapott, s Tokaj vidékén a szüretelők csoportosan hagyták el a hegyet, vígan hangoztatván e jellemző dalt:

A Szemere szeme, szája,
Többet ér, mint Tokaj tája,

mely dalt később — 1809-ben —, midőn ő a borsodi fölkelt nemes seregnek főparancsnokává lőn, a nemes sereg újra fölelevenített, az új tábor helyére alkalmazva azt e módosítással:

A Szemere szeme, szája
Többet ér, mint Eger tája.

Az ő nevének e jó emlékezete volt első alapja azon népszerűségnek, mire én később, 35 év múlva a megyében szert tévék; ő miatta szerettek, mielőtt magamnak érdemeim voltak volna. Mert nemcsak az igaz, mit az írás mond, hogy az atyáknak bűnei meglátogattnak a fiákban harmad- és negyedíziglen, hanem annak ellenkezője is, tudniillik az atyáknak érdemei a fiákban megjutalmaztatnak. És ez a gyermekeknek valódi s legtartós öröksége, mert ezt sem a láng meg nem emészt, sem az árvíz el nem hordja, sem a tolvaj el nem orozhatja soha.

De ha külsejének szépsége megnyerőleg hatott rám, elmebeli kellemeinek s erkölcsi tulajdosságainak fensége által még inkább meghódított. Nem mintha neki szokása lett volna feddeni, taníttatni, s magyaráztatni, mi jó s mi rossz, sőt e tekintetben szófősvény volt; de mindig igazat mondott, mindig nemesen cselekedett, mindig becsületesnek mutatkozott: ez volt a gyakorlati lecke, mit ő nekem adott, s bár később, koromban haladván, gyöngeségeket benne is vettem észre, soha nem tapasztaltam, hogy azokat önmagában vagy mentette, vagy szépítgette, avagy másokban jobban megróvta volna; szavai és tettei még e sikamlós téren sem ellenkeztek egymással. Pedig isten s a lelkiismeret után, a gyermek legcsalhatatlanabb s legélesebb szemű bírása a szülék tanainak és cselekedeteinek. Bár a gyermekész még keveset okoskodik, de az ösztön biztosságával ítél némely dolgokban, s ezek közé tartozik a szülék erkölcsi értékének megbírása, akik életének a gyermek, bár hallgató, de folytonos szemlélője. Ezért ha valaki igazán érdemel tiszteletet, érdemi az a szüle, kinek élete gyermekei előtt bízást nyitva maradhat, mint a jó könyv, melyben rosszat nem olvashatni; és ha valaki boldog, boldog a gyermek, ki apjának és anyjának titkos, mint nyilvános, házi, mint házon kívüli magaviseletét ismerni kénytelen lévén, bennök semmit nem talál, mi szeretetét s becsülését irántok kevesbíthetné.

Kisgyermek koromban, a mi engem hozzá leginkább vonza, az volt főképp azon elmés s mégis természetes, egyszerű és mégis mulattató, változatos és mégis hűven következetes modor, mellyel ő ifjúságának s hadi életének kalandjait szerette elregélgetni. És ő azokat ismét és ismét egyenlő kedvvel el-elbeszélte. Miért nem? Hisz emlékezni mindig kedves, akár jóra, akár rosszra emlékezzünk; mert ha jó, élvezzük újra, ha pedig rossz, elmúltának örülünk. Foglalkozni a jövővel kevésbé kedves, mert az bizonytalan, ismeretlen, és így nyugtalanító; de a múltban már minden megtörtént, s reá békés elmével pillantunk vissza, mint a tetőn nyugvó vándor hátrahagyott útjára vissza-visszanéz; látja ugyan

⁶ Id. Szemere László anyja ifj. Szemere György (+1787) felesége: Bernáth Zsófia (+1815) volt.

még az egész utat, de terheit már nem érezi. Ó, bizony jól cselekszenek a vénék, hogy a múltnak ismerős vidékein szeretnek bolyongani, hiszen a jövőt setét köd fedi, és benne az egyetlen bizonyos ama nagy ismeretlen: a sir. Ő bírt e bölcsességgel, a jövőről soha sem beszélt, arccal a múlt felé fordult, mert ez az öregek birodalma. Midőn atyafiak, vendégek, szomszédok, utasok meglátogatának, hány-szor maradánk ülve éjfélig a vacsoránál, s nagyok, mint kicsinyek ott függénk édes ajkán mint ágon a gyümölcs, hallgatva regéit, adomáit, történeteit, kalandjait, harcait, s éjfélkor nem azért menénk szét, mivel vagy mi kifáradánk hallgatni, vagy ő beszélni, hanem mivel faluhelyen éjfél már botrányosan késő idő, s a gondos éjő néha aggodalmasan kopogtata be, gondolván, a háznál baj van. Bár alig valék hét éves, én is lángoló szemekkel fogytig ott ülék az asztalnál, anyám a lefekvésre hiában ösztönözött, s másnap mindig azon jára eszem: mikor lesz ünnep ismét, mikor jön vendég újra, mikor fogok új történeteket viszont hallhatni, mert magunknak gyermekeknek ő ilyeneket ritkán mondott; kedve beszélni akkor volt, midőn hallgatói voltak.

Még most is, annyi évek után, elevenen emlékezem, mi sok fejtörést okozott nekem egy úr, ki történeteiben mindenütt előfordula. Egyszer beszélte iskolai viszontagságait, s a tanár „Denique” bejön; másszor Olaszországban a sereggel táborozott, s „Denique”, a fő vezér kiadja a napi parancsot; később Belgiumban (József alatt) volt ezredével, s „Denique”, a lázadók feje üzenetet küld; egykor Németországban egy udvarnál ebédelt, s „Denique”, a herceg belép. Az a „Denique”, ki mindenütt ott van, ki itt tanár, ott tábornok, amott herceg, nekem megfoghatatlan személy vala, aludnom sem engede, azonban iránta kérdést tenni átallék; csak később, évek után, midőn a latin nyelvet kezdém tanulni, akkor tudtam meg, mi az: »denique».⁷ Ekkép érdekesen elbeszélvén amit látott, hallott, ahol utazott, s eleven színekkel lefestvén a külföldet, népeit, a különféle szokásokat és erkölcsöket, azon gyönyör, mit ezek nekem nyújtanak, lőn azon lángcsöppé, mi elmémbe a tudás kiolthatlan vágyát először meggyújtá, mely bennem azóta folyvást ég, de folyvást is gyötör; s úgy érzem, ha rövid percekre szórakozást s élvezet nyújt is, de vigaszt ritkán, s kielégítést innét a síron nem fog nyújtani. De mindegy, legalább arra emlékeztet, hogy atyámnak nemcsak testi életemet köszönöm, hanem szellemem munkásságának is ő volt megindítója, s így hálával tekintek reá vissza, mint forrására, melyből eredt, a hegyi patak.

De őt nemcsak úri vendégeink, tehát a műveltebbek, hallgaták szívesen, hanem a mezők egyszerű népe is örömmel hallgatá, sőt ha azok benne az elmét, változatos, kellemes, de pusztá regélőt szerették: a köznép benne egyszersmind a tapasztalt embert s a sokat utazott bölcsét is csodálta. Volt ő benne, mint elbeszélőben valami, mit bájnak kell neveznem, a dolgot magát értelmezni nem tudnám. Istennek egy különös ajándéka e báj vagy csáb, melyet választottainak jó kedvében, hol egy, hol más dologban, hol kül-, hol beltulajdonokban ád, de melynek gyönyörhatását ép oly szükségképpen érzi a természet egyszerű embere, mint érzi a műveit, ki midőn azt boncolni, annak okát érteni hiában igyekszik, csak saját élvezetét rontja meg. S én őt még jobban szerettem, csodáltam, midőn így a jámbor földművelők bámuló körében hallám beszélni; hiszen mint gyermek inkább közéjük illem, s az ő örömeik, tetszésük, őszinte kíváncsiságuk, mesterkétlen bámulásuk az enyémet csak nevelte.

Gyermekségemből az évnek akármely szakára emlékezem, az ő képét, amint a falu népétől körülveve ül és beszél, mindenütt ott látom. Ott látom az illatos réten egy csoport fűz hús árnyékában, hol a kifáradt kaszások a reggebéd után körulte a friss fűbe leheveredének, s a helyett, hogy szokás szerint aludnának, várják, hogy nekik valami szépet beszéljen, mit talán már hallának, de hiszen szájában semmi nem vala ó, így az álomnak elébe tették a szellemi élvezet; annyira igaz az, hogy az embernek, a legműveltebbnek is, lelki eledel is kell. Vagy ott látom őt zöld gyeppel benőtt udvarunk közepében, midőn az aratókat az áldomáslakomával megvendégeli, kik négy heti fáradságos munka után, szakmájok végezvén, a kalászból s virágokból font koronát neki átnyújták, s most széles tálak és öblös borkancsók körül ülve, egy toronydad galambdúc hosszú árnyékában az áldomást vígan költik el.

⁷ Denique (latin) jelentése: (és) végül

S a hús este már rég leszállt, a hold mint egy fölfüggesztett éji lámpa szép világot hint az áhítatosan hallgató s pihenő munkások csoportozatára, a kancsók még nem üresek s mégsem nyúl utánuk senki, az estcsillag is már messze elhaladt, s még egy sem mozdul közülök, hogy nyugodni menjen, mert mind csupa szem és fül, mind hallgat, mind figyel, s történet után még újabbat, szép után még szebbet vár, és midőn végre fölkelnek s elmennek a kazlak tövére lefeküdni, hallám, mint magasztalák őt maguk között, elvégezzék, hogy a jövő évre aratókul ismét fel fognak ajánlkozni. Ami őket megnyerte s lekötölte, nem annyira a haszon s a jó élelmezés volt, mint inkább apám emberséges bánásmódja, erőtetlen leereszkedése hozzájok, szíves társalgása velök, s az, hogy érezték, miképen velök mint hasonlókcal beszél és mulat, mint egy öreg patriarcha, ki gyermekeivel s gyermekeinek szülőiteivel a múlt idők tanúságait közli.

De mivel gyakoriabbak, ép azért kíváncsibb valának nekem a nyári hosszú esték, midőn hat heti szünidőre az iskolából hazatértünk, és gömbölyű boglyákkal a mezei munka is megszűnik, a nagy tér, mint egy szobaföld, tisztára separtetik, s a munkások a kazlak ereszének hosszában ülőhelyeiket szép csendesen elfoglalják. S ilyenkor valamennyi néz a falu felé, honnan asszonyaik és leányaik szoktak jönni, kender-kantárokba fűzött tálakban és szélkékben az ételeket hozván, s mi után ezek tisztességes, szemérmes hangon „szerencsés jó estét” kívántak volna, mindenik a maga férje, vagy apja, vagy testvére mellé, mint egy megrakodott méh, letelepedik. A munkás megelégedő mosolygással fogadja az érkezőt. A szélkét lába közé vévén, a födelet róla kíváncsian emeli le, s arca kiderül vagy beborul, de csak futólag, a szerint, amint benne mit talál. Aztán az összegöngyölt fehér kendőt bontja ki, melybe rendesen a lágy cipó van takarva, és még valami csemege: főtt kukorica, kék hamvas szilva, sárga körte vagy habzó túró. Midőn így mindent átvizsgált a munkás, kalapját levéve, omló haját hátrasimogatva, egy mély sóhajtás után, mit a jó Isten bízást imádságul veendhet, hozzá fog halkán, mértékes lassúsággal elkölteni az eledelt, miért egész napon dolgozott és izzadott. Ah! Egy leírhatatlan gyönyör a földmívest nézni, midőn étkezik. Távolról sem oly ízletes a gazdagok fényes asztala. Mi csinosan szeldesi kenyéréről a kanyarokat, mi gondosan hámozza meg gyümölcsseit, mi igazán és huzamosan élvez minden harapást, minden kortyot, mi szabályosan s illedelmesen fogyasztja ételét; a vizet oly jóízűn issza, mintha az nectar volna, s ha néha bort is hoz hű gazdasszonya, ahhoz oly tisztelettel nyúl, mintha az az úrvacsorájának bora volna. Bár mi jól lakva valék, mindig étvágyat éreztem, midőn munkásainkat ily jóízűen enni s inni láttam. Néha-néha a gyümölcsök legszebbikének egyikével megkínáltak, mit gyermeki szeméremmel fogadtam el. S apám már ekkor mindig ott volt velök, széke egy véka volt, mire a szérű-gazda a csapófát keresztbe tevén, s én ilyenkor a világ minden kincséért sem maradtam volna tőle el, mint anyjától a bárány el nem marad. Míg a munkások egész kényelmesen vacsoráltak, ő hol mulattató, hol tanúságos, de mindig zamatos s egyszer elbeszéléseivel valóban boldogítja őket, s bár életem későbbi folyamában láttam fejedelmi lakomákat nagyszerű zenekar hangjai által vidítva, de soha nem láttam ily boldog evőket s ily megelégedett hallgatókat.

Később pedig, midőn az alkony harmatja a léget meghűvösíté, s a kétes esthajnalt sötétség váltá föl, munkások az asztagos kerten kívül a szabadban nagy tüzet raktak szalmából, és mindnyájan odamentünk ki, s ott, isten szabad ege alatt, az elméskedés, beszélgetés, társalkodás még soká folyt. Mert a szó szabad volt; mindenki elmondhatta s elmondotta, amit tudott, hallott avagy gondolt, és valóban sok mély észrevételt, sok igaz érzést, sok elmés választ és sok talpraesett szót hallottam én a parasztok szájából, s már akkor kezdtem hinni, hogy bár az emberek pór s úri ruhába vannak öltözködve, bennök egy lélek s egy isten lakozik. De apámnak felettük egy nagy előnye volt, t. i., hogy bármi szépet s érdekest beszélt közülök valaki, mindeniknek párját tudta mondani. És azután dohányzacskója is nagy volt, húsz munkás kétszer is tölthetett belőle; hiszen ép azért volt oly nagy, s ez minden este legalább egyszer körüljárt a tűz körül, s tudjuk, a magyar nem feledi el azt, ki dohánynyal egyszer megkínálta, mint az arab nem azt, ki őt kávéval kínálta meg.

De legnagyobb kéjjel a szüreti napokra s estékre emlékezem, midőn hideg lehelletével az őszej megjött, midőn a szőlőgerezdek megérvén, zörgő lombjai arany és piros színt kezdenek magokra ölteni, s borházakban a dolgozó bodnárok kalapácsai, hegyek ormain a mozsarak hangjai dördültek meg. Azóta én már sok országot bejártam, s így volt alkalmam meggyőződni, hogy a szüret sehol nem viseli magán azon vendégünnepi jellemet, melyet az Magyarországon magán visel. Déli s műveletlenebb

tartományokban, milyen Görögország, a szőlőtő úgyszólván munka nélkül magában nő fel s termi borát, s a birtokos vagyonnak alig azt tekintvén, rá nem nagy becset helyez; északi iparos hazákban, milyen Franciaország, a szőlőművelés egy neme az iparnak és pénzkeresésnek, így az csak annyiban fontos, amennyiben hasznót hajt. Amott a szüret nem tartatik méltónak arra, hogy vígabban megünnepelessék, emitt minden gerézd egy-egy pénzdarabot képviselvén, a gazda minden szőlőszemben egy fillért, minden gerézdben egy pénzdarabot lát, s aki ezekből eszik, azt úgy nézi, mintha pénzét enné; ezért a szőlőskertek kapui az utasok, vendégek, látogatók, sőt atyafiak előtt is zárva maradnak, még a szedőnek is tiltva van a rá mosolygó szemekből ennie. Nálunk ellenben a szüret az adakozó természet közös ünnepe és a hegyek megannyi terített asztalok, mikhez szegény és gazdag, barát és idegen, boldog és boldogtalan egyképen hivatalos. Ama riadó zaj, ama vigadó zene, ama visszhangzó dalok, ama tűzi játékok, ama puska- és mozsárlődözések mind megannyi híradó hangok, melyek a jóságos isten áldásához a vendégeket, t. i. a föld összes lakosait meghívják. Fáradtságos munkájáért borát a gazda magának igényli, de a szőlővel, mint az ég választott gyümölcsével, mindenkinek kínálkozik. Ez azon szellem, mi nálunk a szüreti ünnepet átlengi, s mely azt nép és gyermekek előtt, kikben az ösztönszerű bőkezűség romlatlanul él, oly becsessé, kedvessé és kíváncsossá teszi.

Az nekünk gyermekeknek epedve óhajtott időszak volt. Először, mi síkságon lakván, örültünk hegyek közé mehetni, s ott, őzek módjára leszállni a völgyekbe, felszökellni az ormokra; aztán ott a szabadban, mint az isten madarainak, mindent szabad volt tennünk; a szőlőt sem tányéron kimérve adták élőkbe, a harmatos gerezdekből azt, s annyit evénk, amelyik s amennyi tetszett; rakétát is eresztgethettünk, kulcs-puskákból is lödözhetünk, szóval mehetünk, jöhetünk, kiáltozhatunk, mint a mádárka, mely megunt kalitkájából a zöld erdőbe kiszabadult.

És a mi nekünk testvéreknek főképen tetszett, az vala, hogy ilyenkor egy ékes katonasátor alatt lakánk, mely egykor anyánk testvéréé volt, ki mint kapitány s Mária Terézia rendének vitéze, Aspernnél ifjan esett el.⁸

⁸ Szemere Bertalan anyai nagybátyját, Karove Lászlót (1780–1809), az evangélikus Karove András és Boronkay Erzsébet fiát 1780. április 20-án keresztelték a tolcsvai r. k. plébánián, keresztszülei: Jósza András és Mikovec(?) Julianna szintén evangélikusok voltak. Karove László fiatalon katona lett, előbb a bécsi testőrgárda tagja, majd 1799-től az 51. Splényi-yalogezred tisztje, a császári sereg hőse, aki az asperni csatában esett el 1809-ben. Katonai hőstetteiért 1805-ben megkapta a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. A rend történetében az alábbi életrajzot közlik róla: KAROVE, Ladislaus von, Hauptmann, einer adeligen Familie des Zipser Comitatus angehörig, war zu Toltschau geboren. Dieser tapfere Officier fand in der Schlacht bei Aspern im noch nicht erreichten 30. Lebensjahre den Heldentod, nach dem er sich im Feldzuge 1805 bei Caldiero das Ritterkreuz auf höchst ausgezeichnete und ruhmvolle Weise erworben hatte. Karove wurde im Februar 1799 Cadet bei Splényi-Infanterie Nr. 51, kam bald darnach zur ungarischen Garde, und war bereits im September 1804 Hauptmann im Regimente. Am zweiten Schlachttage von Caldiero (30. October 1805; stand Karove's Regiment in der Division des Feldmarschall-Lieutenants Baron Simbschen, der die Position bei Cognola zu vertheidigen hatte. Die Franzosen waren bereits auf die wichtigste Anhöhe unserer Stellung stürmend vorgedrungen und hatten sich dieser bemächtigt. Gelang ihnen der Verschanzung auf der Anhöhe bei Cognola Meister zu werden, so war der Schlüssel unserer Position, wie Erzherzog Karl in der Relation bemerkt, in Feindes Händen, der grösste Theil des Geschützes verloren, und unsere Niederlage wäre nicht unwahrscheinlich gewesen. Hier galt es nun sich dem Feinde nicht nur entgegenzustellen, sondern auch von der bereits gewonnenen Anhöhe zu werfen. Hauptmann Karove, obschon der jüngste im Range, bot sich freiwillig mit einer Division zu dieser gewagten Unternehmung an. Mit seiner Compagnie eilte er links vor die Kirche; während er die zweite rechts von derselben dem Feinde entgegenstellte. In der Nähe des Gotteshauses angekommen, und seine Braven zur standhaften Ausdauer anfeuernd, stürzte er sich an ihrer Spitze mit gefälltem Bajonete auf den 600 Mann starken Gegner. Während Karove in der rechten Flanke und im Rücken mit Glück vordrang, operirte die zweite Compagnie auf seine Anordnung in der linken Flanke. Der Angriff war so gut geleitet und rasch ausgeführt, dass die Franzosen, durch diese Kühnheit überrascht, die bereits gewonnene vortheilhafte Stellung mit grossem Verluste verlassen mussten und sich gegen Cognola bassa zu retten suchten. Aber Karove's tapfere Division stürzte sich in das tiefe Thal nach und schnitt ihnen den Rückzug auf Cognola bassa ab, denn sie hatte diesen Ort noch vor der Ankunft der Fliehenden besetzt und sich im Blicken des betäubten Feindes vereinigt 800 Franzosen bedeckten die Wahlstatt, 1 Fahne und 2 Trommeln wurden erbeutet und 7 Officiere und 130 Mann durch Karove's Truppe allein zu Gefangenen gemacht Seine Division zählte nur 13 Tode und 19 Verwundete. Diese entschlossene und einsichtsvolle That des heldenmüthigen Hauptmanns hatte für das Allgemeine sehr wesentliche Folgen, da der feindliche linke Flügel, welcher sich Cognola's bemeistern wollte, von weiteren Versuchen abzustehen bemüssigt war. In: J. HIRTENFELD: Der Militär-Maria-Theresia-Orden und seine Mitglieder. Nach authentischen Quellen bearbeitet zur ersten Säcularfeier 1857, I–II. K. K. Hof- u. Staatsbuchdruck, Wien, 1857. II. 817–818.

Baptizans	Parochus	Joannes Matyasia Anna	1780		
Bpno	Parentes	Levantes	17.	Bisep	Locus
Parochus Maria	Mathias Székelyi Rosa Husai	Andreas Uhrmeyer Hona Fokos	1780	1780	Fada
Parochus Georgius	Adamus Názam Catharina Kahlatt	Laurentius Vintala Maria Drotos	1780	1780	Tolcsa
Parochus Georgius	Josephus Székely Elisabeta Farkas	Samuel Stein Anna Kopony	1780	1780	Tolcsa
Parochus Thurgis	Joannes Schepfer Elisabeta Schepfer Ludovicus	Joannes Schepfer Juliana Lypfi	1780	1780	Tolcsa
Parochus Ladislaus	P. D. Andreas Farkas ve. János Benczúr Elisabeta Boronkay	J. D. János Farkas Juliana Miklós	1780	1780	Tolcsa
		Confessionis			

2. Szemere László nagybátyja, Karove László születési bejegyzése a tolcsvai rk. plébánia 1750–1804 között vezetett keresztelési anyakönyvében, 1780. ápr. 20. (Forrás: FamilySearch)

E sátra felvonása a geszti hegyen minden évben egy-egy esemény volt az egész vidék lakóira nézve. Az élő nemzedék háborút is alig látott, hadi sátert épen nem. E sátor, melyet három tarka faoszlop tartott fenn, köröskörül rövidebb s hosszabb kötelek által feszítették ki, belől virágos függönyökkel elválasztott két szobát képezett, kívül pedig egészen fehér volt, mint egy friss hótól beborított kunyhó; csak teteje, szegélye s az egészet átmetező csíkok valának világos kékek. De ami díszét az egésznek megadta, az volt azon aranyos két gömb, mely tetejének két végén, mint két arany alma állt, s a hegyen a napban messze szét ragyogott.

Rendesen e sátor előtt rakatott meg esténként a roppant tűz, mely körül a cselédek s munkások összegyülekeztek, és velök mi is. Midőn a természet bőkezű, a gazda sem maradhat fukar, még az sem, ki fősvény, és ő nem volt az. Nagy hasábfákat vesztegetve halmoztak a tűzre, nem hogy melegítsen, mert néha hideg nem volt, hanem hogy a sötétben messze elvilágítsa; mellette kereszthorgason öblös két vasbogrács függött, egyikben ürühús és kása, másikkban gulyáshús illatozva és rotyogva gőzölgött; oldalt pedig nyitott fedéllel állott az ősi edény: egy hatalmas sárga pincetok, soros rovátkái tele négy-szegű palackokkal, mik felé a melegedők néha-néha sóvár szemekkel pillantgattak.

Alig ismerek egy-egy szebb, festőibb és kedélyesebb képet a szabadban lobogó éjjeli tűznél, melyet emberek vesznek körül. Rég idő, sok szép, sok nehéz, igen nehéz idő múlt el e kedves esték óta, és még mindig elevenen élnek ez esték bájképei emlékezetemben. Apám többnyire egy falócán ült, — én lábához sompolyogtam; a hallgatók közül némelyik guggolva üle, tenyerével ernyőt tartván magának a láng heve ellen, más keresztbe vetett lábakkal telepedék le, mint egy török, hiszen két század folytában sok török vér vegyülhetett a magyarba, — más meg oldalára heveredék le, sok egy felfordított puttonon vagy csöbrön vagy hordón foglal helyet; itt a pásztor áll a harsogó kelepjére támaszkodva, a hegykerülő egycsovú silány puskájára dőle, mellyel, szegény, rendesen hiában célozgatva a pusztító seregélyeket, — a mögletben emelkedő fák pedig a lángtól megvilágítva néha feltűntek, mint valami kísértetes jelenetek; nem egyszer fordulék, elijedve tőlök, néha ismét elhomályosultak, míg a másik oldalon a fehér sátor ragyogott, lebegő ajtószárnai két oldalra felhajolva lévén s hasonlítván egy alakhoz, mely ruhájának széleit fölemelinti. Köröskörül az éj sötétén és mély csenddel terült el, a völgyek még hallgatagabban vonultak magokba, a hegyormok fejei a magasban némán látszottak figyelni, csak néha-néha törte meg a végetlen és feneketlen csendet itt egy éles fütty, ott egy örömkialtás vagy egy puskaszó, sokszorosan ütődve vissza az erdőkben és bércekben.

Ily szüreti őszi estéken hallám én tőle a legérdekesebb, legmulatságosb és legtöbb történeteket. És ilyenkor leginkább a hadi életbelieket szerette elmondogatni. Miért? Okát adni nem tudnám; talán mivel ama katonai sátor tekintete hallgatva is a harcokra emlékeztette. Személyesen ismerte ő a hős Laudont, az öreg Lascyt még a török háborúból, s Hadikot, Mészárost, Krayt, Kinmayert, Barkót a híres huszárezredest, a derék Alvinczyt,⁹ kik alatt Buonaparte s a franciák ellen harcolt; Suvarovot, az orosz tábornagyot, e csodaembert is látta, ismerte, beszélt is vele, és mindenikről tudott egy és más jellemzetet mondani.

Például: miként küldeték egy csata alatt levéllel Suvarovhoz,¹⁰ kit hajadon fővel, egy ingben, széken kéjelmesen ülve talált, kezében egy kancsukával, s a válasza őt ott várakoztatta egy egész óráig, míg azonközben az ágyúgolyók mindenfelől sívítva hulltak körüle, gúnyosan nézve reá, az ifjú tisztre, ha bátorságát nem veszti-e el? Miként ment egy üzenettel a hirtelen haragú Barkóhoz, ki mondá neki: „Jól van kapitány úr.” Nem vagyok kapitány. „Hát jól van, főhadnagy úr.” Nem vagyok főhadnagy. „Mindegy, hát hadnagy úr!” folytatá türelmét veszve. „Nem vagyok alhadnagy sem.” Tehát mi ördög ön?” tört ki mérgesen a tábornok. Mire megzavarodva felel: „Zászlótartó úr vagyok.” Erre Barkó el kacagva magát, kezét megszorítá, a kapuig kikísérte, hol éppen egy más tábornok lépett be, ki csodálkozván Barkó e nagy udvariasságán, ez mondá: „Tudnia kell, hogy akit, íme, kikísérek, zászlótartó úr, maga mondá.”

3.

*Ismeretlen művész:**General Field Marshal Count Suwarrow
(Szuorov altábornagy Itáliában),
Anglia, 1799**Papír, mezzotinta.**British Museum Prints & Drawings.**Reg. № 2010,7081.753**(Forrás:**[https://research.britishmuseum.org](https://research.britishmuseum.org/research/collection_online)
[/research/collection_online](https://research.britishmuseum.org/research/collection_online)*

⁹ Ernst Gideon von Laudon báró (1716–1790) osztrák császári tábornagy, sikeres hadvezér; Franz Moritz von Lacy gróf (1725–1801) osztrák tábornagy, hadvezér; futaki gróf Hadik András (1710–1790) magyar huszártábornok, császári tábornagy; szoboszlai Mészáros János báró (1737–1801) vezérőrnagy, az 1. ulánusezred tulajdonosa; Kray Pál báró (1735–1804) az osztrák császári hadsereg tábornoka, hadvezér; Michael von Kienmayer (Kienmayer) (1756–1828) osztrák tábornok, hadvezér; Barcó (Barkó) Vince báró (1709–1797), olasz származású lovassági tábornok, altábornagy, a 10. huszárezred tulajdonosa; borbereki Alvinczy József (1735–1710) magyar császári tábornok, az Udvari Haditanács tagja.

¹⁰ Alekszandr Vasziljevics Szuorov (1729–1800) orosz hadvezér, tábornok, generalisszimusz, a modern hadtudomány kiemelkedő képviselője.

Miként volt Olaszországban, Alexandria ostrománál, őrségével egy kápolnába rendelve, s ő éppen egy padon ült a falhoz támaszkodva, midőn egy bomba a boltozaton áttörve a padozat közepére hullt, s ott sustorogva forgott, mint egy orsó, s ő sem lelapulni, sem felkelni, sem kifutni nem merészelt; végre a bomba elpattant, s két darabja éppen feje mellett jobbra és balra a kőfalba fúródott, de ő, mivel meg nem moccant, szerencsésen sértetlenül maradt... De ezekbe messzebb nem bocsátkozom, főleg mivel ez sem nem ideje, sem nem helye, de azért sem, mivel én az ő kellemes előadását távolról sem bírnám sem utánozni, sem visszaadni. Elég az hozzá, hogy ő váltva beszélt másokról és magáról, komoly és dévaj tárgyokról; most olyanokról, mik rémülést, majd olyanokról, mik nevetést vagy bámulást idéztek elő. Mint katona harcolva járván be Olasz-, Németországot, Belgiumot, Havasalföldet, s ép oly hű emlékező, mint gazdag képzelőtehetséggel bírván, tere nagy, tárgya sok és változatos volt, s mindehhez az alkalmas szó neki soha sem hiányzott.

Így minden évben nyolc-tíz napig állott a hegyen sátorunk felvonva és előtte minden este megakadt a nagy tűz, mely körül nemcsak saját munkásaink gyűlögtek össze, de a hegyen szüretelő nép közül sok más is oda tódult s a történetek, miket ő ilyenkor elbeszélt, szájról szájra mentek nem csak az egész hegyen, hanem midőn a gazdák falukba visszatértek, azokat ők ott újra elmondák; ekkép az ő elbeszéléseit ismerte s ismételte az egész környék, mint a hangot a viszhang ismétli, midőn azt hegy hegynek, völgy völgynek adja át.

Nem mondom, hogy e tulajdon nem volt egyik oka nimbusának a nép előtt, de őt a nép különben is már ő magáért szerette. Ő nem volt democrata, hanem humánus, és ez volt, nem mivel így tanulta, hanem mivel így érezett. Emberszeretete nem volt leereszkedés, adakozása nem volt pártfogás, jósága nem volt nagylelkűség. Mindenhez, mi körében élt, szíves, jó, nemes volt; ép úgy kívánta, hogy barmai jól tápláltassanak és kellőleg pihentessenek, mint örült, ha cselédei jól éltek és gyarapodtak. Mindenkin tettleg segített, ha tehette; jó tanácsát senkitől sem vonta meg.

Mint régi katona rend-re s pontosságra sokat tartott, ezért ő nem tartózkodott a kihágót megbüntetni, de fenyegetéseiben nem volt harag, sem üldözés, sem bosszú, mi a büntető ellen a szenvedőt fel szokta ingerelni. Jól tudták, érezték és belátták a lakosok mindezt, s azon bizodalom és tisztelet, mellyel iránta viseltettek, leírhatatlan; de viszont ő is bízott bennök és bár öröket nem tartott, sem tolvajtól, sem rablótól, sem gyújtogatótól soha nem kellett félnie. A gazda birtokának kétféle őre van, ki-kí azt választhatja, amelyik tetszik. Ki magának ellenségeket szerez, az fogadjon fegyveres éji őrt s tartson ugató ebeket; de ki igazságos, méltányos, emberszerető, annak nyitott kapuja előtt egy szellemi őr áll örökké, neve: hála s jóakarát. Már gyermekkoromban feltűnt nekem, de másoknak is, azon különbség, mellyel a nép róla és más földesurakról szólt. Ugyanazon helységben több nemes családok voltak birtokosok: egy gróf, egy báró s egy excellentiás, ki az ország zászlósa között ült, s mind ezeket a nép, midőn egymás közt beszélt, vagy csak kereszt- vagy éppen gúnynevén nevezte (mint ez a magyar paraszt közönséges szokása); de midőn apámról szóltak, mindig nemzetségi nevén említették s mellőle az »úr« mellékszó soha el nem maradt.

Mindezek s eféle benyomások életem hajnalán elhatározó befolyással lőnek gondolataim irányára. Egyrésztől látván, hogy apám a néppel mint egyenlőivel bánik, őket én is úgy tekintém; a rongyos gyermeket magamhoz hasonlónak, s apját, mint az enyimét, valami magasb lénynek nézém, ki már koránál fogva tiszteletemet érdemli; másrésztől tapasztalván, hogy apámnak, kihez én annyira ragaszkodtam, jeles tulajdonait a nép tökéletesen tudja felfogni s méltányolni, annak belátása s ítélete iránt lelkemben teljes bizodalom támadt, mely abból mind ez ideig sem halt ki. Ez lőn csirája az én democrata hitemnek, mely sok másokétól, minden esetre a tudósokétól különbözik, kik a népet csak elvben, elvontan, pusztán mint eszmét szeretik. Én ellenben a népet úgy, amint az valósággal az életben van, egyes embereiben s csüngő rongyaiban is szeretem.

Nekünk, gyermekeink, soha sem tartott ő hosszú erkölcsi s intő beszédek, mik a gyermekekre nézve oly meddők és oly unalmasok, tette mi jó, tisztességes és nemes; és mi azt látván, követtük, mert a gyermek mindent, jót és nem jót, utánozni szeret. De ha aztán néha mégis kellett szólnia, intenie, oktatnia, az annál jobban hatott reánk. Mely szülő mindig üres szókkal tanítja gyermekeit, annak beszédei olyanok, mint a futó homokba tett írás, mit elhord a szél; de ki tetteivel s példájával oktat, az hasonló a kőfaragóhoz, ki a betűket márványba metszvéen be, a szó így mintegy testté is válik.

Ha van bennem jó, s a mi bennem jó van, azt tőle öröklém, nem mivel rá tanított, hanem mivel őt úgy cselekedni szemléltem.

A vallás iránti kegyeletet az ő példája oltá belém, mely egészen akkor sem tűnt el keblemből, midőn később az ész szövéténekével a láthatlant is látni, az ismerhetlent is ismerni akartam. Amint el-lenemre volt, ha anyám este és reggel imádkozni s énekelni kényszeríte, úgy mélyen hatott rám az, midőn apámat magában elvonulva, egyedül imádkozni láttam, midőn öltözködését minden vasárnap hangos és oly kedvteljes énekléssel végzé be, midőn az úrvacsorához soha sem járult, ha azon vagy előző napon valami eset haragra gerjeszté; ilyenkor aztán gyermekelmém-mel azt gondoltam magamban: aki előtt apám maga így meghajol, annak mégis csak hatalmasnak, fölségesnek, jóságosnak kell lennie, s míg ő semmi vallásos gyakorlásra szóval soha nem ösztönzött, néma példájával reám annál nagyobb befolyást gyakorolt.

A bátorságra is ő szoktatott. Még most is emlékezem, midőn egyszer künn a mezőn a falutól igen messze jártunk, s a távolban két feketének látszó embert láttam felénk jönni. Komor őszi idő volt, alakaikat a köd még megnagyobbította. S én kezdtem félni, mondván, hogy azok ott talán rossz emberek. „Látod, monda ő, azok alkalmasint ép azt gondolják, amit te, hogy mi vagyunk rossz emberek és talán szinte félnek, pedig ők is, mi is jó járatbeliek vagyunk.” Ha úgy vesszük, az ilyen események jelentéktelenek, de a gyermekeknek egész életükre kihatnak.

A megszólástól is ő szoktatott el. Egykor a házbeliektől valami szóbeszédet hallván, mi egy rokonunknak jó nevét közlőről érdeklőtte, én, mint szajkó, mely amit hall, azt tovább mondja, kezdem neki elbeszélni. Bár alig valék nyolc éves, most is látom a helyet, ahol ez történt. „Hallgass, – monda ő igen komolyan s nyersen, de harag, indulat nélkül, – hallgass, másokat megszólalni illetlen dolog.” El-hallgattam, pirulva magamban, és ez intését soha el nem felejtettem.

Az igazmondást is ő kedvelteté meg velem. Nem mintha e tulajdönt magasztalta volna, hanem mivel soha nem tapasztaltam, hogy mi a házban s a ház körül, s így tudtommal történt, másoknak azt valaha másképen adta volna elő, s ez nekem annyival inkább feltűnt, mivel ez igazmondást ennek épen ellenkezőjével ugyancsak házunkban naponként összehasonlíthattam. S e kettő közül annál könnyebb vala a jobbat kiismernem és választanom, mivel láttam, hogy a hazugság is igaznak akart látszani.

A szemérmet is mind viseletben, mind beszédben velem és velünk ő kedveltette meg. Akár nép, akár úri rend képezett körölte társaságot, ahol ő adta a hangot, mind a tárgy tiszta, mind az előadás illedelmes volt. Pedig ő szerette a tréfát, évődést, dévajtságot, humort, de mind ez nála nemes s tartalékos volt, és szájában fulántlalan vala az elmésség is, mint a játszó állat körme, mely szorít, de nem vérez. Soha nem monda olyant, mit szájába bármely szende leány nem vehetett volna. Lelke örökké ifjú és szűz maradt; egy vén fa volt ő, oly vén, és amely mégis oly friss és gyöngéd virágokat termett.

A megbocsátás kellemes érzetét is ő gerjeszté fel bennem. Történt, hogy idősb két testvéreim pajkos-ságból egy parasztnak apró barmai közül egyet lesújtottak, s a tulajdonos az úrfiak ellen nála panaszt tőn. Ő a szegény népnek csaknem részrehajlólag szokott pártjára kelni. Emlékezem, mi indulatba jött ekkor, s anélkül, hogy a dolognak jól végére járt volna, mind hármunkat keményen megbüntetett, tehát engem is, ki ott jelen nem lévén, hibás sem lehettem. Ez igazságtalanság nekem kimondhatlanul fájt, csaknem gyűlöltem őt, de mihelyt megtudta tévedését, hozzám jött, és ő, az apa, tőlem, fiától, bocsá-natot kért. Ekkor érzettem először, hogy hibáját megismerni mindenkinek kötelessége, s viszont: hogy mi édes érzés felelthetni s megbocsát- hatni. Valóban, feledés s megbocsátás nélkül keblünket nem csak saját hibáink, nem csak min[t] bűneink nyomná, de a másokéi is; a magunkéi azért, mivel elkö-vettük, a másokéi azért, mivel meg nem bocsáthatjuk, mi kettős és így elviheselhetlen gyötrel-em lenne.

De szellemi életem e szálait nem fűzöm tovább, hogy azt ne gondoljátok, mintha én magamat akarnám dicsérni; célom nem e volt, távolról sem, én ezeket elbeszélvén, csak apámra akartam emlékezni, kimutatván, mint hinté ő némely tulajdonok csíráit lelkembe, melyek egyébiránt bennem, miért ne valának meg, az általam kívánt tökélyre soha sem fejlődtek. S ő reá emlékeztem annál kedvesb, mivel én csak jó tulajdonaiból öröklék egyet és mást, hibáiból egyet sem; mi hibák bennem vannak, mind olyanok, mik őbenne nem találtattak. És pedig én ez emlékezeteket még végtelenül tudnám szaporítani, mert aligha van bennem tulajdon, eszme, érzemény, mit közvetve vagy közvetlenül tőle nem tudnék leszármaztatni; most is tudom, melyik szava vagy tette volt azon szikra, mi lelkemben ez vagy ama gondolatot, e vagy ama eltökélést lángra lobbantá.

Boldog gyermek, ki szüleihez magát csak ily becses erkölcsi kötelékek által érzi kapcsoltatni, mint boldog szülék, kik gyermekeik nemcsak testi, hanem szellemi életének is alkotói lőnek. Oh! De sok szülék nem is sejtik, hogy már gyöngekorú gyermekeikben magok körül a legszigorúbb bírakat, a legélesebb szemű kémeket tartják, kiknek figyelmét semmi tettök el nem kerüli, s hogy gyermekeiket ők erre és arra, jóvá vagy rosszra nem az által képezik, amit nekik mondanak, hanem az által, amint előttük cselekesznek. A szüléket én mint magvetőket nézem, a gyermekek lelke pedig a bevetendő termékeny föld tér; mely szülék csak jól szólnak és beszélnek, azoknak szavai olyanok, mint az üres magvak, melyek hiában szórtnak el, mivel belőlök kevés fog kikelni; de akik nemesen, jól és szépen cselekesznek, azoknak tettei gyermekeik elméjében bizonyosan megfogamzanak, kizöldülnek és gyümölcsözni fognak. Szó s intés tetté ritkán válik, de tett s példa azzá csaknem mindig.

Miket eddigelé felmutaték, képének fényoldalai valának. És hibái nem voltak? Mint minden jó képben, árnyéknak is kell lenni, kétségkívül benne is voltak némely homályok észrevehetők. Ő is ember volt s ki ember, az gyarló is. De nem minden hiba olyan, melyről a világnak számolnunk kellene, megrovás alá csak az esik, mely másoknak ártalmas, s ő az övével másoknak nem ártott. Mint a gonosz gondolat, mely lelkünkben bennmarad, s tetté nem válik, még nem bűn, legalább nem olyan, mely büntetést érdemelne; úgy nem érdemi; a hiba s gyöngeség, melyért nem felebarátaink lakolnak, hanem mi magunk szenvedünk, hogy az közszemlélésre kiállíttassák. S az övéi ilyen természetűek voltak. Következményeit ő maga hordozta, és még legfőlebb gyermekei, de ép azért, amint a mi jogunk volna azokról szólani, úgy a mi jogunk róluk hallgatni is, s édes kötelességünk azokat megbocsátani. Ha szerző, takarékos, sőt fösvény volt volna is, belőle most mi hasznunk volna? A vész, mely minket elzúzott, mindazt elszórandotta. Mi többi gyengeségeit illeti, azok csak javamra váltak; mert épen mivel annyi számos, szép s vonzó tulajdonok közé helyezve jobban feltűntek, annál inkább megbotránkozám bennök, s annál inkább iparkodám azoktól ment maradni. T. i. ha a gyermek az erényt s hibát valakiben észreveszi, szüleiben veszi azokat legbizonyosabban észre, s a mint a jót, mit bennök talál, kétszeresen szereti, úgy kétszeresen gyűlöli a rosszat, melyet bennök lát és ott fájdalommal lát. Úgy rendelte bölcsen a gondviselés, hogy midőn a gyermek az élet nagy tengerére bocsátkozik, ennek mindjárt első magas partfokán a szüléket mint világítótornyokat emelkedni szemlélje, kiknek mind jó, mind rossz tulajdonaik neki hasznára vannak, amennyiben erényeik az utat jelölik ki, mit a gyermeknek követnie, hibáik pedig az ösvényt, mit kerülnie kell. Családunkat is meglátogatván a baj, zűrzavar és szenvedés napjai, ezekből osztályrésze neki is bőven kijutott. Ha nincs sem kunyhó, sem palota, melyben öröm és élv nem volna, parányi s mulékony bár, mint a reggeli harmatcsöpp; nincs olyan sem, melynek a maga terhe s bánata meg nem volna. Mint minden ház felett van csillag, úgy mindenik felett is ott függ az ég szomorú fellege, mely rá homályt és árnyékot vet.

De a családi bajok, szenvedések és keservek mindenik háznak titkai közé tartoznak; a magáit ismeri mindenik, a másait nem. Emlékezvén a mieinkre, valahányszor utazom s kivált este előttem elvonulni látom a megvilágított ablakú lakokat, engem mindig egy rejtelmes sóvár tudvágy kap meg, s mindig azt kérdelem magamtól, vajjon mi család lakik azon házban ott, és mi titkos bú és bánat az, mi életét keserűvé teszi, s melyet csak a család maga és isten ismer ... Különben ha a szenvedés mértéke nem csak a fájdalom nagyságától, hanem azon türelemtől is függ, mellyel azt hordottuk, úgy ő talán kevesbet szenvedett, mint más. Példás magamegadással s némán tűrte, mit a végzet reá mért. Hosszú évek folytában alig hallék szájából párszor panaszt, az is csak kevés szókban nyilatkozott. Mint az orosz-lán, ha sebet kap, azzal az erdő sötétébe rejtezik, úgy ő szenvedésével a hallgatás csendes leplebe borítkozott.

Sőt bekövetkezék egy idő, midőn megszűnt a ház oszlopa lenni, midőn a házi trónból önkényt kiszállt, midőn a családi dolgok vitelétől kezét visszavonta. Ebben mindkettőnek volt része, a gyöngeségnek és a nagylelkűségnek s önfeláldozásnak is. Látván, hogy javunkra válik, ha ő oldalt áll, ez áldozatot is meghozta. Ritkán vétette észre, mi önmegetagadásába került, a helyet, mi őt illette, másnak átengednie, de azért azt lehetetlen volt észre nem vennem. S megvallom, bár szükségét magam is beláttam, nekem mindig fájt, midőn rá gondoltam. E helyzetében hasonlított ő az elszáradt fához az út szélén, mely már nem zöld, nem lombos, nem tenyész vígan, mely már elszigetelve van az élettől, de azonban száraz gyökereinél fogva még egyenesen fennáll, — várva, hogy az első szél kidöntse vagy az első utas kivágja.

Úgy emlékezem, 1770—1772 közt született Vattán, Borsodmegyében. 1788-ban már katona volt, s miután folyvást külföldön táborozott s harcokban élt volna, 1803-ban mint kapitány tért haza. 1805-ben a nemesi felkelés hadi rendezésében vőn részt, s 1809-ben a borsodi nemes sereg főparancsnokává lőn nevezve. Mire legnagyobb kedvvel emlékezett, az a katonai pálya volt, s örömet emlegette, bár minden kérdés nélkül, a kitüntetések, mikben e pályán részesült. A hadjáratokat később is, a hírlapokban, mindig lázas kíváncsisággal kísérte, mint a hadseregbeli változásokat is, — a hadi névtárt valóban könyv nélkül tudta. Még sok régi barátai szolgáltak, de azok már a tábornokok sorában is magasan állottanak. Mint minden öreg katona, a királyi háznak ő is igaz s buzgó híve volt, nem hálából, sem nem reményből, hanem szokásból és meggyőződésből. Hiszen a politikában ép úgy, mint a vallásban minden hitet tisztelnünk s becsülnünk kell, erkölcsi értéke mindkettőnek, arra nézve, ki vallja, nem az elv milyenségétől, hanem a meggyőződés összességétől és tisztaságától függ.

Mint csendesesen élt, úgy csendesesen is múlt ki. Életében nem láttam betegnek, halála előtt is csak rövid ideig feküdt. Végórájában mellette nem lehettem, de meg vagyok győződve, hogy bátran s nyugodt lélekkel nézett a közelgő halál szemébe, mert aki jól él, az jól is hal. S halála annál könnyebb lehetett, mivel ekkor már nem volt épen sok oka az élethez ragaszkodni, mint viszont nem volt oka a haláltól félnie. S kit, mint őt, belső vád nem kísért oda, miért rettegne az ama hosszú, bár homályos úttól? S kinek oly egyszerű, gyermeki, állandó hite van, milyen neki volt, miért nem lépne az bizodalommal a sír ajtajának küszöbére?

Most már ő is békén alszik a sírban, még kevesbet gondolva az élet s világ hiúságaival s gondoljaival, mint gondolt valaha. Ugyanazon temetőben alszik, melyben atyja, ennek sírköve már rég elporlott s az övé még fel sem emeltetett. Ki emelne azt neki? Gyermekai közül túl csak én éltem. S elmulasztván tenni kötelességemet, míg azt tehettem volna, most nem függ tőlem azt teljesíthetni.

Hiában! A sors úgy akarta, hogy fiad ne is feküdhessék melletted a földben, mint te feküszöl atyád, s mint ez fekszik az ő atyja mellett. Egyetlen vigasztalásom reád emlékezni. S a hű emlékezet az, minek nemes alakod némely vonásait, íme, átadom, hogy szolgálja emlékköved gyanánt. Hisz az érc- s márványemlék előbb-utóbb úgyis összedől, de az igaz és meleg szó örök, az élők figyelnek rá, a halottak általa föllelevenednek, — mert az ige feltámaszt és üdvözít.

4.A Szemere család háza Vattán. Vasárnapi Ujság, 1872/47. alapján

Teresia emlékezete¹

SZEMERE BERTALAN

In Memory of Teresia

Óhajtanám illetni kezeimmel csendes sírodat.² Óhajtanám keblemhez szorítani a hideg követ, mely álmomban betakar. Óhajtanám lehajtani fejemet a földre, melyben áldva nyugszol. Sírva óhajtanék borulni fölébe, mint az ősz, mely az elhervadt virágokra esőjét már későn öntözi. Oh! De a zarándok messze földön méri kínos útjait. A száműzötteknek nem szabad örömei, még fájdalmai kútfejéhez sem szabad közelíteni. Emlékezetre van szorítva egész létele!

Ott van Eger, a gyönyör völgye, történeti híru hegyeinek és halmainak közepette, s ott fekszik ő, a szeretett halott, a szentegyház sötét kőalapjai közt. A harangok zengése megindul fölötte méla lármával. Az áhítatos nép tolakodva gyűl be az isteni hajlékba, imádkozván és énekelvén. Az oltár szentsége előtt leborul a kegyes sokaság. Az arany keresztnék hegye a déli torony tetején, mint egy égő láng gyűl ki a nap fényében az ég felé, jelölve annak, hogy Isten e sugárban megjelent a könyörgők között. Ott nyugszik ő, az imádság és ének e honában. És én a bánatos emlékezet szárnyain sírjához telepedem le az áhítatoskodók közé. És élem az érzékeny szenvedésnek boldogító és öldöklő pillanatait.

1. Jurkovics Mátýásné szül. Comper Teréz gyászjelentése, Eger, 1849. ápr. 15.
Országos Széchényi Könyvtár KNYT Gyászjelentések gyűjteménye (Forrás: PANDeA)

¹ Megjelent: SZEMERE Bertalan: *Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok (A forradalom előtt és után)*. Ráth Mór, Budapest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* VI.) 30–44.

² Szemere Bertalan anyósa, a bécsi katolikus hivatalnoki-katonatiszti családban született Therese von Comper vagy Komper (1796 k.–1849) Bécsben kivételesen szép szoprán hangjáról ismeretes, az 1820-as és '30-as években többször fellép mint műkedvelő énekművész templomokban, zenei esteken. 1822-ben lesz a Sopron vármegyei Vulkapordányban (ma: Wulkaprodersdorf, Ausztria) született katolikus Jurkovics (Jurkovich) Mátýás (1777–1847), a Magyar Udvari Kancellária udvari ágense, hites magyarországi közügyvéd, 1817 és 1821 között a Theresianum magyarhoni jogot oktató professzora felesége. A Bécsben élnek, három gyermekük születik, Jurkovics Leopoldina (1829–1865), 1846-tól a református Szemere Bertalan felesége, illetve a Leopoldinával közel egykorú László, és az 1840-es években született Ferenc. A Jurkovics család a császárvárosban több helyen bérel lakást, 1843-ban már az Am Hof nevű téren, a neves Collalto-palotában laknak, „ide udvarol” Szemere Bertalan. Jurkovics Leopoldina első gyermeke, Szemere Mária is Bécsben születik 1847-ben. Comper Terézia 1847-ben özvegy lesz, férjét a magyarországi családi birtokon, Pilisszántón temetik el. Nem sokkal később lányához költözik Magyarországra, és a szabadságharc alatt Egerben hal meg kolerában, az egri bazilikába temetik. Comper Teréziáról és családjáról bővebben: GYULAI Éva: Egy bécsi kisasszony mint politikusfeleség: Szemere Bertalanné Jurkovics Leopoldina = *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica* Tomus XXII. (2018) Fasciculus 1. 52–98., 64–72.

I.

Ősei egykor a szép Franciaországból származtak ki.³ Lakták a magyar földet is. Utóbb a német nép közt telepedtek le.⁴ S Teresia mind a három nemzetnek örökölte erényeit, hibáit egynek sem. Szelleme oly élénk, szikrázó, s társalgása oly bájos, lenge volt, mint egy francia nőé; háziasságát s kedélyességét tekintve, német nőt bámultál volna benne; és szíves, vendégszerető, tevékeny asszony volt ő, milyent Isten csak a barátságos magyar síkon teremt, hol kedves az idegen, ki soká mulat, mint kedves a nyári felleg, mely ha áldott esőt nem hoz, hús árnyékot tart a munkás s a zöldelő vetés hullámai felett.

Nemde, ti már gyakran szemléltetek a réteken a nefelejcs, melynek világos kék színe örökké vidámon tekint a nézőre? Egy kép, mely az ő hajadonkorát ábrázolja. Hasonlított az ő arculata s tekintete a piros rózsához, melynek közepébe a nefelejcs két szeme csöppent.

Nemde, ti már láttatok árva leányzót gyászba öltözve, ki néhány nap előtt kisérven sírba szertett szüléit, szent buzgalommal imádkozik térdein a szent kereszt előtt, s ha nem mondana is hangos könyörgést, minden pillanata egy áhítat, minden lehellete egy imádság! Hív képe az ő kegyességének, mely, mint eredeti meleg forrás fakad fel a szívből; eltanulni azt nem lehet.

Nemde, ti már voltatok nők kolostorának templomában, s a sűrűn font rácsozattal gondosan elfedett orgona körül hallottátok az ifjú szűz apáca mi varázshangon s mi szent hevülettel zengi a magasztaló s istendicsőítő éneket, úgy hogy len a templom hajójában elnémul a népnek halk zúgással folyó imádkozása, s e némaság csodálattá és imádsággá válik? Sokszor világított így az ő bájos éneke a magas karzaton, s vezette, mint egy égi sugár menny felé a hívők és könyörgők roppant táborait.⁵

Nemde, ti már gyönyörködtetek a mezők rózsájában, mely az erdők és ligetek magányából kivétetvén, pompás kertbe ültetett, hol csak színe lett szebb, illata lón teljesebb; egyébiránt eredeti egyszerűségében tekint ki bokrainak zöldjéből? A fővárosi lakás, neveltetés, élet nem tett benne más változtatást, mint hogy megtompultak tüskéi, mikre védelmül a vad életben van szükség; különben megtartotta a rózsza azon édes természetét, a mint az a paradicsomból a virágok királynéjaul a földre kilépett.

A lélek bánata ide len elkerülhetlen, mint a párolgó köd; ki a földön lakik, ezek által néha-néha körülboríttatik. De ő a csillag természetével bírt, mely magában is ragyog, ha másoknak nem fénylhetik. Ő mindenütt mint a világosság jelent meg, derűt s kedvet terjesztett maga körül. Leánytársai őt a mezők pacsirtájának nevezték, ki most víg dalával, majd szent énekével bájolta el a kört, melyben jelen volt; s úgy gyűlökeztek körölte össze, mint a berekben a zengő körül az énektelen madarak serege, hallgat mind, hallgat fű, fa, virág, elhallgat a szellő is, midőn az az ág hegyén folytatja édes csattogásait.

³ A Bretagne-i Comper faluban ma is áll a Comper-kastély (Château de Comper), amelyet először a 9. században említene, mint Salamon király állítólagos várát.

⁴ A Comper család a 18. században már Ausztriában él, Therese von Comper (Komper) dédapja, a Páduában jogot hallgatott Paul Melchior Comper Bécs város velencei követe, gróf Johann von Colloredo császári titkos tanácsos titkára, majd az udvari hadügyi számvevőség tisztviselője, 1723–1752 között tanácsosa. Fia: Franz Emanuel von Comper, az Udvari Kamara tisztviselője, 1746-ban kap címeres nemességet Mária Teréziától. Az ő fia, Mathias Karl von Komper, 1804-től udvari szállásmester (*Hoffourier*), 1816-tól a Cseh Gyalogezred századosa lesz Therese von Komper apja. 1794 körül veszi feleségül Anna Maria Baumgartnert (1774 k.–1852), három lányt nevelnek Bécsben, Barbara von Comper (1795–1845) egy arisztokrata, Hugo Maria Josef Johann Hayek von Waldstätten báró (1775–1856) felesége lesz, de elválnak, gyermekük nem születik. Nővére, Josepha is nemes férjet kap, ráadásul magyart, a református vallású magyar dobfeneki Sipos (Syposs) Lajost (1800–1841), fiukat, Sypos Mátyást 1829. november 14-én keresztelték a pomázi református egyházban, keresztszülei Josepha Komper nővére: Therese von Komper (1796 k.–1749) és férje, Jurkovic Mátyás (1777–1746), Szemere Bertalan leendő apósa és anyósa.

⁵ Therese von Komper az 1820-as és '30-as években gyakran énekelt Bécs templomaiban, de a *Museikverein* által rendezett hangversenyeken és egyéb házi koncerteken is. Bár 1822 elején férjhez ment, Jurkovic Mátyás feleségeként is énekelt még néha. A családi hagyomány szerint Jurkovic Mátyás Collalto-palotában bérelt lakásának nevezetes szalonjában, az itt rendezett házi hangversenyeken Liszt Ferenc kísérte zongorán a ház asszonyát, Therese von Kompert. Leánya, Jurkovic Leopoldina jó barátnője volt Liszt Párizsban élő anyjának, Anna Lager-Lisztnek, akit kisfia, Szemere Attila (1859–1905) keresztanyjának is felkért. KÜRTHY Emil: Liszt Ferenc és Szemere Bertalan = *Magyar Figyelő* 1. (1911)/4. 269–271.

Ki nem kedvelte volna tehát Teresiát a művészet s műveltség ez egyszerűségében? Ki nem szeretne volna benne azon szép rózsát, mely arcának képében vidáman nyilatkozott? Ki nem csodálta volna benne azon vallásos emelkedettséget, mely hangjának sugáraiban minduntalan a menny csillagai körül repdesett? Ki nem imádta volna benne azon szent lelket, mely telve volt a kegyesség és erkölcs üdvöztető érzelmeivel?

De ezek mind csak egyes virágzó ágai voltak azon boldog fának, melynek gyökerei táplálékot nyertek jó, nemes és érzékeny *szívéből*.

II.

Kit lelkének hajlamai ideálvilág felé vonzanak, az nem szokta magát feltalálni e földön. Annak fájnak az élet bajai, még örömei is fájnak. A menny boltozatának csillágtáborát hasonlítván a házak ablakainak nyomorult világához, az égi phantasia s a valódi élet közti különbség felett keble mélyen elborul. S az ő szíve annyira el volt telve a malasztos áhítat szent tűzével, hogy kolostori életen kívül máshol nem remélt boldogságot, melyben ő nem nélkülözést, nem kínos önmegtagadást, nem szenvedést látott, hanem valami isteni gyönyörnek folytonos élvezését várta. Ő oly titkolhatóan s annyira kedvet érte lépni a művészet pályájára, melynek pedig fényes útja a házi boldogság csendes köréből kivezet, hogy mindig egy magas szirtormon vélte magát lebegő szárnyakkal, honnan az ösvény az ég tájéka felé visz, a földre vissza egy sem vezet. Egyik vágy, mi érző, mi nemes szívre mutat; másik, mi eleven léleknek, mi ragyogó képzeletnek jele!

Azonban oltár eleibe vezette egy boldog férj.⁶ És a leány magasztos ábrándjai eltűnedezték. Az ál-áhitatból megmaradt a szívbeli vallásosság, mely az ég felé a hitnek, a föld felé a jótékonyságnak virágában fejezi ki magát. A művészi szenvedélyből megmaradt ama női bájtapintat, mely a férjnek minden eseményből egy örömet, minden napból egy ünnepet csinál, s a ház szűk körében egy egész világot teremti a boldogságnak. E szerint a kolostor elvesztett benne egy zengő virágszálat, kinek éneke sokáig uralkodott volna a templom szent oszlopai közt, hitet idézvén elő a kétkedők szívében, s könnyet szemében azoknak is, akik szenvednek, és azoknak is, akik boldogok. E szerint őt elvesztette a művészet is, mert vele nem járt azon úton, hol a dicsőséget szerzik, csak annyiban használta, a mennyiben általa a házi élet kellemeit növelhette. Megnyerte őt a *családi élet*, hogy mint nő és anya szolgálja példányképpen mindazoknak, kik őt közelről ismerték.

⁶ Jurkovics (Jurkovich/Jurkovits/Gyurkovits) Mátyás (1777–1847) a Magyar Királyság lakosaként, az Esterházy hercegek kismartoni uradalmának falujában, a Sopron vármegyei, főként katolikus horvátok által lakott (ezért Krabatisch Prodersdorff, azaz Horvát-Prodersdorf néven is ismert) Vulka-Pordányban (ma: Wulkaprodersdorf, Ausztria) született, ahol az 1767. évi urbéri összeírás szerint több Jurkowitsch nevű jobbágy is élt. Kérdés, a család hogyan emelkedett fel az udvari szolgálatig. A 18. század első harmadában több vulkapordányi Jurkovics is lateinerként építi karrierjét a Magyar Királyságban. Jurkovics Mátyás ún. udvari ágens vagy ügyvivő (*Hofagent*) volt a bécsi Magyar Udvari Kancelláriánál, azaz egyfajta ügyvéd, aki az udvarnál gazdag, főként arisztokrata ügyfeleket képviselt, megbízását maga a császár hagyta jóvá; egyben a Theresianum Királyi Akadémia jogászprofesszora, 1817–1821 között „magyarhoni jogot (*Jus Patrium*)” adott elő. Így az udvar hűséges szolgáljaként fivérével, Mártonnal éppen 1824-ben lesz magyarországi földbirtokos, egyben magyar címeres nemes *pilisszántói* prédikátummal. 1824. november 12-én Gyurkovics vagy másként Jurkovics Mátyás és fivére, Márton ugyanis birtokadományt kap I. Ferenc királytól a magyarországi Pilisszántó falura, amelyet 37 111 Ft és 50 + 1/8 krajcárért vásároltak. Pest vármegye új birtokosát és „donatarius” nemesét, Jurkovics Mátyást az 1825. november 18-án Pesten tartott közgyűlésén iktatta be, a beiktatásról szóló igazolást a nemeslevélre is felvezették. A táblabírásgot azonban már fél évvel korábban elnyerte, igaz nem Pest, hanem Temes vármegye törvényszéki ülnöke lett. Pilisszántón 1825. július 12-én végbement beiktatására a kor ismert alkalmi költője, Vitkovics János jelentetett meg üdvözlő verset. 1822. február 19-én veszi feleségül a bécsi osztrák Therese von Compert, három gyermekük születik: Leopoldina, László és Ferenc. A Jurkovics-fivérek Pilisszántó földesuraiként falujukban kastélyt is építenek (az épület ma óvoda), sőt birtokuk temetőjében épített kriptájukat szánják családi temetkezőhelynek. Jurkovics Mátyást ide is temetik 1847-ben, miután egy évvel leánya, Jurkovics Leopoldina és férje, Szemere Bertalan Sándor bécsi esküvője (1846. április 20.) és alig fél évvel unokája, Szemere Mária szintén bécsi születése (1847. január 25.) után, badeni (Baden bei Wien, Ausztria) nyári palotájában hunyt el 1847. június 17-én, az elhalálozást a badeni Szent István-plébánia anyakönyvébe jegyezték be. Temetése azonban, feltehetően végrendeletének megfelelően, nem itt, hanem pilisszántói birtokán ment végbe 1847. június 22-én.

Az élet hasonló a nappalhoz; mint ez, hol fénnel, hol borongva jár fejünk felett. Ő boldog volt, azonban sorsa e részben nem különbözött más halandókéétól, bánat és kék, kék és bánat nála is váltogatták egymást. De ő a szerencsében is érzékeny, a szenvedésben is derült maradt. Olyan volt ő, mint a nyári rózsafelleg, teljes, de könnyűded, melyből a szél minden gyöngye nyomása könnyet hullat, s melyet a nap legkisebb sugára tüstént ismét átvilágít. Szíve hamar megnyílt a búnak, s hamar az örömek is. S oly őszinte volt fájdalomában, mint örömeiben, – a temetőben csókolt a hamvakkal vegyült földet, a menyegzőben víg koszorúval ékesítette fel halántékait.

Viseletében férje őszinte, érzéseiben tiszta, akaratában nemes volt, de a zord jellemek közé tartozott. Én mindig úgy képzeltem őt a fővárosi életben, mintha egy agg, izmos, terepélyes, szabadon nőtt tölgyet látnék piaca közepén; meglepve és csodálattal tekint fel az ember a hatalmas erdei fára a metszett, a törpe ágúak közt.⁷ És ha lombjai közül néha szél kerekedik, Teresia nyájas, okos türelemmel engedett annak szabad utat, mint a búzatenger, midőn a vész terhe alatt süllyedve és emelkedve hullámozik, – míg végre a női engedékeny hatalom felegyenesedett, s lábainál a szél szelíd nyögés közt borult le, kimúlván.

Sokan vannak, kik őt házi körében ismerték, és még évek múlva is sokan lesznek közülök. Mert ő minket még nem régen hagyott itten, s róla, vidám arcáról, mosolygó szeméről, élénk kedvéről emlékezvén, alig tudjuk elhinni, hogy ő közöttünk nincs többé. Azok jól tudják, kik őt ismerték, hogy ő királynéja és nemtője volt házi ünnepeinek. Midőn vendégeit körüljárta, egy búzájós hálózattal látszott azokat összefűzni a kedv és kék koszorújába. Örömeiben, kedvében osztozott mindeniknek, s boldogságát mindenikkel megosztotta. Mint egy hív kertész né ültetgette köröskörül keblökbe az élv növényeit. Hasonló volt az ő lelke azon szép bokrétaéhoz, mely fején virágozván, nem neki magának, hanem azoknak illatozott, kik társaságában éltek. Ő csak hordozója, árulója volt az örömek, saját szívéből kimerítgette, hogy másoknak kínálhassa.

Azok jól tudják, kik őt ismerték, hogy házában helyet nem talált, mi vagy külsőleg szép vagy erkölcsileg jó nem volt, s ez körülr egy sajátságos harmoniát képezett; hogy ő, mint az anyaméh kedélyes csenddel s példás rendtartással kormányozta házasszonyi világát; minden dolognak megvolt a maga neve s a maga helye, s minden dolog mindig a maga helyén volt, és a rendnek nála nemcsak jónak kellett lennie, hanem szépséggel is kellett bírnia. Laka mint méhkas nézett ki, a rend és sor benne gyönyörű vala, a méznek édessége pedig állott ama vallásos erkölcsiségből, művészi ízlésből és szíves vendégszeretetből, mely benne mint a háznak levegője megtelepedve volt. Azok jól tudják, kik őt ismerték, mi gondosan bánt azon bőséggel, mellyel a gondviselés megáldotta. Mint az okos mezőőr, ki az illető csatornából nem ereszt ki több vizet, mint amennyi arra megkívántatik, hogy a fűvön kívül szépségképen itt-ott virágok is teremjenek rétein. Ismerte a kéljemet, a szépet kedvelte, a fényűzés soha nem tántorította el. S midőn körülr összeroskadtak az erőködő családok, neki a segedelmezés szomorú kötelessége maradt fenn, de ez nem azon morzsákból telt ki, melyek asztaláról lehullottak, ott nem volt felesleg, hanem azon részből, mit szíve aggódó érzéssel azért takarított meg, hogy másokkal jót tehessen.

⁷ Szemere Bertalan 1851. januárjában ezt írja Párizsban apósáról, aki egykor fiát, a Szemere szerint érdemtelen Jurkovics Lászlót szeretetben és megbecsülésben leánya, Leopoldina, Szemere felesége elé helyezte. A naplóbejegyzés szerint Jurkovics László 1849/50-ben Pesten sem támogatta nővérét, amikor Szemeréné egyedül maradt Magyarországon kislányával és születendő gyermekével (igaz, az apja távollétében született és 1850. március 21-én a pesti belvárosi plébániatemplomban Teréz Ilona Leopoldina névre keresztelt, majd 1850. május 11-én a kerepesi temetőben eltemetett kislány egyik keresztszülője Jurkovics László volt, a keresztyanyaságot Barkassy született Tüköry Hermine, azaz Barkassy Imre (1805–1872) egykori udvari ügyvivő, Szemere barátja felesége vállalta): *És a testvér, Laczi, mint hálátlan, szívtelen, rossz volt páratlan jóságú anyja iránt, — ő iránta, az elhagyott nő [Leopoldina] iránt is az. És szegény jó ipam, aristokratikus nézetből, kinek különben sem neve, sem neveltetése, sem lelke nem volt az, csak törvénytudománya, e fiút leánya, e tökéletes gyermek, e ritka teremtés felett boldogító világilag. Ez bántott engem egykor. A rosszat jutalmazni a jó felett, ezzel soha sem tudok kibékülni. Sőt azzal is nehezen, jutalmazni a jót, ha különbséget a gyermekek közt kell tenni.* In: *Naplóm száműzetésében írta SZEMERE Bertalan I–II.* Ráth Mór, Budapest, 1869 (Szemere Bertalan összegyűjtött munkái I–II.) I. 87.

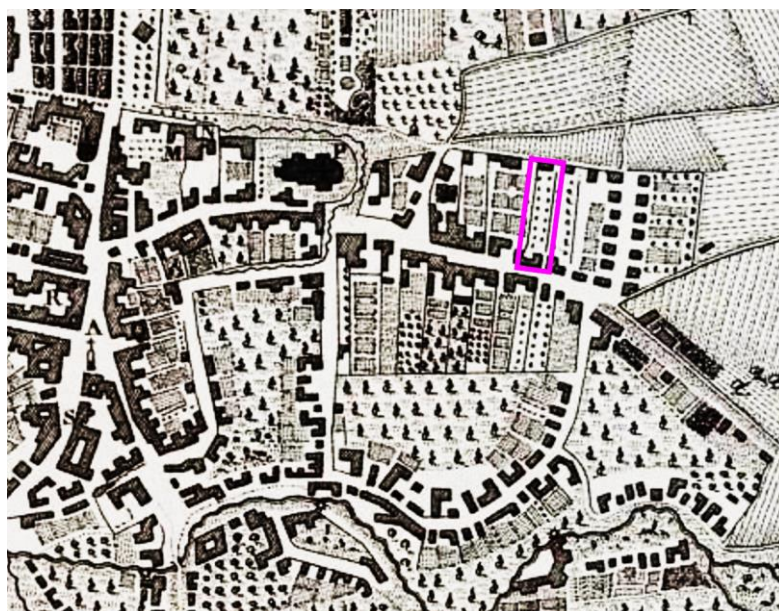

2–3. A Wienergasse (később Antonsgasse) Baden 1795. évi és 1821. évi térképein a Jurkovics-palota telkével.

Forrás:

R. MAURER: *Die Wiener Vorstadt. Antonsgasse und Annagasse im Lauf der Jahrhunderte. Baden: Rolettmuseum, 2005. 1. és*

A. de LABORDE: *Voyage pittoresque en Autriche I–II. Paris, 1821. I. alapján*

Azonban bár ő nagyvárosban növekedett fel, bár tudta élvezni egy birodalmi székhelynek tiszta, pompás, néha szédítő kéjeit, teljesen boldognak magát csak a mezei élet csendes nyugalmaiban érezte.⁸ Ott, hol egy virágcsészéhez hasonlított udvara, melyet játékos tarkaságban folyt körül az illatozó violák, rózsák, folyókák, ibolyák szivárványos tengere. Ott, hol kies telkét élő zöld sövény kerítette be, mely nem taszít vissza, mint a magas, hideg kőfal, hanem barátságosan inti közelebb a szíves látogatót. Ott, hol gazdagon gyümölcsöző kerten hangos csörgéssel futott végig a mély patak, s orgonák, rózs- és szomorúfűzfák lombos ágai közt egy kicsinyke tavat képeze, mely családjának fürdőhelyül szolgált. Ott, hol lakára, a szelíd hegyoldalban, bánatos sötétséggel dőlt a fenyőerdő, s estenkint lassú morajjal bocsátá el illattal tölt egészséges szellőjét a hús alkony és hajnal szárnyain.

⁸ A nevezetes Bécs melletti fürdőhely, Baden (Baden bei Wien, Ausztria) észak-keleti részén, a Bécs felé vezető úthoz vezető utcában fekvő Antonsgasse (1835 előtt: Wienergasse) 173. sz. házat, a szomszédos Antonsgasse 172. sz. házzal együtt (ma: Baden bei Wien, Antonsgasse 13–15) 1836-ban vásárolta Jurkovics Mátyás 4400 konvenció forintért és 100 Ft-ért, hogy bécsi lakásuk mellett a Wienerwaldban nyaralót létesítsenek. A két szomszédos ingatlant 1843-ban kötötték össze, ekkor épült fel a helyiek által Jurkovics-palotának (*Palais Jurkovits*) nevezett emeletes badeni kertes nyaraló, amely a Jurkovics család, s főként Jurkovics Mátyásné kedvelt nyári tartózkodási helye lett, ugyanakkor magyarországi tartózkodásuk alatt a Pozsonyhoz közeli Pilisszántón felépített Jurkovics-udvarházat használták. Szemere Bertalan mind a badeni, mind a pilisszántói vidéki házat meglátogatta 1844/45-ben, amikor Jurkovics Leopoldinának udvarolt.

Ott, hol egy alacsony kápolnának, melyet egy hársfa árnyékai közé rejt el, mindig nyitva találta ajtaját, hogy fohászkodhassék azon szegény oltár előtt, mit a véletlen különösségeinél fogva a nagy Correggio műve ékesít.⁹

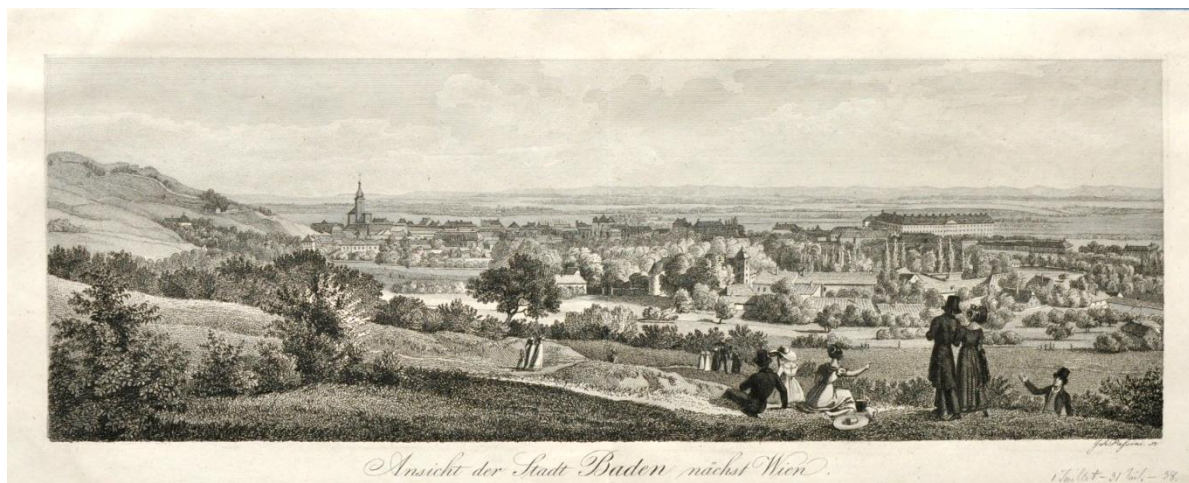
4. Az egykori ágostonos, majd császári udvari templom, a Frauenkirche Baden bei Wienben
(Forrás: wikipedia)

5. Correggio képének másolata a badeni Frauenkirchében. Claudia GLAMMER felv. (2019)
(Forrás: www.google.com/maps)

Ott, hol minden szegényt ismert, kit segíteni kellett, s kit felsegíteni oly parányisággal lehetett; hol minden beteget felkereshetett, meglátogathatott, vigasztalhatott, s maga nyújthatta kézi gyógytárából azon szert, mi elég volt a természet működését újra megindítani s visszatéríteni a távozó egészséget; hol ő minden gyermeket ismert, s őt minden gyermek ismerte, ki tőle, ha éhezék, ételt, ha szomjuzék, italt, ha fázék, öltönyt kapott, s virágot néha ünnepnapokon, könyvet olykor tele szent képekkel és alázatos imádságokkal. Akik aztán ártatlan elméjökkel, és a sok jók után, miket róla hallottak, miket tőle élveztek, s azon szelíd, nyájas szépség szerint, melyben közöttök megjelent, azt hitték: az ő képe azon szent asszonyé, ki az oltáron ábrázolva imádtatik.

⁹ A badeni Frauenkirche Maria die Glorreiche (Dicsőséges Boldogasszony-templom) középkori eredetű, eredetileg az ágostonos remeték kolostortemploma volt. Bécs török ostroma, majd egy 1714-ben bekövetkezett tűzvész súlyosan megrongálta, és az 1740-es években barokk stílusban újjáépítették. Az ágostonos kolostort, utánpótlás hiányában, az utolsó perjel, Joseph Legerer zárta be 1812. február 4-ben, pár hónappal később a kolostor és temploma leégett, és a romos épületeket I. Ferenc császár szerezte meg, majd 1827-re a templomromot udvari templomként (Hofkirche) újjáépíttette. Az egykori kolostor déli részén Joseph Friedrich von Haan báró (1777–1834) felépíttette a ma is álló Floravilla nevű klasszicista épületet, amelyben Ferenc császár lánya, Mária Lujza egykori francia császárné lakott. A reichstadti hercegnek 1828-ban a badeni Frauenkirchében volt az első áldozása. A kolostorépület egyik részét a badeni főtéren álló császári házhoz csatolták, a másik rész 1866-tól a helyi reál gimnáziumnak adott helyt. Az egykori császári udvari templom 1919-től a badeni Szent István-plébániatemplomhoz tartozik, mint filiálé. A Madonna Szent Györggyel c. festményt eredetileg Antonio da Correggio (1489–1534) festette 1530 körül a modenai Szent Péter-templomnak, a képet ma a drezdai Régi Képtár (Gemäldegalerie Alte Meister) gyűjteménye őrzi. A Correggio-kép badeni másolatát valószínűleg Girolamo da Carpi (1501–1556) készítette, és a 18. század végén már az egyik bécsi gyűjteményben tűnt fel, majd 1825-ben a Badenben született von Haan báró vásárolta meg az újjáépített badeni Frauenkirche számára, ahol 1830-tól a főoltár képeként szolgált. A kép ma az oldalkápolna falán függ, a jelenlegi főoltárképet (Maria in der Herrlichkeit) Anton Pretter alkotta 1830-ban.

6. L. J. PASSINI: Baden látképe, 1839. Rézmetszet
(Die Umgebungen Wien's. Historisch-malerisch geschildert. Wien: C. A. Armbruster, 1839. alapján)

Csak itt volt ő teljesen boldog, hol a világ nem volt nagyobb, semhogy azt egészen ne ismerhesse, hol a szerencsétlenek nem voltak többen, semhogy mindazokon ne segíthessen. Csak itt volt ő teljesen boldog, ha békés laka körül minden fán egy fészek, minden fészekben szabad madár ült, s magasztalta azt, ki zengeni megtanította; hol érzékeny lelke párologni látta illatát a virágoknak az ég felé, honnan szellő és harmat képében titkos utakon származtak; hol naponként szemlélte este a sötétből, mint lép ki a csillagok ragyogó serege a teremtőnek hírnökeiképen s hajnalban mint múlik el mindez, mint álomkép, buzgó érzésbe merítvén el a lelket fölséges támadásával s halotti lehullásával. Sehol másutt, csak itt volt ő teljesen boldog, hol háborítatlanul imádkozhatott az égben Istenéhez, hol szakadatlanul ölelhetett s ápolhatta azt, mit a földön legjobban szeretett, – gyermekeit.

Nem mondom én, hogy e földön nincs oly hív és szerető anya, mint ő volt. Az anyák természete szeretni, mint a virágoké illatozni. S ki tud a virágok közt sorozatot csinálni? Ki tud elsőséget adni az illatoknak egymás közt? Én csak azt mondom, oly hív és szerető anyát az életben én nem ismertem.

Ő, mióta anya volt, magának mintegy megszűnt lenni, csak gyermekeiben élt. Gondolkodott csak érettök, érzett csak irántok, a jövődőkben csak az ő jövődők érdekelték. Mindenét nekik adta, de az nem áldozat volt, hanem szeretet. Egyénisége tökéletesen feloszlott az anyában. Midőn este lefeküdt, szemei ébren maradtak, mint a csillag, mely őrt áll s virraszt a gondviselés által alájegyzett ház felett, midőn reggel ágyából fölkel, mint felhő kelt ki, mely a völgyből azért emelkedik fel, hogy termékeny esőjével áldást árásszon vidékére.

Sőt több hűség volt benne, mint mennyit maga a természet követel. Sőt lángolóbb s magát felejtőbb szeretet, semmint mennyit a bölcs javallhatna. De ki kárhoztatja ama vallásos buzgót, ki örökké a feszület előtt térdel, s lábai alól a föld mintegy elfordulván, ég és menny közt lebegve, csak imádkozik, csak könyörög, csak jót kér s jót akar? Végre is hajlandók vagyunk hinni, hogy az ilyen az istenséghez közelebb áll, mint mi, mások. De ki kárhoztatja a hazafit, ki magasztos lélekkel, de talán szükség, minden esetre haszon nélkül feláldozza magát a haza szent nevében? A nemzet mégis emléket állít neki, s a szent hűségnek hódolatára borul. De ki kárhoztathatja a jótevőségben pazart, ki mindenét elosztván, közel jár ahhoz, hogy maga jusson az ínségnek koldusbotjára?

A világ csodálattal szemléli a nagy lelket, mely mindenről megemlékezvén, csak magáról feledkezett meg. Az ő anyai szeretete csak a végtelenségben lelt határt, ott, hol az erő már gyöngeséggé válik, hol vétkezni csak az erényben lehet, hol a szeretet már hibázni kezd.

Oh, mily fájdalmat szenvedhet ilyen anyai szív, ha nem hálátlansággal, az nem számol hálára, hanem hidegséggel találkozik. Oh, mi mondhatlan kínok által marcangoltatik, ha gyermekei közül kiválogat a halál, avagy őket betegség látogatja meg! És ő e mondhatlan kínokat sokszor szenvedte. Hosszú hónapokat sokszor töltött gyermekeinek betegágya körül. S mintha egy szellemi nemtőnek tulajdonait öltötte volna magára, mintha a természetnek testi szükségseitől felmentette volna valami láthatatlan erő, az álom helyét nála pótolta egy rövid szendergés, mely futólag alig illette szemeit, az étel és ital helyett az anyai hív gond öröme és bánata által tápláltatott. Ha nem látja vala szenvedni szülötteit, gyönyörrel töltötte volna be szívét a fárasztó ápolás, mert általa azokhoz köttetett, akiket mindenek felett szeretett. Azt érezte, hogy a léleknek vannak szenvedései; de hogy örömei is vannak, azt ilyenkor elfelejtette, nem varázsolták őt ki sem a társaság kecséi, sem a ragyogó nap, sem a virágzó természet, sem a zene és ének, még a templomi áhítat sem, mert a temető is megjelent a természet e képei közt s körülötte a halotti ének sötét búja. Beteg gyermekeivel bezárkózott mintegy a koporsóba, s a feltámadást ünnepelte, midőn velök újra megjelent.

Hányszor nem hallottam az életben a hív anyát azon madárhoz hasonlíttatni, mely felszaggatott melléből táplálja kicsinyeit! De én e képhez hasonlónak csak őt ismertem. Örömeivel éltette gyermekeit, a bűt, bánatot magának tartotta meg. S mintha mindig nyitva akarta volna szívének dagadozó erét tartani, hogy vére belőle szakadatlanul folyhasson gyermekei számára. Oh, ezt, e kegyetlen szeretetet látnom nekem kibeszélhetlenül fájt. Oh! Az természetes, hogy az ilyen folyvást vérző és tápláló szívnek el kell hervadnia. S az elhervadt *szívnek* edénye a sír. És *annak* új életét s virágait nem láttuk mi, kik itt maradunk a földön, mert azok a mennybe hajolnak át.

Gyermekeit ő egyenlően szerette. Az anyai szeretet saját ösztöne és lángolása által határozta meg, épen nem függ annak érdemeitől, akit imád. Az igaz anya csak egyenlően szerethet, mint Isten, kinek érdek nélküli jóságát és szeretetét képviseli a földön. De ő leányában volt legboldogabb. E két nőalak úgy állt egymás mellett az életben, mint két rózsza, az egyik már kinyílt, a másik még bimbó. Szülötte ez amannak avagy testvére? Színök hasonló, illatjuk ugyanaz, s bár más gyökéren nőttek, egy bokor ágai közül néznek ki, s hasonló levelek zöld lombjai övezik őket köröskörül.

Anya és leány közt ilyen gyöngéd, ilyen nemes, ilyen egymást boldogító viszonyt én soha nem láttam. Képzetelem sem volt róla, míg őket nem ismertem. Az anya mindig mint barátné szólt, s leánya az anya tanácsait hallgatta benne. A leány pedig vele, mint idősb testvérével bánt, ki egyszersmind barátnéja, sőt szívének szerelmese. Elméjükben támadhatott két különböző gondolat, de az mindig egy akarattá olvadt össze. Csak az volt közöttük titok, mit egyike sem tudott, különben közös volt örömük, de közös bánatjuk is; minden szenvedésen, minden reményen lelkiismeretesen megosztottak, ha az még oly parányi volt is. Itt két alakban csak egy gondolat, csak egy érzélem, csak egy lélek lakott, s én nem tudom őket másként képzelni, mint az isteni örömű gráciákat, kik örökös ölelkezésben jelennek meg előttünk. Hiányzott a harmadik. Igen, az Clotilde¹⁰ volt, ki a halhatatlanság fényes útján előre menve, testvéri szerelmökben már csak az égből gyönyörködött.

¹⁰ *Chlotild halva született.* In: *Naplóm száműzetésében írta* SZEMERE Bertalan I–II. Ráth Mór, Budapest, 1869 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* I–II.) I. 250. Szemere Bertalan és Jurkovichs Leopoldina második kislánya 1848. március 26-án született Bécsben, koraszülött volt, rögtön születése után meghalt, és március 1848. március 28-án a bécsi matzleinsdorfi temetőben temettek el. A bécsi Am Hof-plébánia születési, illetve halotti anyakönyvébe nem írták be a keresztnévét, de a Szemere családban Klotildként emlékeztek rá.

7. Ismeretlen művész: Therese von Comper, Bécs, 1830.
k. Vásson, olaj. Dr. Magyar Bálint tulajdona
(†Kulcsár Géza felv.)

8. KOZINA Sándor: Jurkovichs Leopoldina, 1846.
Magyar Nemzeti Galéria, Itsz. 61.34–T
(†Kulcsár Géza felv.)

Bár többnyire kettecskén voltak, nem éreztek hiányt magok körül, mert azért nem hagyták ők el a világot sem, magányukban is az élet mintegy melléjük telepedett le. Egymásban mindent bírtak: az élvezetnek kimeríthetetlen kútfejét bírták. Oly mohó gyönyört éreztek egymás társaságában, mintha csak rövid idő óta tartana ismeretségük, s oly szükséges lett egyik a másiknak, mintha soha sem fognának elválni. Lelkük mindkettejüknek egyképpen érzékeny s fölötté fogékony volt az öröme és a bánatra is, s másrésről ők oly vidám, oly nyájas, sőt dévaj életnézettel bírtak, hogy szemüknek azon sugára, melylyel a tárgyakat felfogták, ugyanazokat egyszersmind némi vidám varázsszínbe öltöztette. Egy fűszál, mely ablakukban télen kizöldellt, a tavasz egész gyönyörét éreztette velök; egy lomb, mely ott lehullt, egy virág, mely elhervadt, az ősz minden szomorúságaival elborította; egy levél, mely friss hírt hozott nekik, bevezette őket eleven képzeletöknél fogva a külső életbe anélkül, hogy vele érintkezésbe jöttek volna, úgy, hogy ők ketten mint szögletbe állított két tükör, a világtól távol is benne is, de csak egymás által gyönyörködhetek. Szobáikban, melyet ritkán hagytak el, úgy éltek ők, mint két méhecske, mely egy virág szűk kelyhében is hosszú időre talál munkát és élvezet. Vannak testvérek, kik test által levén összenőve, ennek fájdalmait is, kéjeit is egyszerre érzik; ők lelkileg voltak ekképen összeforrvan, együtt éreztek, együtt képzelődtek, együtt akartak; – a szellemi rokonszenv volt ez legmagasabb mértékében, a szerelem volt ez legteljesebb és legtisztább összeolvadásában.

Együtt találta őket az élet minden pillanata, a házon belül és a házon kívül, a kedv úgy, mint a bánat, a nap úgy, mint az éjjel. Együtt mentek részt venni az élet minden örömeiben és ünnepeiben. Együtt mentek sírni kedveseik sírdombja felett. Együtt virrasztottak betegeik körül, mint két mécs, melynek egyike meggyúl, midőn a másik el-elfogy. Együtt osztottak a ház gondjaiban, együtt készítették azon ezer apró családi terveket, mikből naponként annyi teljesül, annyi elmúlik. Együtt jártak a templomba imádkozni, könyörögni. Együtt keltek, együtt feküdtek, együtt voltak hibásak, együtt éretnyesek, mert mindig együtt gondolkodtak, együtt éreztek, együtt és egyet cselekedtek.

Őket az élet soha sem választotta el, csak a halál; de feltámadni ismét együtt fognak.

Oh! Kedvesem, midőn te anyádat elvesztéd, a gondviselés által a legkeservesebb kínnak próbájára tétetél. Benne szellemed egy részét vonta vissza magához a teremtő; szíved megvan, de az ketté repesztve dobog kebledben; az örömnak, a bűnnek, életed forrásának fele kiapadt s azon irtózatoss állapotban érzed magadat, mint aki örökös és elválhatlannak hitt árnyékát hirtelen eltűnve látja maga mellől. Borulj le mély fájdalomadban s mondj hálát Istennek azért, hogy ily anyától születned, neveltetned s vele élned engede! Hívd össze testvéreidet is, s mind boruljatok le sírjánál, s ha nappal lesz, emlékezzetek, hogy mint a nap a földért, úgy ő csak érettetek lángolt; s ha éjjel lesz: fejetek felett reszketve láttok ragyogni egy csillagot, emlékezzetek, hogy az ő; mert bár nem segíthet rajtatok magas tehetlenségében, őrködve ő tekint le rátok belőle s összetett kezekkel alázatosan imádkozik boldogságtokért az úr színe előtt.

9. Barabás Miklós fényképész műterme: Szemere Bertalanné, Pest, 1864. Fénykép, magántulajdon

III.

Ő a békét szerette s a házi élet csendes folyású boldogságát. De a háború irtózatossan jött el, s veszedelmeinek lőn áldozata. Katonák érckarjai emelték sírboltba. Hadi zene tárogató hanggal kísérté oda. A polgárok a had és nyavalya elől félrevonultak. Mint midőn egy csapat utolsó bajnokáig elhullván, a zászlót idegenek veszik el s tűzik emlékéül a nagy sírdomb fölébe, ő benne a béke fehér zászlóját a katonák áldozatul a halottaknak nyújtották.¹¹ Azóta ott nyugszik a sírboltban az egri főegyház alatt. Némán nyugszik ott. A szent mise naponként mondatik a templomban fölötte, mintha mindenik lelkéért is mondatnék; az ének és imádság folyása pedig soha sem szűnik meg az örökké égő lámpa körül; – ő nem vehet részt benne, de a zengés közben itt ő édesen, *talán* gyönyörködve is aluszik.

*

Ő engemet nem szült. De szülte azt, ki engem boldoggá tett. Így sorsom csillagaként tűnt ő fel fejem fölött. Mióta nem ragyog fölöttem, életem keserű bujdoklás lett haza és szerencse nélkül. S azóta bujdoklám keleten, megjártam Ázsiát, közel voltam Afrika partjaihoz, a tengeren hányt vetett a vész, s most itt, a Marseille-i szép öbölben, egy szirttetőn ülök egyes-egyedül. Édes hazám ott van keleten, honnét a nap indulni szokott, imádó tekintetem felé fordul. De nem szabad meglátnom sem, számkivetett vagyok. Bevárom, míg eljő a szél, mely keletnek veszi útját, annak a fejedelmek nem szabnak sem ösvényt, sem irányt, az elviszi köszöntésemet boldogtalan hazámnak, és sóhajtásomat, imádságom s áldozatomképen leteendi a sírhalomra, melyben nyugszik: *a legjobb anya*.

10. Az egri székesegyház az 1857. évi felszenteléskor. WERFER Károly (Kassa, 1837) lithográfiájával, részlet.
Albertina, Bécs (Forrás: Bildarchiv Austria. www.bildarchiv.austria.at)

¹¹ Jurkovics Leopoldina harcok elől menekülő anyja, Comper Terézia – akinek egyébként 1849. április 4-én Jászberényből azt tanácsolja Szemere, hogy a Pest megyei Bugyi felé menjen, hiszen az Vay-birtok, és valószínűleg Vayné, azaz Geymüller bárónő (a kis Szemere Mimi keresztanyja!) is éppen ott tartózkodik (Vö.: ALBERT Gábor: Szemere Bertalan és Dina. Leánykérés, házasság és család egyesítés (1845–1850) = *Somogy* 26. [1998]/2. 157–168.) Özvegy Jurkovics Mátyásné Therese von Comper 1849. április 15-én a kolerának esett áldozatul Egerben, és mint kivételes presztízsű elhunytat, hiszen veje Felső-Magyarország teljhatalmú kormánybiztosa volt, a főszékesegyház kriptájába temették. Koporsóját katonák vitték katonazene kíséretében a bazilika sírboltjába

Irénke emlékezete¹

SZEMERE BERTALAN

In Memory of Irénke

I.

A hontalan

Ki nem szánná a *hontalant*! Sorsnak nagyobb csapása embert nem érhet. Egyszerre a levegőben függve érzi magát, pusztá üresség mi körülveszi, melyben mind olyant lát mit nem ismer, amit ismert egykor, olyant semmit nem lát, feje felül a menny, lábai alól a föld mintegy eltűntenek, ott hiában keresi istenét, kihez fohászodni megszokott, itt hiában a szeretett rokonokat, kik szenvedésében részt vegyének. Állapota hasonló azéhoz, ki egy mély álom báj-világának kellemes képei közül fölébredvén, sok idő telik be, míg tiszta öntudatra vergődvén a valóságban magát képes föltalálni. Csak midőn napok, hetek, havak és végre évek múlnak el, a száműzött lelkében akkor esteledik el sötéten, s mint megannyi fényes csillagok, tűnnek föl láthatárán a múlt kedves alakai, mindaz, amit bírt, és többé nem bír, mindaz, ami volt s van, de reá nézve nincs többé.

Szerencsétlensége első idejében inkább álmélkodik, mint búsul, inkább fel van izgatva, mint leverve, s lelkének erejét, ha egyéb nem, életben tartja a remény, melyről a szív nem oly könnyen mond le, s a bosszúvágy, mely a letiportak állandó vigasztalója. Midőn a száműzött, állva a határdombon, búcsút mond honának, még nem az *ember*, pusztán a *hazafi* az, ki annak búcsút mond. Búcsút ekkor az országtól vesz, melynek függetlenségéért vívott, és nem a szülőföldtől, hol boldog volt; amiket sirat, az elvek azok, miknek diadalt óhajtott szerezni, amit elvesztett, az egy politikai ideál, mely hön ölelő karjaiból elröppent, szóval: mindez lelkét és nem szívét, értelmét és nem érzeményeit foglalkoztatja; keserű a csalatkozás, ami bántja, de az sem nem bűja, sem nem szenvedése a szívnek. Úgy válik meg honától, mint megválna a csatatértől a bajnok, ellenének az övével összevegyült vére fegyveréről még csurog alá, még visszatekintve bajtársait látja temetetlenül a síkon heverni, és már új csatáról s új diadalról álmadozik. Így érez, így gondolkodik a száműzött, midőn honának határait elhagyja. Leverve bár, de megtörve nincs. Egy jövő, egy új világért küzdvén, kell, hogy a jövőben hite is legyen, vagy abban soha nem volt igaz hite; elveit szenteknek s halhatlanoknak tartván, hinnie kell, hogy bár bajnokai elhullhatnak, de az elvek magok örökké élni s fennmaradni fognak. És aztán még végiggondolja, hogy az *országok* sorsát nem évek, de időszakok szerint kell mérni; hogy a *népek* élete nem egyének, de nemzedékek szerint számíttatván, egy kor elbukása nem vonja maga után valamennyi kor bukását. S a szerencsésebb nemzedék akkor hálával fog rólunk majd megemlékezni. Mindenik sírdomb egy lépcső lesz a szabadság templomába, s ha sírjaink most jelenben kicsinyek is, a következő századok azokat, mint ugyanannyi hegyeket, látják égis fölemelkedni. Mert mint a tengerek mélysége s magassága egy, úgy a mátyrok sírjainak nagyságát teszi mind az a mélység, melybe süllyednek, mind az a magasság, melyre kidomborodnak az idők folyamának végén.

¹ Megjelent: SZEMERE Bertalan: *Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok (A forradalom előtt és után)*. Ráth Mór, Budapest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* VI.) 96–131. A szöveg egyes részei, több helyen szó szerint meg-egyeznek Szemere Bertalan 1854-ben írt naplóbejegyzéseivel: *Naplóm száműzetésében írta* SZEMERE Bertalan I–II. Ráth Mór, Budapest, 1869 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* I–II.) I. 236–267.

[Párizs, 1856.] Február 13.

Ügyének egykori bizonyos győzelmében az erős *hazafi* éppúgy bízik, mint az igazi *bölcs* bízik az erények diadalában, s bár amaz álljon feldúlt honának romjain, s emez a romlásnak indult világ közepette: homlokaik borongása soha nincs derű nélkül, annak sötétén mindig keresztül vonul egy fénysugár, s egy messze távolban, hova a közönséges szemek nem hatnak el, látják fölpirosítani egy szebb, egy szababban, egy nemesebb, egy erényekben dúsabb kor hajnalát.

Oh, tehát, higgyétek el nekem, a száműzött életében nem azon pillanatok a legszenvedéstelesebbek, miket a hazafi él; a legszenvedéstelesebbek azok, mik benne az *embert* gyötrik. A hazafiúnak csak eszméi, elvei, gondolatai vannak, szíve az *embernek* van. Amannak szemei mint a saséi, gondolatainak világa mint egy tó, melynek kerületét s határait s mindazt, ami ott történik s történhetik, egy tekintettel beláthatja; de a kebel érzeményeinek ösvénye hasonló a folyamnak útjához, mely kezdetben kicsiny forrás, aztán patakká válik, s hol illatos virágok, hol kopasz bércek közt úzi habjait feltartóztatlanul, víve magával sok szép öröm és sok édes bánat emlékeit mind addig, míg végnyugalomát a tengerben nem találja; – íme a szív ezen forrás, e folyam az élet, mely violákból s töviskekből, zöld lombokból s száraz levelekből vegyítve kötött koszorúkkal ékesítetik, és a tenger: az a sírdomb. Amint az idő halad s a távolság nő, mely honunktól elválaszt, úgy nő számkivetésünkben a szenvedés, mely a szívből ered. Alig létezett, kicsiny volt, midőn hazánkat elhagytuk, és napról napra jobban elborítja keservével bánkódó kedélyünket. Hiában zárjuk be szemeinket, belőlről, lelkünkéből sugárzik felénk a múlt százféle édesbús képe. Szülőföldünkől mennél messzebb bujdosunk, mennél inkább véljük havak és évek múlva elfeledhetni mind azt, amit megszoktunk, szerettünk, imádtunk, örömeinket, miknek ott saját bája, bánatinkat, miknek ott saját kéje volt; a *visszaemlékezet* mint egy sápadt szövétnek annál jobban megvilágítja a honi múltat, és szenvedünk végtelenül, kimondhatatlanul; gyötrelmünk nő és folyvást nő; mint egy vész dúlja, pusztítja, emészti létünket, mígnem még ifjú tagjaink reszketni, ragyogó szemeink elborulni, barna hajaink, mint a tél, megöszülni kezdenek, s vágyunk a sír ürébe mint egy biztos barlangba, hol vész elől menhelyet reménylünk.

Február 15.

Ily lélekállapotban érzem én magamat száműzetésemben. Jól tudom, hogy eszméim-, elveim- s értelmemnél fogva a világnak polgára, az emberiségnek tagja vagyok, s mint ilyen mindenütt és minden nemzetnél a szabadságot üdvözlöm, a haladásnak örvendek, a jóllétet méltánylom, a dicsőségnek s annak, ami nagy és rendkívüli, hódolok; ah, de *szívem* pusztán hazám tulajdona, azért az mindig s örökké ebbe visszavágy. Hiában, a szív csak honában él s boldog, mint a virág csak azon földben tenyész s virul, melyben felnőtt, ha belőle gyökerei erőszakkal kitépettek, s finom ínszállai megszakíthatnak, azok képtelenek új földben *megfoganzani*, s szirmai, melyek szép színe még a múltból való, apródonkint elhervadnak. Szívünk egy kisdéd, mely a bölcsőbe, miből kivétt, siránkozva kívánczik vissza. Visszasóhajtozik az ősi házba, hol érezni kezdett, a családi körbe, hol szeretni tanult, az iskola falai közé, hol gyermek- s ifjú éveit eltölté, barátaihoz, kiknek rokonszenve boldogította, a temetőbe, hova egyik-másik ismerőst szánva elkíséré, ama jól ismert kedves vidékbe, hol minden fűszál, minden fa, minden domb életében egy-egy öröme, egy-egy bánat emlékjele, ama kies ég alá, hol ismeri ő a fellegeket is, bár szüntelen változnak; ama láthatárba, hol a nap s hold s a csillagok járásait oly jól ismeré, s tudá, melyik szél hoz derűt és melyik borút, szóval: azon ismert tárgyak és emberek közé, melyeket vágyaival, hajlamaival, érzeményeivel körül- meg körülölelt, mint a borostyán elválaszthatatlanul körülfutja a fát, minek aljában nőtt. E fájdalmas visszaemlékezet foglalkoztatja lelkeket örökké, s ha néha nappal egy és más esemény elszórakoztat, álmaimban újra a hazai emlékezetek gyötörnek, bár elalvásom percében azokról nem gondolkodtam; s reggel kifáradva, elcsüggedve ébredvén föl, kérdelem magamtól: hogy van ez? De hát hol veszi a virág az illatot, melyet kelyhéből kilehel? Bizonyosan a földből meríti, melybe gyökerei benyúlnak, – és a haza az a föld, melyben vannak s melyből az életet, az örömet és a szenvedést is szívják a szív gyökerei.

Február 16.

Azonban, ha fájdalmas is a visszaemlékezés, jól esik az nekem. Bár mindig szomorú, de nem mindig kínos is.

Jól esik képzeletemben visszaszállni az ősi házba, mely századok óta áll, de még sem kész, s melyet én reméltem egykor bevégezni. Jól esik elmémben fölidézni gyermeknapjaimat kertünk zöld szilvásában, hol a nálam magasb fűben sárga kikircsből láncokat köték, oh, nem oly keményeket, mint a zsarnokéi; hol gyakran békén alvám nyári napokon terepély diófák illatos hűsében; hol szomjazva tekintgeték az almafák piros gyümölcsre, s örültem, ha nagy vész és zápor jött, mely nekünk, gyermekeknek almákat rázott le; hol méhesünk előtt, melyben néha száz köpű szép sorban állott, órákig állék őrt, meglesni, hova szállottak a rajok, s apró jutalmát elvenni híven teljesített kötelességemnek atyámtól, – ki nincs többé, s anyámtól, ki még él, de magánosan, gyermektelenül, üresen, mint ősszel áll a megszedett gyümölcsfa. Láttam szebb háztájt, láttam kiesebb vidéket annál ahol születtem és felnővekedtem, és mégis ha egy szép reggelt vagy egy kedves estét akarok magamnak képzelni, az csak az, mit ott láttam, mert azok voltak életem *első* reggelei és *első* estéi, a későbbiek mind csak változásai azoknak, mint minden egyházak közt is az eredetileg, az egyedül szent ama szegény egyházka fatornyával falunkban, ahol először hallék zengni éneket, hol először imádkoztam, hol először láttam papot, hol először volt számomra megterítve az úri szent vacsora, s melyről először mondták nekem, küszöbén belépve: ím ez az *isten háza*. Még ha temetőre gondolok is, mint az igazi temető, falunknak temetője kel föl lelkemben, sülydedezett halmaival, feketére rovátkolt fejfaival, görbére dőlt veres keresztével, s itt-ott mohos kőkoporsókkal, melyek alatt elődeim nyugsznak, s most is vélem hallani egyik dombon állva, ama becsületes iskolamesternek búcsúztató énekét, ki a betűket velem első[ként] ismertette meg. Kitörülhetlenek a gyermeklélek első benyomásai, érzem e pillanatban is; mi más nagyobb és sokfélébb viszontagságokat éltem át, s ha rájuk emlékezni akarok, fáradságomba kerül a múlt fátyolának redőiből őket kibontanom: de gyermekkori világom képe mindig előttem van, mindig jelen, s nemcsak látom azt, de újra élem és érzem.

Jól esik továbbá meglátogatnom iskoláimat, melyekben tanultam, kivált Patakot, mely kolostorszerű tanodájával közel áll a Rákóczyak emlékezetekben gazdag ősvárához, a romairól lengő szellő az ifjúságot mintegy intvén, mit vár tőlk a haza. Keletre van a szőke Bodrog, mögötte terül a végetlen alföld, mint egy zöld óceán, északra Ujhely kéklő hegysátorai őseink beköltözésére emlékeztetnek, nyugotra sötét erdőkkel borított heglánc nyúlik a legtündéribb napnyugvással, mit valaha láttam, délre Tokaj híres hegye, mint egy pyramis büszkén emelkedik égnek. Mi bájos vidék s mi nagy emlékezetek! Valahányszor ezt elhagytam, szünnapokra menve, mindig búsultam, s lelkem örömeiben repdesett, valahányszor visszatértem belé, és keservesen sírtam, midőn végkép el kelle hagynom, és nem előérzet nélkül sírtam, mivel soha később oly megelégedett, oly boldog nem voltam. Hiszen csendes tanulmányaimban itt ismerkedtem meg az ó- és újkor legnagyobb szellemeivel, itt kezdtem felfogni minden csodálatosságával a világot, itt tanultam meg imádni s szolgálni az emberiséget, itt gyulladtam szerelmére a szabadságnak, itt szegődtem papjává a hazának, mint oltárnak, s elmém mind ezekkel foglalkozván magányos, szűk és szegény kamarámban, mit egy ablak világíta meg, istenek társaságában érzem magamat. S ha magában nem volt volna szép életem s bájteljes a vidék, megnépesítém erdőit, ligeteit, halmait, völgyeit, ormait azon képekkel, miket kedvelt költőimben találtam; reggelenként a Páncél-hegyen én előbb zengtem Kölcsey himnuszát, mint dalát a korán kelő pacsirta, s késő éjjel, midőn a madarak mind aludtak, én a hold fényénél még ott andalogtam a zúgó folyam partján, kezemben hordva Ossian búsongó s borongó énekeit; s télben, a hóborította hideg mezőn, mint rózsás kertben sétáltam, könyv nélkül tanulva Horác és Bersenyi erőit s nyugalmat lehelő fölséges ódáit. Oh, boldog! kimondhatlanul boldog az ifjú, ideálai tündérseregének közepette, s íme, még most is, midőn az élet örökre elhervadt körültem, s hajaim gondban és szenvedésben majdan őszbe borulnak, jól esik ifjúkorom ábrándjaira visszaemlékezni. Már akkor kötelességérzetemnek rabja lévén, elsőben is iskolai dolgaimat végzém el, ezért tanárain kedveltek, sőt tiszteltek, magasztaltak; tanuló társaim és ismerőseim egyszersmind barátaim voltak mindnyájan, a szokatlan iskolai dicsőség nekem nem csinált irigyet, mert látták, hogy célom tanulni volt és nem ragyogni, így társaim is, s az összes iskolai egyetem is úgy nézett, mint zászlót, mely elől leng, hírem, dicsőségem nem magamé, az övéké is volt. Ha néha a

messze távolba vetém pillanatomat, s nevemet egyszer szobám egyik gerendájára, másszor ama sziklabarlangba fölmetszém, hol éveken át, elvonulva mint remete, legörömostebb tanultam, az azért volt, hogy ha majd gyermekem lesz, s felnővén ide jövend, és itt nyomomat netalán megtalálja, azt követni is fogja; de különben is ösztönszerűleg vágy az ember megörökíteni emlékét ott, s összekötni azon helyekkel nevét, hol legboldogabb napjait élte.

Mindez most, mint egy elmúlt álom, mint egy bájvidék, de annál vonzóbb, mivel a távolság szépítő ködén át tekintem. Még áll a vén tanoda, de egyen kívül tanáraink mind elhaltak, alkalmasint gyermekem sem fogja apjának nevét ama sziklabarlangban fölkereshetni; ifjúkorom e szép napjaiból minden kincsem a szomorú visszaemlékezet; vajmi nem hittem volna akkor, hogy engem is Rákóczynek nehéz sorsa érend; s ti, kik ott most tanultok, mint egykor tanultam én, és az ifjú kebel tiszta kegyeletével meglátogatjátok váromladékának ama csonkatornyát kelet felé, s ottan éjjelenként egy szellőt nyögelni halltok, tudjátok meg, hogy az egy visszavágyó száműzöttnek panaszhangja.

Február 17.

Politikai pályámra, bár életemből az tizenöt egész évet vón el, kevésb örömmel, sőt öröm nélkül emlékezem. Sok munkával járt s kevés eredménnyel, roppant fáradságba került s hálát nem arattam érte, sőt elleneim jobban méltányolták, mint elvarátaim, kik a jót akarták, de nem ismerték, kik keveset gondolkodtak és sokat szóltak, kik közül a legtöbbet a nagy nap kicsinynek, a vész gyöngének, az áldozat oltára félnéknek talált, kik a hazát s közjót gyakran csak pártjokban szerették, s gyanakodva, irigykedve nézték másnak magasb röptét, mint az apró madarak lármázva követik a sasét. Bár kevesb fényt árasztott nevemre, sokkal több kéjt nyújt nekem a hivatalok emléke, melyeket megýémben viseltem, annyival inkább, mivel nálunk központosítás nem levén, a hivatalok kútfeje a szabad választás volt, s a választott maradván szűlőföldén, rokonai, barátai, ismerősei közt, a hivatal e szerinti a nemzetségi, családi, házi élet csendes és boldogító jellegét (typusát) megtartotta. Nagy megtisztelés és sok édes ézés van abban: ismerőseink, hozzánk tartozóink szabad bizodalma által dolgaik, javaik, életeik kormányzó-jává s bírójává megválasztatni, és ha igazgatásunk belátónak, ítéletünk igazságosnak találtatott, három év múlva újra megválasztatni, s elvégre, ha mi is kifáradtunk s kötelességünket a közjó irányában híven teljesítők, magasztalás és áldás közt vonulni vissza családunk csendes körébe. Nem vádol lelkiismeretem, hogy tisztemet becsületesen nem teljesítettem volna, sőt azon kívül, hogy a gyöngének támasza, a hatalmasnak mérséklője, a tévedtnek útbaigazítója, a gonosztevőnek nemesbítője, a szegénynek felsegítője, a népnek igaz barátja voltam: úgy a polgári, mint a társas élet minden viszonyaiban a haladás s jólét magvait igyekeztem elhinteni, fekete rágalmak, szenvedélyes ellenkezések s százados előítéletek dacára is bátran törve előre. A tisztviselő okos és becsületes eljárásának legnagyobb erkölcsi biztosítéka, hogy magok az ítéltetendő s kormányzandó polgárok által választatván, munkálkodjék ott, hol született s lakik, s ahol gyermekei is élni fognak utána. Ha nemtelenül s gonoszul sáfárkodott, naponként fogja hallani az átkot, mit fejére szórnak, s kihat az maradékára negyed és ötöd íziglen; ha ellenben bölcs volt és igazságos, szerettetni, becsültetni, tiszteltetni fog házában és házán kívül, s még folyvást maga körül szemlélendvén mindazon jót, mit tón, ez lesz az utolsó vigasztalás, mely koporsójába is el fogja kísérni... Oh, de engem nem látnak többé polgártársaim, nem találunk sem úton, sem házamban, hogy köszöntsének, egy melegebb kézszorítás, egy nyájasabb mosoly, egy szívesb pillantás által nem tudathatják velem hálájokat tettemért, gyermekeimre nem száll az áldás, mit talán megérdemeltem, sem az elismerés, mit örökségül véltem reájok hagyhatni, sem én nem láthatom zöldellni, virágzani és megérni az erkölcsi aratást, melynek magvait több év folytában elhintettem, – minderre innen a távolból, bűm köréből, csak emlékezem. Talán vannak otthon is, kik reám emlékeznek.

Gondolataimban ugyan leggyakrabban s leghosszabban mulatok azon helyeken, hol legtöbbet éreztem s miket legjobban ismerek, de miután beutazám hazám minden részeit, és így azok nekem mind nem idegenek, elmémben gyakran meglátogatom azokat, valamennyit. Kezdem Munkács váránál, hol beköltözködő elődeink először pihentek meg, s melynek elszigetelten álló hegye kies sík közepén, mintegy letett turbán emelkedik; innen megyek Diósgyőr regényes hegyei-, rengetegei- s völgyeibe, miket szépségében a világ semmi vidéke nem múl felül, s hol százados fák zúgásánál, egykor mint halott aludni óhajtnék; nem messze van tőle a híres Eger, ormán a kis vár, s benne Dobó nagy emléke, ki bebizonyítja, miképp erejét a hős nem védelmi eszközeinek sokaságából, hanem saját lelkének erejéből meríti; a rohanó s áradozó Vág völgyének dúlt romai a sötét Csák Máté s a szabad Thurzók hős korára emlékeztetnek; Pozsonyban, a pompás hullámú Duna partján képzeletem a nemzeti gyűlések hol kis-, hol nagyszerű jeleneteit láttatja velem és az omladozott várat, mely mint egy törött korona födi a hegycsúcs homlokát; a magas Visegrád most ép oly vad, pusztá, sötét, mint hajdan szép, gazdag és fényes volt, szomorú képe a királyi pompa s hatalom mulandóságának is; Csáktornya ős erdeiben a legbölcsebb magyart, a költő Zrínyit haldokolni szemlélém; Szigetnél, e magyar Thermopylaeknél, a másik Zrínyit, e magyar Leonidást, kinek csak dicsősége kisebb a hellénénél, de tette nem; Mohács szomorú terén a nemzeti élet napját látom csaknem örökre leáldozni; Vajda-Hunyadnál a keresztyén-ség s a középkor legnagyobb bajnokának s legnemesb emberének, Hunyadi Jánosnak ideál-alakjával találkozom; a Tisza mellékén Bocskai, Bethlen s a Rákóczyak viszontagságteljes századának szelleme leng felém, különböző időszakaiknak határát egy-egy sírdomb tévén. Szóval, emlékezetemben befutván hazámnak mind természeti kiességben s nagyszerűségben, mind eseményekben legnevezetesebb helyeit, e szerint mintegy körül-körülutazom, s helyenkint meg-megállapodva, újra örvendek ott, hol nemzetemmel szép és jó történet, s fénykorának dicsőségét érzem homlokomra is hullani; s hol balsors és veszély sújtja, újra szenvedek, borongok, kesergek vele, s mikor így ború és derű, öröm és bánat, emelkedés és csüggedés váltván lelkemben fel egymást, – keblemet kifáradni érzem, kirántom magamat érzeményim e lázas zajából; de midőn föleszmélek és magam körül tekintvén, látom, hogy száműzött vagyok. Oh, mint irigylem sorsát azoknak, kik hajdan vagy nem rég, csatáinkban elhulltanak, és sem jóra, sem rosszra nem emlékeznek többé.

Február 19-kén.

Azonban legtöbbször vagyok a szegény faluban, hol születtem s hol ősi házunk áll. Mint az őszi zivatar szelével küzdő madárka kifáradván, nyugtot s csendet meleg fészékben keres, így a képzelet szárnyain hányatott lelkem kipihenni az ősi lakba vissza-visszatér. Kevés nyomot hagyék én ott magam után, mert 22 éves koromig tanulván, 15 évet közpályán töltvén el, úgy gondolkodám, ha lerovandottam, amivel a nemzetnek s hazának tartozom, 40-ik évemben majd visszavonulhatok, s nemzetségemnek s házamnak s családomnak fogok élni. Csak az utolsó két évben kezdtem saját gazdaságommal is foglalkozni. Látván, hogy az apám által ültetett fák sem gyümölcsöt, sem árnyékot nem nyújtván többé, egymásután elszáradnak és kidüledeznek, kezdtem új csemetéket ültetni én is, hogy midőn bennök gyermekeim gyönyörködni fognak, rólam ők is megemlékezzenek s engem áldjanak, mint elődeimet én áldottam. De aligha állanak most e fák, mindenesetre nem enyémeik többé, ősi házunk építését sem végezhettem be, a családi kriptát sem készíthettem el; – minek is, én abban úgy sem fogok fekünni. Elhagyom tehát e szomorú képet, s mint az üldözött szarvas, megyek, futok, s emlékezetemben sorra meglátogatom ismerős vidékeimet és ismert barátaimat. A csapongó Tiszát, melyen annyiszor csolnakáztam, a Bükk völgyeiben ragyogó hűvös tókat, mikben aranyos halakat fogdostam, miknek zúgó árnyékában vadásztam, a búzában gazdag síkságot, hol az aratók és kaszások, virágokkal koszorúzottan, dalolva dolgoztak, s a mosolygó hegytetőket a vigadó szüretelőkkal, mely évszak nálunk egy nemzeti s országos ünnep, hol minden szőlőhegy az úrnak egy megterített asztala, s annál vendég az egész nép, a dús, úgymint a szegény.

Azután elmegyek, s szellemileg, mint egy látatlan vendég, sorba látogatom ismerőseimet, rokonaimat, barátaimat, szóval mindazokat, akiket vagy szívökért vagy eszökért vagy elveikért kedveltem, és most is úgy látom magam előtt őket s háztájékaikat, mint amint őket elhagytam, mert a változásokat, mik bennök s körülötök azóta történtek, én nem ismerem, régi képök él bennem, s fog bennem élni a sírig, mint a növény, moh, s a kis bogár örökké egyenlő alakban s helyzetben látható a kristálykőben. És homlokom elborul, szívem elfogódik és sírok. Ők talán már el is felejtettek, de én emlékezem rájuk folyvást. Ha az öröm és szerencse elbizakodottá teszi az embereket, a fájdalom és szenvedés alázatossá és kegyeletessé teszi. Ezért itt magános merengéseim alkonyából nemcsak barátim felé tárom bő karjaimat, de elleneim felé is; bocsánatot kérek azoktól, kiket talán megsértettem, bánom nemcsak a rosszat, mit netalán tettem, de a jót is, mit tenni elmulasztottam. A honvágyó, száműzött nem ismer sem szenvedélyt, sem bosszút, sem haragot, én legalább nem ismerek, s képes volnék nemcsak személyes ellenségeimnek, de *hazám ellenségének* is megbocsátani. Érzem, hogy egészen levetkeztem az ó embert, és felöltém az újat. Mert a fájdalom, bú keserv felül emeli a kebelt az emberi dolgok apró zajgásain, s általa nagylelkűvé lesz az is, ki az soha nem volt. A megváltó is nem kínszenvedésének tetőpontján, a halál pillanatában, bocsátott-e meg üldözőinek? Ki száműzött, az, mint egy másík, mintegy a *túlvilágból* tekint már vissza honába. A földi szenvedések legnagyobbikán menvén keresztül, hibáiból, előítéleteiből, szenvedélyeiből kitisztult. Mint egy új ember, új polgár, mint egy tökéletes lény áll ott; – ami hiányzik neki, hol ez új alakában s tökéletességében jelenjen meg, az *hazája*.

Igen, ha mindene van is a száműzöttnek, hazája nincs, és ami keservesebb, talán soha nem is lesz. Ilyen száműzött vagyok én. Lelkemnek semmi munkája, csak borong, – szívemnek semmi öröme, csak emlékezik, – ajkam, ha megnyílik, panaszkodik, szemem, ha sír, az nem öröm-, de búkönnyet sír.

[Párizs, 1856.] Május 14.

De azt a tömérdek bút s bánatot, mit e néhány lapon összegyűjtve elmondék, egyszerre s egyetemben nem érzem; hiszen nincs kebel, mely annak terhét megbírná! E fénylő s borús emlékezetek egyenkint jönnek és mennek lelkemen át, mint az esős égen a fellegek egymás után elvonulnak, ez édes és keserű gondolatok váltva hol fölemelnek, hol levernek, mint a zajló hullámok a töredékeny sajkát hol fölemelik, hol lesüllyeszti.

Vége sorsom is jobbra változott. Szeretett nőmnek és kedves gyermekemnek megengedtettem, hogy utánam, hogy hozzám jöhessenek.² Oh, mily boldog, mily megelégedett lettem egyszerre! Hisz ez volt minden, amit még reménylhettem. Szívem az örömmel megnyílt, mint harmatnak a virág. Éreztem, hogy bár sokat veszték, de nem mindent, s az élet földült pusztáin még mindig maradt a vándornak egy-egy virágszál, egy-egy örömcsepp. Minden kiderült, megvilágosodott, minden megszépült, minden elváltozott körültem: kicsiny családomban a nemzetemet láttam magam körül, s a házban, melyben az velem lakott, hazámat véltem bírni.

S midőn nem is reménylünk volna, kis családuknak egy új taggal szaporodott. Lipoldám beteges lévén, saját élete ellebbenőben volt, s ki hitte volna, hogy ily állapotában ő új életet adhasson? De mint a beteges csiga termi a legtisztább gyöngyöt, úgy a szenvedő asszony keblében fogamzik a legbájosb gyermek. Mint a hét köznapjai közt az ünnep megjelen, úgy jelent meg családuknak Hedvig-Irénke, s vele nem csak számunk növekedett, de boldogságunk egy új kéjjel, örömünk egy új érzeménnyel, reményünk egy új kilátással, s életünknek pusztulni indult kerte egy illatozó virág által szaporodott.³

² 1849 őszén Szemere Bertalanné Jurkovics Leopoldina (1865) Pesten maradt kislányával, a Miminek nevezett Máriával, és 1850 augusztusában kérvényezte Bécsben Alexander von Bach belügyminiszternél (aki egyébként az 1840-es években Jurkovicsék gyakori vendége volt bécsi szalonjukban), hogy útlevéllel férjéhez mehessen Párizsba. 1850. szeptember 12-én érkezett meg Párizsba férjéhez, hogy megkezdjék közös életüket az emigrációban.

³ Szemere Bertalan és Jurkovics Leopoldina kislánya 1852. június 18-án született Párizsban és az Iréne Hedvig nevet kapta a katolikus keresztségben, keresztszülei: Batthyány Kázmér gróf, Szemere barátja és társa a párizsi emigrációban, illetve Batthyány Lajos kivégzett miniszterelnök özvegye volt, ez utóbbit Batthyány Kázmérné képviselte a *rue de Calais*-n lévő Szentháromság-kápolnában tartott keresztelőn. Az újszülöttet a polgári anyakönyvezésben is lajstromba vették Párizsban.

II. Irénke⁴

Nincs boldogság hasonlítható a szülékéhez, kiknek jó és szép gyermekei vannak.

S ilyen boldogságban részesíte az ég minket, adván nekünk a mi kedves Irénünket. Szőke haja mi szép s lány fürtökben hullott már vállaira! Nagy, kék, jóságteljes szemei, a hosszú selyem pillák mi bájosan árnyékozták be! Gyönyörű metszetű piciny ajkairól az első szavak mi édesen hangzottak! Fínom s puha teste miként hasonlított a fehér rózsabimbó egymásra borult bársonylevelkéihez! De az ő főkecske s kedvessége azon természeti ösztönben állá, mellyel vonzódott mindenhez, kiknél szerelmet s jóakaratot érzett feléje sugározni, minden barátságos tekintet, jött legyen az idegentől, magához vonzotta őt, s minden legkevésbé sötét tekintet elijesztette ismerősök karjaiból is, a kikelet ama gyöngéd virágainak természetével bírván, melyek a melegnek s fénynek önként megnyílnak, s az árnyék és hideg elől viszont magukban elzáródnak. Egy ily gyermek, ki emberi testben angyali lelket hozott, hogyne boldogította volna szegény házáat a száműzöttnek, ki ennek szűk körére vagyon szorítva, egy ily gyermek képes a leggőgösbb fejedelemmel elfelejtetni trónját.

Oh, üdvöz légy te csendes házi élet, az emberi kebel legbékésb s legboldogítóbb érzeményszerű helye! Bár a világ egyébütt is nyújt mulékony örömet és gyönyört, de valóságos boldogság és megelégedés csak csendes körödben terem. Mi tudjuk azt legjobban, kik a közélet zajos tengerén keservesen meghányatván, révedben elvégre enyhe nyughelyet találtunk. De valódi élet nincs gyermek nélkül, ezek nélkül az egy templom oltár nélkül. Gyermekben, mellyel az ég egy családot megajándékoz, az istenség maga jelenik meg, s a bölcső, melyben az ártatlan teremtés aluszik, a házi oltár, mely a hozzá tartozókat egy új cultusra vezérli. Kincseit a fösvény, borostyánait a költő, babérait a hős, szerelmét az ifjú, koronáját a király, lábaihoz önkényt rakja le. A gyermekek e végtelen hatalmának legszebb és leghűbb képét ábrázolja a gyermek Jézus története, midőn egyszerű pásztori jászolban feküdvén, előtte a fejedelmek megjelentek, áldozatul hozván neki a földi nagyság legdrágább kincseit. E kép nem csak a Jézus-gyermek története, ez általában az emberi szívét, mely a gyermekek ártatlan körében gyermekké válik maga is, s a szereteten s jóakaraton kívül mást semmit nem érez.

Emlékezem, hogy valahányszor én egy mezei tiszta lakot láték rózsák és lombok zöld hálójával befutva, terebély ősfák hűvös árnyékában, és körulte szép fehérbe öltözött gyermekeket láték szállongani, nekem mindig úgy tetszék, mintha azok a ház angyalkái volnának, miket az ég a család védelmére s vigasztalására küldött le. Ilyenkor magamban mindig vágyat érzék az élet vándorbotját kezemből letenni, bekopogtatni s lakóitól engedelmet kérni, hogy közéjük én is letelepedhessem. Képzeltetitek tehát szívem mi boldogságban úszott, midőn nekünk is gyermekeink lőnek, midőn a mi angyalaink is eljövénnek, mint ugyanannyi fehér galambkák, – valóban annyira új volt nekem e világ, annyira szokatlan e boldogság, hogy sokáig féltem, hogy ez csak egy szép álom, mely egyszerre el fog tűnni. Aggódtam, mint egy gyermek, ki remegve követi kis madara repkedéseit, attól tartván, hogy rögtön szárnyra kel, és őt elhagyja. Igaz, mielőtt e boldogság osztályunkul jutott, a sors minket rettenetesen megpróbált. Mindent elveszténk, mindent, ami az életet széppé és kíváncsossá teszi. Hátra pillantván a múltba, ott csak romokkal s sírdombokkal találkozunk. Ekkor jelent meg nekünk Irénke, szépen, szelíden s vigasztalólag, mint zivatar után a borulatos égen a szivárvány megjelen.

Sokáig fogok-e még élni vagy sem, azt nem tudom; de azt igen, hogy azon két év, melyet Irénkével tölték, életemben a legboldogabb idő volt. E rövid, de szép két év életemben úgy tűnik fel, mint egy egyetlen hosszú nap, s ezen hosszú napnak úgy reggelén, mint delén, mint alkonyán, örökké az ő szende képét látom ott. A napnak különböző részei azon különböző és változatos örömek s mulatságok által voltak kedvesek, miket ő, az ártatlan, nekünk szerzett.

⁴ Szemere Irene Hedvig (Párizs, 1852. június 18–Párizs, 1854. április 1.)

Reggel ő volt azon kis madárka, mely szavával álmomból fölébresztett, néha szobámba hozatván magát, néha pedig ablakom alatt a bokrok lombjai közé elbúván, honnan fejcskése, mint egy rózsabimbó nyúlt ki, s addig kiabált, míg az ablakon ki nem néztem s nem kezdtem vele játszodozni. Ha később a kerti lugasban dolgoztam és írtam, ő volt az ismét, ki reggelire hívni jött; s ülven dajkája karjain, már messziről, fehér ruhájában, mint egy bolyongó csillag ragyogott a fák zöld sűrűjén keresztül, élesen kiáltozott, mint egy pacsirta, s néha hátul megkerült, s vállaimra tétetven, kezeivel ütögejt, mint egy galambka szárnyaival csapkodni szokott. Néha virágot hozott, s arra nekem tüszenteni kellett, mire ő oly jóízűen nevetett, hogy örömeiben könnyei megindultak, és az enyéim is.

De néha már az ágyba hozzám kíváncszott, s itt magamra ültetven, bádog katonáit állítám föl neki, melyek közül ő mindig a dobost s sípóst választá ki. Azután az imádságos könyvet kérte, mely szent képekkel volt tele, ezek közül azon képet szerette legjobban, mely a szűzanyát ábrázoló, ölében a Jézussal, s egy fekete Máriát, de aminek ő egy saját nevet ada. De valamennyit ismerte, mindeniket nevének hívta, és nem nyugodott, míg azt, melyet kért, elő nem kerestem neki.

Midőn így magunkat kimulattuk, ő mosdani és öltözködni vitetett. Oh, nincs szépség, mi a levetkezett szép gyermekhez hasonlítható volna. És az a pajzán s ártatlan jókedv, melyet a gyermek ilyenkor érez, első érzete ez a szabadságnak, ruhái kötelékeiből kiszabadítván. S mint szokell, mint nevet, mint sikoltoz, mint remeg ártatlan friss teste, miként a harmatos rózsalevél, mint örvendez saját képének, de melyet ő idegen gyermeknek tart a tükörben, mint megy azt megölelni és megcsókolni. Egy ilyen pillanat adhatá az eszmét azon festőnek s költőnek, ki először ábrázoló gyermekalakban az angyalokat. A családi élet titkaiból egy ilyen órának öröme egy egész étellel fölé, és ez örömben mi hányszor részesültünk!

Napközben és délután vagy a kertben vagy a szomszéd árnyékos erdőben sétáltunk vele. – S míg ő a magas fűben s a szálás virágok közt aludt, álomba ringatva a fák ágain röpkedő madarak énekeitől, miket ő nem hallott, mi szemléletében gyönyörködve merülénk el. Ébren, mint alva, a gyermek öröm kútfeje szüleinek. Dajkája gyakran elvitte szomszédunkhoz is, egy nyolcvanöt éves agghoz, kinek fehér szakála hosszan lengedezék le mellére. De Irénke az öregtől éppen nem félt. Sőt már eleve repkedett örömeiben, midőn laka felé közeledének, s ő oly boldog volt, mint az öreg, ki órákon át játszik vele, énekelt, táncolt neki, – a bölcső és sír összeölelkeztek. Irénke már két év óta fekszik a sírban s ama tisztas öreg még él, és ősz szakállát, mint egy fehér zászlót, lengeti a tavaszi szellő.

Mint alakára parányi, finom, gyöngéd volt, úgy akaratában szelíd, vágyaiban csendes. Keveset evék, ételt mit sem, még huszadik havában is emlőn élt. Durvább étel után nem esengven, hagytuk szeretett emlőjén, mint a gyümölcs hagyaték fáján, míg meg nem érik. Ha elébe kalácsot, kenyeret, rizst, húst rakánk, a nagy darabokhoz nem nyúlt, mindig a legparányibb morzsákat választá ki; mint a sárga kanári madárka kisdud orrával a legkisebb magokat szedegeti föl, kicsinyded ujjával ő is azokat szedegeté föl, mint megannyi atomokat; más gyermek ujjai nem voltak volna képesek azon parányokat megfogni sem.

Haja aranyosszőke volt. Fejének alaka tökéletes. Homloka sima és nyílt, mint a legszebb gyermekszoboré. Szeme nagy és szelíd, mint a nyári ég, melyet szokatlanul hosszú és dús pillák selyemszállai árnyékoztak be. Szája csöpp, mint egy oda csöppentett piros pont, melyből, ha megnyílt, tizenkét alabástrom fog fehérén ragyogott ki. Teste finom, mint az ártatlan lehelet; bőre fehér és tiszta, mint a harmatban megfürösztött lilium. Termete gyöngéd, kicsiny, de aránylag elég kövér s teljes, tagjainak, mint kezeinek és lábainak és azok ujjainak parányisága s tökéletes gömbölyűsége mindenkit bámulatra ragadott. Sokszor csodálkozva kérdezők magunktól: e bábuakból egy ember fogja magát kinőni? E kicsiny lábakból s kezekből láb és kéz lesz, mint a mienk? S nagyban azok oly szépek lesznek, mint kicsinyben szépek? Senki sem látta őt, hogy egyszermind meg nem állt és nem bámulta volna. Mi boldog volt jó anyja, és mi büszke; vallásos lévén, néha szintén szemrehányást csinála magának, hogy e gyermekében szíve felfuvalkodott, mi Istennek kedves nem lehet.

Ismerőseink s barátaink közül sok ő miatta, Irénke miatt, jöve gyakrabban hozzánk. Odaadó s engedelmes lévén, mint virágszálat lehete adni kézről kézre, akinek tetszett, az tűzhető ölére, mint egy bokrétát. Bizalommal engedé át magát mindenkinek, mint egy szelíd galamb, mely tartalék és félelem nélkül vállról vállra repül. Karjait, melyek kövérek s puhák voltak, mintha fel voltak volna fúva, engedte, sőt nyújtá csókolni. Ha kértük, ujjacskáival fittyet hányt, de melynek természetesen hangja nem volt; midőn azt mondtuk neki, játszd a negédest, szemeit be-behunyta és fel-felnyitotta, pillangatva leírhatatlan andalító keccsel; mikor azt kívántuk, mutasd öklöcskédet, azt fenyegetve összeszorította, hogy ábrázata bele szinte elvörösödött. Már ismert mindent, már kimondott minden szót, de a szóknak csak végét mondta ki, így mondogatta utánunk az egész Miatyánkat. Szóval, lehetetlen engedelmesb, mímelőbb, kecsesebb, derültebb gyermeket képzelni. Azt hinném, a szülei vak szeretet árába bennünket, ha bele nem szerelmesedett volna minden, aki látta és ismerte.

Máskor ellenemre vala, ha tanulmányaimba merülve valaki bárki által háborítottam. Irén jöhetett akármikor, mindig mosolyogva mentem elébe. Dajkája, egy tapintatos személy, látszék azt észrevenni, s minduntalan jött és ismét jött, akár voltam legyen szobámban, akár a kertben. De nem is lehete Irénkét szíves mosoly nélkül fogadni, őt minden sötét tekintet sértette volna. Mind testileg, mind lelkeleg oly gyöngéd s érzékeny volt. Keményen vagy sebesen sem szólni hozzá, sem illetni őt nem lehete. Illatból és fényből látszott egész lényé szövet lenni, melyhez csak bársonypuha ujjakkal vala szabad nyúlni. Nemcsak mi háziak bántunk így, mindenki így bánt vele. Hogy ennek szükségét érezze bárki, elég volt reá pillantani. Hangja oly szelíd, módja oly finom, teste oly gyöngéd, pillantása oly édes, mozgulata oly kecses, játéka oly bájos volt; s tiszta, mint egy tiszta harmatcsöpp, s oly szerény, finom, mint egy virágzatos ibolyácska, melyet mindenki óvakodva érint. Őt már Isten így teremté, s ösztönileg kedvelte a csínt, amennyiben kezén vagy képén a legcsekélyebb nedvet vagy morzsát meg nem szenvedte, mintha egy tökéletesb anyagból volt volna teremtve; testén semmi idegenszerűt nem tűrt. Ölünkben, mint egy hímes tojást, kímélve tartottuk, szerelmes kezünkben sem mertük forróbban szorítani, mint szemeinkből is minden indulatot és borút el kelle távolítanunk, ha reá pillantánk. Őt látván, mindig ama kis kolibrik jutának eszembe, melyeknek tápláléka virágpör, melyeknek vész minden erősb szellő, s halál minden illetés. Keveset evén, úgy látszék, őt főleg a jó Isten ártatlan levegője táplálta. Nem is gyermekünknek néztük őt, hanem egy angyalnak, kit az ég nekünk leküldött, hogy száműzetésünkben vigasztalónk legyen.

Ebédre ő hívogatott össze sorban, s ezzel nem sok dolga volt, hiszen mi kevesen vagyunk, a hontalannak sem barátai, sem rokonai nincsenek. Asztalnál természetesen ismét ő volt a főszemély, ő volt az ebéd fűszere, ő volt az asztal ékessége s virága, hisz mulattatván őt, magunknak csináltuk a legtöbb örömet. Ebéd végével fejemre tevém őt, s körülhordám mint egy virágkosarat, mint egy csemegetálat, melyhez mindenki hozzá nyúlt, mi neki leírhatatlan örömet csinált. Ennek soha sem volt szabad elmaradni, s neki mindig új örömet okozott, következőleg nekünk is, mert a valódi örömnek, mint búnak természete, hogy az szívből szívbe közli magát. Azután jó anyja zongorázott neki, de ő nem kedvelt minden darabot, csak azon pár melodián táncolt, mely neki tetszék, s nem szűnt meg sürgetni, míg az nem játszáték. Ezután a képeket nézte át. Az ebédlő falpapírjára volt festve egy vár, előtte egy híd, alatta egy folyam, s egy asszony, ki gyalog, egy férfi, ki lóháton megy, ez alakokat minden este sorba meg kelle neki mutogatnom, s mindeniket *az ő nyelvén* megneveznem. Végre aludni menendvén, apró kedves csókjaival mindnyájunktól búcsút vőn, de mindig el kellett az ablakhoz is vinni, s utoljára búcsúzott el a holdtól és csillagoktól, miket ő „jó isteneknek“ nevezett, – miért? Én nem tudom, – talán a gyermekek, az ártatlanok, többet tudnak, mint az úgynevezett bölcsek, az emberek.

Ily boldogságban múltak el a napok, és múltak el az évnek különböző szakai, a tavasz, a nyár, az ősz, a tél; de bár ezek folyvást változtak, örömeink nem fogytak, azok is csak változtak és megújultak az év szakaival. Ha a szív boldog, a külső világgal keveset gondol. És a szerencsétlennek szívét egyetlen egy örömke is betölti. Amire szükségünk van, az egy életcél, de ezzel bír mindaz, kinek gyermeke van. A jó szülék, kiknek kedves gyermekeik vannak, olyanok, mint a jó kertészek, kiknek szép virágaik vannak. A jó kertészek mi hű gonddal ápolgatnak egy virágbokort, mint fosztják róla lágy kézzel le a hervadt leveleket, mint szedik le az ártalmas bogarakat, mint öntöztetik meg friss vízzel gyökereit és lombjait, mint takarják be az égető déli nap hó sugaraitól, és ha elszáradt végre, mi szomorú szívvel veszik kezökbe ásójukat s mi bánattal válnak meg tőle, melynek bimbóiban annyi éven át gyönyörködtek.

S azon kelljen aztán csodálkoznunk, ha a szülék gyermekeiket imádják? Ők, kik évről évre, napról napra, sőt óráról órára tanúi folytonos fejlődéseiknek, kik látják, mint jó egyenkint nyelveikre a szó, mint száll ajkaikra egymásután a hang, mint sugárzik ki szemeikből egy-egy érzés, öröm és bú, mint mutatkozik arcaikon egy új akarat, egy új meg új eszme, szóval mint lesz a magból növény, a növény mint kap ágakat s leveleket, s a levelek mint fejlődnek bimbókká és virágokká? Oh, ezt soha nem fogja érezni az, kinek gyermeke nincs, vagy ha van is, de azt nem szerette. Volt idő, midőn a közgondok a gyermekvilágtól engem is távol tartának. Most érzem, mi kimondhatlan báj van a gyermek ártatlan körében, s nincs ehhez hasonlítható tiszta és csendes öröm, nincs ehhez mérhető békés kép és boldogság. Sőt, ki ezt egyszer teljes mértékben élvezte, az annak rabjává lesz, csak azok nem vágnak reá, kik nem ismerik.

S mi nemcsak a jelen boldogságát élveztük, a jövődőt is előízleltük. A képzelet egy csalfa tündér, biztat jókkal, mik nem teljesednek. Mari leányunk⁵ barna, piros, élénk volt, hasonló a rózsához; Irén szőke, fehér, szelíd, ő hasonló volt a nefelejcskéhez; összekötve a kettő, szép virágpár, s e bokréta volt a mi házi kertünk dísz és öröme. Sokszor képzeltük magunknak, hogy e két gyermek nemsokára már egymással kézfogva fog előttünk járdalni, s ők lesznek, mint két angyal, melyek sötét életünk tövises s rögös útján előbbre s előbbre vezérelnek minket, mint két befátyolozott alakot, nóm a szenvedést, én a hontalant képviselvén; és mi őket magunk előtt szemlélve, szívesen, örömmel s bizalommal követtük volna egész az útnak végéig, – mely e földön a sír.

[Párizs, 1856.] Május 20.

Mint minden földi boldogság mulandó, a mienk is elmúlt, és hamar múlt el. A hideg szél eljő, szárnyaival a virágszálat megilleti, és szegényke lankadni kezd. Így eljő a betegség, a legszebbet és legifjabbat magának kiválasztja, s miután megérinté hideg ujjával, eltávozik, és akit kijelet, utána elmegy.

Irénke a háznak, az egész háznak még mindig gyönyöre volt; ő volt azon tengely, mely körül valamennyien forogtunk; ha kimenénk, tőle búcsúzánk el utolszor, megjőve, először hozzá futánk, hiszen napról-napra kedvesb, érdekesb s mulatságosb lőn, mindent ismert, mindent megnevezett; nem volt dolog, ami szemét s figyelmét kikerülte, – nem volt hang, mit meg nem hallott és nem utánzott volna, mint egy csacska pajzán visszhang, mindent, mit halla, ismételt. De bár még mindig apró játékait űzte velünk, táncolt, ha zongoráztak, kedvelte, ha ijesztgettük, hitt, ha elbúvtunk, felelt, ha kérdeztük, énekelt, ha mi énekeltünk, az imádságot utánunk mondta, a bádogkatonákkal és a szentképekkel játszódot, este a holdnak s csillagoknak, az ő istenkéinek, csókot küldött, szóval: bár ő még mindig a szép, szelíd, engedelmes, kedves Irénke volt; lehetetlen volt rajta némi változást észre nem venni. Enni vonakodék, még ama morzsák sem kellének többé neki, mikkel addig, mint egy madárka, élt; élenkségéből veszte, nem szerete járni, örömelebb ült, s még örömelebb fekvék az ölben; testecskeje meglágyula; arca halványabb lőn; megszokott mulatságait tette ugyan engedelmesen, mint azelőtt, de szomorúan, mélán, bár mosolyogva, mintha mondta volna: teszem, nem mivel engem, de mivel titeket mulattat. De mindenikbe hamar beleunt, s ha változtattuk, abba is. Kezdetben alig volt e halványság, e lankadás, e külső és belső változás észrevehető, de az anyai hű szeretet azt azonnal észrevette. Az anyák szívei előre megértik a dolgokat, mik történni fognak; hasonló a vészmadarakhoz, melyeket a közelgő vihar már előre nyugtalanít és gyötör, midőn mások még a láthatár derűségében gyönyörködnek.

Hiában volt mind az orvosok tudománya, mind a szülési ápolás, mind az imádság; virrasztánk mellette, mint az őr virraszt a vége felé lobogó mécs mellett. Nem álmunkat áldozók fel neki, napjainkból valánk készek elengedni, s éveinkből, hogy azok az ő kedves életéhez toldassanak. Dajkája kérte a teremtet, venné el az ő gyermekét inkább, – borzasztó kívánság! De e szeretet a mi szíveinknek jól esett.

⁵ Szemere Mária (1847–1904 u.) Szemere Bertalan és Jurkovics Leopoldina elsőszülött leánya, Szemere Bertalan szépirodalmi írásainak szerkesztője.

Az utolsó napokban egészen elerőtlenedett. Hiában tartám szemeimet szemeibe, azokat tőlem elfordítá; nem vala többé kedve játszani, nem érte többé irántam semmit, nem szerete többé, ki azelőtt annyira szerete, kezde megszűnni gyermekem lenni, kezdtem megszűnni apja lenni. Szemeivel néze, de azokkal már egy más világba tekint. Érzékenysége s élete mind inkább magába vonult, mint azon virág, mely, ha az este eljön, ölet bezárja. Hasztalan mosolygánk felé, hasztalan ölelék, hasztalan ápolák, hasztalan szereték; lelkileg ő már nincs velünk, szerelmünket nem viszonozza, bánatunkat nem osztja. Én féltem halálosan, és mégis reményltem; folyvást füleimben zengett amaz anyának vigasztalása, ki mondá: én gyermekemre háromszor rávetém már a halotti lepelt, és háromszor jött az életre vissza.

Az utolsó napon egy délre nyíló szobába vittük. Szép, enyhe tavaszi nap volt. A nap melege neki ott mintegy fürdőül fog szolgálni. A nap maga isten lehelle, ez erőt fog bele önteni, minden más elem durva volt neki. Amint a dajka ölében a napfény meleg záporában ott fekvék, ujjacskáit mozgatni kezdé, mintegy jeléül annak, hogy e mennyei meleg neki kedves. Kezdem ismét reményleni; oly édes reményleni, azért reményl fogtig az ember. Talán e tiszta meleg fény az életet neki visszaadja? Ily szép napban nem lehet meghalni. De tekintete egyszerre mintegy megkövesedni, maga mintegy szoborodni látszék. Percről percre nőtt félelmünk, s a halál is a szerint látszék közeledni. Jégcsöppeket izzadtam, mint ő, a haldokló. És minden bátorságomat összevén, szemeimet szemeire meresztém, meg akarván mintegy gátolni, hogy azok kialudjanak, s láttam, hogy mindkettő egyszerre kigyúlt, mint egy csillag, leírhatlan fénnel, s anélkül, hogy vele pillantott vagy azt fordította volna, látszék valamennyünket látni. És aztán e fény kialudt. Ez volt az élet utolsó ellobbanása.

Ekkor láttam első ízben embert meghalni, és ez saját gyermekem volt.

Ahányan voltunk, annyifelé dőltünk. Könnyeink omlának, mintha egy-egy vízoszlop voltunk volna... Oh, kivált te, szerencsétlen anya! Te már megszenvedted vele előre a halál minden kínait, és most meghalván, mindazon kínokat újra kiállod. Ebben szenved többet másoknál az anyai szív. Már a csapás előtt szenved mindazon kínokat, miket utána viszont fog szenvedni.

Tölgyfa koporsóban fekszik. Szépen ki volt az béelve, feje alá egy fehér selyempárnácska tétetett. Örökös ágya ez. Benne legalább puhán fog feküdni. Fel van öltöztetve örökös ruhájába s azon szép csipkefejkötőbe, mely neki oly jól állt, de melyet oly ritkán viselt. Újévre vettük neki, az új életbe lép vele be. Róla csak a rózsabimbót fejtők le emlékül. Kezeit az öltöztetők keresztbe tevék, ujjai, a gyönyörűk, közt fehér olvasót tart. Fejét fehér koszorú ékesíti, mint mellét s oldalait is, – egy virágágban látszik feküdni. Így fekszik fölékesítve a halott mennyasszony. Nászág helyett koporsóba tétetik. Koszorú, jegygyűrű, fátyol, fehér bokréta mind az meg van, a vőlegény is ott áll, várja mennyasszonyát, mint mi gyermekünket, de az föl nem ébred.

És mint megnőtt. Majd egészen végig éri a szomorú ágyat. Igen, ő megnőtt, de nem nekünk, az égnek nőtt meg.

Bár soha nem néztem halottat, őt borzadás nélkül szemléltem; oly szép, oly fehér, oly szelíd nincs egy fehér márványból kifaragott gyermek. Teste fonnyadását a lepel, mint egy köd, elfödi, arca eléggé megtartá teljességét, a szenvedésnek búsító kifejezése, miután az elmúlt, képéről is elröppent, helyét eredeti jelleme, egy kimondhatlan szelídség, szendesség és jóság foglalá vissza, azon jellem, melyben át fog a jövő életbe menni. Mint szenvedt még néhány óra előtt, és most mi más alak ő! Mint amilyen egészséges s viruló korában volt, csak hogy az az élőnek, ez a holtak szelídsége. Oh, mint fog-nak az elfogadó angyalok neki örvendeni! Ha van ezek között is különbség, jóságban hozzá kevesen hasonlítanak. Nem az ő érdeme, azé, aki ilyennek teremte; a rózsának sem saját érdeme azon szépség és jó illat, mellyel más virágokat felülmúl.

Május 22.

Az öröm és boldogság egy családban hasonló a mécshez, mely meggyújtatván, egy szobát megvilágít, s midőn az kialszik, s a szoba elsötétül, szomorú, fekete lesz, – ez a veszteség és bánat képe. Ilyen szomorú s kietlen lőn rögtön a mi házi életünk. S a bánat és bú nem csak gyötrött, igazságtalanná is tőn. Mari leányunk szinte szép és kedves gyermek, s midőn Irénke nincs, nemhogy jobban szeretnők, sőt iránta meghidegülnék. Nem látszunk méltányolni, hogy éppen, mivel egyedül van, becsesb ő nekünk. Valahányszor rátekintünk, eszünkbe nem ő jut, ki megvan, de Irén, ki hiányzik; őt látván mindig még valakit keresünk; ő nekünk egy emlékkő, mely arra emlékeztet, aki nincs. Vele úgy vagyunk, mint egy rózsatővel, melyen két bimbó nyílt, s egyik letörvén, nem arra gondolunk, amely megmaradt, hanem azt sajnáljuk, amely letört. Elfeledjük, ez egy magában is mi szép; arra emlékezünk untalan, mi szép vala a pár együtt.

Mind ezen át kelle esni szükségképen? Sorsa az embernek meglakolni a boldogságért, amelyben pillanatokra részesült? S nem csak az, mit kedvel, elenyész, de a fájdalom is, mit miatta szenvedett? Oh, nincs állandóság az embernek sem örömeiben, sem bánatában. A bölcső körül sír, a sírdomb körül végre nevet. Építs aztán valamit azok kegyeletére, kiket az élők között magad után hagysz.

Oh, Isten, végzet, halál, vagy minek nevezzelek, miért kelle e csapást ránk mérned? Te láthatad, e gyermek mindnyájunkat mi boldoggá tőn, s íme, a földben fekvé, senkinek, de senkinek sem használ. Sírja, e szűk tér, bármi kicsiny, mind az embereknek, mind az ég madarainak többet használna, ha, mint szántóföld, búzát, ha, mint kert, gyümölcsöt teremne.

Anyja és én, mi nem vagyunk képesek egymást vigasztalni. Ő ép oly vigasztalhatlan, mint én, s én oly vigasztalhatlan vagyok, mint ő. Épen a kellemes s vidám tavasz kezd a természetén uralkodni, ennek minden más örvend, csak mi nem; virágai azon virágokra emlékeztetnek, melyekkel tavaly ilyenkor Irénke játszott, s melyek most csak arra szolgálnak, hogy sírjára ültessük. Az embernek évszaka a külső természetével nem jár együtt; aki szerencsés, megelégedett, boldog, annak zordon télben is báj tavasza van; s íme, mi a bánat sötét ködén át, mint szomorú őszt nézzük a kikeletet. Ha eső künn nem hull, hullnak könnyeink. Annyit vesztvén már, elménkben soha sem fordult meg őt is elveszteni. Mint az ég áldását néztük kietlen életünkben, ő volt a száműzöttek egén a csillag, talán az utolsó. Miért adatott ő nekünk, ha el kellett veszteni? Miért ismertük, ha tovább nem bírhattuk? Sok volt az öröm és kéj, mit ő nekünk adott, az igaz; de az ennyi fájdalommal drágán van vásárolva.

Oh, csodálatos mező az élet. Néha örömet vetsz és bút aratsz, néha bút vetsz és örömet aratsz; innen van, hogy gyakran a jótól félünk, másszor a rossznak örvendünk, tekintvén nem azt, mit a jelen nyújt, de azt, a mit a jövő hozni fog.

Bizony nincs igazság a földön s az emberi élet rendében. Bármit vétettünk s hibáztunk valaha, e büntetést mi ketten nem érdemlettük. Kivált jó anyja nem, e páratlan lény, mint leány, nő és anya. Íme hiában szülted, hiában szenvedtél érte, hiában ápoltag éjjel és nappal, virrasztván, mint a hű óra az idő felett, a halál elvitte, neked minden volt, a földben s a földnek semmi, egy marok por. Alig bírtam őt tőle elszakítani, de kellett, – a holt a földé, a fájdalom az élőké.

S ő, ha többet nem is, de többfélét szenved, mint én. Én halálát siratom, azt, hogy nincs, s látom, mint egy szárnyas angyalt látom, mely különben vidám arccal repül fel; de anyja nem csak halálát, hanem kiállott szenvedéseit is siratja, ő képzeletében még most is sorban megy betegségének különböző változásain, s vele együtt szenved, kínlódik napról napra, óráról órára, bár mindannak a halál véget vetett. A nők, kivált a jó s érzékeny anyák, minden fájdalmat meg tudnak finomítani és sokasítani; egyből kettőt csinálnak, s a halálon túl annak nemével kínozzák lelköket. Ők a szenvedés szorgalmas méhei, melyek e szomorú, e sötét, e bánatdús virág kelyhét utolsó csöppig kiszívják.

A meudoni temetőbe vitettük ki. Ott egész nyáron hozzá közel leszünk, s ő közel lesz mi hozzánk.⁶ Mely vidékben kevés szép napjait s éveit leélte, ott fog nyugodni is. Én a párisi roppant temetőktől borzadok. Az, mint egy nagy óceán, aki belemerül, benne fölismerhetlenül elveszett. Midőn a gyászoló ember a halottak ama tág birodalmába belép, megretten, egy idegen gyülekezetben érzi magát. De a kis sírkertekben a halott inkább mienk marad, itt a holtak kevesen vannak, s nem háborgat sem a sokaság, sem a drága emlékek fénye, sem a hideg bámulók serege, itt a szeretetnek sírhalmán szívünk magát csendesen kisírhhatja. Holt és élő itt mintegy otthon s magánosan találkozik, nyelvök a hallgatás, a holttal társalkodik az élő bújja, s beszél vele könnyei által.

E temetőbe mi sokszor el fogunk jönni.⁷ Mint a nemzeteknek s felekezeteknek megvan bánathelyök, a magyarnak Mohács, a csehnek Fejérhegy, a keresztyénségnek a Calvaria, a mohamedánnak Mekka; ily bánathelye kicsinyben minden családnak van. A család halottainak néma sírjai azon szent helyek. Mi gyermekünk sírjához fogunk búcsúképp járogatni. Hazátlanok lévén, e nagyvilágon csak e négyesegölnyi tér az, mely a mienk mindenképen, de főleg mienk azon boldogság által, melyet bele temettünk el.

A meudoni Szent Márton-plébániatemplom 1900 körül készült képeslapon
(Forrás: www.annuaire-mairie.fr/photo-meudon.html)

⁶ Szemere Bertalan és családja pár hónappal Irénke születése után, 1852. augusztusában kiköltözött a Párizs melletti Bellevue-be, hogy az ottani gyógyintézetben kezeltesse felesége krónikus betegségét. A család november 17-ig maradt Bellevue-ben, ekkor visszatért Párizsba, majd 1853. áprilisában Szemerék ismét kihurcolkodtak Bellevue-be, ahol egészen 1854. január 22-ig maradtak, majd újra beköltöztek Párizsba. Így a kis Irénke Bellevueben töltötte rövid életének nagy részét, ezért temetésének helyszínének a Bellevue melletti Meudont választották, Szemere erről így ír naplójában: 1852. Augusztus. Elvégre e hó 3-án kijöttünk Bellevuebe, mely van a Szajna balpartján, Sévres és Meudon közt. Lakunk 25. rue Grande, egy Pavillonban, mely Combe tulajdona. Páris környékén ez alkalmasint a legszebb vidék, s innen van Páris felé a legkellemesebb kilátás. Mi ide azért is jöttünk ki, mivel itt egy hidegvízgyógyintézet van, s lakunkkal épen átellenben. [...] 1853. Ápril. E hó 13-án elhagytuk Párisban a szállást (12. rue Boursault, 3-ik emelet, utcára), hol 1851. sept. óta laktunk, és kihurcolkodtunk Bellevuebe, 22. rue des Gardes, hol Dina a hidegvizkúrárt ismét használni fogja. [...] 1854. Január 22-kén csakugyan bejöttünk Párisba, a Reybaudné szállására, ugyanazon házba, hol majd két évig laktunk, s hol Iréné született. [...] 1854. Ápril. [...] Azután intézkedtünk a szükségesek iránt. Meudonba vitetjük ki, ott leend az isteni tisztelet is. Ott egész nyáron közel leszünk hozzá, hetenkint meglátogatjuk, virágait a síron ápolni fogjuk, mi hozzá közel leszünk, ő közel lesz hozzánk, ahol legtöbb idejét élte, ott fog nyugodni. Én borzadok a párisi temetőktől. Az, mint egy óceán, aki belemerül, örökre elveszett. Megretten a szív, midőn ama halottak városába belép; egy idegen gyülekezetben érzi magát. De a kis temetőkben mienk marad a halott, kevesen vannak ott, nem háborgat sem a sokaság, sem a drága emlékek fénye, sem a sétálók serege, a szív csendesen kisírhhatja magát a szeretett sírhalmán, valóban, kis temetőben a halott is, az élő is jobban érezheti magát. In: Naplóm száműzetésében írta SZEMERE Bertalan I–II. Ráth Mór, Budapest, 1869 (Szemere Bertalan összegyűjtött munkái I–II.) I. 164., 188., 252.

⁷ Szemere Irénkét a meudoni Szent Márton-plébániatemplom körül létesült régi temetőben temették el, a temetőt azonban 1856-ban megszüntették, így sírját minden bizonnyal áthelyezték a Longs Réages nevű új meudoni temetőbe.

[1856.] Május 23.

Havak múlának el Irénke halála óta, s mi újra Bellevue-ben lakunk, hol vele oly boldogok valánk, s mely szép hely most nélküle oly szomorú.⁸ Mihelyt megjövénk, siettem ama boldog kertet messziről meglátni, melyben vele töltém az elmúlt nyarat. Este volt. Epedve s bánatos szívvel néztem ama csoportos fák közé, melyeknek árnyékában vele annyiszor ültem s játszottam. E fák tetői az esti szélben szelíden remegtek, – talán a szellőben az ő lelke van; a lombok közt egy-egy csalogány zengett, – talán ő az, ki belőle hozzám szól. Miért nem lehetne? Ha szabad, miért nem kívánhatná a lélek meglátogatni azon kedves helyet, hol boldog volt? Én boldog és szerencsétlen voltam, e kertet viszont meglátván. S a mint bele képzeltem magamat, és a múltba, s lélekben egyenkint végig mentem azon szép órákon, melyeket vele ott éltem, szívem elérékenyült s könnyeim elkezdtek csendesen folyni, hasonlóan a langy esőhöz, mely, midőn a zivatar elrohant, akkor indul meg.

Csak énekelj tovább is kedves fülmile ama kertnek fái közt, nekem jól esik azt hinni, hogy benned az ő tiszta lelke él, s mint, íme, én eljöttem, úgy ő is eljött a helyet meglátogatni, hol egymást szeretvén, boldogok voltunk.

Nyarló Bellevue-ben a rue des Gardes-on 1900 körül készült képeslapon.

Les Archives départementales des Hauts-de-Seine, Nanterre, Cartes postales 9FI/MEU_20.

Forrás: <https://cartorum.fr/meudon-pavillon-bellevue-rue-des-gardes-une-cure-air-vue-magnifique-sur-paris-vallee-seine-4449.html>

⁸ Pár héttel Irénke 1854. április 1-jén Párizsban bekövetkezett halála után Szemere Bertalan és családja május 8-án ismét kiköltözött Bellevuebe: 1854. Május 8-án, bús, szomorú, esős időben, — Irénke nélkül, — Bellevuebe kiköltöztünk. In: *Naplóm száműzetésében írta SZEMERE Bertalan I-II.* Ráth Mór, Budapest, 1869 (Szemere Bertalan összegyűjtött munkái I-II.) I. 260.

Ide jővén, fájdalmaink újra fölelevenedtek. Akár kimegyünk, akár a házban maradunk, minden ráemlékeztet. Ott a vasútnál reánk várakozék, midőn a városból jöttünk; amott a sétány fájának árnyékában mi sokszor játszadozott; itt a padon ama vén aggastyán ölében hányszor üldögélt, simogatva ennek ősz szakállát, – szegény öreg, mint egy apa sír most utána, s kertének legszebb virágait küldözgeti; minden hely, minden ösvény, minden fa, minden pázsitpad, minden sétány az ő életéből egy vagy más kedves esetre emlékeztet, ha nem másra, arra, hogy itt egy lány fűszál megszúrta, ott egy vesszőben megbottlott, amott egy pillangótól megijedt, vagy piros földiepret szedett, vagy gyöngye virágszálakkal birkózott. Mindezek bár kedves, édes, de egyszersmind kínos visszaemlékezések, melyek, mint megannyi aranyos nyilak lövődnek szíveinkbe. Igaz, a szeretetnek megvan a maga jutalma, a szeretet válhatik bánattá, naggyá, örökössé, de a bánatban is mindig van valami édesség és gyönyör.

Szobáinkat is hiában rendezgetjük másképp, a bútorokat is egyikből másikba hiában hordozgatjuk át, hogy a visszaemlékezés oly keserves s öldöklő ne legyen; ahova pillantunk, őt mindenütt ott látjuk, képe lelkünkben él s szemünk sugáraival együtt jár. Valaha láttam egy képet, mely egy gyermeket ábrázol, ki egy félrehajtott függöny mögül leszelg ki; ilyen az én lelkem, annak egyik szögletében mindig ott látom Irénke arcát. Mintha elbújt volna az ajtó mögé, és onnét kikukucskálna, – ilyes ábrándimban el-elmosolyodom, s aztán, ha eszmélek, sírhatnám. De ha elfelejthetnők, nem emlékeztet-e rája untalan dajkája? Midőn hozzám belép, először is karjaira tekintek, – üresek azok. Kezdetben azt gondoltam, künn hagyá, hányszor gondoltam már ezt, és hányszor nyilallt szívembe a csalatkozás fájdalma! Valóban, e jó asszonyt kezdem gyűlölni. Jelenléte kínoz és gyötör. Ha csak látom, arcom sötétlen elborul; valahányszor jön, mintha mindig azt mondaná: vagy talán elfelejtéd, hogy gyermeked meghalt?

Oh, nem, bizony nem felejtettem el, és soha nem fogom elfelejteni. Mi szép, mi fehér, mi szelíd, mi jószágteljes volt, egy valóságos galambarc. S ő most a nedves, hideg földben fekszik. Oh, te nekünk kedves lény, most nem vagy földél alatt sem, az eső hull reád, a hús szél szabadon zúg feletted, pusztán néhány maroknyi por takar és véd, a csillagok éjjel hidegen tekintenek rád, a sötétben künn egyedül vagy, – szüleid nincsenek veled, s nem aggódnak, vajon nem fogsz-e fölébredni és megijedni. Ah ez borzasztó! Akit úgy ápolánk, azt magánosan otthagyva tudni a szeles mezőben; – aki körül úgy őröködnék, azt bízni a temetőőrrre, ki éjjel a kaput bezárván, saját házába tér; – a kit selyembe s bíborba öltözteténk, s szalaggal és virágokkal fölékesíténk, s ölben, meleg ölben hordánk, azt most ott tudni a hideg, nedves s piszkos földben. Ah, ez borzasztó!

Mind a mellett is sírját gyakran meglátogatjuk. Fáj ott sírni, de jól is esik. Szenvedünk az igaz, de könnyülést is érzünk, mint érez a beteg, ha meggyűlölt sebje fölfakad. Hiszen a fájdalom fölfakadása a könnyhullatás. Ott ünnepelők meg születésnapját is. Méltóbban hol ünnepelhettük volna meg? Ha a gyermek sírhalmja szép, az akkor szép, midőn zöld, midőn tele van viruló rózsákkal és eleven virágokkal; ilyenkor e kis tér úgy néz ki, mint egy kertecske, melyben a kis teremtés jól lakozik. Néha szinte várom, hogy a virágok s lombok közül előlép és köszönteni fog. A sír mi egyéb, mint a kegyelet oltára; a tied legalább nekünk egy oltár, melyen neked virágokkal, koszorúkkal és meleg könnyekkel áldozunk. Ha nincs élet túl a síron, hanem végenyészet, természetes, hogy ez mind hiábavalóság; de ha van, oh akkor téged bizonyosan örvendeztet a mi gondunk és figyelmünk, s ekkép mi neked örömet szerzünk a sírban is. Szerelmünk így követ téged az életem túl is, kiterjed az a sírba is; de te vajjon tudsz-e erről, vajjon emlékezel-e mi reánk? Szereted-e, ha hozzád jövünk? Érted-e, ha hozzád közeledünk, és midőn tőled távozzunk? Avagy vársz-e minket magadhoz?

Hiszen én, apád, alkalmasint veled fogok a földben együtt feküdni. Nem hiában szerettél te engemet annyira, legelőbb fogunk mi találkozni is. Én száműzetésben halva meg, így természetes melléd tétetem, mert a többiek miért ne tértének haza? Elég, hogy velem s értem szenvedének s életemet megszépíték; a holtnak úgysem használhatnának, s így minek szenvednének hideg idegeknek közt, hol száz év múlva is jövevények lesznek? Ők majd haza fognak menni, s menjenek haza, magam is azt óhajtom, én magam itt maradok Irénkémmel; ő tudta, hogy apja soha sem fog hazatérhetni, mint jó gyermek vele akart maradni, s az idegen földben fekvés kínjait enyhíteni az által, hogy ott megelőzött. De e szerint már nem sokára fognám követni? Mert ha nem, miért nem maradt velünk tovább? Én nem kívántam ez áldozatot, sőt én inkább feküdtem volna a sírban egyedül, csak míg élek, vele élhettem volna.

[Szemere Bertalan], 1869¹**SZEMERE Mária²*****Bertalan Szemere (Barthelémy de Szemere), 1869***

Ha atyám családi s benső életéről merek itten szólni, onnan jön, hogy ez leginkább külföldön, s honfi társaitól nem ismerve tölt el; azért is szeretnék róla némely dolgokat tudatni, mert ő azon szellemek közé tartozott, kiknek hivatásuk a földön a félreismeretetés látszik lenni. Politikai élete s törekvései ismeretesek, én azokhoz, mint nő, nem szólok; keveset is tudok, s értek róluk; de mint leánya, tudom, hogy szándéka tiszta, s jelleme vesztegethetlen volt mindig. De főképp a politikai pályán, melynek életét, családját s örömeit áldozá, főképp itt érte Őtet a rágalom, a félreismeretetés. Egyik legszebb emlékezetemhez tartozik az, hogy atyám ajkairól nem hallottam panaszt soha; a vidámságot arcán ritkán láttam, mosolyt még ritkábban: volt homlokán s szája körül az a vonal, mely szenvedésekről szól, mely egy lélek kimondhatlan fájdalmait elárulja; de atyám tűrt s hallgatott; én még kevésbé szólhatok fel azok ellen, kik Őt rágalmazták vagy vádolták. Családi körünkben sokat tartott a finom modorra, de nem akart benne kényszerűt látni; azt akarta, hogy mindenki elsajátítsa magának, mondván, hogy a nemes lélek s a rendben tartott jellem, külsőnkre is befolyással van. Csendes volt, keveset szólt, sokat dolgozott. Estenkint egy-két órát szentelt családjának, s többet tanultunk akkor, ha érdekes modorával, élénk eszével nekünk valamit elbeszélte és magyarázott, mint mindenféle könyvek olvasásából. Igazságos volt, szigorú csak a hazugság s tettetés ellen; de az volt akárhol, s akárkinél találta. Ámbár nagyon sokat dolgozott, megtörhetlen szorgalommal mindent szeretett folytatni s végezni, mit egyszer megkezdett; mégis a legparányibb dolog, ami életünkben őtet érdekelte, mint általában minden dologban vagy kérdésben, a fontosabb vagy komolyabb oldalát fellelte. Nem emlékszem, hogy valaha mondtam volna valamit atyámnak, anélkül, hogy ne figyelmeztetett volna a dolog mélyebb vagy nemesebb irányára. S pedig mióta emlékezni tudok, azóta is atyám képe magasan s szentén áll előttem. Jön egy kor, melyben, anélkül, hogy a gyermeki kegyeletről megfeledkeznénk, szülőinkről ítélőleg merünk gondolkodni. Az, azon kor, midőn saját individualitásunk öntudata felébred, s becsét érezzük, midőn hogy őtet ápolni, tökéletesíteni kell, hogy van neki is célja, vannak törekvései s vágyai; s midőn saját keblünkben látunk, csak is akkor foghatjuk fel, mi az emberiség? Akkor kezdjük érteni miért működnek, vesződnek, vívnak a többi emberek is. Előttünk egészen más alakot ölt az élet magára, s mi az életet egészen más szempontból tekintjük; s midőn azon kort elérjük, szülőinket is másképp tekintjük. Egy részről megfontoljuk szándékjukat, céljukat; más részről törekvéseik eredményeit: s ebből lehet közelítőleg következtetni, mennyiben volt az, a jó vagy a tévút, melyen haladtak a kitűzött cél elérése iránt.

¹ Megjelent: RÓNAY Jácint: *Napló-töredék: hetven év reményei és csalódásai*: nyomtatott kéziratul tíz példányban I–VIII. Stampfel, Eder és társai, Pozsony, 1885–1888. IV. 297–308. Szemere Mária apjára való visszaemlékezését Rónay Jácint közölte. Rónay Jácint (1814–1889) bencés tanár, természettudós, a szabadságharc udvari papja és halálra ítélt '48-as emigráns baráti viszonyt ápolt Szemerével az emigrációban. 1851 őszén személyesen is találkoztak, amikor Szemere feleségével és kislányával, Szemere Máriával, illetve a pesti Balassa Emíliával Londonban járt a viláckiállítást megtekinteni. Rónay ekkor ugyanis Londonban élt, 1866-ban tért haza Magyarországra, így Szemere halálakor már újra hazájában élt. Mivel 1851-ben Londonban személyesen is találkozott a kislány Máriával, Szemere halála után is jó viszonyt ápoltak Pesten, amikor Szemere Mária hazatért Párizsból apja hagyatékát gondozni, így Rónay Jácintnak írta le apjára vonatkozó emlékeit, az írást Rónay az 1885 és 1888 között 8 kötetben kiadott naplójegyzetei IV. kötetében közölte, vagyis majdnem tíz évvel azután, hogy Szemere Mária megfogalmazta emlékeit.

² Szemere Mária (1847–1905 u.) Szemere Bertalan és Jurkovich Leopoldina elsőszülött leánya, Szemere Bertalan szépirodalmi írásainak szerkesztője.

Atyám tagadhatlanul azon természetek közé sorozható, melyeket a német olyan helyesen elnevez: „eine strebende Natur”, melyről a francia olyan találóan mondja: „une âme voulante”.³ Szenvedett sokat, kimondhatlanul sokat; nem tudja azt senki, s ha mondanám is, nem értenék meg, mert többnyire az ember csak saját szenvedéseit érti, habár a máséban részt is vesz, vagy enyhíteni akar. Nem hiszem, hogy csalódom, ha állítom, hogy két hibát követett el azon úton, melyen benső élete fejlődését s tökéletesítését kereste. Atyám, ifjúkori illúzióival ment át az érett korba, s azokhoz ragaszkodott. Nem, mint a tévedt utas azon reménnyel, hogy az oásist, hús forrásával még eléri, nem, mint a fáradt hajós, ki vigaszt s erőt talál a sok szépségek s tünemények emlékezeteiben; ő ragaszkodott hozzájuk, mint egy bizonyossághoz, s a mindennapi élet leckéi s belviszonyai nem tudták hitétől megfosztani. Ő hitt és remélt a jóban, hitte, hogy az győzni fog, feledvén némelykor, hogy itt lent csak a küzdelem helye, honnan a győztes kivívott diadala után elszállítatják, s hogy a csatatér a két párté: a gonosz és a jóé; s a csatatér az élet, vagy a világ, vagy az ember maga: mindegyikben küzd két ellenség, két elv. S ebből könnyű következtetni, hogy minden jóság és igazság mellett, atyám sokat követelt az emberektől — aminél nagyobb tökélyben álma s reménye minél előbbi elérését vélvén látni. Minő csalódásokat tapasztalt, gondolható! Mennyit szenvedhetett, nem mondhatjuk, mert ismétlem: ő tűrt s hallgatott. Keveset szólt ő mindig, főképp ilyen magasabb tárgyakról: én ezeket csak egy itt-ott ritkán ejtett vagy írt szóból gyanítom, én saját tettei, benső élete irányából következtetem. Hogy ezen két kedvenc nézete vagyis inkább reménye meghiúsulása betegségét, ha nem is okozta, de minden bizonnyal előmozdította, előttem kétségtelen. Erről nem szólok, mit mondanék? Csak legbensőbb meggyőződésemet, s az emberek kinevetnének. Ki merné állítani, hogy tudja mi az örülség? Az, amit mi úgy nevezünk: fizikai okok, az állapotot megsúlyosbíthatják, s az egész egy testi betegség alakot ölt magára: de mondják meg nekem: mi történik, mi küzd, mi él, mi törekszik ama lélekben, mely előttünk elzárkózik, s életét elrejtő gyermek együgyű szavak mögé? Mondjátok egy műveletlen embernek, vagyis olyannak, ki a mindennapi műveltségben részesült: hogy alakult a föld, mi a földünk, milyen viszonyban áll az egek-, csillagok- s napokhoz? Ki fog nevetni; mert ő azt hiszi, amit a pusztá betű a szent könyvekben mond; ő azt hiszi, a földet az Úr Isten minden kezdettől úgy teremtetten, ahogy jelenleg áll, hogy a geographusok csak kényelmesen lepingálhassák kártyájukra. S mi úgy állunk ezen lelki állapot előtt, mint a tudatlan az ős világ átalakulásai előtt. Az emberi lelket s működését legkevésbé ismerjük, s mégis az a legremekebb mű! De hogy' kutatjuk meg örvényeit s magasságait? Minő mértékhez nyúlunk, egy lélek megbírlására, mely a földön már olyan stádiumba lépett, mely nem a földé? — De ilyen gondolatban járni nem jó, mert a magasság roppant, s elfog a szédülés, mert irányt még nem ismerünk, támasszal még nem bírunk.

³ eine strebende Natur = (német) törekvő természet(ű), une âme voulante = (francia)

1.
Erwin HANFSTAENGL
műterme (Párizs):
Szemere Bertalan, 1863.
Papír, albumin.
Magyar Nemzeti Múzeum
Történeti Fényképtára
(MNM TF) ltsz. 78.805/1.
(MNM dig. felv.)

Nagyon tiszta lélek volt atyám, gondolom, tiszta szándék csak tiszta lélekből eredhet. Utolsó éveiben láttam s hallottam hol járnak gondolatai: mindig a régi gyermek- s ifjúkorában lelte gyönyörűségét. Az egyetlen emlékezet ezenkívül a '48-ki harcok voltak. Mindig rendezett, s gondoskodott; sokszor nagy hévbe is jött, s négy nap halála előtt még hozzám fordult, s könnyező szemekkel mondá: „Marie, Marie, hiszen én mentettem meg a zászlót!” Talán a koronára gondolt? Nem tudom. Még két- vagy háromszor hallottam csendesen a zászlóról szólni, s azután csendes lett, nagyon csendes... halálig csendes! Egy kedvenc alakja volt, az István főhercege. Sokszor mondta „Jön István fh., jön s hívat, mert jó barátja vagyok.”⁴ Magasok a trónusok, de vajjon minő magasságban állhat az ember, hogy nélkülözhesse az eféle embert, a barátot? Sok lenne jobb, magasabb, ha a trónosukon ülők barátokat bírnának. De a hiány fönt is van, lent is van. Fenn van a feszesség, a mindig megsértve vélt magasabb állás; hiányzik a bizodalom, az egyszerű emberi érzés, talán a józan nevelés is. Lent gyakran hiányzik a szilárd bizodalom a tiszta emberi saját önérzetben, hiányzik gyakran a tiszta szándék, az erős jellem, mely nem tántorog a földi magasságban, nem veszti el az egyensúlyt.

⁴ Szemere Bertalan már a '48-as forradalom előtt személyesen ismerte Habsburg–Lotaringiai István Ferenc Viktor főherceget (1817–1867), aki 1847. november 12–1848. szeptember 25. között a Magyar Királyság nádora volt. 1847. szeptember 4-én István főherceg, a későbbi nádor országjárása során Miskolcot is felkereste, ahonnan a közeli Hámorba (ma: Lillafüred) is ellátogatott. Másnap reggel a főherceg Miskolcon ünnepélyesen elhelyezte az épülő színház alapkövét, majd Abaúj felé hagyta el Borsod vármegyét, s a megyehatáron Szemere Bertalan, Borsod vármegye másod-alispánja búcsúztatta ünnepi beszédével.

Már másfél év óta szenvedett Atyám roppant fejfájásban, jött aztán egy hosszú idő, melyben búskomorságba esett; az embereket kerülte, gyűlölte, félt tőlük; ez csak rövid időig tartott. Következett más idő. Ő, ki mindig szerényen visszahúzta a magát a legnevezetesebb körökben, melyeket sok genialis emberrel látogatott, de mindig maga magát elrejtve, (nem emlékszem, hogy atyámat valaha hallottam volna egy társaságban vagy kérdésben dominálni vagy hangja vagy véleménye által). Kis gyermek voltam, de beszélhetek erről, mert édes Anyám gyengélkedése miatt, mindig atyámnál voltam, s lábaihoz leülve, 1–2 óra éjszakáig hallgattam a beszédet folyni. Paris legjelesebb s kitűnő férfiai szerettek hozzá jöni, s eszmecserébe bocsátkozni; betegsége óta mindig megsértve találta magát, ő mindig csak ministerről fantáziált, kinek címét eddig nem is volt nekünk szabad a háznál kimondani.

2. Az elzászi Bad Niederbronn üdülőhely nevezetességei képeslapon, 1899 (Forrás: www.ebay.fr)

Atyám betegsége sok phasion ment keresztül, mindegyikhez találtak az orvosok nevet, de gyógyítást nem. Az 1864-ki nyarat részint Niederbronnban (Alsaci fürdő),⁵ részint Heidenben töltönk egy kis helységben: Appenzellben, egy magasabb hegytetőn a constanci tó fölött.⁶

⁵ Az elzászi Bad Niederbronn (Niederbronn-les-Bains, Franciaország)

⁶ A svájci kantonnak (Appenzell Ausserrhoden) is nevet adott Appenzell-dombságban fekvő üdülőhely, Heiden 400 méterre a tengerszint felett fekszik a Bodeni-tó (más néven: Konstanci tó) közelében.

3. A svájci Heiden üdülőfaluképeslapon, 1899, részlet (Forrás: www.sf-nahues.de)

Parisba Octoberben térvén vissza, a betegség még mindig, csaknem mindennapi változatai által gyógyításra reményt nyújtott nekünk. Decemberben sok nehéz napok következtek be, melyek elbeszélésével inkább nem szomorítom önöket; a leírás is nehéz nekem, mert komoly és gyászos emlékezeteket ébreszt bennem fel. Karácson napján, szokottabbnál sápadt volt, s úgy, mint átsugározva magasb ihlettől, tűnt arca fel.

Anyám s én egymásra néztünk, mint nem földi lény, úgy állott atyám köztünk. Halál sápadt volt, s fekete szakála, de még feketébb haja az egész arcot olyan különösen körülövezte; legfeltűnőbbek voltak szemei, olyan tiszta, szelíd s mosolygó tekintettel, mint nem emlékszem, hogy valaha láttam volna. — Anyámhoz monda: „jöjjön el velem a templomba, áldozni akarok.” Ezt minden évben szokta karácsonkor tenni. Anyám nyakamba borult, s monda: „Meglátod gyermekem, ő meggyógyul.” Anyám mondta, s én féltem, reszkedtem, fiatal voltam még, de reményleni nem tudtam már. — Anyám később monda, hogy a templomban modora percről-percre áhítatosabb, nyugodtabb, csendesebb lett. Nem sírt (ami sokszor történt betegsége óta), nem szólt semmit, mindig csak csendesen imádkozott, míg anyámnak monda: menjünk. Másnap atyám roppant izgatott volt. Szemei vérrel voltak elborítva, haja igazán borzasztóan dúlt fölfelé. Nem akart semmit magához venni; csak mindig egyik szobákul a másikba járt. A tél oly szigorú volt, milyent Párisban még nem éltünk, már hetek óta tartott a fagy; mi Paris egyik legmagasb pontján lakván, még inkább ki voltunk az időnek téve. Anyám bement szobájába kérdezni: nem tehetne-e neki valamit? Atyám nyílt ablaknál, nyitott inggal állt, halálsápadtan, visszafordult s Anyámra kiáltott: hogy menjen, menjen, mert egy perc múlva nem tudja már, mit tesz! Akkor iszonyúan szenvedhetett, érezte a crisist jöni, érezte, hogy nem uralkodhatik azon... s következett egy hosszú, hosszú nap...! S mikor este lett, Atyám ama szomorú házban volt, mely előttünk a sírnál setétebben áll.⁷

Az osztrák követséghez fordultunk. [1865.] Januarius 5-kén küldték Ő Felségéhez bejövétel-engedély kérvényünket, s 8-kán reggel jött az engedély távsürgöny útján. Ő Felségének ez oly humánus, szép és részvevő tette, mely sok mást tud elfelejtetni; neki legyen örök köszönet! S minden ember, ki itt szenvedély nélkül érez, s igazságosan gondolkodik, fogja mondani: áldás nevére! Magyarországból jött valaki, Atyámat haza vezetni.

⁷ Szemere Bertalant 1864. december 25-én vitték el párizsi otthonából az egyik párizsi elmeegógyintézetbe.

Ő 1865. Januarius 21-kén indult el Párisbul, hol 15 esztendeig élt. Ott sokat működött, gondolt, sokat akart s tapasztalt; de az egy gondolat, melyben mind ez összpontosult: *hazája* volt! Ezt nem mondom, mint leánya, mint részrehajló szerető gyermeke; ezt mondom, mint valót, mint egyetlen igazat! Mi történt később napról napra, ez nem áll olyan tisztán már előttem; még mindig értek új és súlyosabb csapások; de az úr, ki ilyeneket küld, erőt is küld túrni.

Anyám, atyám eltávolítása által egészen összetört, néhány nap múlva betegágyára fektült, s három hónapos szenvedés után, épen azon napon, melyen Atyám az idegen földet elhagyta, Marcius 21-kén megszűnt élni! Nem szólok itt ő róla! Én azt hiszem, egy szentről, egy mátyrról nem szabad a nagy közönség előtt szólni; mert a nő, szeretete által mátyr, s az az ő titka, s mihelyt szeretete meghal, ő is sírba száll. A férfi mátyr egy eszméért, egy országért, s ezek idéznek elé revolutiókat a világban, s mi a világban történik, az a történet *tu-lajdona*; azért feljegyzi ez a harcosok küzdelmét, szenvedéseit. De a nő országa, a háza, családja, benső világa; s ez csak *addig* marad szent, s tiszta, míg a nyilvánosság éles lehellete nem érinti meg.

Itt Magyarországon atyám még négy hosszú évig szenvedett. Örült, ha gyermekét, látta, s vele beszélt rég-rég elmúlt időkről, s áldásként, ha elbúcsúzott ezt monda: „Mari, szeretlek!” S csendesen, csendesen jött a nagy nap, melyen egy nemes és nagy szív megállt; egy szív, mely utolsó percig szeretett volna működni a hazáért, mely utolsó cseppig akarta annak vérét s erejét szentelni! Ő meghalt, s mi állunk egy nagy rejtély előtt: miért lett e szellem erejében, legszebb napjaiban megtörve? Miért kellett, még annyi éven át szenvednie egy földön, — melynek ő halva volt, s melyért fáradni, jót s nagyot teremteni, egyetlen hő óhajtása volt?

Pesten, 1869. October 18-kán

Szemere Mária

4.

Barabás Miklós műterme:
Szemere Mária és barátjánője,
Barkassy Hermin, 1865 k.
Vizitkártya, papír, albumin.
Magángyűjtemény,
Grégász Miklós jóvoltából

Utóhang Szemere Bertalan műveihez (1870)¹

SZEMERE Mária

An Epilogue on Bertalan Szemere's works (1870)

Szemere Máriától

Pesten, 1870. szept. 15.

Szabad legyen nekem egy rövid zárszót fűznöm e nűhöz. Csak csekély kiegészítő részéül szolgáljon ez azon életrajznak, ama perctől fogva, midőn a „Napló” félbeszakíttatik s Szemere Bertalan utolsó szomorú évei emlékezetének legyen szentelve.

A sorok írója nem részrehajlatlan, nem is lehet az. Ezt előre bocsátván, legyen egyszersmind kimondva az is, hogy Szemerét sem mint embert, sem mint írórt megítélni nem akarjuk; felette, tettei s törekvései felett egy magasb s igazságosb Bíró ítél. Élete a történeté. Én csak egynéhány szóval szeretném még egy szer száműzötti életét érinteni, és némelyeket magyarázni, melyek talán az olvasó előtt nem egészen érthetők, mert csak tényleg adatok elő, míg az indokok, az az pszichológiai magyarázatuk, hiányzik.

Száműzöttsége első éveiben Atyám – legyen szabad e kedvesebb és bizalmasabb nevet használnom! – úgy szólván központja volt annak a szétszórt társaságnak, melynek a hazában maradása '48 után nem volt. Voltak comiték, commissiók, gyűlések s több efféle, mint szokás, ha több ember egy közös célt tűzött ki munkásságának. De mihamar szétpusztultak az emberek. Mert a száműzöttnél két elv, két érdek küzd egymás ellen: saját érdeke s a közérdek; s ott, ahol a mindennapi kenyér gondja uralkodik, e két érdek ellenséggé válik, mert az önfenntartás a száműzött első s legtermészetesb törvénye. Ez volt egyik oka, hogy csakhamar szétszlott ama kör, ki jobbra, ki balra munkát keresván, a gyöngék közül – hogy szelíd kifejezést használjak – emez szórakozást, amaz kényelmesb ellátási módot keresván, mint az, melyet saját kézi- vagy észbeli munkájának köszönhetett volna. Ama csekély társaság szétszólásának második oka az volt, hogy mihamar változtak, különböztek a vélemények, sőt nyílt egyenetlenséggé váltak; mert tény az, hogy ha rendes időkben, s benn az édes hazában 10 ember találkozáván, azonnal két párt is van; minden bizonynyal tíz párt lesz e tíz ember között, ha száműzöttségben vannak.

Hogy is mondta az a híres francia moralista – vagy szophista? „C'est plus souvent par orgueil que par défaut de lumières qu'on s'oppose aux opinions les plus suivies. On trouve les premières places prises dans le bon parti, et on ne veut pas des dernières.”² (Sokkal több esetben a hiúság és nem a belátás hiánya az, amiért a legelismertebb véleményeket ellenezzük. A helyes részen elfoglalva találjuk az első rendű helyeket, utolsók lenni pedig nem akarunk.) Mennyi pártvezérség históriája, vagyis magyarázata ez a mondat!

¹ Közölve: In: SZEMERE Bertalan: *Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok (A forradalom előtt és után)*. Ráth Mór, Budapest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* VI.) 300–307. Bár Szemere Mária neve szerkesztőként nem szerepel *Szemere Bertalan összegyűjtött munkáinak* köteteiben, a szépirodalmi munkákat tartalmazó utolsó, VI. kötet végén Szemere Mária bensőséges hangú *Utóhangot* írt apja 6 kötetben megjelent munkáihoz, amelyeket ő szerkesztett.

² Az idézet a francia gondolkodó, La Rochefoucauld (1613–1680) maximái (aforizmái) közül való. (LA ROCHEFOUCAULD: *Maximes*, CCXXXIV.)

De visszakerülök atyámra. Ő csakhamar egyedül élt a száműzöttségben: sokan elhaltak, némelyek hazatértek, többek pedig más világrészekben keresték szerencsájüket. Mit apám akkor érzett, szenvedett s tapasztalt, azt saját keblébe zárta; én csak arra emlékszem, hogy szorgalmas tevékenysége egyenlően fáradhatatlan maradt, úgy, mint a célt, melyért küzdött s dolgozott, mindig az az egy szó fejezte ki: Hazám! „Napló”-jából ideje beosztását körülbelül látni lehet. Fél napot többnyire a külföldi lapok s röpiratok átnézésére szentelt. Párisban hamar szerzett magának egy rokonszellemű kört; s úgy látogatást tévén, fogadván is, a nap legnagyobb része elmúlt anélkül, hogy mi láttuk volna. Este a nehezebb munkára került a sor; ő is, mint sokan, csak az éj csendjében tudott leggyorsabban s legjobban dolgozni. Hogy mennyi új s különféle tudományt tett magáévá azon években, csak az tudja, ki naponta látta kifáradhatlanul s következetesen dolgozni.

Ha elmondom is, hogy nem emlékszem reá, hogy láttam volna atyámat nagyon vígan, habár kedélye mindig egyenlő csöndes s nyájas volt; hogy mennyire szigorú volt mindnyájunk iránt, ha elkeseredéssel szóltunk némelykor a magyarokról, kiktől, ha némi jót is, de száműzöttségünk alatt, sok, nagyon sok keserveset tapasztaltunk: ezek s több ilyen jellemi vonások csupán részletek volnának, melyek előttem sok beccsel bírnak, de talán a nagy közönség elé nem is valók.

Az idő nem áll meg szenvedéseinknél, – s ez jótéteménye a gondviselésnek, de örömünk rövid percei sem bírják lebilincselni e gyors repülőt. Eljött tehát azon óra, mely házunkba a több gondolhoz s szenvedéshez a megélés gondját is hozta. Sajnálom, hogy ezen pillanat durván s kíméletlenül került a közönség elé a „Napló”-ban, de ez nem volt az én hibám; ha megtörtént, törekvéseim céljából azt tűztem ki, hogy atyám emlékezetéről azon vádat elhárítsam, mintha könnyelműen, gondatlanul, vagyis más érdekek által vezetve bánt volna egy vagyonnal, mely ha reá volt is bízva, tényleg az övé nem volt.

Remélem, hogy érhetek némely eredményt, ha csak közelítőleg is, azáltal, hogy a tények magyarázatául fölkeresem a pszichológiai okot, mert: sans causes il n’y a pas d’effets, et tout effet a sa cause.³ Ha atyám nem tűzte is magának célul a philosophiát mint egy különös tudományt, természetesen magában annyi speculativ s észlelő hajlam volt, hogy nagy vonzalommal bírt reá minden kérdés, mely felvilágosításul szolgált, vagy összefüggésben volt az emberi fejlődés történetével, akár mint individuumot, akár mint egészet tekintve az embert.

Ha szabad gyermeknek szülője felett véleménnyel lenni, úgy azt gondolom, hogy atyám természetében egy bizonyos túlnyomó idealisticus irány volt, mely sok szenvedéseit okozta. – Folyton törekedvén magában azt az eszményi ábrándját elérni, azt kereste is, követelte is másoknál. – A következő az volt, ami szokott lenni, midőn magunkon kívül keressük azt, mit csak saját magunktól van jogunk követelni. Minden lépten-nyomon a valódi világgal, úgy, mint a közönséges emberi természettel s gyarlósággal, súrlódásba jött atyám; csalódást csalódás után szenvedett, eltemette egyik eszményképét a másik után. Az okozta-e, hogy lelke, képzelődési tehetsége nagyon sokáig ifjon maradtak, s hogy túléltek azokat a csapásokat, melyek reá súlyosodtak? Ezt alig értem, de magyarázni épen nem merészem, s csakis, mint személyes véleményt, – mely talán téves is – merem kimondani azon hitemet: hogy a léleknek vannak saját rejtett törvényei, melyek egymásnak kifolyásai, s van benne egy rejtély – az örökös Sphinx! – hol az akarat s a köznapiság okoskodó ész határt érnek! Másképen nem tudom atyámnak azon tettét magyarázni, hogy minden intés és tudás dacára, csekély vagyonát olyan emberre bízta, kinek előlétele annyira becstelenítve volt;⁴ minthogy épen annak az idealisztikus hajlamnak engedett, melynél fogva hitt az emberi magasztos törekvésekben, s hitte, erősen hitte, hogy aki süllyedt is egyszer, az önmaga erejéből ismét visszanyerheti tisztult lényét. De gondolt-e arra, hogy ki ezt bírja, az kivétel, egy hősi lélek, vagy csakis rendkívüli elszántság ritka példája?

³ Francia: ok nélkül nincs okozat, és minden okozatnak megvan az oka.

⁴ Egy Szabó Pál nevű szélhámos, aki 1846-ban a Magyar Kereskedelmi Társaság igazgatójaként nagy összeget kasztott, majd Párisban Boldini néven élt, 1854-ben kicsalta Szemerétől felesége 100 ezer frankos vagyonát, hogy a tőzsdén nyerészkedjen, majd a részvényeket ellopta és Amerikába szökött, ahol Szemeréék beperelték. Szemere élete végéig sem tudta feldolgozni ezt a veszteséget. A Boldini-ügyről bővebben: Kiss Ernő: *Szemere Bertalan*. Stief J. és társa, Kolozsvár, 1912. 239–240.

Visszaemlékezem egy estvére – azon időből, – midőn csaknem haragosan szólt nekünk azon igazságtalanságról, melyet a világ azokon elkövet, kiket egyszer elért az emberi vagy a társadalmi törvény; s hogy minő borzasztó gondolat az, hogy azon emberek nem képesek a világ előtt becsületüket kitisztultan helyreállítani, mert nem bírják többé a világ bizodalját. Túláság hitét az emberi természet magasztosságában, vagy csak erejében is, nagy csapás érte, midőn vagyonunk legnagyobb részét elvesztők azon ember által, kire Atyám nagylelkű bizodalommal rábízta. Azóta Atyám más ember lett. Azon pillanattól fogva egyedüli gondja az volt: nekünk visszaszerezni, mit általa veszítettünk.

Praktikus – a pénz- s érdekkérdésekben – praktikus a szó mindennapi értelmében, soha nem volt. De milyen lélekerővel, feláldozással dolgozott, mindent félretevén, mi ez új tárgyhöz: a kereskedéshez nem tartozott, azt csakis mi tudtuk, kikkel élt s kikért fáradozott. Azon sok éjjeli munkának, testi s szellemi fáradságnak eredménye nem lett, s midőn csapás csapás után, veszteség veszteség után s csendes házi életünkben betegség betegség s gond gond után reátört, az ő erős lelke is megtört. S ezen komoly, borzasztó pillanat, 1862-re, az angol világkiállításához vezet vissza.⁵ Ez utolsó éveket szabad legyen csak futólag érintenem. Fájdalmas a visszaemlékezés, s némelykor úgy tetszik előttem, mintha csak az én saját szomorú kincsem lenne ez emlék!

1. A londoni világkiállítás épülete az Illustrated London News c. lap 1862. május 26-iki mellékletében

⁵ Szemere Bertalan 1862-ben meghívták a londoni világkiállítás borászati szakértőjének. A kiállításról számos tudósítást írt Magyarországra, mint a *Gazdasági Lapok* levelezője, ezeket összegyűjtött munkáinak V. kötetében adták ki *Londoni kiállítás 1862* címmel. In: *Levelek (1849–1862) száműzetésében* írta SZEMERE Bertalan. Ráth Mór, Pest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái V.*) 150–310.

Egyedül én maradtam élve, hogy arra visszaemlékezzem; testvéreim kicsinyek, s azon nagy családi tragoedia aligha él világosan emlékülben. Anyámat szintén elhordta a vész,⁶ sok, nagyon sok fájdalom után! 1862-ben 9 hónapot töltött atyám Angliában. A londoni kiállításnál kineveztetvén a magyarországi osztályhoz, igazán kínzó lelkiismeretességgel s túlzó szorgalommal ragadta meg feladatát, s ugyanúgy folytatta is. Roppant fejfájások kezdték gyötörni s gyakran olyan fokra növekedtek, hogy a krízisnek vége igazán borzasztó volt. Az a – nyájas ugyan, – de külsőleg hideg, nyugodt s oly egészen férfias férfi, sírásra fakadt, mint egy gyermek, s tartott ezen állapot órákig is, míg a természet maga egészen kimerülve, összetört.

Párisba visszajővén, a fejfájások maradtak, de azon nervozus sírás helyett egy roppant izgatott állapot mutatkozott: félt mindentől s mindenkitől, futott minden ember s saját családját előtt. Változtak e krízisek sokszor ez irtóztató betegség folytán. Anyám és én a valót még mindig nem akartuk hinni, s küzdöttünk minden új s szörnyűbb kifakadás ellen, de mindig borzadtunk az utolsó lépést tenni, melyet végre az ő saját biztonsága is követelt.

De elvégre eljött az az óra is! Mint a sors maga, irgalmatlanul kopogtatott szívünkön. Egy téli napon volt, midőn korán reggel beteg gyermekekkel futottunk a háztól, melyet estve kiholtan, üresen mint a sírt, mint a tömlőcöt láttunk viszont! Egy hónap múlva a király jó s nemesszívű parancsa folytán, visszavezették atyámat hazájába 14 és egy félévi száműzöttség után! Reménykedtek az orvosok a hazai levegő hatásában! Reménykedtek a régi képek s a régi emberek befolyásában. Reménykedtek ők, míg csak Isten nem végzett.

Hogy töltötte atyám azon évet 1865–1866-ig, azt hallásból tudom, mert míg atyám hazatért, anyám Párisban haldoklott, s ott is temettük el azt a feláldozó, gyötört s megtört női s anyai szívet! Atyám, ki nem látott volt engem másfél évig, mindjárt rám ismert, midőn 1866-ban ismét láttam. Élt még 3 évig; ha élet az! Ezek az évek enyéme, bár csak ritkán s mindig csak rövid időre láttuk egymást. Ábrándjai akkor is csak a régi időre s életének egyedüli céljára kalandoztak. Beszélt nekem sokat '48–'49-ről; az utolsó szó, melyet tőle halottam, az volt: „Elvettem a zászlót!” Aztán nem beszélt többé... Aztán nem is ismert többé... s aztán meghalt!... Béke hamvaira itten, s anyáméra künt! Isten, őrködjél e két lélek fölött!

2.
Ismeretlen fotográfus:
Szemere Bertalanné
a 11 hónapos Gizella leányával,
Párizs, 1858. febr. 8.
Fénykép.
Dr. Magyar Bálint tulajdona

⁶ Szemere Bertlanné Jurkovichs Leopoldina (1829–1865) 1865. március 21-én halt meg Párizsban, három hónappal azután, hogy megbomlott elméjű férjét 1865. januárjában Magyarországra szállították.

*

Szóljak-e még e borzasztó betegségről? Halál-e már, vagy élet-e? Ki tudja, s ki fogja valaha tudni? Sokan vizsgálták s forgatták e kérdést, s fogják is még sokan tenni; de vannak kérdések, melyek mindig újra vonzzák az emberi észet és mégis örökké fejthetetlenül maradnak.

Hogy ezen kérdés is azok közé tartozik, azt csak az tudhatja, ki évekig járt olyan házhoz, hol emberek tengődnek, kik csak anyagi szükségüknél fogva tartoznak még a mi földünkhöz. Az ő világuk egy más, egy előttünk rejtett világ. Magasb-e, csekélyebb-e a mienknél? Mi a célja, a haszna, s mi oka, hogy csak kevesek, csak néhányan lesznek ez utolsó nagy próbára kárhóztatva?

*

„Csak azon mag érik meg s gyümölcsözik, mely földbe vettetett s meghalt”, mondja a szentírás.⁷ Atyám meghalt, de amit kezdett s akart, annak élni kell: s amit tervezett s indított, abból sok él már s virul. S ilyen eredményt kell létrehozni mindennek, mit szilárd akarat s tiszta indok alakított.

Áldás minden igaz, minden önzetlen ember hazafiúi működésén s törekvésén! Az ember elhal, de műve örökkévaló!

3.
 Borsos József műterme:
 Szemere Mária
 (a Maria Schul-hölgyalapítvány jelvényével),
 Pest, 1870
 Magántulajdon

⁷ Ha a földre hullott gabonaszem meg nem hal, egymaga marad, de ha meghal, sok termést hoz. (Jn 12,24).

A Szemere-örökség Vattán a 19. században*

KŐMÍVES TIBOR

The Szemere Heritage in Vatta in the 19th century

„Vizsgálni mindenütt azt kell mi ott, s mindent ott,
hol az legjelesebb; saját honában s földében mindent.”
(Szemere Bertalan, Vatta, december 20-án, 1838.)

Az ősi Szemere-család, amely a honfoglaló Huba nemzetségtől származtatja magát és az Abaúj megyei Szemere községből származik, de voltak birtokaik Komárom megyében (Komáromszemere, ma Semerovo, Szlovákia), Kürtön, Nyéken (Jászfalu), Tajdon, Hobán és Lóton is.¹ Borovszky Samu a Mezőkövesdtől délnyugatra eső Mezőszemerét tartja a család egyik ősi székhelyének.² A Szemere-nemzetségtől és a borsodi Szemere községből származó család leszármazása igencsak szerteágazó, Nagy Iván genealógiai művének 10. kötetében³ részletes, bár a teljesség igénye nélküli leszármazási táblákat állított össze, amelyek alapján képet kapunk a család tagjainak származásáról és rokoni kapcsolatairól. Szemere Bertalanról Nagy Iván csak érintőlegesen foglalkozik, szülei pedig egyáltalán nem. Nagy Iván genealógiai kutatásainak továbbvitelét és bővítését Kempelen Béla végezte el. A *Magyar nemes családok* X. kötetében jórészt Nagy kutatásait közli, de a Szemere-genealógiát kibővítve adja közre.⁴ A család számos ága kihalt az évszázadok folyamán, ilyen sorsra jutott a leghíresebb vattai szülött, Szemere Bertalan férfiágon történő leszármazása is.

1–2. A Szemere-Pallavicini kastély és a Szemere család címere (1647) a kastélyudvaron található műromon.
(Kőműves Mariann és Kőműves Tibor felv.)

*A kutatást támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” c. projekt – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával.

¹ MÁLYUSZ 1951. 232–233., 409., 471.

² BOROVSKY 1909. 64.

³ NAGY 1863. 595–603.

⁴ KEMPELEN 1931. 110–119.

Vatta községben nem a Szemere volt az egyetlen nemesi család, amely birtokot szerzett vagy földesúrként volt jelen. A vattai nemesek közül a 19. század első felében a legnagyobb birtokos, Szepessy Antal báró (Eger, 1783–Eperjes, 1855) Vatta bel- és külterületén 14 házhelyet birtokolt,⁵ és egy 1837-es összeírás szerint Vattán lakott.⁶ Édesanyja vattai Battha Antónia, bátyja, Szepessy Ignác pedig a 19. század első felének neves személyisége: a teológia doktora, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, előbb erdélyi, majd pécsi püspök. Saját jövedelmeiből jelentős összegeket adományozott a vattai katolikus egyháznak. Szepessy Antal lánya Szepessy Mária (1806–Eger, 1886), aki gróf Dessewffy Egyedhez (Eperjes, 1808–Krivány, 1835) ment feleségül, fiával, Victor Egyeddel (Kassa, 1832–Zágráb, 1899) egy ideig szintén Vattán élt,⁷ valószínűleg apjának birtokán,⁸ és összesen 5 jobbággal rendelkezett.⁹

A másik, kisebb birtokkal, de ismertebb névvel rendelkező birtokos a közeli Sályban született és nagy ívű politikai pályát befutott báró Eötvös Ignác (Sály, 1786–Velence, 1851) birtokolt nagyobb területet a faluban. Három telken összesen hat jobbágya munkálkodott, összesen 12 házhelyen.¹⁰ Fia, Eötvös József, aki a korszak híres regényírója lett, szintén Vattán élt egy ideig, sőt talán itt írta egyik leghíresebb regényét, a *Falu jegyzőjét*.¹¹ Valószínű azonban, hogy a közeli Sályban,¹² édesapja kastélyában írta regényét, bár az 1840-es években, mikor Sályban lakott, sokat utazott a környéken, és ilyenkor számtalanszor megszállt a környező falvakban. Írásaihoz ezekből az utazásokból, a Sály környékén lakó emberektől gyűjtött ötleteket, mintákat. Gyakran csak a birtokának ügyeit intézte a közeli Tiszatárjánban, Sajóladon,¹³ de előfordult, hogy távolabbi rokoni, baráti látogatásra ment Eperjesre, vagy Dessewffy Emilhez Szentmihályra.¹⁴ Sályi birtokán többször fogadott vendéget. Visszaemlékezések alapján tudjuk, hogy Szemere Bertalan is járt a sályi kastélyban,¹⁵ 1839-ben Szemere Berecz Károly joghallgatót küldte át Vattáról, hogy látogassa meg Eötvöst Sályban.¹⁶

Szemere Bertalan őseinek Vattára kerüléséről kevés adat áll rendelkezésünkre. Sajnos a Szemere-család tagjainak kutatását Vattán igencsak nehezíti, hogy a vattai református egyházi anyakönyvek csak 1859-től maradtak fenn, a korábbiak, igencsak hiányosan, 1827-től másolatban kutathatók az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Alsószolcai Fiókleveletárában.¹⁷ A család állandó megtelepedése a faluban valószínűleg a 18. század első harmadára nyúlik vissza, de nevükkel már a 16. század végén is találkozhatunk, igaz ekkor még nincs róla feljegyzés, hogy a faluban éltek volna. 1591-ben Dobszai Anna, Wattay Péter özvegye idézte bíróság elé Pelbárt Tamást és Pelbárt Erzsébetet, özvegy Szemere Györgynét, mert azok egy évvel korábban erőszakkal elfoglalták a csecsemő Wattay Pál Felsővattán lévő birtokrészeit, haszonvételeit, szőlőit és elhajtották jószágait.¹⁸ A szerteágazó családfával

⁵ MNL BAZML VII. 1/c. 1842. március 16-án kelt összeírás.; 1840. május 18-án kelt összeírás.

⁶ MNL BAZML VII. 1/c. 1837. márc. 8-án kelt összeírás.

⁷ NAGY III. 1858, 305.

⁸ MNL BAZML VII. 1/c. *Tekintetes Ns. Borsod vármegyében fekvő Vatta helysége határának úrbéri telekkönyve az összesítés előtt*. 1846. augusztus 6-án kelt összeírás.

⁹ MNL BAZML VII. 1/c. *Tekintetes Borsod vármegyében fekvő Vatta helység határában található urbériség összesítés utáni Telekkönyve*, 1–3.

¹⁰ MNL BAZML VII. 1/c. 1842. március 16-án kelt összeírás.

¹¹ CSÍKVÁRI 1939. 167.; BENEDEK (szerk.) 1963 I. 295–300., TAKÁCS–KOVÁCS 2000. 232.

¹² A regény egyik szereplője, Tengelyi Ézsaiás református lelkész falujáról, Bárd községről ír a 2. részben, amelyet a neves néprajzkutató, Barsi Ernő Sállal azonosít. BARSÍ 1967. 65–66.; BARSÍ 1991. 551. Hasonlóan vélekedik Dömötör Sándor is, amikor arról ír, hogy Eötvös A falu jegyzője alakjait itteni szereplőiről mintázta. DÖMÖTÖR 1979. 64. Idézi: RUSZOLY 1992. 47.

¹³ DEVESCOVI 2009. 246–258.; *Beszélő*, 2009. 133–140.

¹⁴ Szentmihály = a mai Tiszavasvári (Szabolcs megye) egy része, korábban Tiszabúd és Szentmihály egyesülésével Búdszentmihályként is szerepelt.

¹⁵ BARSÍ Lajos: *Sály nagyközség monográfiája*. Miskolc, 1930. HOM HTD. A visszaemlékezéseket idézi: BARSÍ 1991. 563–564. 1843 április 4-én Szemere biztosan járt Sályban, amit egy egyházmegyei jegyzőkönyv is bizonyít. TIREL Kgy. III. 2. 138–139. p. (Egyházmegyei közgy. jkv. Sály, 1843. április 4–5. 6. pont.) A Sályban felvett jegyzőkönyvben az Alsó-Borsodi Helvét Egyházmegye papsága ajándékkal köszöni meg Szemerének a megyei „papi özvegy-árva tár” megalapítása iránt tett erőfeszítéseit, amelyet Szemere felesége, Jurkovich Leopoldina saját jövedelmeiből 100 ezüst forinttal támogatott. Részletesen: PÁLYI 2013. 36–66.

¹⁶ BARSÍ 1991. 561.

¹⁷ Itt szeretném megköszönni a segítségét Bodnár Tamás és Kiss Lajos levéltárosoknak.

¹⁸ MNL BAZML IV. A. 501/c. XVIII. V. 13/1591. Közli: TAKÁCS–KOVÁCS 2000. 40.

és nagy vagyoni különbségekkel rendelkező Szemerék a 18. század folyamán többször is házasságot kötöttek vattai nemes családokkal, többek közt a vattai Wattay (vagy máshol Vattay) család tagjaival. A 18. században gyakrabban találkozunk a Szemere családdal a falu fennmaradt irataiban. A fellelt dokumentumok szerint a 18. századi birtokszerzése a családnak mégsem házassággal, hanem vásárlással történt, Szemere György ugyanis 1734-ben Alsóvattán¹⁹ 60 forintért vásárolt Szepessy Sándortól bizonyos javakat.²⁰

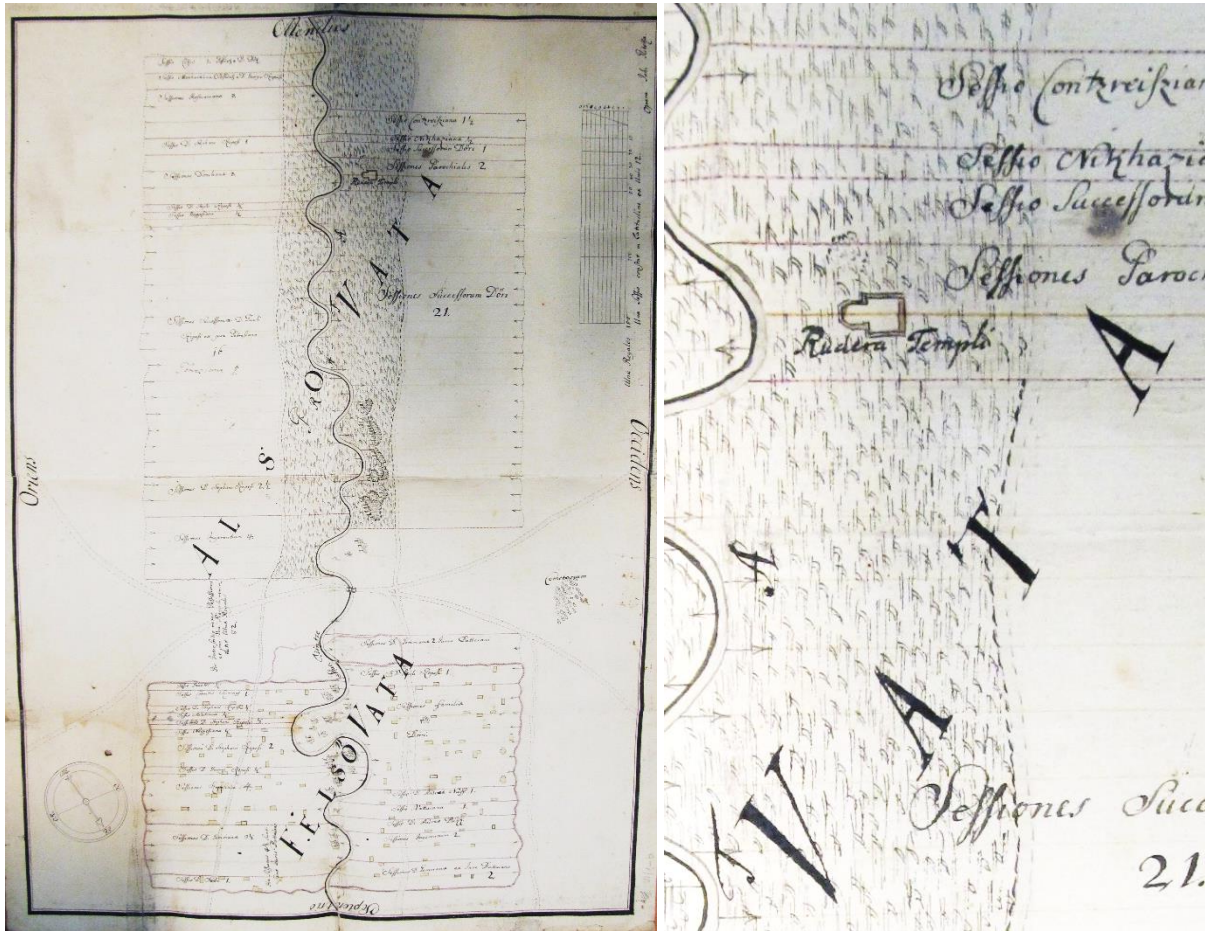

3. Vatta (a középkorban: Felső-Vatta) és a „régí templom” helyének megjelölése az egykori Alsóvattán
Magyarország első katonai felmérésén 1763–1787. Forrás: Hungaricana

¹⁹ Alsó- és Felsővatta különálló egységet képzett egészen a török korig, sőt bizonyos tekintetben még ezt követően is. Alsóvattát általában pusztának jelölték a 17–18. századi összeírások, miután 1600 körül a törökök felgyújtották, és lakosait kivégezték, mert megtagadták az adófizetést. Alsóvatta ezután lassú pusztulásnak indult, nem népesült be újra. A szántóföldeket, réteket viszont továbbra is használták, művelték. A 18. századi térképek még jelölték az egykori Alsóvatta református templomának romjait.

²⁰ MNL BAZML IV. A. 501/c. XIII. 14. 1. d. fasc. VI. 18. Közl.: TAKÁCS–KOVÁCS 2000. 41.

A birtokszerző Szemere György egyenes ági leszármazottja (dédunokája) a falu híres szülötte, Szemere Bertalan is. Szemere Györgynél és testvérénél, Ferencnél a család leszármazása kettéágazik (borsodi és pesti ágra). György testvére, Ferenc utódai a szintén Vattán birtokos Szemere Pál és Ábrahám.²¹

4–5. Felső- és Alsó-Vatta Johann Glitska (Glitschka) térképén; a középkori templom jelölése a térkép részletén
MNL BAZML BmU 6. fiók VI/1-b. (Kőmíves Tibor felv.)

²¹ KEMPELEN 1931. 117.

Szemere Pál és Ábrahám Vattán tehetősebb birtokosoknak számítottak Szemere Lászlónál, Szemere Bertalan apjánál. „Szemere Ferenc örökösei” egy 1840-es összeírás alapján 4 házhellyel rendelkeztek, míg László csak hárommal.²² Szemere Pálnak (Pécel, 1785–Pécel, 1861), Ábrahámnak (1776–1863) és Lászlónak sem voltak jobbágyaik, ellenben Pálnak és Ábrahámnak 1842-ben 3 szerződéses zsellére volt,²³ míg Lászlónak egy sem, ezért az ő neve és birtokainak jegyzéke hiányzik az összeírásokból.²⁴ Szemere Pál és Ábrahám nem a faluban, hanem a ma már nem létező, a reformkorban viszont gazdag társadalmi életet élő,²⁵ a Heves megyei Átányhoz közeli Szárazbőn lakott (egy 1840-be készült jegyzék szerint),²⁶ ahol több nemesi családnak volt majorsága, kúriája, kastélya.²⁷ Szemere Bertalan is többször járt a szárazbői majorságban, 1835-ben itt értesült Szemere Ábrahámmal együtt „Ábris bátyja” vattai tanyájának leégéséről, amely során elpusztult Szemere Bertalan ládája, pénzével, könyveivel, ruháival és háromkötetnyi naplójával együtt, Szemere az utóbbit sajnálta a leginkább. Nagybátyja, Szemere Ábrahám kéri Bertalant, hogy kérdezze meg Kölcsyedtől, aki korábban olvasta a naplót, mire emlékszik belőle.²⁸ Kölcsyhez címzett levelében Bertalan megemlíti, hogy „Pál bátyja” (Szemere Pál) is szívesen olvasgatta egykor az elégett napló IV. kötetét.

Szemere Pál költő, az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja, több folyóirat kiadója, szerkesztője, alapítója felesége, a Szemerék zempléni ágából származó, szintén költő és meseíró Szemere Krisztina²⁹ (Lasztóc, 1792–Pest, 1828) volt. Férje és barátai adták ki műveit halála után Képlaki Vilma álnéven. A fiatal Szemere Bertalan 1833-ban gyakran levelezett Pállal, többször kérte, hogy Pál támogassa többek közt külföldi útját, vagy azt, hogy Kölcsy „diurnistája” (díjnoka) lehessen. Pál nem támogatja Bertalan külföldi útját, és Kölcsy helyett felajánlja neki, elintézi, hogy Teleki József, az akadémia könyvtárának megalapítója mellé kerülhessen titkárnak. Bertalan ezt nem fogadja el.³⁰ Bertalan felesége, Jurkovich (Jurkovich) Leopoldina 1849-től Szemere Páltól bérelt bizonyos vattai földeket, amelyeket 1857-ben végül meg is vásárolt.³¹ Szemere Bertalan vattai örökségét a szabadságharc után elkobozzák, a birtokvagyonát felesége, kapcsolatai révén, csak hosszú évekig tartó pereskedések árán tudja visszaszerezni 1864-ben.³² Az elkobzott, majd visszaszerzett birtokokat a Szemere Páltól megvásárolt földterülettel még bővítette is.

²² MNL BAZML VII. 1/c. 1840. máj. 18.

²³ Özv. Szilvásy Mátyás, Samu és Hersli nevű zsidó személyek.

²⁴ MNL BAZML VII. 1/c. 1842. márc. 16.

²⁵ *A Szent Anna-kápolnától nem messze, fáktól védve terül el Szárazbő. Ki hinné, hogy kétszáz éve gazdagon berendezett kastélyok, virágokkal felfuttatott filagóriák álltak itt? ...Járt e földön Lavotta János, a magyar verbunkos megteremtője, irt innen levelet Szemere Bertalan, sőt mézesheteiben Blaha Lujza is kocsikázott az ősi fák alatt.* In: Elfeledett múlt az autótakon túl = Heves Megyei Hírlap 2009/198.

²⁶ MNL BAZML VII. 1/c. 1840. máj. 18. Pécelen is volt birtokuk, Szemere Bertalan levelezéseiből kiderül, hogy Szemere Pál gyakrabban tartózkodott Pécelen, mint Szárazbőn. Szemere Bertalan többször is járt nála. Valószínűbb, hogy Ábrahám lakhelye volt Szárazbő.

²⁷ *Alsó- és Felső- Szárazbő, két igen szép és termékeny pusztá, Heves vármegyében, kövér szántóföldekkel, rétekkel, s nevezetes juhtenyésztéssel. Feksznek Kömlő és Besenyő közt, 250 kath., 157 ref. lak. Mindenik földesúr birtoka külön van szakítva, egy kis pusztát képez. F. u. Recsky Istvánné, Szemere Ábrahám, Lipcsey Károly, Kós Anna, Szathmáry Király Pálné, Puky István, Papszász József és Lajos, Fáy Sámuel, Elek Menyhért, Kállay Péter árvái, Dapsy Raphael, Barkasy György, Báthy Erzsébet, Harsányi Juliánna.* FÉNYES 1851. IV. 66.

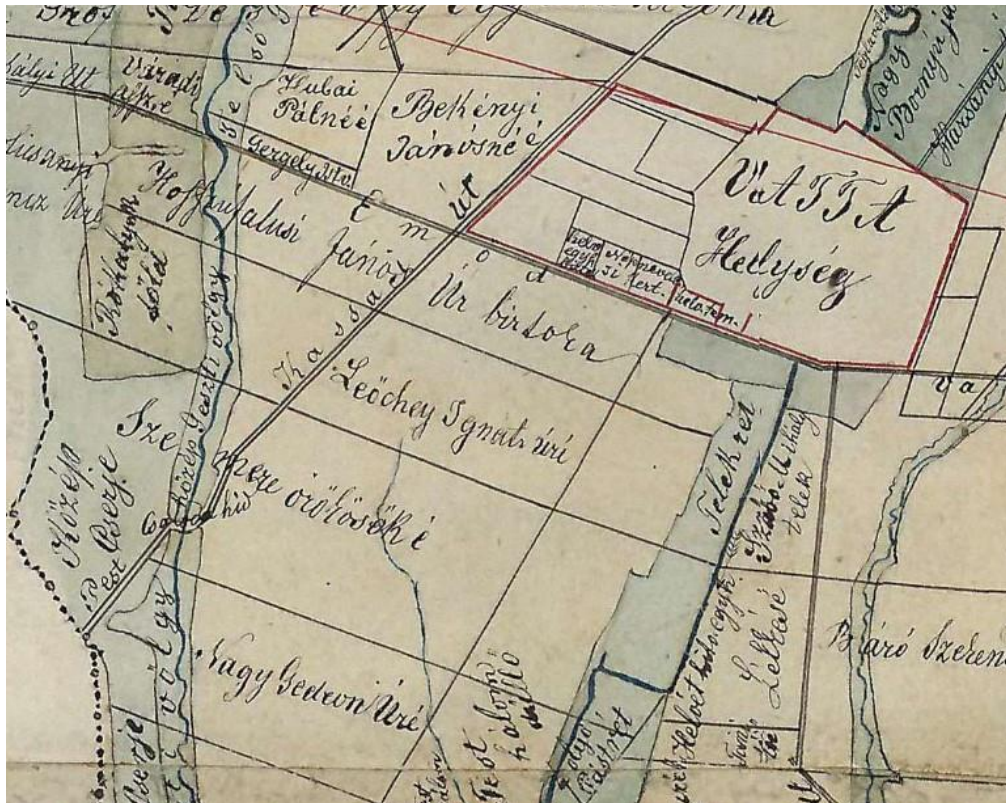
²⁸ CSORBA 1984. 80–81.

²⁹ Szemere László, Ung vármegye követe és Vattay Krisztina lánya, a szintén költő, ügyvéd és politikus Szemere Miklós nővére.

³⁰ CSORBA 1984. 62–65

³¹ SZEMERE 2005. 312.

³² GYULAI 2018. 89.

6. A Szemere-örökösök birtoka a falutól délnyugatra a Közép-Cserje és a Testhalom dűlő között a Tisza vidékéről készült térképen, Boros Friedrich, 1857. MNL OL S 101 No. 896. A Tisza folyó Tiszafüredtől Kesznyétenig. (Forrás: Hungaricana)

7. A Közép-Cserje és a Testhalom dűlő közötti földterület 2020 februárjában (Kőmíves Tibor felv.)

Szemere Bertalan édesapja, László (Vatta, 1772–Vatta, 1843) fiatalon jelentkezett katonának Sátoraljaújhelyen. Katonai szolgálata során főhadnagyi rangig vitte, harcolt a Napóleon elleni háborúkban, majd az 1809-es borsodi nemesi felkelés egyik parancsnoka lett.³³ Saját jellemzésében, amelyet az ispánnak küldött, mikor stabális tisztnek jelentkezett, írja, hogy 17 éven keresztül volt katona, többször megsebesült a harcokban és 5 nyelven beszélt.³⁴ 1806 áprilisában vette feleségül a tolcsvai születű Karove Erzsébetet (Tolcsva, 1780–Vatta, 1865),³⁵ majd feleségével vattai birtokán élt és dolgozott, nagyon szerény körülmények közt. Szemere László családjával a „szegényebb” Szemerék³⁶ életét élte abban a megyében, ahol a legnagyobb volt a nemesek aránya.³⁷ Borsod vármegyében ezeknek a nemeseknek a többsége birtoktalan volt, sőt jobbágytelkekkel is csak kevesen rendelkeztek. A vattai Szemere-családra vonatkozó adatokat éppen ezért nem találunk a Mária Terézia 1767-es rendelete alapján elkészített Urbéri Tabellákban.³⁸ Az 1828. évi országos összeírás Vattára vonatkozó iratai között sem találunk Szemerét.³⁹ A birtok nélküli nemesek közül sokan föld- és szőlőművelésből, esetleg bizonyos mesterségeket űztek.⁴⁰ Ugyanígy élhetett Szemere László családja is, több hold földet művelt Vattán, szőlője is volt a szomszédos Borsodgeszt településen, a környék híres szőlőtermesztő falujában, ahol jelenleg több pince található, mint ahány lakos. Szemere Bertalan idősebb korában is szívesen emlékezett vissza a geszti szüretekre: *én már sok országot bejártam, s így volt alkalmam meggyőződni, hogy a szüret sehol nem viseli magán azon vendégünnepi jellemet, melyet az Magyarországon magán visel.*⁴¹ A szüret idejét Geszten az édesanyja testvérétől, a Splényi-ezred tisztjeként, Aspernnél fiatalon elhunyt Karove Lászlótól (1779–1809)⁴² örökölt katonai sátorban töltötték, amely általában 8-10 napig tartott és a gyermek Bertalan számára hatalmas élményt jelentett.⁴³

8. A borsodgeszti szőlő. (Magyar Gyula felv.)⁴⁴

³³ Sőt Szemere László a vármegye által létrehozott nemesi felkelést előmozdító és szervező bizottságnak is tagja lett, majd őt választották meg az egyik főstrázsamesternek. TÓTH 2010. 170–171.

³⁴ TÓTH 2010. 172–173.

³⁵ GYULAI 2018. 74.

³⁶ CSORBA 1984. 3.

³⁷ DÁNYI–DÁVID 1960. 50–53.

³⁸ Az MNL OL Mária Terézia-kori Urbéri Tabellái alapján. Forrás: Hungaricana

³⁹ MNL OL N 26 B 58 (623006). Vatta helysége vonatkozó adatok.

⁴⁰ TÓTH Péter tanulmányában leírja, hogy mezővárosokban lakó nemesek aránya is átlagon felüli volt a megyében, többek közt a Vattához közeli Mezőkereszttest és Mezőcsátot is megemlíti: *Feltűnő továbbá, hogy milyen nagy számban laktak ezek a kismesek a megye mezővárosaiban: Mezőcsátot a lakosság 40%-a, Miskolcon, Sajószentpéteren és Mezőkereszttesten pedig körülbelül a 30%-a volt. nemes. Ez a tény egyébként sajátos igazgatási-önkormányzati viszonyokat is eredményezett ezekben az oppidumokban.* TÓTH 2010. 163.

⁴¹ SZEMERE 1870. 15.

⁴² GYULAI (szerk.) 2015. 3.

⁴³ A geszti szüretet miliójéről részletesen: SZEMERE 1870. 15–19.

⁴⁴ Köszönet a fotóért Magyar Gyulának, a „geszti fotósnak”.

9. A borsodgeszti pincesor. (Magyar Gyula felv.)

Szemere Lászlót 1806-tól több éven keresztül is megválasztották a falu birtokosai földesúri „direktornak”.⁴⁵ Az igazgatót a 18. század 70-es éveitől évről évre az ún. urasági üléseken választották meg a „jó rend és a tilalmak megtartására”⁴⁶. A falu nemesei ezeken az üléseken meghatározták a gazdálkodás kereteit (melyik erdőben vagy réten tilos legeltetni, fát vágni, milyen feltételekkel lehet kendert áztatni a Csincse-patakban, a határkerülők mekkora fizetést kapjanak, stb.).⁴⁷ A földesúri igazgató tisztsége a helyi nemesi önkormányzatiság megnyilvánulása, amellyel, hogy a vármegye tisztviselői (jegyző, szolgabíró) is jelen voltak a faluban. Szemere László idősebb korában is részt vett a gyűléseken, bár ekkor már nem ő töltötte be a direktori funkciót,⁴⁸ később a telekredezésekkel kapcsolatos pereknél szerepel a neve. Kitűnő mesélő volt, gyakran szórakoztatta történeteivel a ház vendégeit, de szívesen mesélt az egyszerű embereknek is a faluban, a saját béreseinek, aratóinak, akik figyelmesen hallgatták háborús és egyéb történeteit.⁴⁹

Szemere Bertalan anyjáról, Karove Erzsébetről⁵⁰ fia mindig pozitívan írt: „szerető, ápoló és gondoskodó” anyaként aposztrofálja, ugyanakkor szóvá teszi, hogy szülei között ellentét feszült. Gyakran vitatkoztak, mivel a háborgó természetű Karove Erzsébetnek éppen az ellentettje volt apja, aki közelebb állt a gyermek Bertalan szívéhez és inkább tekintette ideáljának, mint anyját.⁵¹ Azt azonban elvitathatatlanul anyja érdemének tekinti, hogy a családot – az apjával ellentétben, aki nagyvonalú ember hírében állt – megmentette az anyagi csődtől. Anyja takarékos természetével kapcsolatban írja párizsi naplójában, hogy bár apja 13 éve halt meg, valószínűleg még mindig nincs sírkő a sírján.⁵²

⁴⁵ TAKÁCS–KOVÁCS 2000. 177.

⁴⁶ MNL BAZML IV. A. 501/b XIII. 14. 1. d. fasc. VII. 1774.

⁴⁷ TAKÁCS–KOVÁCS 2000. 176.

⁴⁸ MNL BAZML VII. 1/c. Vatta. 1837. márc. 8.

⁴⁹ SZEMERE 1870. 11.

⁵⁰ Az Olaszországból származó családba született Karove (Carove) Erzsébetet, Nemzetes Karove András és Boronkay Erzsébet lányát, 1780. november 21-én keresztelték Tolcsván az evangélikus egyház szertartása szerint, keresztszülei: Szirmay Ádám és felesége, Podmaniczky Terézia. 1806. ápr. 20-án szemerei Szemere László császári-királyi kapitány, és a nagytolcsvai illetőségű Karove András és néhai Boronkay Erzsébet másodszülött lányát, Erzsébetet a nagytolcsvai református lelkész eskette. (Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltára, Nyíregyháza, Tokaji ev. egyház vegyes anyakönyve 1783–1837). GYULA 2018. 74.

⁵¹ SZEMERE 1870. 6.

⁵² SZEMERE 200. 272. Szemere Bertalan apjáról írt meghatározó visszaemlékezésében saját magát is hibáztatja, hiszen ő maga is állíthatott volna méltó sírjelet apjának, ezt a párizsi emigrációból már nem tudja pótolni. Apját a nagypapa mellé tették, de utódjuk, Szemere Bertalan érzi, hogy ő már nem fog apja mellett pihenni, egyetlen vigasza az emigrációban, hogy emlékezhet rá: *S a hű emlékezet az, minek nemes alakod némely vonásait íme átadom, hogy szolgálja emlékköved gyanánt. Hisz az érc s márványemlék előbb-utóbb úgy is összedől, de az igaz és meleg szó örök, az élők figyelnek rá, a halottak általa föllevenednek, – mert az ige feltámaszt és üdvözít.* (SZEMERE 1870. 28–29.) A vattai temetőben jelenleg találhatóak ugyan 19. századból származó sírok, de egyetlen Szemere-családtag sincs közöttük.

Karove Erzsébet erősen kézben tartotta a család pénzügyeit, gyarapította a vattai birtokokat, bizonyos részeit idősebb korában bérbe adta a közeli Harsányban élő zsidó bérlőnek, Weisz Jakabnak, akivel az idős Karove Erzsébet 1861-ben részletekbe menő szerződést kötött,⁵³ ezt özvegy Szemere Lászlóné halála után is megújították.⁵⁴ 1865-ben bekövetkezett halálakor javainak összértékét 6607 forintra becsülték,⁵⁵ volt 4 háza (1 felerészben⁵⁶), szántóföldje, rétje,⁵⁷ káposztás kertje⁵⁸ és regáléjoga a faluban,⁵⁹ ugyanakkor örökösének, fiának adósságai ekkor már sokkal magasabbak voltak ezek értékénél, miután a Szemere-házaspár Párizsban egy csaló miatt elvesztette vagyonát.⁶⁰

Szemere Lászlónak és feleségének 4 gyermeke született, László (1809–Vatta, 1836), Jenő (Vatta, 1807–Vatta, 1859), Mária (Vatta, 1816–Csobaj, 1840) és Bertalan (1812–1869). László és Jenő katonai pályát futott be. László, a Palatinus ezred hadnagya viszonylag fiatalon, 26 évesen, 1836-ban hunyt el Vattán.⁶¹ Jenő harcolt az 1848-49-es szabadságharcban, századossá léptették elő 1849 elején. 1850 februárjában ismét besorozzák, majd ez év decemberében végleg leszerelik.⁶² Jenő ezután Vattán él, eléggé rossz életet. Nem nőül meg, viszont gyakran néz a pohár fenekére, amitől agresszíven viselkedett. Szemere Bertalan leveleskönyvében⁶³ olvashatjuk egy vattai barát, bizonyos B. Erzsi⁶⁴ levelét, amelyet Jurkovics Leopoldinának címzett. Levelében szó esik Jenőről (Eugén), azaz „Géniről”, aki mámoros állapotban majdnem megkéselte édesanyját, majd szitkozódva azzal fenyegetőzött, hogy rágyújtja a házat. Karove Erzsébet bezárkózott a házba, csak reggel engedte be fiát, akit végül a fenyegetőzések miatt a falu szolgabírája, Vadnai Bertalan a mezőkövesdi börtönbe záratta.⁶⁵ Géni 1859-ben hunyt el Vattán,⁶⁶ erről Bertalan is megemlékezik naplójában néhány sor erejéig.⁶⁷ Érthetően neki nem állít olyan szép emléket, mint apjának, illetve László és Mária testvéreinek,⁶⁸ bár dicséri is, mivel élete utolsó évében jó útra tért.⁶⁹

⁵³ A szerződés 7. pontjában a bérbeadó például kiköti, hogy a bérlet tárgyát képező földekhez vezető, fákkal beültetett utat is rendben kell tartania a bérlőnek, ugyanakkor semmiképpen ne engedje meg a faluban élő híres költőnek, Tóth Endrének (Petri, 1824–Vatta, 1885), hogy ezen az úton végighajtsa szekerekkel, különben a bérlő 5 forint büntetést köteles fizetni a bérbeadónak. BFL IV. 1411 b. Ügyszám: 05565 Szemere (45. dob.), Vatta, 1861. dec. 17.

⁵⁴ BFL IV. 1411 b. 05565 Szemere (45. dob.), Vatta, 1867. szept. 21.

⁵⁵ BFL IV. 1411 b. 05565 Szemere (45. dob.), Vatta, 1865. szept. 22.

⁵⁶ Hosszúfalussy Ferdinánddal.

⁵⁷ Szántóföldjei és rétjei a Pástrét, Testhalom, Közép-Gesztai völgy és a Közép-Cserje dűlőkben. BFL IV. 1411 b. 05565 Szemere (45. dob.), Vatta, 1865. szept. 22.

⁵⁸ Káposztás-kertnek – ahol több Vattainak is volt kisebb-nagyobb kertcskéje – a mai Vatta-hídtól a patak mindkét oldalán néhány 10 méterre (a falu központja felé eső) levő területet hívták, amely a mai Szemere utcától nem egészen a jelenlegi Tóth Endre utcáig húzódott. Ez a terület már a falu határa volt, délről a vatta-emődi országút határolta.

⁵⁹ Kocsmajövedelemről van szó, amit több közbirtokossal együtt birtokolt. Korábban boltot is üzemeltetett, halálakor már ezt a jogát bérbe adta. BFL IV. 1411 b. 05565 Szemere (45. dob.), Vatta, 1865. szept. 22.; 1881. ápr. 25.

⁶⁰ GYULAI 2018. 88.

⁶¹ MNL BAZML IV. 830. Vattai halotti anyakönyvek, 1836/6.

⁶² BONA 2009. 403.

⁶³ ALBERT 1999. 57–59.

⁶⁴ MNL BAZML IV.830. Vattai halotti anyakönyvek 1879/6

⁶⁵ ALBERT 1999. 58.

⁶⁶ MNL BAZML IV.830. Vattai halotti anyakönyvek, 1859/2.

⁶⁷ 1859. Otthonról halál hírért vettem. September 14-én egyetlen élő testvérem, Eugen, meghalt. Született 1807-ben, köztünk legidősebb volt. Elveszett régi naplóim folyamában sokszor szólék róla. Pályája szomorú volt mind magára, mind családjára nézve. Magának szerencsétlensége, nekünk gyalázatunk volt, ezer meg ezer csíny, kihágást követett el. 16 éves korától fogva katona volt, majd cadet, majd őrmester, majd közember, majd egy majd más ezredben, 1848-ban a honvédek közé lépett, hol kapitány lőn, — azóta ismét sok csíny követett el j anyámnak örökös aggodalma, kinja volt vele, fogságban is ült, — csak egy év óta viselte magát jól (néha-néha voltak neki ily jó idők), s íme akkor halt meg! Sajnálatos mondani, de igaz, ki, mint ő, magának is, másnak is szerencsétlensége, annak legjobb feküdni a sírban. Azonban, — legyen könnyű a hant rajta, az ilyen sorsú embereket nem vádolunk, de szánunk kell. SZEMERE 1869. II. 183.

⁶⁸ Atyám emlékezete: SZEMERE 1870. 1–29.; László emlékezete: SZEMERE 1870. 45–65.; Mária emlékezete: SZEMERE 1870. 66–95.

⁶⁹ SZEMERE 2005. 372.

Jurkovics Leopoldina barátnője és vattai bizalmasa, B. Erzsí valójában Hosszúfalussy Ferdinándné szül. Bekény Erzsébet (1811–Vatta, 1879). Hosszúfalussy Ferdinánd (Hosszúfalussy János és Szemere László nővére, a Vattán született Szemere Erzsébet fia) Szemere Bertalan unokatestvére volt, Szemere naplójában egyszer szerepel a neve.⁷⁰ Hosszúfalussy Ferdinánd szintén Vattán lakott, Jakabfalvy Sámuel és Szemere Mária (Bertalan húga) esküvőjén három Hosszúfalussy is szerepelt tanúként: János, Ignác és Ferdinánd.⁷¹ Ignác is unokatestvére volt Bertalannak, mivel naplójában említi, hogy Ignác anyja (azaz Szemere Erzsébet) id. Szemere Lászlónak volt testvére.⁷² A Karove Erzsébet halála utáni hagyatéki összeírásból kiderül, hogy özvegy Szemeréné és Hosszúfalussy Ferdinánd közösen birtokoltak egy házat Vattán.⁷³ Szemere Bertalan kiadott naplójában nem túl szívélyesen említi Ferdinándot, mivel korábban, 1830-tól 1848-ig vezetett naplóját (összesen 13 kötetet) Vattán a szabadságharc után „Hosszúfalussy Ferdiék elásván, nagy része elrohadt”⁷⁴. „Ferdiek” valószínűleg azért rejtették el a föld alá a köteteket, mert tartottak attól, hogy a megtorlás időszakában a Szemere családra nézve terhelő információk derülhetnek ki belőlük.

Ifj. Szemere László, Palatinus-ezredbeli hadnagy, akit 26 évesen Vattán ért a halál, ahová csak néhány hónappal azelőtt érkezett meg, nagybetegen.⁷⁵ Öccse így emlékezett meg róla: „ő ritka tisztaságú ifjú volt; szájában igazságot hordott, s a polgári szelíd erkölcsöket a katonai életben is megtartotta; minden tulajdonnal bírt, mi katonának szükséges, egy hibával sem, mely ez osztályban sajátságos.”⁷⁶ Visszaemlékezéseiben, mely a közös, vattai gyermekkorukat is átöleli, Lászlóban egy szerető, gondoskodó ember képét rajzolja meg, ki szerénységével, barátságával, megnyerő megjelenésével lenyűgözte a körülötte lévőket. Szemere írja, hogy a testvérei közül László állt hozzá a legközelebb, mivel három testvére közül vele töltötte a legtöbb időt, együtt jártak iskolába, előbb Miskolcra, majd Késmárkra, végül Sárospatakra.⁷⁷

Szemere Bertalan húgáról, az 1846-ban elhunyt Jakabfalvy Sámuelné Szemere Máriáról⁷⁸ is hasonló szeretettel emlékezett meg, mint bátyjáról. Csendes, szófogadó, mégis vidám és házas fiatal nőnek írja le vattai éveiben, majd házassága révén elkerült Csobajra. Egy lánya született, Jakabfalvy Jolán, akinek Szemere Bertalan lett a gyámja, húga, majd férje, Jakabfalvy Sámuel 1846-ban bekövetkezett halála után a Szemere-család nevelte az árvát. Általában nagyanyjánál, Vattán töltötte gyermekkorát, de öt évig élt gyámja családjával Párizsban is.⁷⁹

⁷⁰ SZEMERE 2005. 276.

⁷¹ MNL BAZML IV.830. Vattai házassági anyakönyvek 1836/8.

⁷² SZEMERE 2005. 312.

⁷³ BFL IV. 1411 b. 05565 Szemere (45. dob.), 1869. szept. 21.

⁷⁴ SZEMERE 2005. 276.

⁷⁵ SZEMERE 1870. 54.

⁷⁶ SZEMERE 1870. 60.

⁷⁷ SZEMERE 1870. 61–63.

⁷⁸ MNL BAZML IV.830. Vattai házassági anyakönyvek 1836/8

⁷⁹ GYULAI 2018. 58. 88., SZEMERE 2005. 260. Szemere naplója szerint Jolán 1851 szeptemberétől 1856 januárjáig élt velük, amikor is felesége Leopoldina hazakísérte Vattára. A vattai rokonokkal nem jött ki túl jól (SZEMERE, 2005, 287.), ahogyan a nagyanyjával sem, mint ez később Karove Erzsébet végrendeletéből is kiderült. Karove akarata ellenére ment hozzá Almási Balogh Zoltánhoz 1857-ben, ezért Karove a végrendeletében csupán 3000 váltóforintot, vagy 1200 ezüst forintot hagy rá, „és pedig azért csak ennyit, azért tagadom ki egyebekből, mivel bár én ötlet egy éves korától fogva annya helyett neveltem, vele bajoskodtam..., irántam magát a leg hálátlanabbul viselte, tanácsimra, kérésimre nem hallgatott, megvetett, el hagyott, ellenemre ment férjhez is, és azóta több ízben megsértett.” (BFL IV. 1411 b. 05565 Szemere (45. dob.), Vatta, 1863. márc. 12.) Karove Erzsébet nem bízott abban, hogy Jolán megelégszik a hozományával, és tartott attól, hogy törvénytelenen több járna neki, ezért még a végrendelet kiadásának évében kibővítette testamentumát azzal, hogy Jolán, amennyiben kevesellené a 3000 forintot, tudja be a hozományába a fehérneműt és ezüst tárgyakat, amelyeket esküvőjére ajándékozott neki. (BFL IV. 1411 b. 05565 Szemere (45. dob.), Vatta, 1863. dec. 20.) Jolán nem is elégedett meg az örökségével, gyámja, Szemere Bertalan és Jurkovich Leopoldina halála után összesen 7000 forint követelést támasztott. BFL IV. 1411 b. 05565 Szemere (45. dob.), 1879. dec. 9. 5p.

Szemere Bertalan Vattán töltött éveit számos tanulmány és visszaemlékezés tárgyalja, ezek általában a naplójából, különféle műveiből, a kortársak, pályatársak és barátok visszaemlékezéséből, esetleg Szemere naplójából, apjáról és testvéreiről írott megemlékezéseiből került elő. Bertalan szívesen és pozitívan emlékszik vissza a vattai gyermekévekre, a szülői házra, a családi légkörre. Szegényes körülmények jellemezték a gyermekkorát, bár Szemere így is szeretettel emlékezett vissza ezekre az időkre.

Iskolai tanulmányait a faluban kezdte. Viszonylag korán, fiatalon „feljárt” a vattai iskolába a falusi gyerekekkel együtt. Egy évig járt Vattára, majd elkerült a miskolci evangélikus iskolába, majd Késmárcra és Sárospatakra. Az 1825–1826-os tanévben 8 hónapot ismét Vattán járt iskolába, majd innen került Késmárcra és Sárospatakra.⁸⁰ Iskolai tanulmányait főleg a nélkülözés és az igyekezet jellemezte. Csengery Antal így írt ezekről az évekről: „Volt eset, már 18 éves korában, hogy alig mehetett ki ruhahiány miatt, hogy alig ehetett eleget éhség ellen. Négy évig (1829–1832) nem volt téli felöltője, s egy kis kaputban ült 3 óráig a hideg hallgatóteremben. A költők verseit, a szótárakat, a stúdiumokat, a jeges szántóföldeken, vagy a szénás padokon tanulta, bele buva a szénába. 'És mégis – mondá gya-korta – mi boldog napjaim voltak ezek!' [...] Mivel ismerte a családi életben a szükség rettenetességeit, soha semmit sem kért szüleitől... Könyvet nem vehetett; mások vették, ő olvasá, s elmondá nekik tartalmát, hogy szüleiknek azok is mondhassanak valamit.”⁸¹ 1834-ben, miután sikeres ügyvédi vizsgát tett, hazatért Vattára. Előbb a megye tiszteletbeli aljegyzője lett, majd 1835-ben külföldre ment, hogy beutazza Európát.⁸² Hazatérve Vattára, 1836-ban a családi kúriában írja meg az *Utazás külföldön* című kétkötetes művét.⁸³

Útinaplója a reformellenzék egyik legkedveltebb munkája lett, megjelenése után (1840) Szemere a reformokat támogató fiatal értelmiség egyik legnépszerűbb alakjává vált. Már távollétében, 1836-ban kinevezik a megye táblabírájává, 1841-től az egri járás főszolgabírája lett.⁸⁴ 1843-ban megválasztják Borsod egyik országgyűlési követévé, 1846-ban már a megye másodispánja. Ebben az időszakban Vattai álnéven ír verseket, úti élményeket. Sokat tartózkodik Vattán, Miskolcra többnyire közgyűlések vagy törvényszéki ülések idején utazik. 1840-ben a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává választotta.⁸⁵ 1846 tavaszán veszi feleségül Jurkovics (Jurkovich) Leopoldinát. Három gyermekük élte meg a felnőttkort, a Bécsben született Mária (1847–1905 u.), Gizella (Párizs, 1857–Budapest, 1914) és Attila (Párizs, 1859–Budapest, 1905). A szabadságharc leverése után Szemere emigrációba kényszerült, Párizsban telepedett le, de ő és felesége gyakran levelezett az itthon maradt rokonokkal, barátokkal. Felesége többször utazott Magyarországra, de férje 1865-ig nem léphetett be az országba, és a család otthon maradt javait ez idő alatt a feleség intézte, próbálta visszaszerezni az elkobzott birtokokat. Szemere amnesztia birtokában, súlyos betegen tért vissza szülőhazájába, ahol pár hét múlva értesült Párizsban maradt felesége haláláról. Jurkovics Leopoldina végrendeletében az 1864-ben neki visszaszár-maztatott, korábban Szemerétől konfiskált vattai földeket, férjére testálta, amennyiben felgyógyul. Szemerét súlyos elmebajjal 1865 májusában ismét intézetbe szállítják, végül a „budai tébolydában” hal meg 1869 szeptemberében.⁸⁶

Budapesten temetik el, majd Borsod vármegye közönsége 1871-ben ünnepélyes keretek között szervezi meg újratemetését Miskolcon az Avasi temető díszsírhelyén. A vattai ingatlanokat végül a három gyermek örökölte Jurkovics Leopoldina és Karove Erzsébet végakaratainak megfelelően.

⁸⁰ HERMANN 1998. 10.

⁸¹ CSENGERY 1870. 192.

⁸² RUSZOLY 1992. 41.

⁸³ KISS 1912. 26.

⁸⁴ HERMANN 1998. 18.

⁸⁵ TAKÁCS–KOVÁCS 2000. 228–229.

⁸⁶ GYULAI 2018. 89.

10. Szemere Bertalan eredeti sírköve Miskolcon
Magyarország és a Nagyvilág XI. (1874)/44. (1874. nov. 1)

A vattai egykori szülői ház helyét nem könnyű megtalálni. A Magyar Néprajzi Múzeum munkatársai a 1967-ben építészeti gyűjtéseket végeztek Vattán, kutatásuk eredményeként megállapították, hogy a helyi nemesi családok általában a „Felvégen” laktak.⁸⁷ A vattai „Felvég” és „Alvég” valójában a falu két főutcája volt, amelyek a Csincse-patakkal párhuzamosan haladtak. A pataktól nyugatra eső rész volt az Alvég (a mostani Szemere utca), a keleten elterülő pedig a Felvég (a mai Tóth Endre utca). Ez a felosztás különbözött a Felső- és Alsóvatta kora újkori megkülönböztetésétől, amely az eleinte két különálló falut a patak felső és alsó folyása mentén lévő területként értelmezte. A két utcát kisebb közök, zugok kötötték össze,⁸⁸ a legnagyobb és legismertebb a Palló-köz, amely merőlegesen, híddal kötötte össze a két véget. Az Alvégen helyezkedik el a késő barokk stílusban épült Odeschalchi-kastély is, és itt állt a mára elpusztult Szemere-kúria is.

11. A Szemere-ház a Magyarország és a Nagyvilág c. hetilapban (1874/44.)

⁸⁷ BALASSA M. Iván: *Népi építészeti gyűjtés*, 1967. Magyar Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár 8446. Idézi: TAKÁCS-KOVÁCS 2000. 76.

⁸⁸ CSORBA 1987. 11.

1872-ben a már romos, elhanyagolt házat látogatta meg és rajzolta le a *Vasárnapi Ujság* számára Benedek Aladár. A cikk szerzője szerint a vattai ház Kazinczy Ferenc széphalmi kúriájára emlékezteti, amelyet végül sikerült megmenteni a jövő nemzedékei számára.⁸⁹ A szülőházzal szülő cikk valószínűleg a nem sokkal korábban, 1871-ben Miskolcra hozott és itt díszsír helyen újratemetett Szemerének állít emléket.⁹⁰ 1874-ben egy újabb cikk jelent meg a kúria rajzával, amelyben a cikk írója fontosnak tartja a nemzet nagyjainak szülőházát megmenteni, ahogy ő fogalmaz: „A nemzeti kegyelet bizonyításának azon módja, melyet más nemzetek oly híven ápolnak, hogy elhunyt jeleseik szülőházát gondosan fenntartják, emlékkövel jelölik késő unokák számára is, ezt mi még nem ismerjük.” Ugyanakkor Szemere Bertalan egyik versének (*Száműzött emlékei*) soraival próbálja felhívni a figyelmet az omladozó ház megmentésére:⁹¹

*Az ősi lak is áll még, melyben született,
Sugár nyárfák jelölik az utat
Hozzá, sorai közt mennyiszer szökellett,
Mint kis gyermek, ki mindenhol mulat.*

Szemere Bertalan írásaiban viszonylag keveset ír a házzal, de mindig nagy tisztelettel és szeretettel beszél az gyermekkori otthonáról.⁹² A szűk, árnyékos udvar övezte vattai ház gyakran volt vendégségek központja. Szemere László általában az udvaron vendégelte meg heteken keresztül dolgozó munkásait, béreseit, aratóit, akik a munkájuk végeztével az áldomást itt költötték el.⁹³ A ház évszázadok óta a családja tulajdonában van, de, mint írja, még mindig nincs készen. Szemere tervezte befejezni a házat, ha otthon maradhatott volna. Úgy tervezte, hogy negyvenévesen nyugdíjba vonul, visszatér birtokára és folytatja, illetve befejezi ősei megkezdett munkáját.⁹⁴ A népies barokk stílusú, manzárd tetős, zsindeyes, egyszerű családi kúria Vattán nem sokban különbözött némelyik tehetősebb jobbágyszülőházától.⁹⁵

11–12. A vattai Szemere-házak a II. (1819–1869) és III. (1869–1887) katonai felmérés térképén
(Forrás: Hungaricana)

⁸⁹ Háza a Kazinczyéra emlékeztet, a Sátorhegy aljában, amint azt Petőfi 1847-ben leírta, s a mint 1859-ben a nemzeti kegyelet találta. Felfogja-e keresni az a Szemere elhagyott szülő-házát is valaha? In: *Vasárnapi Ujság*, 1872. nov. 24. 584.

⁹⁰ GYULAI 2015. 2.

⁹¹ *Magyarország és a Nagyvilág* XI. (1874)/44. (1874. nov. 1.)

⁹² „Láttam szebb háztájját, láttam kisebb vidéket annál a hol születtem és felnővekedtem, és mégis ha egy szép reggelt vagy egy kedves estét akarok magamnak képzelni, az csak az, mit ott láttam, mert azok voltak életem első reggelei és első estéi...” SZEMERE 1870. 101.

⁹³ SZEMERE 1870. 12.

⁹⁴ SZEMERE 1870. 108.

⁹⁵ CSORBA 1987. 11.

A nemzeti kegyelet sajnos nem lett kegyes a Szemere-kúriával, nem tudjuk az időpontját a végső pusztulásának vagy bontásának, de a ház ma már nincs meg. Az emléktáblának, amely egykor a házon állt, szintén nyoma veszett,⁹⁶ a ház lebontásával együtt megsemmisült.⁹⁷

Szemere édesanyja egészen haláláig, 1865. szeptember 20-ig él a vattai házban, majd örökösei ezt is bérbe adják Weisz Jakabnak. Szemere Bertalan halála után többször is meghirdetik a vattai birtokok bérbeadását, először 1869. augusztus 7-én,⁹⁸ majd 1877 szeptemberében.⁹⁹ Végül 1881 márciusában kerülnek kalapács alá, ekkor már eladási szándékkal Szemere Bertalanné vattai birtokai.¹⁰⁰ Jurkovics Leopoldina férje emigrációja alatt többször is járt Magyarországon, és megvásárolta a férjétől konfiskált vattai birtokokat, sőt 1857-ben Szemere Páltól is megvette a korábban már tőle bérelt vattai javakat.¹⁰¹ Az 1857-ben keletkezett kataszteri térképen a „Szemere örökösök” neve alatt feltüntetett földterület birtokosai közé tartozott, valószínűleg, a még élő Szemere Pál is, illetve testvére, Szemere Ábrahám.

13. Néhai Szemere Bertalanné gyermekei eladásra hirdetik néhai édesanyjuk vattai birtokát.
Borsod-Miskolczi Értesítő XV. (1881)/11. (1881. márc. 17.)

A szülői ház, mivel nem lakták, valószínűleg gyors pusztulásnak indult. A szakirodalomban csak a ház pusztulásáról, lebontásáról írnak,¹⁰² a pontos helyéről és idejéről azonban nem. Szemere Lászlóné három ingatlana saját tulajdonában volt, egy pedig felerészben volt az övé. Az 1865-ben felvett hagyatéki leltár Karove Erzsébet saját tulajdonában lévő mindhárom lakóházat (a 18-as, 20-as és 24-es házzal) egységesen a 25-ös helyrajzi számon tünteti fel, viszont Karove Erzsébet és fia, Szemere Jenő halotti anyakönyvi bejegyzésében a 18-as szám szerepel lakhelyként. A lakóházak értékét is megbecsülték a leltárban, a 18-as házzal 280 forintot, a 20-as házzal 90 forintot, a 24-es házzal 10 forintot ért, és az ingatlanok „mindegyike vályogból épült és a legrosszabb állapotban találtatott.”¹⁰³

⁹⁶ PORKOLÁB 1997, 81.

⁹⁷ KLUGER 1969. 103.

⁹⁸ Borsod-Miskolczi Értesítő III. (1869)/35. (1869. szept. 2., szept. 9., szept. 16.)

⁹⁹ Borsod-Miskolczi Értesítő XI. (1877)/37. (1877. szept. 13.)

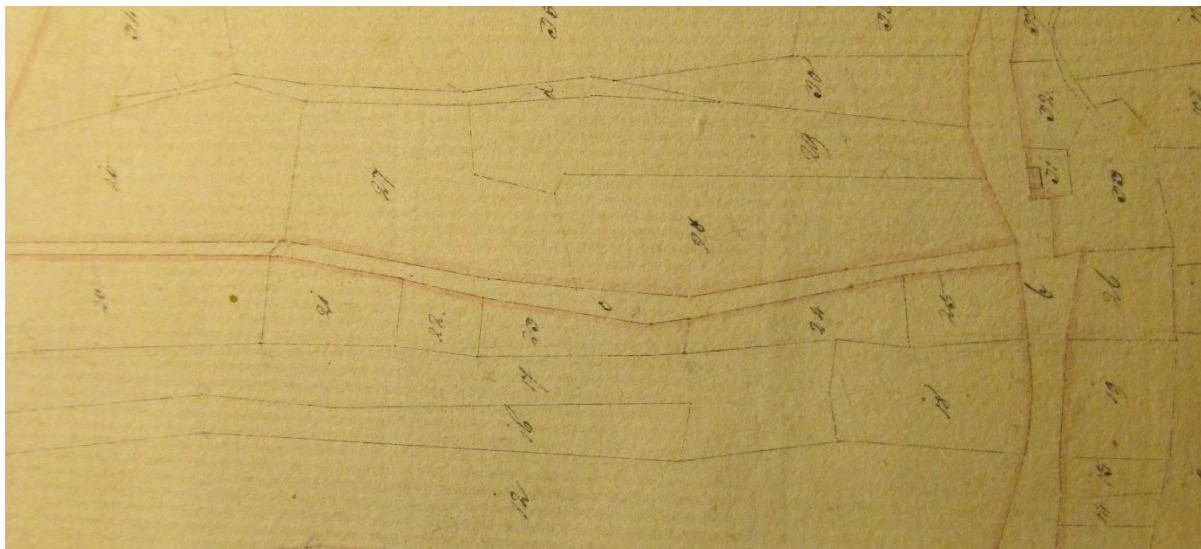
¹⁰⁰ Borsod-Miskolczi Értesítő XV. (1881)/11. (1881. márc. 17.)

¹⁰¹ SZEMERE 2005. 312. Valószínűleg ezért volt sokkal nagyobb Szemere Bertalanné eladósorba került vattai birtoka, mint Karove Erzsébet hagyatéka, akinek halála utáni vagyonleltárában csak 113 hold és 269 négyszögöl birtoknagyság szerepel. BFL IV. 1411 b. 05565 Szemere (45. dob.), Vatta, 1865. szept. 22.

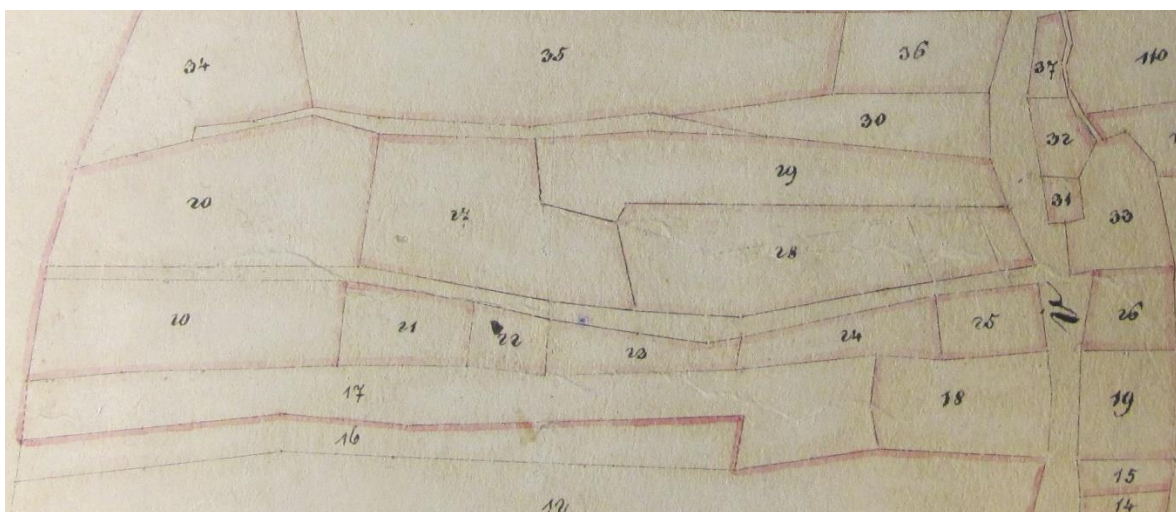
¹⁰² TAKÁCS-KOVÁCS 2000. 227.; KLUGER 1969. 103.

¹⁰³ BFL IV. 1411 b. 05565 Szemere (45. dob.), Vatta, 1865. szept. 22.

A legtöbbet érő 18-as házszámú lakás volt valószínűsíthetően a Szemere-család kúriája a legutolsó reformkori számozás alapján, mivel mindkét halotti anyakönyvben ugyanez szerepel. A vattai tagosítás előtti¹⁰⁴ és utáni¹⁰⁵ kataszteri térkép¹⁰⁶ is megtalálható a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. A 18-as házszám mindkét térképen ugyanazt a területet jelöli, jelezve, hogy a belső telkek/házak számozása nem változott a 19. század 30-as és 40-es éveiben zajló tagosítások során.

14. Vatta helység beltelkeinek térképe, 1837, részlet. MNL BAZML BmU 730

15. Vatta helység beltelkeinek összesítés utáni térképe, 1846, részlet. MNL BAZML BmU 732.

¹⁰⁴ Vatta helység beltelkeinek térképe, 1837. Készítette: HOLECZ András. MNL BAZML BmU 730.

¹⁰⁵ Vatta helység beltelkeinek összesítés utáni térképe, 1846. Készítette: LAMOS József, DOBÁK János. MNL BAZML BmU 732.

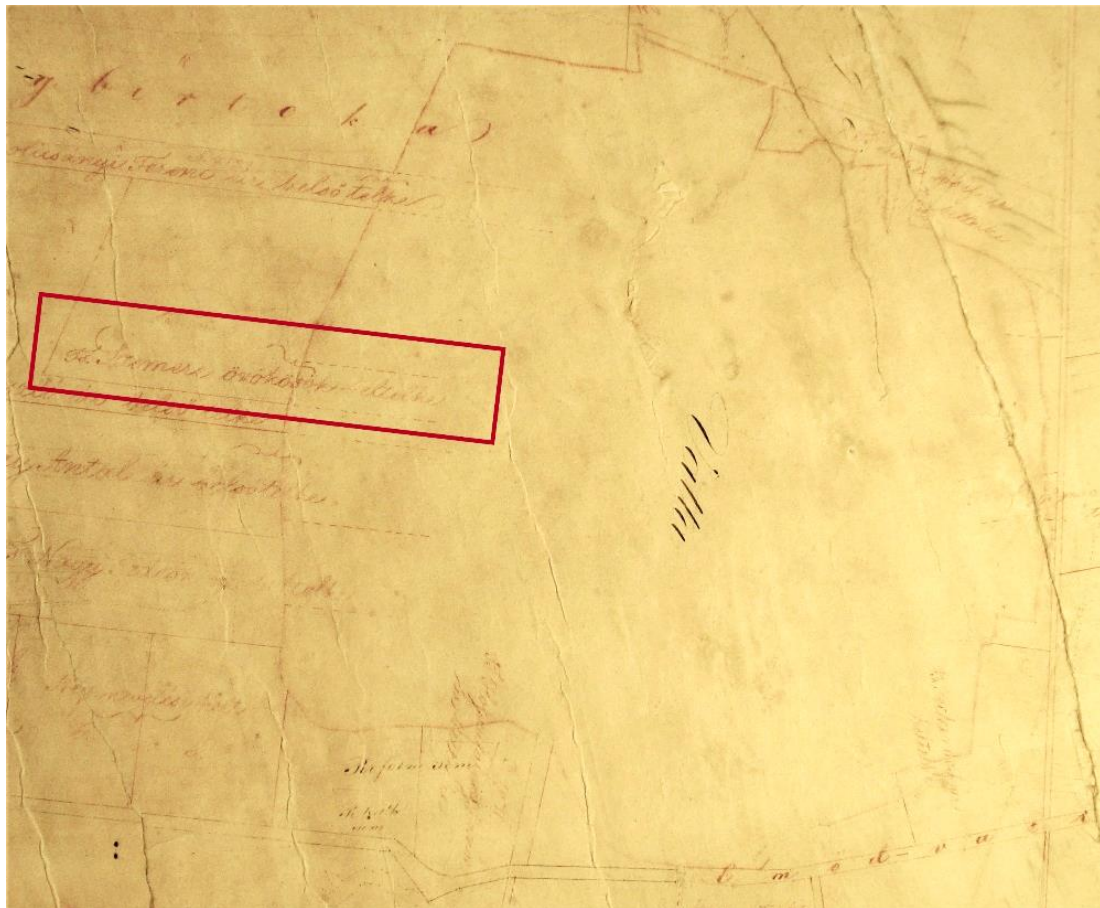
¹⁰⁶ A földek nyilvántartásának célja a földek megadóztatása volt. Magyarországon a földeket kezdetben hozadék alapján adóztatták meg és a területet is kezdetben becsléssel, később egyszerűbb méréssel, majd pontos felméréssel. A földek nyilvántartásának egyszerűbb formáját – az ún. ideiglenes katasztert – 1850-ben vezették be. A községenként készült kataszter alapja az „adótelekkönyv” volt. A mai földnyilvántartás alapját képező „állandó kataszter” elkészítését az 1875. évi VII. tc. rendelte el. A munkálatok 10 évig tartottak és 1885-ben fejeződtek be. Az ideiglenes és állandó kataszterek történetéről bővebben lásd: LIGETVÁRI 1998. 204–205.

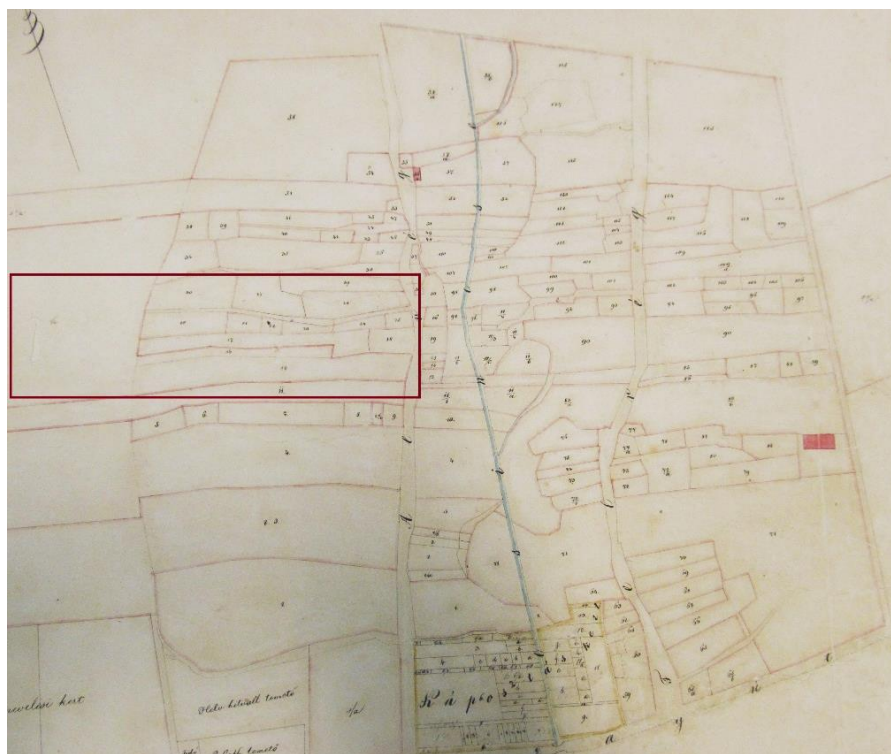
16. A Szemere család elpusztult kúriájának helye, 2020 (Kőműves Tibor felv.)

Kérdés, hogy a reformkori térképeken lévő számok a helyrajzi számokat jelölték vagy a házszámot. A 19. század végéig a házsám megegyezett a telekszámozással, ehhez a kert is hozzátartozott, és csak a század végén kezdték a két fogalmat elkülöníteni. A helyrajzi szám egy nagyobb egység számozását jelenthette. Elképzelhető, hogy az összes Szemere-birtok egy helyrajzi számon volt nyilvántartva (ez lehet a Karove halála utáni összeírásban szereplő 25-ös helyrajzi szám), de, sajnos, Vatta belső telkeinek reformkori telekkönyve hiányzik. A Szemere-örökösök beltelkének pontos helyére egy 1841-es felmérés alapján készült térkép alapján következtethetünk, a térkép a Vatta kültelki birtokait dokumentálja.¹⁰⁷ Ezen a térképen látható egy földterület *Tekintetes Szemere örökösök beltelke* megjelöléssel, amely egészen a lakott terület határáig húzódik ki, több egykor még összefüggő, hosszú telket magában foglalva. Ennek a földterületnek az Alvég utcája felé eső részén azonosíthatjuk a Karove Erzsébet hagyatéki leltárában és a reformkori térképeken szereplő Szemere-házakat. Ha összehasonlítjuk az 1846. évi beltelki térképpel, látható, hogy az 1841-es Szemere-beltelek egyik sávja éppen a 18-as ház-/telekszámokban végződik a falu központjában.

¹⁰⁷ *Térképe tn. Borsod V[árme]gyében fekvő Vatta helysége határának, 1841.* MNL BAZML BmU 731. Készítette: HOLECZ András.

17. A Szemere-örökösök birtokai (Ts. Szemere örökösök beltelke) Vatta belterületén az 1841-es térképen
MNL BAZML BmU 731

18. A Szemere-örökösök birtokai Vatta belterületén Vatta 1846. évi térképén. MNL BAZML BmU 732

Az első olyan térkép, amely Vattán a lakóházak elhelyezkedését is jelöli, 1889-ben készült,¹⁰⁸ és még itt sem jelölik külön a ház-, illetve a telekszámot. 1889-ben már sokkal több felparcellázott terület látható, és a helyrajzi számok sem egyeznek a reformkori kataszteri térképeken szereplő számokkal. A telekhatárok azonban kivehetők és jól látszik, hogy mely területek tartoztak a Szemere-család tulajdonába a 19. században. A térképen szereplő 23-as, és az út (zug) másik oldalán lévő 53-as számokkal jelölt területek, amelyek megegyeznek a reformkori 20-as telek-/házzszámmal, a 48, 39, 40-es számú terület pedig a reformkori 24-esnek felel meg. Az Alvégen lévő, vagyis a falu egyik főutcájára nyíló 43-as és 44-es számokon állhatott valamikor Szemere Bertalan szülőháza. Nem valószínű, hogy még 17 évig állt a *Vasárnapi Ujság* tudósítója által 1872-ben elhagyott házként említett ingatlan, ha továbbra sem lakták és nem gondozták, ezért nem lehet biztosan kijelenteni, hogy az 1889-es kataszteri térképen szereplő, 43-as telekszámra látható ház lenne a Szemere-család ősi kúriája. Karove Erzsébet és fia Szemere Jenő halotti anyakönyvi bejegyzése viszont bizonyítja, hogy a lakhely a mai Szemere-park¹⁰⁹ közvetlen szomszédságában lévő telken állt.

19. Vatta helység kataszteri térképe a felparcellázott Szemere birtokokkal, 1889 (Forrás: mapire.eu).

¹⁰⁸ Vatta kataszteri térképe, 1889. Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század 1850–), Mapire- Történelmi térképek online (mapire.eu)

¹⁰⁹ A Szemere-park területén korábban két ház is állt, az egyik a helyi zsinagóga volt, amelyet az újabb kutatások imaszobaként tartanak nyilván. GAZDA 1991. 21.

20. Az Alvég utcához közel eső Szemere-birtokok.
Vatta kataszteri térképén, 1889 (forrás: mapire.eu)

21. Műholdfelvétel Vattáról a térkővel borított Szemere-parkkal (Forrás: Google maps)

A faluban Szemere-parknak (a köznyelv Szemere-kertnek is hívja) elnevezett köztéren a Gáti Gábor tervezte és Záhorzik Nándor szobrászművész által faragott, 1974. május 24-én¹¹⁰ leleplezett, Szemere Bertalant ábrázoló, kőből készült dombormű áll, a következő felirattal: *Szemere Bertalan (1812–1869) (elől), Az első felelős minisztérium belügyminisztere, a Honvédelmi Bizottmány tagja, az első magyar köztársasági kormány miniszterelnöke emlékére (hátnál)*. A falu lakosai tudni vélik, hogy a park mögötti telken állt a régi Szemere ház, amely még állt a 20. század nyolcvanas éveinek első felében.

22–23. A Szemere-háznak nevezett épület
az 1970-es években készült amatőr fényképeken
Magántulajdon¹¹¹

¹¹⁰ PORKOLÁB 1997. 81. A Déli Hírlap szerint az avató ünnepség május 23-án 16 órától volt. Déli Hírlap. VI. évf. 119. szám, 1974. máj. 23. 1.

¹¹¹ Farkas Lászlónénak köszönöm, hogy a fényképeket a rendelkezésemre bocsátotta.

A helyiek úgy tartják, hogy a fotókon a Szemere-emlékmű mögött látható zsúpfedeles ház lehetett a család ősi kúriája. Valóban, ez a telek is a Szemere családé volt, amelyen ház is állt a 19. században, mivel Karove Erzsébet hagyatékában lévő ingatlanok közül a 24-es ház-/telekszámú, 10 forint becsértékű ház a reformkori kataszteri térképek szerint éppen ezen a telken helyezkedett el. Az 1889-es kataszteri térképen is jól kivehető ez a ház, és ha tulajdonosváltás után gondos kezekbe került, elképzelhető, hogy a Szemere család háza közül ez maradt fenn a legtovább, amit a helyiek megőriztek emlékezetükben. A szalmával borított parasztház Szemeréék egyik egykori telkén állt, de nem lehet azonos a Szemerék 19. században épült kőlabazatos, cseréptetős nemesi kúriájával. Kluger Lászlóné 1969-ben megjelent tanulmányában írja, hogy a szülői ház lebontásával a házon lévő emléktábla is elpusztult,¹¹² bár a bontás évét ő sem közli, valószínűleg azért, mert az már jóval korábban megtörtént.

A Szemere-park létrehozását és gyakorlati megvalósításának megoldását Balla János, a Vattai Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke javasolta 1970 márciusában.¹¹³ Ebben az évben tervezték a Szemere Bertalan utca (a régi Alvég) teljes felújítását, ezért javasolta a park létrehozását. A felterjesztésben nem esik szó róla, hogy miért pont erre a területre tették a parkot. A Községi Tanács tanácsülési jegyzőkönyveiben található 1970. évre szóló népművelési munkatervében is csak az olvasható, hogy a falu illetékesei és tanácsa „a falu központjában Szemere kertet létesít, ahol emléktáblát állít tisztelete jeléül.”¹¹⁴

24. A Szemere-park, közepén Szemere Bertalan emlékművével (Kőmíves Tibor felv.)

¹¹² KLUGER 1969. 103.

¹¹³ MNL BAZML XXIII. 1006 a) A Vattai Községi Tanács iratai. VB tanácsülési jegyzőkönyvek. 1970. március 16.

¹¹⁴ MNL BAZML XXIII. 1006 a) Tanácsülési jegyzőkönyvek. Vatta község népművelési munkaterve. A jelentés készítője: SZALAY László kult. ig.

A Szemerekert köz (utca) zezugos nyúlványai a Szemere-szobornál kezdődnek, és elnevezésük történetéről a faluban a 20. század 60-as, 70-es éveinek néprajzi gyűjtései adnak magyarázatot. 1979-ben Vattán a megkérdezettek elmondták, hogy a ház- és kerthelyekkel teli, Szemere-kertnek nevezett lankás terület azért kapta ezt az elnevezést, mert korábban a teljes terület a Szemere család tulajdonában volt. Ezeket később felparcellázták és házhelyekként eladták, de az új építkezők gyakran találtak ingatlanukon betemetett pincéket, vermeteket, kutakat,¹¹⁵ ami valószínűsíti, hogy korábban komoly gazdálkodás folyhatott ezen a területen. Szemere egyik külföldi utazása alatt írt levelében a szülői házhoz tartozó (gyümölcsös) kertet és szérűskertet említi.¹¹⁶ 1836 novemberében Frankfurtból írt a szüleinek haza Vattára, és levelének végén utal az otthoni őszi betakarítás és a szüret termelvényeire: „A felház [vagyis a padlás] tele van füllengekkel¹¹⁷ s dióval s ha Miczi (ti. Szemere Mária) gyakran nem jön látogatni, az eltart.”¹¹⁸

Szemere Bertalan családjának, őseinek vattai birtokairól kevés adat áll rendelkezésünkre, hiszen nem maradtak fenn vagy lappanganak a család saját iratai. A forrásokat kiegészíthetik Szemere emigrációs naplóbejegyzései és a *Szépirodalmi dolgozataiban* közölt visszaemlékezései, valamint levelezése, illetve a családra vonatkozó levéltári hagyatéki iratok. Egy elpusztult házhely pontos beazonosításhoz azonban mindez kevés, és a másodlagos források, így a helyiek emlékezete sem segít a pontos azonosításban. A kutatás eredményei azonban arra mutatnak, hogy a vattai Szemere-kert és az egyszerű és kifejező Szemere Bertalan-emlékmű valóban a vattai Szemerék, köztük Szemere Bertalan egykori nemesi telkének, kúriájának helyszínén létesült.

FORRÁSOK, GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

BFL = Budapest Főváros Levéltára

IV. 1411 b. = Budapest Székesfőváros Árvaszéke; Általános iratok

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

HTD = Történeti Dokumentáció (Adattár)

NA = Néprajzi Adattár

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

BmU = Kézírtas Urbéri Térképek

IV. 830 = Borsod vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye

VII. 1/c. = Miskolci Királyi Törvényszék iratai. Urbéri törvényszéki iratok. Tagosítási iratok, Vatta 1832–1878

XXIII. 1006 = Tanácsok iratai. A Vattai Községi Tanács iratai

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

N 26 = Mikrofilmtár, 1828. évi országos összeírás (Conscriptio regnicolaris art. VII. 1827 ordinata)

S 101 = Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek – Abszolutizmus kori térképek (1849-

TiREL = Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Levéltár, Tiszáninneni Református Egyházkerületi Levéltára

INTERNETEN ELÉRHETŐ DIGITÁLIS ADATBÁZISOK ÉS GYŰJTEMÉNYEK

Hungaricana = közgyűjteményi digitális portál (<https://hungaricana.hu>)

Mapire = Történelmi Térképek Online (<https://mapire.eu>)

¹¹⁵ HOM NA *Földrajzi nevek gyűjteménye*, Vatta, 1979/2. sz.

¹¹⁶ Szemere Bertalan levele. London, 1836. május 28. Közli: LESZIH 1906/2. 63.

¹¹⁷ Kisebb szőlőfűrt.

¹¹⁸ Szemere Bertalan levele szüleihez Frankfurtból. 1836. nov. 27. Közli: LESZIH 1906/1. 52. Szemere Bertalan levelében aggódva érdeklődik bátyja László egészségi állapota iránt, aki azelőtt betegedett meg, mielőtt ő elutazott. Sajnos ekkor még nem tudhatta, hogy szeretett testvére épp levele megírásának napján hunyt el. MNL BAZML IV.830. Vattai halotti anyakönyvek, 1836/6.

BIBLIOGRÁFIA

ALBERT 1999

ALBERT Gábor (vál., szerk.): *Szemere Bertalan leveleskönyve 1849–1865*. Balassi, Budapest, 1999

BARSI 1967

BARSI Ernő: Emlékek a sályi Eötvös-kastélyról = *Borsodi Szemle* 11. (1967)/4. 64–66.

BARSI 1991

BARSI Ernő: Eötvös sályi évei = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyvei* 28–29. (1991) 551–565.

BENEDEK (szerk.) 1963

BENEDEK Marcell (szerk.): *Magyar Irodalmi Lexikon* I–III. Akadémiai, Budapest, 1963

BONA 2009

BONA Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. Heraldika, Budapest, 2009

BOROVSKY 1909

BOROVSKY Samu: *Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig I*. MTA, Budapest, 1909

CSENGERY 1870

CSENGERY Antal: *Történeti tanulmányok és jellemrajzok* I–II. Ráth Mór, Pest, 1870

CSÍKVÁRI 1939

CSÍKVÁRI Antal (szerk.): *Borsod vármegye*. A Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, Budapest, 1939 (*Vármegyei szociográfiák* V.)

CSORBA 1984

CSORBA Sándor: *Szemere Bertalan neveltetése és pályakezdése (1812–1838)*. Miskolci Városi Könyvtár, Miskolc, 1984

CSORBA 1987

CSORBA Csaba: Szemere Bertalan emlékezete = *Szülőföldünk* 1987/11. 11–19.

DÁNYI–DÁVID 1960

DÁNYI Dezső–DÁVID Zoltán: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1960

DEVESCOVI 2009

DEVESCOVI Balázs: Hol írhatta Eötvös József első regényét? Megjegyzések A karthauzi keletkezéstörténetéhez. In: *Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*. Szerk.: AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, VADERNA GÁBOR, 2009. 246–258.; *Beszélő* 14 (2009)/11. 133–140.

DÖMÖTÖR 1979

DÖMÖTÖR Sándor: Eötvös József Borsod megyei és miskolci kapcsolatai = *Borsodi történelmi évkönyv* VI. (1979) 63–78.

GAZDA 1991

GAZDA Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1991

FÉNYES 1851

FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára* I–IV. Fényes Elek–Kozma Vazul, Pest, 1851

GYULAI (szerk.) 2015

GYULAI Éva (szerk.): *Egy miskolci nemes az országos politikában – A Szemere Bertalan pályaképe és pályatársai c. történeti kiállítás online katalógusa*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2015

GYULAI 2018

GYULAI Éva: Egy bécsi kisasszony mint politikusfeleség. Szemere Bertalanné Jurkovichs Leopoldina = *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, Tomus XXII, Fasc. 1. 2018. 52–98.

HERMANN 1998

HERMANN Róbert: *Szemere Bertalan*. Új Mandátum, Budapest, 1998

KEMPELEN 1931

KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok X. kötet*. Budapest, Grill Károly, 1931

KISS 1912

KISS Ernő: *Szemere Bertalan*. Stief J. és társa, Kolozsvár, 1912

KLUGER 1969

KLUGER Lászlóné: *Irodalmi emlékhelyek Borsodban*. II. Rákóczi Ferenc Könyvtár, Miskolc, 1969.

LESZIH 1906/1

LESZIH Andor: Közlemények a Borsod–Miskolczi Múzeum ereklye-gyűjteményéből = *Régi okiratok és levelek tára*. II. (1906)/4. 47–53.

LESZIH 1906/2

LESZIH Andor: Közlemények a Borsod–Miskolczi Múzeum ereklye-gyűjteményéből = *Régi okiratok és levelek tára*. II. (1906)/2. 61–66.

LIGETVÁRI 1998

LIGETVÁRI Ferenc (szerk.): *Földmérési és térképészeti alapismeretek*. Szaktudás, Budapest, 1998

NAGY 1863

NAGY Iván: *Magyarország családi címerekkel és nemzékrendi táblákkal X. kötet*. Ráth Mór, Pest, 1863

MÁLYUSZ 1951

MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*. MOL, Budapest, 1951 (*Magyar Országos Levéltár kiadványai* II., *Forráskiadványok* 1.)

PÁLYI 2013

PÁLYI Zsófia Kata: Az egyházi özvegy-árva tár megalapítása a Tiszáninneni Református Egyházkerületben. Szemere Bertalan intézeti terve 1838-ból = *Egyháztörténeti Szemle* 14. (2013)/3. 36–66.

PORKOLÁB 1997

PORKOLÁB Tibor: *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben*. Bíbor, Miskolc, 1997

RUSZOLY 1992

RUSZOLY József: *Három borsodi örökhagyó. Palóczy László – Szemere Bertalan – Zsedényi Béla*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 1992

SZEMERE 1869

Naplóm száműzetésében írta SZEMERE Bertalan I–II. Ráth Mór, Budapest, 1869 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* I–II.)

SZEMERE 1870

SZEMERE Bertalan: *Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok (A forradalom előtt és után)*. Ráth Mór, Budapest, 1870 (*Szemere Bertalan összegyűjtött munkái* VI.)

SZEMERE 2005

SZEMERE Bertalan: *Napló (1849–1861)*, Kiad., szerk.: ALBERT Gábor. Felsőmagyarországi–Bíbor, Miskolc, 2005

SZINNYEI 1909

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* XIII. Hornyánszky, Budapest, 1909

TAKÁCS–KOVÁCS 2000

TAKÁCS László–KOVÁCS Zsolt: *Vatta község története*. Vatta község Önkormányzata, Vatta, 2000

TÓTH 2009

TÓTH Péter: Borsod vármegye az 1809. évi inszurrekcióban. In: *Franciák Magyarországon, 1809* (I. köt.). A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Szerk.: BANA József–KATONA Csaba. Győr Megyei Jogú Város Levéltára–MOL–Mediawave Közalapítvány; Budapest–Győr, 2010. 163–188.

A Pelsőci Bebek család temetkezési helyei és síremlékei

MONIKA TIHÁNYIOVÁ

Pohrebné miesta a náhrobné pamiatky Bubekovcov z Plešivca

Šľachtický rod Bubekovcov z Plešivca je známy predovšetkým svojou majetkovou doménou v Gemerskej župe a svojim pôsobením na kráľovskom dvore. Jednotlivých príslušníkov rodu tu zaznamenávame od začiatku vlády kráľa Ľudovíta I. Vďaka zásluhám v bojoch o neapolské dedičstvo i vďaka kapitálu z hospodársky výnosných majetkov v Gemeri sa im podarilo dostať k rôznym dôležitým hodnotiam. Predstavitelia rodu zasiahli do mnohých významných udalostí Uhorského kráľovstva, vrátane neslávne známeho povstania proti kráľovi Žigmundovi Luxemburskému. Počas svojho pôsobenia v službách kráľa sa postupne dostali aj k majetkom mimo Gemerskej župy. Premyslene si vybudovali majetkovú doménu presahujúcu z Gemera do susednej Boršodskej a Turnianskej župy. Do dejín Gemerskej župy sa zapísali predovšetkým ako fundátori umelecky vysoko hodnotnej výmalby rodového kostola v Plešivci, ako aj ďalších významnejších kostolov (Kameňany, Rákoš). Výskumom týchto výmalieb sa zistilo, že na ich realizáciu povolali Bubekovci majstrov priamo z dnešného Talianska. Autorka si všima okolnosti úmrtia a miesta posledného odpočinku viacerých významných predstaviteľov rodu, vrátane dvoch zachovaných náhrobných pamiatok. Stručne sa zaoberá aj vývojom rodového erbu.

A Bebekék a 13. századtól egészen a 16. század közepéig kiemelkedő szerepet töltöttek be a királyi udvarban, jelentősek voltak a Magyar Királyság és kiváltképpen Gömör vármegye történelmében. A vármegye betelepítése és a bányászat megszervezése mellett hozzájárultak a környék néhány világi és szakrális jellegű építményének létrejöttéhez és sorsuk alakulásához. Mecénási és alapító tevékenységük kutatását e művészeti értéket képviselő, a mai Szlovákia egyedülálló kulturális örökségéhez tartozó épületek létrejötte motiválta. A Bebek család sorsának ismertetését a családalapító Domokos nagypapjával, Detrével kell kezdenünk, aki már a 13. században megalapozta a Bebek-nemzetség gömöri uradalmát.

IV. Béla király 1243-ban adományozott Máté fia Fülöpnek és Detrének egy hatalmas területet, az eredeti pelsőci (ma: Plešivec, Szlovákia) uradalmat.¹ Detrét fia, Benedek követte a birtoklásban, majd unokái, akiknek a nagy száma miatt szükségessé vált a birtokok felosztása, amelyeken az 1243. évi adományozás óta, Detre és utódai betelepítéseinek köszönhetően, egy sor új település jött létre. A Turóc, a Csetnek és a Sajó folyók felső folyásához az ásványi nyersanyagok kitermelésére német soltészok érkeztek a szomszédos Szepes vármegyéből. A területek kétszeri, 1318. és 1320. évi felosztása következtében az eredeti birtoktest két részre szakadt.² Feltűnő, hogy Domokos jelentős részt kapott a kiterjedt uradalomból (a Pelsőc melletti Paskaházát, Závozalját és az ardói urbura felét egy ottani ólombányával), valamint Lice és Deresk (ma: Licince, Držkovce, Szlovákia) falvakat. Domokosnak a Sajó folyó mentén jutott birtok (Veszverés, ma: Gemerská Poloma, Szlovákia).

Az eredeti pelsőci uradalom felső részét a többi testvér között osztották szét, ahogyan Csetneket (ma: Štítnik) is. A birtokosztály véglegesen két részre szakította Detre utódait, ezzel pedig két különálló család alakult ki: a Pelsőci Bebek és a Csetniek. A Bebek vezetéknévvel először 1320-ban találkozhatunk (Domokosnak a Máriássy családhoz kapcsolódó elhúzódo birtokpere kapcsán).³ Ezt

¹ CDES II. 80.

² RDES II. 146. 244.

³ RDES II. 324.

a nevet később Bebek Domokos utódai is használni kezdték, így különültek el rokonaiktól, a Csetnekiektől.

A követő időszakban a Bebek család folyamatosan, átgondoltan bővítette a gömöri birtokokat: hozzájutottak Krasznahorka várbirtokhoz, megszerezték Kövi területét, amelyhez Rákos vára is hozzátartozott, ezzel együtt hozzájutottak az ún. Vas-hegyhez, a Magyar Királyság egyik legnagyobb vasérc-lelőhelyéhez is, de megszerezték a Csetnek patak vízgyűjtőterületén fekvő falvakat: Berzétét, Gömör városát és a jolsvai uradalmat is (ma: Brzotín, Gemer, Jelšava, Szlovákia), valamint részbirtokokat a Csetneken és Dobsina városában.⁴ Gömör vármegye 1549-es portaösszeírása szerint a Bebekék voltak a vármegye leggazdagabb földesurai, 41 településen összesen 242,5 portát birtokoltak.⁵ Gömör vármegyén kívül a Bebek család tagjai Borsod (Vámos, Szendrő, Csorbakő, Sajószentpéter, Edelény), Torna (Szádvár) és Nógrád (Fülek, ma: Filakovo, Szlovákia) vármegyében is jelentős birtokvagyonnal rendelkeztek. A Bebek névvel a Sáros vármegyei várakkal összefüggésben is találkozhatunk, így Szokoly és Palocsa várai, valamint Abaúj (Szikszó, Gönc) és Bars vármegye (Hrussó vára, ma: hrad Hrušov, Szlovákia) is összefüggésbe hozható a család nevével. Különösen érdekes a hatalmas erdélyi területek birtoklása (Almás váruradalma, ma: Almașu, Románia).⁶ Váraik és várbirtokaik külön fejezetet alkotnak a család történetében, ezeket az egyes családtagok rangjuk és címük alapján birtokolták.

A család kapcsolata az egyházzal és az egyházi emlékekkel már fennállásuk korai időszakától nyomon követhető. Gömör kiemelt jelentőségű szakrális épületeinek esetében (Pelsőc, Kövi, Rákos, Gombaszög, ma: Plešivec, Kameňany, Rákoš, Gombasek, Szlovákia). A nemzetség emellett fontos szerepet játszott a (sajó)vámosi templom, valamint a sajnálatos módon elenyészett vámosi ferences kolostor alapításánál.⁷ A család közreműködésével számolhatunk a gönci pálos kolostor építésénél is, ugyanakkor a tapolcai bencés apátság és a gombaszögi pálos kolostor megszűnéséhez is közük volt a Bebekeknek.⁸ Az utóbbiak esetében a család neve nem az építés, hanem a rombolás fogalmával párosul. Külön fejezetet érdemelnek a kiemelkedő művészi minőségű templomi falképek, amelyek leginkább Gömörre jellemzők (Pelsőc, Kövi, Rákos, valószínűleg Dobsina, Henckó /*Dobšina*, Henckovce/, Gombaszög és Torna vármegyében Tornaszentandrás). Birtokaikon a 14. században és a 15. század első felében emelték a legtöbb egyházi épületet, ez az időszak szorosan összefügg a család fénykorával. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a család legjelentősebb képviselőit a királyhoz közel álló nemesek között találjuk, s így, amellett, hogy a késő középkor jelentős politikai személyiségeivel napi kapcsolatot áptak, találkozhattak a királyi udvar miliójában megjelenő és kibontakozó legújabb kulturális vívmányokkal, hatásokkal is. A Bebek-birtokokon álló templomok magas színvonalú freskóművészete igazolja, hogy a család előkelői közel kerültek a nyugat-európai kultúrához. Nyugati utazásaik során minden bizonnyal jelentős egyházi épületekbe is ellátogattak, ami arra ösztönözhetette a család képviselőit, hogy saját templomaikat is hasonlóan díszítsék.⁹

⁴ TIHÁNYIOVÁ 2019. 79–84.

⁵ Gömör vármegye második leggazdagabb földesura Basó Mátyás volt, akihez 30 falu (177,5 porta) tartozott, valamint az esztergomi érsek, akinek 110,5 portája volt 5 helységben. MAKSAI 1990. I. 323.

⁶ SKALSKÁ 2010. 36–44.

⁷ Bebek Ferenc kiűzte a ferenceseket Vámosról 1556-ban. ROMHÁNYI 2000a. 103.; KARÁCSONYI 1923. 203.

⁸ Oláh Miklós esztergomi kanonok (Mária királyné titkára, később esztergomi érsek) 1533-ban írt levele a császári követhet. Ebből megtudjuk, hogy Bebek Imre megtámadta az Oláh Miklóshoz tartozó tapolcai (Borsod m.) bencés kolostort. A levélben Oláh Miklós felháborodik Bebek Imre tettén, aki kikergette a szerzeteseket a kolostorból, és annak egész területét a környező térség támadására kezdte használni. Kétségtelenül jól jött neki az épületegyüttes alkalmas elhelyezkedése és főleg annak erős erődítménye, amit levelében Oláh is kiemel. Oláh szerint ugyanakkor ez sem segítette Bebek Ferenc kegyetlen betörései ellen, akit későbbi visszaemlékezéseiben megnevez az először megvádolt Imrével szemben. Ezért kérdéses, hogy melyik Bebek rombolta le ezt az ősi kolostort. Ismerve Ferencnek addigi és főleg utóbbi viselkedését az egyházzal szemben, sokkal valószínűbb, hogy a tapolcai kolostor pusztulása mögött ő állt és nem testvére, Imre. A kolostor sorsa, melynek története a 13. század kezdetéig nyúlik vissza, a rajtaütés után megpecsételődött: miután Bebek kellőképpen felhasználta az épületeket, azok központi részét felgyújtatta és leromboltatta. ETE II. 234.; ETE IV. 403.

⁹ A Bebekék utazásai a Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején bővebben: TIHÁNYIOVÁ 2019. 36–42.

A Bebek család temetkezési helyei

1333-ban Csetneki László a gömöri alesperes elé járult, és panaszt tett az ellen, hogy Bebek Domokos fiai nem tartották tiszteletben a családi megegyezést a pelsőci Szent György-templomban kijelölt közös családi nyughelyet illetően.¹⁰ A Csetneki család tagjait a pelsőci templom fölötti kegyúri jogokból fokozatosan kizárták, így a templom egyedül a Bebek család temetkezési helye lett. Kérdés, hogy a Csetneki családnak milyen szerepe volt a közeli Gombaszögön alapított pálos kolostor kegyuraságában, amely a 15. század elejétől már bizonyosan a Bebek birtokában volt.¹¹ A Bebek családból mára csak két sírkő maradt fenn, az egyik Bebek Lászlóé Pelsőcön, a másik pedig Bebek Györgyé a tornai falucska, Görgő (ma: Hrhov, Szlovákia) templomában.

A család alapítójának fia, ifj. Domokos váradi püspök, a váradi székesegyházban kápolnát építtetett Szent Domokos tiszteletére, amelyet saját végső nyughelyéül szánt.¹² Domokos különböző egyházi tisztségeket viselt, Esztergomban szolgált a Becket Tamás-kápolna prépostjaként és az érseki helynöki címet is megkapta (1353–1356), majd a szepesi káptalan prépostja lett (1357–1360), ezután hosszabb ideig a csanádi egyházmegye élén állt (1360–1373), végül egyházi karrierje csúcsát váradi püspökként érte el (1373–1374).¹³ Domokos testvére, György Pelsőcöt vagy a gombaszögi pálos kolostort választotta temetkezési helyéül, ahonnan a 16. században az oszmán terjeszkedés veszélye miatt szállíthatták át sírkövét Görgő település templomába.

György unokája, Imre vránai perjel valószínűleg Boszniában lelt végső nyughelyet, ott veszett nyoma sorsa további alakulásának. Imre a johannita rend magyarországi vezetője volt (1392–1404),¹⁴ és mint johannita perjel Vrána várában székelt. Imre és apja, Bebek Detre nádor (1396–1402) 1401 és 1403 között a Zsigmond király elleni összeesküvők között volt, így a pozsonyi országgyűlés szervezésének előkészületei idején (1402-ben) is,¹⁵ amely végül sorsdöntő jelentőségű volt Bebek Detre számára, hiszen minden bizonnyal éppen az országgyűlés alatt fosztották meg nádori címétől. A harag, amelyet e fontos tisztség elvesztése okán érzett, minden bizonnyal csak nőtt benne azt követően, hogy fia, Imre elvesztette a horvát báni címet, amelyhez éppen Zsigmond király fogsága alatt jutott. Imre részt vett a pozsonyi országgyűlésen, amelyen Zsigmond megfosztotta magas tisztségétől. Ez komoly impulzus volt egy újabb királyellenes felkelés szervezésére. A dühös Imre elhagyta Pozsonyt, és 1402 októberében átadta székhelyét, Vrána várát Nápolyi László 1402. augusztus vége óta Dalmáciában állomásozó hadainak.¹⁶ A felkelés után Zsigmond annak ellenére kegyelmet adott a Bebeknek,¹⁷ hogy Imre még akkor is király ellen volt, amikor a felkelők nagy többsége már letette a fegyvert. Felhívást intézett a johannitákhoz, és újra nyíltan Zsigmond ellen uszított. Zsigmond Maróti János macsói bán hadait küldte Imre ellen, a csata a felkelők csúfos vereségével ért véget, Imre elmenekült Bosznia felé.¹⁸

¹⁰ AO II. 7.

¹¹ Az első írásos feljegyzés a kolostorról 1371-ből egy nagylelkű adományhoz kapcsolódik, mivel Csetneki László, annak fiai, Csetneki Péter özvegye és László testvérenek, Miklósnak a fiai gazdag adományát említi a szerzetesek számára, akiknek Gombaszög egy részét adományozták. A Bebek család tagjai a Csetnekiek tiltakozása ellenére (1405) kisajátították a kolostort és biztosították annak teljes fenntartását. A Bebek családtól elsőként 1396-ban kapott adományt a kolostor, a Borsod vármegyei Szentpéterhez tartozó nagy kiterjedésű szőlőbirtokot préházal. MNL OL DL 5934.; DAP I. 160.

¹² BUNYITAY 1883. 198–199.; CHD XI/4. 596.

¹³ TIHÁNYIOVÁ 2019. 21.

¹⁴ CDH IX/1. 467.; ENGEL 2001. Johannita (vránai) perjel.

¹⁵ ZsO II/1. 229.

¹⁶ REISZIG 1911. 338.

¹⁷ ZsO II/1. 311. 315.

¹⁸ REISZIG 1911. 339.

A Pelsőci család három képviselője csatamezőn esett el, ketten az 1448. évi rigómezei csatában (Imre és László), István pedig 1451-ben Losonc (Lučenec, Szlovákia) mellett a Giskra János seregeivel folytatott harcban. 1443-ban Istvánt és Lászlót azok között a nemesek között találjuk, akik pecsétjükkel megerősítették az I. Ulászló és Giskra közötti békekötést.¹⁹ 1445-ben Bebek Imre Rozgonyi Györggyel és Giskrával a Kassa környéki kiterjedt vidék védelmezője lett,²⁰ egy évvel később erdélyi vajdának nevezték ki,²¹ míg Bebek István 1447-ben macsói bán lett.²² Amikor 1448-ban Hunyadi János kormányzó és hadvezér elkezdte szervezni az oszmánok elleni hadjáratot, az erdélyi vajda és a Macsói Bánság csapatai mellett már a kezdetektől a rendelkezésére álltak a Bebek bandériumai is. A harc két napig tartott Rigómezőn (1448. október 16–18.). Ahogyan a kortárs krónikás, Thuróczi János az események résztvevőjeként leírja, egyik oldalon sem volt olyan, akit ne fogott volna el halálfélelem a rengeteg ellenfelet látva. Hunyadi saját csapatait 38 zászlóaljba rendezte, középpont csodás aranyozott felségjelvényeket vagy zászlókat vittek. A zászlóaljok arcvonalát csillogó fegyveresek alkották, vezetőik hangos, buzdító rigmusokkal bíztatták katonáikat. Amikor a katonák teljes erővel támadásra indultak, az egész csatateret kiáltások hangja töltötte be. Megkezdődött a vérontás, amely a Hunyadi csapataiban szolgáló katonák nagy részének halálával végződött, akik túléltek, azok elmenekültek a csatatererről. Thuróczi szerint majdnem a teljes lovagság megsemmisült. Az elsők között említi pelsőci Bebek Imrét és Lászlót, valamint Losonci Benedeket és Szécsi Tamást, két másik jelentős nemesi család képviselőjét.²³

Három évvel később újabb tragédia árnyéka vetül a nemzetségre. 1449 végén és 1450 elején Hunyadi János ideiglenes békét kötött Giskra Jánossal, az eseményen több nemes között Bebek István is részt vett.²⁴ Az egyezség azonban nem tartott sokáig, Giskra seregei nem sokkal később megtámadták és kifosztották Hunyadi csatlósainak birtokait, így maga Hunyadi János kezdett 1451 nyarán hadjáratot szervezni Giskra seregei ellen. A hadjáratban jelentős tisztségviselők és nemesek bandériumai is részt vettek, többek között Bebek István vezetése alatt. 1451. szeptember 7-én Losonc mellett került sor a döntő ütközetre Giskra és Hunyadi között, miután Hunyadi katonái majdnem egy hónapon keresztül ostromolták a kolostort, amelyben Giskra közel 500 fős csapata tartózkodott. Akkor került sor a csatára, amikor megérkezett Giskra felmentő serege. Thuróczi János az ütközet leírásában említi Bebek István halálának körülményeit is. Minden bizonnyal egy véletlenül kilőtt töltet sebezte meg, és később ez okozta a halálát. Még érdekesebb és több korabeli krónikás is lejegyzte, hogy István halála előtt bevallotta, hogy Hunyadi csapatainak egy része a döntő pillanatban el akarta hagyni vezetőjét.²⁵ Ezért történhetett az, amire senki sem számított: Hunyadi számbeli fölényben lévő serege súlyos vereséget szenvedett a Losonc melletti ütközetben.

A család egyetlen tagjáról tudjuk, hogy gyilkosság áldozata lett Gyulafehérváron (Ferenc, 1558). Hogy visszaszerezze Fülek várát, Bebek Ferenc először Budára utazott,²⁶ ezt követően Konstantinápolyba, ahol 1557. március végén tűnik fel, köszönetét fejezve ki a szultánnak azért, hogy szandzsákbég rangra emelte őt (a forrásban nincs közelebbről meghatározva az említett rang). Végezetül megkérte a szultánt, hogy nevezze ki őt János Zsigmond gyámjának.²⁷ Ferenc néhány nap után elhagyta Konstantinápolyt, bár fő célját – Fülek visszaszerzését – nem érte el, ezért újra elutazott Budára, majd Erdélybe ment.²⁸ A Mágocsy Gáspár tornai kapitányhoz 1557 májusában írott leveléből megtudjuk, hogy Ferencet a szultán megbízta Erdély igazgatásával.²⁹

¹⁹ TELEKI 1853. 135.

²⁰ Uo. 342–343.

²¹ MNL OL DL 107540.

²² ENGEL 2001. I. Bárók, Macsói bán.

²³ *Kronika Jána*, 558.

²⁴ Istvánon kívül jelen volt Hédervári László egri püspök, Pálóczi László országbíró, Perényi János tárnokmester, Pálóczi Simon lovászmester, Tornai Szilveszter és (serkei) Lorántffy György. TÓTH–SZABÓ 1917. 245. BARTL 2001. 73.

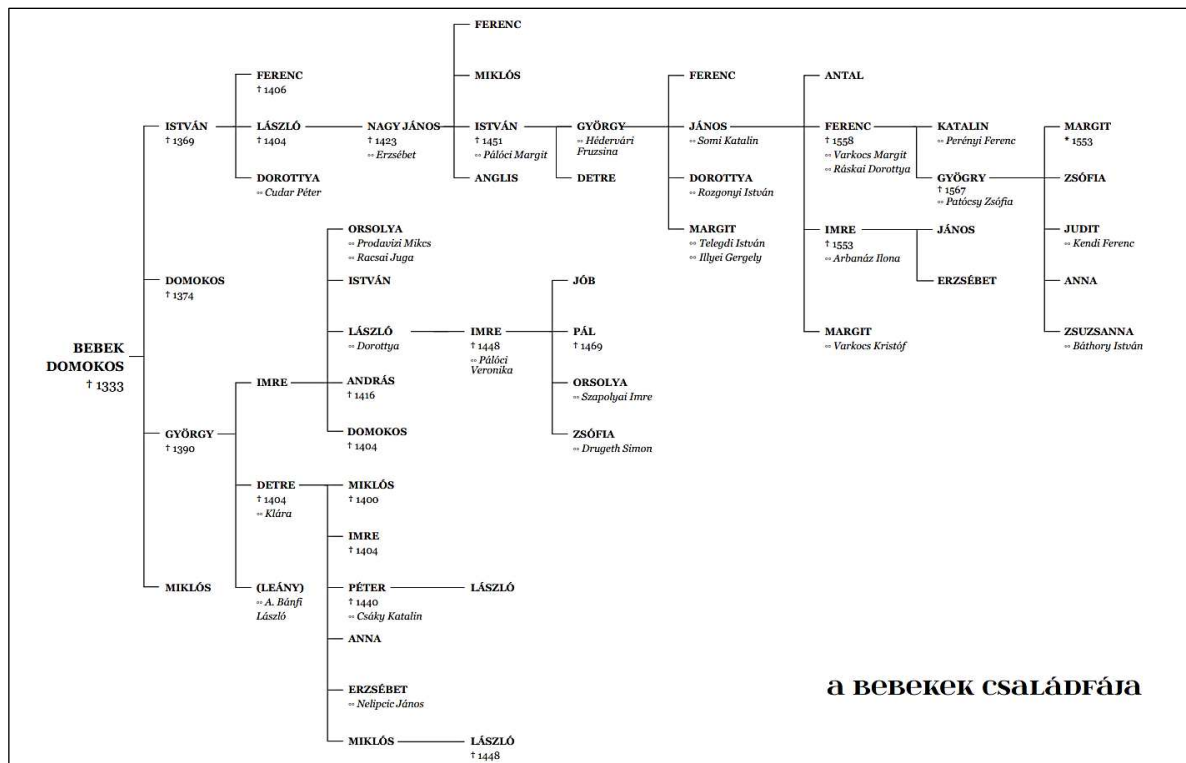
²⁵ TÓTH–SZABÓ 1917. 253. *Kronika Jána*, 561–562.

²⁶ VERESS 1938. 261. Az oszmán hadak elfoglalták a Bebek Füleki várát 1544 évben.

²⁷ ÓVÁRY 1894. 150.

²⁸ SARUSI KISS 2008. 86.

²⁹ VERESS 1938. 270.

1. A Bebek család leszármazási táblája

1558 nyarának végén Izabella királyné elvesztette türelmét Ferencet illetően. Nem tetszett neki, hogy a háta mögött szövethetik az oszmánokkal, Bebek pedig sértve érezte magát amiatt, hogy az özvegy nem adta neki az erdélyi fejedelmi címet, amiért ő nagy erőfeszítéseket tett. A királyné Balassa Menyhért által hamis ürüggyel meghívatta Ferencet vendégségbe gyulafehérvári palotájába, ahol Balassa katonái 1558. augusztus 31-én megölték.³⁰

Tíz évvel később Erdélyben nyoma veszett Ferenc fiának, Györgynek is. 1562-ben oszmán csapdába esett, ahelyett ugyanis, hogy könnyen bejutottak volna a füleki várba, őt és társait az oszmán sereg foglyul ejtette. Néhány napig Füleken voltak bebörtönözve, ezt követően elvitték őket egészen Konstantinápolyig.³¹ A Konstantinápolyban tartózkodó velencei követ, Daniel Barbarigo leveléből kiderül, hogy Bebek Györgyöt 1562 szeptemberében vitték az Oszmán Birodalom fővárosába. Bebek helyzetében csak 1565 tavaszán állt be fordulat, amikor a szultáni tanács elengedése mellett döntött azzal a kikötéssel, hogy várai János Zsigmondéi lesznek, amiért I. Miksa császárnak kellett kezességet vállalni. Ezt követően lehetett csak Bebek Györgyöt szabadon engedni.³² Konstantinápolyból való visszatérése után György élete utolsó drámai szakaszához ért, ami összefüggött a császárnak az árulása miatt bosszújával. Ez egyben pontot is tett az ősi Bebek nemzetség mozgalmas sorsának végére, amelynek kezdetei egészen a 13. századig nyúlnak vissza. 1566-ben Schwendi Lázár császári hadvezér seregei elfoglalták a Bebek várát, Szendrőt, 1567 elején pedig Szádvárt. A várak megmentéséhez nem volt elég az oszmán sereg segítsége sem, amelyet György Fülekről vezényelt át Borsodba.³³ A borsodi várak elfoglalása után a császári sereg Gömör vármegyét célozta meg, ahol sikerült kezükre keríteni további Bebek-birtokokat, Krasznahorka várával (ma: Hrad Krásna Hôrka, Szlovákia) együtt. György ebben az időben már Erdélyben volt, ahol nemsokára meghalt.

³⁰ ACSÁDY 1897. 338.

³¹ ISTVÁNNFY 2003. 325–326.

³² KÁLI 2014. Gyula várának kapitánya egy levelek küldött Ferdinándnak, amelyből megtudjuk, hogy a törökök János Zsigmond közbenjárására 1564 tavaszán elengedték Bebek Györgyöt. VERESS 1938. 381.

³³ DÉTSCHY 1969. 145.

Erdélyben élte le élete hátralevő részét György felesége, Patócsy Zsófia (†1583), akit a küllővári (ma: Cetatea de Baltă, Románia) református templomban helyeztek örök nyugalomra. Temetkezési helyéről egy szarkofág tanúskodik, amelyet a templomban találtak és később a kolozsvári, majd a bukaresti múzeumba szállították. A rajta lévő feliratból kiderül, hogy Eperjesi Zsófia, Ferenc lánya és az elhunyt Bebek György felesége 50 évesen halt meg, 1583. szeptember 1-én. A sírkövön megemlíti vejét, Báthory Istvánt is, aki a síremléket készítette:

GENEROSAE ET MAGNIFICA DOMINAE SOPHIAE PATHOCI DE EPERIES FRANCISCI FILIAE
SPECTABILIS MAGNIFICI QUONDAM GEORGII BEBEK DE PELSCH CONSORTI STEPHANUS
BATHORI DE SOMLO PERPETVVS COMES COMITATVS CRAZNA SOCRVI PIENTISSIME
PERPETVI AMORIS ATQUE OBSERVANCIAE MONUMENTUM POSVIT OBIT ANNO AETATIS
L PRIMA DIE SEPTEMBRIS ANNO CHRISTI M D LXXXIII³⁴

Patócsy Zsófia Szádvár bátor és erős védelmezőjeként írta be magát a Bebek család történetébe, amikor ugyanis 1567-ben Schwendi Lázár felső-magyarországi kapitány csapatai megostromolták a várat, Zsófia a védelem élére állt, és csapataival öt teljes napig állta az ágyútűzet, míg végül megegyezett a tábornokkal, és megmaradt embereivel elhagyta a várat.³⁵

A Bebek család környezetéből kizárólag egy végrendelet maradt ránk, amelyet Bebek Imre székesfehérvári prépost fogalmazott meg 1541. április 25-én. A Borsod vármegyei Újház nevű pálos kolostorban íródott, amelyet Imre végső nyughelyéül választott. Végakaratóban nagylelkűen gondolt a kolostorra, a helyi pálosoknak 25 aranyat, egy levágásra szánt marhát, egy hordó bort és birkavásárlásra további 25 aranyat adományozott. Imre végrendeletében megkérte testvérét, Ferencet, hogy kártalanítsa Perényi Pétert, akitől Csorbakő várát szerezte.³⁶ Imre a család egyetlen képviselője volt, akiről tudjuk, hogy egyetemi végzettséggel rendelkezett (a krakkói egyetemen szerezte). 1524-től Budán működött királyi titkárként, 1525-től székesfehérvári prépost volt. Imre új reformált vallásra való áttéréséről házasságkötése győz meg, illetve szoros kapcsolata a „magyar Lutherrel”, Dévai Bíró Mátyással.³⁷

A Bebek család címere és Bebek György sírköve

A mai Szlovákia területén nagyon kevés temetkezési emléket, síremléket ismerünk a 14. századból. A fennmaradtak között kiemelkedően fontos helyet foglal el pelsőci Bebek György királynéi tárnokmester (1359–1390) sírköve, amelyet a 19. század végén fedeztek fel a görgei (Torna m.) templom hajójának falában. A sírkő vörös márványból készült, magassága 217 cm, szélessége 110 cm. A feliraton kívül megtalálható rajta a Bebek család címere is, amellyel elsőként a 14. század első felében találkozhatunk a nemzetség alapítójának, Bebek Domokos György és István nevű fiainak pecsétjén. A legrégebbi pecsétnyomatok (amikor hevesi ispánok voltak, 1346–1350) sajnos csak nagyon rossz állapotban maradtak ránk. Felismerhető azonban rajtuk a Bebek-címerre jellemző részlet, a szájában két halat tartó koronás női fej.³⁸ A különös ábrázolás magyarázata homályos, mivel a halábrázolás a középkori magyar heraldikában nem túl gyakori. A szakirodalomban azzal a véleménnyel is találkozhatunk, hogy a nőalak szelet szimbolizáló sellő lehet, amely gyakori a nyugat-európai lovagi motívumkincsben. Sellőábrázolással találkozhatunk a gölnicbányai Szűz Mária-templom oldalhajójának 13. századi domborművén is.

³⁴ BALOGH 1980. 227.

³⁵ DÉTSCHY 1969. 45. Egyik lányuk Kendy Ferenc, a másik pedig Báthory István felesége lett. Fiuk, Báthory Gábor (1608–1613) későbbi erdélyi fejedelem lett. WERTNER 1900. 26.

³⁶ SZÖRÉNYI 2004. 221.

³⁷ RÉVÉSZ 1905. 177–178.; ETE II. 321.; CSEPREGI 2011. 1–9.; TIHÁNYIOVÁ 2019. 65–68.

³⁸ MNL OL DL 4059; RÁCZ 1995. 29. A nőalak, két felfelé mutató hallal, országbíróvá való kinevezése után jelenik meg Bebek István pecsétjén. MNL OL DL 5181.

A különlegesen ritka motívumnak a címeren való megjelenése összefügghet azzal, hogy Bebek Detre és utódai birtokai Gölnicbánya (ma: Gelnica, Szlovákia) közelében feküdtek, és közvetlen kapcsolatban álltak a Szepességgel és magával Gölnicbányával is.³⁹ A gölnicbányai sellőnek azonban az alsóteste hal alakú, s ez az elterjedtebb ábrázolásmód. Ez a motívum olyan hatással Detrére és utódaira lehetett, hogy saját családi címerükre is rátették.

Érdekes megfigyelni, hogy a Bebekék a sellőnek olyan jelentőséget tulajdonítottak, hogy gyakran magát a sisakdísz és a kettőskereszt-címerképet is helyettesítette. A család címerén egyébként az 1450-es évektől jelenik meg a kettőskereszt. Elsőként Domokos szepesi prépost 1357-es pecsétjén tűnik fel. Szepeshelyi működésére tekintettel változtatott a családi pecséten úgy, hogy középre Szent Mártonnak, a szepesi káptalan védőszentjének lovas alakja került, a pecsét alsó részén pedig önmagát ábrázoltatta imádkozás közben. A pecsét jobb oldalára helyeztette a családi címert (kettőskereszt), a bal oldalára a hármastolldíszítést, jelen esetben egy pajzsban megjelenítve. Domokos pecsétje szép példája, hogyan alakultak a családi címerek egyházi jelvénné a 15. században.⁴⁰ A Bebek-címerben található kettőskereszt-ábrázolással egyre gyakrabban találkozhatunk az 1480-as évektől, de a tollas sisakdísz továbbra is dominál.⁴¹ A kettőskereszt ábrázolása a címeren a Bebekék Árpád-házhoz fűződő közeli kapcsolatát jelzi, amely a kettőskeresztet országcímerében használta. A motívumot az Anjou-dinasztia is átvette, azzal a különbséggel, hogy az általuk ábrázolt kettőskereszt hármastolldíszon áll.

2/1–2–3.

Bebek István

(1366, MNL OL DL 5501);

Detre nádor

(1399, MNL OL DL 5522) és

Imre vajda

(1446, MNL OL DL 13965)

pecsétje (MNL OL dig. felv.)

³⁹ HOMZA 2009. 288.

⁴⁰ VRTEL 1999. 89.

⁴¹ MNL OL DL 39667, 60462

A kettőskereszt motívummal díszített pajzs háttérbe szorul Detre nádor pecsétjén. Detre pecsétjének közepén két félköríves mezőben újfent nem címerpajzs látható, hanem tollas sisakdísz és a szájában két halat tartó koronás nőalak. A királynő ruhája palástként lefelé omlik, összefolyik a keretdísszel, amely főként oldalt és a sisak mögött látható. A két kisméretű pajzs a kettőskereszt-motívummal csupán kíséri a tollas sisakdísz, amely a címer fő motívumának számít.⁴²

3.
Bebek György síremléke (14. század)
a tornagörgői plébániatemplomban
(a szerző felv.)

A kettőskereszt, amelyből pálmalevelek bukkannak elő, Bebek Györgynek a görgői Keresztelő Szent János-templom falában fellelt sírkövén is megjelenik. György és István testvére, kihasználva Nagy Lajos külpolitikai törekvéseit, amelyekben aktívan közreműködtek, fontos tisztségeket kaptak a királyi udvarban, elsősorban a királynéi tárnokmester-címet. A Bebek család történetét illetően 1360-ban kezdődik egy olyan 36 évig tartó periódus, amelynek során a királynéi tárnokmester-címet,⁴³ s ezzel a királyné melletti első embernek kijáró tisztséget kizárólag a Bebek család képviselői töltik be.

⁴² MNL OL DL 5522.; VRTEL 1999. 88.

⁴³ ENGEL 2001. Királynéi tárnokmeseterek

György és István részt vettek több Nagy Lajos király által szervezett hadjáratban, elsősorban Nápolyi Királyságba (az események közvetlen kiváltó oka az volt, hogy Lajos testvérét, Andrást meggyilkolták). Figyelmet érdemel Györgynek a franciaországi Avignonba szóló küldetése, ahol a Nagy Lajos király Nápolyt érintő terveiről szóló tárgyalás mellett, felhasználva a különleges alkalmat, búcsúengedélyt kért a birtokai központjában álló pelsőci Szent György-templomnak. Közbenjárt testvére, Domokos ügyében is, neki az egri préposti címet kérte.⁴⁴

1373-ben Bebek György a magyar-velencei háborúban a csataterén is feltűnik. Eredetileg Velence és Padova közt dúlt a háború, ám Nagy Lajos a korábbi padovai támogatásért cserébe Carrarai Ferenc csapatainak oldalára állt, és Bebek György vezetésével hadsereget küldött Padova támogatására. Harcra azonban nem került sor, mivel Carrarai Ferenc ekkorra behódolt Velencének. A béke végül Velencében kötött meg, és valószínűleg György is jelen volt az aktusnál.⁴⁵ Bebek György az írott forrásokból 1390 után tűnik el. Ez az első a sok kérdés közül, amely a sírkő kapcsán felmerül. A sírkőről hiányzik György halálának időpontja, amely alapján a sírkövet biztonsággal 1390 utánra datálhatnánk. Felületén kizárólag egy minuszkulával írt szöveg olvasható arról, hogy Bebek György tárnokmester 1371-ben Szűz Mária tiszteletének szentelt pálos kolostort alapított:

Hic iacet Georgius Bubek magister tavernicorum regalium qui fecit extruere ecclesiam beate virginis fratribus heremitis ordinis sancti Pauli primi heremite anno domini MCCCCLXXI.

Tekintettel arra, hogy a Bebekek a 15. században a pelsőci nemzetségi központjukkal szomszédos gombaszögi pálos kolostor patrónusai voltak,⁴⁶ a felirat esetében felmerül, hogy a gombaszögi kolostort említi. A kolostor első írásos említését, Gombaszög történetét, valamint a Bebekek és a Csetneki család kapcsolatát figyelembe véve joggal feltételezhetjük, hogy a pálosok meghívása a Csetneki család képviselőihez köthető. Ismeretes, a Csetnekiek már a 15. század elején azzal vádolták a Bebekeket, hogy megpróbálják átvenni a kolostor feletti kegyuraságot.⁴⁷ Ez a tény felkelti a kutató gyanúját. Elképzelhető, hogy Bebek György közreműködött egy másik pálos kolostor alapításában is? A Bebekekkel kapcsolatban szóba jöhet a szintén Szűz Máriának szentelt gönci pálos kolostor is. Igaz, a kolostor alapítólevele nem maradt fenn, de más tények alapján feltételezhető, hogy szintén 1371-ben alapíthatták. Az alapító neve nem ismert, a legtöbb forrás I. Lajos királyhoz köti.⁴⁸ Érdekes tény, hogy a király kolostornak juttatott első adományainak intézője (*relator*) éppen maga Bebek György volt.⁴⁹ Ez az egyetlen kapocs, amely segíthet választ adni a Bebek György sírkövén olvasható felíratra, azon kívül, hogy Bebek család 1391-től a gönci területek birtokosa lett.

Kérdést vet fel Bebek György sírkövének jelenlegi helyszíne is, mivel a Torna vármegyei Görgő a középkorban nem tartozott a Bebekek birtokai közé. A Bebek család a települést csak az 1540-es években szerezte meg, így feltehető, hogy a sírkőnek az eredeti helyszínről Görgőre történt átszállítása Bebek Ferenchez és Imréhez köthető, vélhetően azért, mert nemzetségi központjukat és környékét oszmán csapatok veszélyeztették.⁵⁰

⁴⁴ TIHÁNYIOVÁ 2019. 20–21.

⁴⁵ TIHÁNYIOVÁ 2019. 18–24.

⁴⁶ TIHÁNYIOVÁ 2019. 113–119.

⁴⁷ ZsO II/1. 512.

⁴⁸ ROMHÁNYI 2000. 145.

⁴⁹ MNL OL DL 5973

⁵⁰ Ezt a magyarázatot támasztja alá: ENGEL–LÖVEI–VARGA 1981. 256.

Bebek László sírköve

Bebek László sírkövét a 19. század végén a pelsőci református templomban találták meg. A helyszín egyáltalán nem meglepő, sőt várható volt, inkább az nem világos, hogy miért csak ez az egy sírkő került elő Pelsőcön.

György esetéhez hasonlóan, László sírkövén sem az elhalálozás éve látható (Bebek László 1403-ban hunyt el, míg a sírkövön az 1401-es évszám olvasható). Mária királyné halála után László gyanúsán eltűnik a közéletből. Az egyik utolsó forrásból (1393-ban, még tárnokmestersége idején) megtudhatjuk, hogy miután egy tolvajtól elvett 200 aranyat, a pénzt sok idő elteltével sem adta vissza jogos tulajdonosának.⁵¹ László nevével 1397-ben találkozhatunk egy oklevélben, ahol címeit nem jelölik ugyan, de még mindig a király szolgálatában áll, mivel Pásztói János országbíróval és István egri püspökkel együtt szólítja fel Kassa lakosait a király hűségére, tekintve, hogy Prokop morva őrgróf csapatainak folyamatos betörései veszélyeztették az ország északi részét, Prokop ugyanis több várat elfoglalva kényszerítette Zsigmondot, adja meg régi adósságait.⁵²

Ugyanebben az évben kívánja Bebek László megvásárolni a Gömör vármegyei Lekenye (ma: Bohúňovo, Szlovákia) Forgách családot illető köthető birtokrészét.⁵³ Az 1401. évben, amely sírkövén halálának éveként szerepel, egy per kapcsán merül fel neve, amelyben a Csetneki családdal pereskedik az elhunyt Mihály fia Ákos birtokaiért.⁵⁴ 1402 júniusában testvérével, Ferencsel és más rokonaival együtt részt vesz a család tornai birtokait érintő tárgyaláson.⁵⁵ Bebek László még 1403 májusában is él, mivel egy forrás említi, hogy az ellene és rokonai ellen folyó pert az adott hónapban elhalasztottak.⁵⁶ 1404 szeptemberében már mint néhai családtagot említik.⁵⁷ Ezért figyelemre méltó, hogy sírkövén miért az 1401-es évszám szerepel halálának éveként. A magyarországi nemesek sírköveivel foglalkozó kutatók véleménye szerint László, érezve korai halálát és félve attól, hogy nem találnak majd megfelelő kőfaragót, hamarabb, már 1401-ben elkészíttette sírkövét.⁵⁸ Egyedül ezzel magyarázható a fent tárgyalt bizonytalanság, mivel László nemhogy 1401-ben, de 1402-ben és 1403-ban is aktívan részt vett az egyes birtokpereken, így egyáltalán nem keltette beteg ember benyomását.⁵⁹

Bebek László sírköve téglalap alakú, a középső része finoman mélyített levágott szélekkel, belül dombormű díszíti: címerpajzs, heraldikailag jobbra döntve, benne kettőskereszt hosszabb alsó szárral, a kereszt felső részéből tollak állnak ki (pálmalevelekként, strucc tollként, kakastollként interpretálva). A heraldikai bal oldalon, a pajzs felső sarkán párbajsisak látható, jobbra fordítva. Rajta sisakdísz: koronás nőalak, szájában két felfelé álló hallal. A sírkő szélén, a mélyített középső rész körül gótikus minusz-kulával írt felirat fut végig. A felirat egy kereszttel kezdődik a bal felső sarokban:

hic iac(et) ladislaus filius st(ep)h(a)ni bubek de pelseuch [ma]g(iste)r taua(r)nicoru(m) regaliu(m) cu(m) suis he(re)di[bus q[u]i obiit i(n) anno d(omi)ni mcccc p(ri)mo
(Itt nyugszik László, pelsőci Bebek István fia, királyi tárnokmester örököseivel együtt, aki az Úr 1401. évében halt meg).

⁵¹ ZsO I. 352.

⁵² ZsO I. 509.

⁵³ ZsO I. 528.

⁵⁴ ZsO II/1. 142.

⁵⁵ ZsO II/1. 198.

⁵⁶ ZsO II/1. 288.

⁵⁷ ZsO II/1. 401.

⁵⁸ ENGEL–LŐVEI–VARGA 1984. 45.

⁵⁹ Csak 1398-ban, az egyik per elhalasztását követően említik, hogy az egyik ok László betegsége volt. ZsO I. 617.

4. Bébek László sírköve a pelsőci református templomban (a szerző felv.)

Bebek László sírköve a templom 1939. évi felújításakor került jelenlegi helyére, a kápolna gótikus ablaka alá. Előtte a templom szentélyének északi falában helyezték el, széltében befalazva, sajnálatos módon azonban nem sikerült megállapítani, hogy ott volt-e az eredeti helye. 1807-ben, amikor még a szentélyben volt, eltörték és megrongálták. 1861-ben először a Rojcsek testvérek restaurálták. Kizárólag régészeti feltárás adhat majd választ arra, hogy hol volt eredetileg László és az említett „örökösök” sírja a templomon belül. Feltételezés csupán, hogy a sírok a szentély északi falának környékén lehettek, ahol a templom padlója megváltozik.⁶⁰ Egy nemrég megtalált sírkőtöredék – amely minden bizonnyal a család egy tagjának síremléke lehetett, mivel felismerhetőek rajta a tollak és a pajzstakaró részlete is – bizonyítja a sírok templombeli elhelyezkedését. Ez a véletlen felfedezés is azt támasztja alá, hogy a gömöri Bébek család történetének és családtagjai életútjának kutatása messze nem ért véget, a jövőben pedig újabb és újabb eredményekkel gazdagodhat.

⁶⁰ GOJDIČ–PAULUSOVÁ–TIHÁNYI 2013. 50.

FORRÁSOK

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
DL = Diplomatikai gyűjtemény (Mohács előtti gyűjtemény)

BIBLIOGRÁFIA

AO

Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I–VII. Szerk. NAGY Imre–TASNÁDY NAGY Gyula. MTA, Budapest, 1878–1920

ACSÁDY 1897

ACSÁDY Ignác: *A magyar nemzet története V. Magyarország három részre osztásának története*. Athenaeum, Budapest, 1897

BALOGH 1980

BALOGH Jolán: Későrenaissance kőfaragó műhelyek. VIII. Közlemény = *Ars Hungarica* 8. (1980)/1–2. 25–101.

BARTL 2001

BARTL, Július: Vztáh Jána Jiskru a Jána Huňadyho. *Husiti na Slovensku*. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci. Iveta KACZAROVE (ed.). Mestský úrad Lučenec–Novohradské múzeum, Lučenec, 2001. 69–78.

BUNYITAY 1883

BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története* I–III. Váradi püspökség, Nagyvárad, 1883

CDES II.

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Ed. MARSINA, Richard. SAV, Bratislavae, 1987

CDH

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. FEJÉR, Georgius (ed.). Regia Universitas, Budae, 1829–1844

CSEPREGI 2011

CSEPREGI Zoltán: Bebek Imre prépost budai menyegzője (1533). A szabadság evangéliumától a házas papok rendjének regulájáig = *Acta historiae litterarum hungaricarum*, Tomus XXX. Szeged, 2011. 1–9.

DAP I.

Documenta artis paulinorum I. Kézirat. Gyűjt. GYÉRESSY Béla. Közreműködött HERVAY F. Levente. Szerk.: TÓTH Melinca. MTA MKCS, Budapest, 1975 (*MTA MKCS Forráskiadványai*)

DÉTSCHY 1969

DÉTSCHY Mihály: Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* VIII. (1969) 143–165.

ENGEL 2001

ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* I–II. História–MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001 (Arcanum Digitéka)

ENGEL–LŐVEI–VARGA 1981

ENGEL Pál–LŐVEI Pál–VARGA Livia: A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkőről = *Művészettörténeti Értesítő* 30. (1981)/4. 255–259.

ENGEL–LŐVEI–VARGA 1984

ENGEL Pál–LŐVEI Pál–VARGA Livia: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg = *Acta Historiae Artium Hungaricae* 30 (1984). 33–63.

ETE

Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából I–IV. Szerk.: BUNYITAY Vince et al. Szent István Társulat, Budapest, 1902–1909

GOJDIČ–PAULUSOVÁ–TIHÁNYI 2013

Ivan GOJDIČ–Silvia PAULUSOVÁ–Jozef TIHÁNYI: *Kostol reformovanej kresťanskej cirkvi v Plešivci. Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum a návrh na obnovu*. 2013. Kézirat

HOMZA 2009

HOMZA, Martin: Kultúra a umenie na Spiši vo včasnóm stredoveku. *Historia Scepisii* Vol. I. Martin HOMZA–Stanislaw A. SROKA (eds.). Katedra slovenských dejín UK FiF–Inštitút Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Bratislava–Kraków, 2009

ISTVÁNYFI 2003

Istvánffy Miklós magyarok dolgairol írt históriája I/1. – Tályai Pál XVII. századi fordításában Sajtó alá rendezte: BENITS Péter. Balassi, Budapest, 2003

KÁLI 2014

KÁLI Gábor Csaba: *Bebek Ferenc és György. Két 16. századi főúr rövid életrajza*. Online: www.szadvar.hu/2014/07/kali-gabor-csaba-bebek-ferenc-es-gyorgy-ket-16-szazadi-four-rovid-eletrajza

KARÁCSONYI 1923

KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. MTA, Budapest, 1923

Kronika Jána 2014

Kronika Jána z Turca. Johannes de Thurocz. Chronica Hungarorum 1488. SOPKO, Július (ed.) Perfekt, Bratislava, 2014

MAKSAY 1990

MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén* I–II. Akadémiai, Budapest, 1990

ÓVÁRY 1894

ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai 2. füzet. A mohácsi vesz utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai*. MTA Történelmi Bizottsága, Budapest, 1894

RÁCZ 1995

RÁCZ György: Az Ákos nemzetség címere = *Turul* 67. (1995)/1–2. 11–34.

REDS

Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II. SEDLÁK Vincent (ed.). Academia Scientiarum Slovaca, Bratislava, 1980–1987

REISZIG 1911

REISZIG Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon = *Magyar Történelmi Tár* 12. (1911)/3. 368–400.

RÉVÉSZ 1905

RÉVÉSZ Kálmán: Dévai Bíró Mátyás kétrendbeli fogsága = *Protestáns Szemle* 17. (1905). 173–179.

ROMHÁNYI 2000

F. ROMHÁNYI Beatrix: Die Pauliner im mittelalterlichen Ungarn. In: *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*, Hsbg. von Kaspar ELM. Duncker und Humboldt, Berlin, 2000. 143–156. (*Berliner historische studien*, Band 32, Ordensstudien XIV)

ROMHÁNYI 2000a

F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Pytheas, Budapest, 2000

SARUSI KISS 2008

SARUSI KISS Béla: *A természet által megerősített vár: Murány végvár és uradalma a 16. század második felében*. BFL, Budapest, 2008 (*Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából* 1.)

SKALSKÁ 2010

SKALSKÁ, Monika: Rod Bubekovcov do začiatku 15. storočia = *Historický zborník* 20. (2010)/2. 19–45.

SZÖRÉNYI 2004

SZÖRÉNYI Gábor András: A szuhogy–csorbakői vár kutatása = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 43. (2004). 231–320.

TELEKI 1853

TELEKI József: *Hunyadiak kora Magyarországon X. Oklevéltár* Emich Gusztáv, Pest, 1853

TIHÁNYIOVÁ 2019

TIHÁNYIOVÁ, Monika: *A Pelsőci Bebekek. Egy nemesi család felemelkedése és bukása*. Georgius Bebek Polgári társulás, Rozsnyó, 2019

TÓTH–SZABÓ 1917

TÓTH–SZABÓ Pál: *A Cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Hornyánszky, Budapest, 1917

VERESS 1938

VERESS Endre: *Gyula város oklevéltára 1313–1800*. Gyula város, Budapest, 1938

VRTEĽ 1999

VRTEĽ, Ladislav: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Vydavateľstvo Matice slovenskej, Martin, 1999

WERTNER 1900

WERTNER Mór: A Báthoryak családi történetéhez (Egy genealogiai táblával) = *Turul* 18. (1900) 6–28.

ZsO

Zsigmondkori oklevéltár I–XII. MÁLYUSZ Elemér et al. (eds.). Akadémiai, Budapest, 1951–2013

Abaúji birtokosok a 19. században*

CSÍKI TAMÁS

Landowners of Abaúj County in the 19th century

Abaúj vármegye birtokos családjai a 19. században szociokulturálisan és történetileg is jól megkülönböztethető csoportokat alkottak, melyek gazdasági, társadalmi és politikai befolyása is folytonosan változott. Nincs lehetőségem ennek részletes vizsgálatára, csupán – a régió társadalomtörténeti kutatásának egyik lehetőségére irányítva a figyelmet – néhány családot mutatok be röviden.

Ha valamiféle tipológiát próbálok követni, akkor elsőként az ősi abaúji nemzetségeket érdemes említeni. Az egyik legismertebb képviselőjük a Fáyak, akik a 18–19. századra számos ágra (illetve famíliára) bomlottak. Talán csak a predikátum, azaz az ősi birtokközpont nevéből képzett előnév használata jelentett laza azonosságtudatot, bár ez sem volt teljesen egységes, mivel a grófi címet szerzett család a fáji mellett a hernádkércsi jelzővel igyekezett magát megkülönböztetni az egyszerű atyafiaktól. A közös eredet mítoszát is ápolták, azt mindegyik 19. századi leszármazott jól tudta (talán az elődöknél is jobban), hogy a legrégebbi ősük a Dzsingisz kán elől menekülő királynét fehér lovon kísérő és hőiesen védelmező Rugacs lovag volt (és ezért kerülhetett a Fáyak címerébe az ágaskodó fehér ló).¹

Nemcsak a nemzetség bomlott számos ágra, hanem ezzel együtt a birtokok is folyamatosan aprózódtak. Ez egy hosszú, több évszázados folyamat volt, amit szinte lehetetlen adatszerűen nyomon követni, a tendenciát azonban, és általában az Abaúj megyei birtokviszonyokat szemléletesen jelzi a Mária Terézia-féle úrbérrendezés-kor készült összeírás (igaz, ez csak az úrbéres földre vonatkozik, tehát a saját kezelésű földekről nem ad tájékoztatást). Eszerint az 1770-es években Abaúj megyében 23 településen összesen 11 Fáy nevű birtokost írtak össze. (Csak a legnagyobb és a legkisebb birtokost említem: Fáy Lászlónak a Borsod és Pest megyei jószágokkal együtt, 14 településen összesen 3143 hold úrbéres földje, valamint 157 jobbágya és 74 zsellére volt, ezzel szemben ifj. Fáy Mihály, akiről a későbbiekben szó lesz, két abaúji településen, Devecserben és Fulókércsen 25 holddal és két jobbággal rendelkezett.) Az is jellemző volt, hogy egy-egy településen (más nemzetségekből származó birtokosok mellett) több Fáy birtokolt. Devecserben például ifj. Fáy Mihály, Fáy Pál és Fáy Zsigmond vagy Fájon Fáy András, Fáy László és Fáy Mihály, ami egy archaikusabb öröklési rendre utal, vagyis az egyes részjószágokat is felosztották az örökösök között.² Ennek az lett a következménye, hogy a 19. században a széttagolt birtokok egyre kevésbé tudtak megfelelni a piacosodás feltételeinek, autarkiajuk erősödött, ami a gazdálkodást, illetve a jövedelemszerzés lehetőségeit is meghatározta.

Mindezt egyetlen példával illusztrálom. Abaújszemerén az 1773-as úrbéri összeírás szerint 6 egész hatnyolcad jobbágytelek volt, az 1830-as években viszont, amikor Fáy Mihály unokája, Nagyréthi Darvas József kezdeményezte a határrendezést, és a földesúri és a jobbágyföldök elkülönítését, már 24 egész háromnyolcad telek. Vagyis, mivel a majorsági termelés számára nem volt meg az optimális üzemméret (ráadásul ezek a falvak szűkhatárúak voltak, és alacsony volt a szántók aránya), az egymást követő birtokosok nemcsak árendába adták a földjüket a parasztoknak, hanem az allodiális birtokon jobbágytelkeket létesítettek, és ilyen módon a földesúri járadékokból igyekeztek a jövedelmüket növelni. Ennek az lett a következménye, hogy a jobbágyfelszabadítás után ezek a földek a volt jobbágyok

*A tanulmány a Csoma József tiszteletére 2018. október 8-án Abaújdevecserben rendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A kutatás és a tanulmány a ME FIKP Creative Region: Társadalmi és kulturális innovációk a regionális gazdaságfejlesztés és felzárkózás szolgálatában c. program keretében készült.

¹ BERZEVICZY 1936. 9.; a családról: CSOMA 1897. (A Szendrőn birtokos Berzeviczy György anyja Fáy Konstancia volt.)

² FÓNAGY 2013. 213–230.

tulajdonába kerültek, az állami kárpótláshoz azonban a volt földesurak legfeljebb évtizedekkel később juthattak hozzá.³

A birtokviszonyok változása a polgári korszakban ugyancsak nehezen nyomon követhető. 1895-ben készült országos összeírás a 100 száz holdnál nagyobb birtokosokról. Eszerint Abaúj-Torna megyében 11 településen 4 Fáy nevű birtokolt,⁴ Fáy Andornak Bodollón 1690 holdja, Fáy Józsefnek Fulókércsen 550, Fáy Györgynek Jánosdon⁵ 490 és Fáy Mihálynénak Tomoron 128 holdja volt.⁶

Az említett örökösödés, a birtokok felosztása a családtagok között nemritkán hosszú pereskedéshez vagy legalábbis viszálykodáshoz vezetett. Ezt is egyetlen példával szemléltetem. A Devecserben lakó ifj. Fáy Mihály 1816-ban meghalt, és sem az első, sem a második házasságából nem született gyermeke. A birtokot az özvegye, Incsic Horváth Anna vitte tovább, Mihály nővéreinek a leszármazottjai viszont türelmetlenül várták, hogy végre az örökségükhöz jussanak, és többször kifogásolták, hogy az asszony tetemes kölcsönöket vett fel a birtokra. Kapcsolatukat jól jellemzi, hogy miután Horváth Anna 1830-ban meghalt, a forrói plébános, aki egyébként Anna öccse volt, beperelte az örököseket, mivel azok az asszony eltemetéséért neki járó 120 rénes forintot, valamint az öt font viaszgyertya árát nem voltak hajlandók kifizetni. Ezt követően a nyolc örökös nyomozásba kezdett az utolsó években szerintük eltűnt családi ezüst és egyéb ingóságok után, majd egészen akkurátusan osztották fel a még fellelhető javakat. (A Gibárton birtokos Gabriel Istvánnak például néhány hold szántó és rét mellett, 2 ezüst evőkanál, 5 kávéskanál és egy ezüst sótartó jutott.)⁷

A Fáyak grófi ágát is fontos megemlítenünk. Fáy Ágoston az abaúji birtokosok másik csoportjába, az úgynevezett hivatalnok arisztokráciába sorolható, aki a hivatali pályán eltöltött évtizedek és a Habsburgok iránti lojalitás jutalmaként kapott 1809-ben grófi címet.⁸ (1787-től Abaúj vármegye alispánja, majd Bereg adminisztrátora, végül Ugocsa főispánja volt.) Ez a birtokát nem növelte meg, az új rang reprezentálása viszont nemcsak rá, hanem az utódjaira is komoly anyagi terheket rótt. Legismertebb közülük az unoka, gróf Fáy István volt, aki az 1830-as évek elején Felső Magyar Országai Muzsikai Egyesületet alapított, és fái birtokán évente háromszor négynapos Muzsikai Akadémiát szervezett, melyeken – korabeli szóhasználattal – dilettánsok és rendes hangászok léptek fel. Az előbbieket tartozott Selye földesura, Tiszta Károly (aki kitűnő tenor hírében állt), Bertzik Imre, jászói táblabíró (ő gitáron játszott), Leeb Eduárd, kassai violinista, Steinhübel Lajos, eperjesi flótás, valamint Liszt, szatmári seborvos és hegedűs (a neves zeneszerző atyafia). A gróf által fizetett hivatásos zenészeket Heerfurth Károly, eperjesi oboista, Zomb József, kassai zeneszerző és zenetudós, a cseh Beetlack Károly, a palatinális ezred hangászati igazgatója, a szintén cseh Bortzága János, a gróf udvari csellistája, valamint Hiller, eperjesi klarinétista képviselte.⁹ A repertoárban Haydn, Mozart, Beethoven, Riess, Weber és Hummel művei mellett, saját szerzemények is szerepeltek, és az Akadémia programja egyéb látványosságokkal egészült ki. Esténként tűzijátékot, valamint „víg nemzeti táncos mulatságokat” rendeztek, és a táncolókat „jeles tzigány hangász Társaság ügyes muzsikája szokta lelkesíteni.” Fáy a jobbagyairól sem feledkezett meg, számukra lóversenyt tartott, azért, hogy „a jutalmak által a lótenyésztésre és a gondosabb nevelésre serkentse” őket.¹⁰

A műzene terjesztésének, valamint a műkedvelő zenélés összhangját megteremtő fái Akadémiát tehát kulturális sokszínűség jellemezte. A rezidenciális zene főúri mintáját követte, ami a vidéki társasélet inkább a köznemesség körében népszerű eseményeibe illeszkedett, ugyanakkor a zenei műveltség intézményesülését jelző muzsikai egyesület alapítása városi hatást mutat. Aligha véletlen, hogy a zenészek, illetve az egyesület tagjai között kassai és eperjesi polgárok is voltak.

³ MNL BAZML VII. 1.c 2. dob. Urbéri törvényszéki iratok. Abaújszemere.

⁴ A nőági örökösödés bonyodalmairól nem szólok.

⁵ A települést 1906-ban csatolták Alsóvadászhoz.

⁶ A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. II. kötet *Gazdaczimtár*. Budapest, 1897. alapján.

⁷ MNL OL P 1311. A Fáy-család levéltára (1564–1840).

⁸ Apja az említett Fáy László volt, aki a Fáyak között a legnagyobb birtokkal rendelkezett. FÓNAGY 2013. 213–230; NAGY 1858: 131.

⁹ Fáy maga is zeneszerző volt és fortepianoon játszott.

¹⁰ *Tudományos Gyűjtemény* 1832. 122–124.; *Honművész* 1834. 112.

Fáy István nemcsak a zenei életet, hanem a nemzeti színjátszást, sőt ugyancsak a hazafias lelkesedés jegyében, a színésznőket is pártfogolta. Tetemes összeggel segítette Wildt Jenny, a boroszlói, majd a brünni színpad énekesnőjének bécsi kiképzését, és saját költségén Párizsba küldte Sárly Fanny táncosnőt (akit a *Báljé* című operában fedezett fel), hogy a magasabb táncművészet elemeit elsajátítsa.¹¹

Ez az életmód azonban, a gazdaságat szükségszerű elhanyagolásával, az 1840-es években csődhöz vezetett. A gróf jelentős adósságokat halmozott fel, 1845 körül a festményeit, majd az értékesebb szikszói és tályai szőlőket árverezték el, megmaradt javait csődgondnok felügyelte, és perben állt a neki szintén kölcsönző testvérével, Máriával, aki egy csereszerződést követően a fáji jószágokhoz jutott.¹²

A reformkori színészet és főként a kassai társulat bőkezű támogatása más abaúji birtokosokra is jellemző volt. Az említett Nagyréthy Darvas József, aki nemcsak a téli szezont, hanem az év nagy részét Kassán töltötte, és „igen fényes házat vitt”, miután a mágnások egy színházi botrány után a páholyaikról lemondtak, valamennyit kifizette, ezáltal biztosítva a további előadásokat. A régi fancsali családból származó Joób testvérek, Gusztáv és Zsigmond az 1838–39-es évadban a színház igazgatásával is megpróbálkoztak, és nyomban csődbe juttatták. (A városban játszó Déryné szerint a színészeket és a „tömérek” hitelezőjüket, köztük a vármegyét sem tudták kifizetni.)¹³

Az abaúji hivatalnok arisztokrácia még egy képviselőjét említem, az 1813-ban született gróf Péchy Emanuelt,¹⁴ aki szoros családi kapcsolatban állt a Fáy grófokkal. Fáy István unokatestvére volt, és másik unokatestvére, Fáy Mária lányát, báró Meskó Zenaidét vette feleségül. Zenaidének egyetlen lánytestvére volt, így Péchy a házassággal a boldogkőváraljai birtok mellé az enyiczkei, a széplaki és a perényi Meskó, valamint a fáji és a dormándi Fáy javakat is megszerezte. (A 19. század első felében tehát az abaúji arisztokrata családokban endogámia érvényesült, ami a korábban látott birtokaprózódással szemben, kimondva- kimondatlan, a birtok egyben tartását, valamint a társadalmi presztízs és befolyás gyarapítását szolgálta.)

Péchy hivatali-politikai pályája a reformkori vármegyéből a dualizmus kori kormányzati tisztségig ívelt, bár nem volt töretlen. Először aljegyző, azután főjegyző, 1839–40-ben Abaúj vármegye országgyűlési követe, 1841-től 1848-ig Zemplén adminisztrátora, majd a szabadságharcot követő óvatosságot követően, 1860 és 1867 között, megszakításokkal, Abaúj főispánja és Kassa királyi biztosa volt. (1865-ben a sikkasztással vádolt Lánchy József főispánt váltotta, és a megyei adminisztráció és a pénzügyek csaknem minden területén – ahogy fogalmazott – „szabályellenes, hanyag, rendetlen és mulasztásteljes” állapotot talált.) A kiegyezés évében Erdély királyi biztosává nevezték ki, vagyis az egyesülés irányítását bízták rá, végül az 1870-es, 1880-as években Kolozsvár, majd Kassa országgyűlési képviselőjeként zárta politikai pályáját.¹⁵

Péchyről egy szlovák nyelvű monográfia készült, amely nem túlságosan tehetséges, a mindenkori hatalomhoz viszont annál inkább lojális, elvi kompromisszumot könnyen vállaló konzervatív bürokratának ábrázolta.¹⁶ Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a dualizmus kori élclapok népszerű figurájává válhatott. A *Borsszem Jankó* például 1873-ban a következőket írta róla: „Egykor Erdélyt kormányozta és e kisebbik hazánk apró fejedelmei nem tűrhették, hogy őket, kiknek egyenkint Apaffy-, Bethlen-, Bocskay-, Bornemisza- és egyéb fejedelmi vér csörgedez erükben, nem a nyakukra született, hanem oda kinevezett gubernátor igazgatja. Nem is hitták meg sem vacsorára, sem vadászatra, sem paszitára. Mit tesz ilyenkor az ügyes gubernátor? Maga főzet vacsorát, és mert az erdélyi fejedelmeknek derogált kisebb urakkal enni egy tálból tokányt, meghívta asztalához a tisztas polgárságot. Ilyen alkalombul keletkezett szónoki híre, mert a hálás gyomor erősebb a szívnél. S nem hitták

¹¹ Kenyeres (főszerk.) 1982: 576.

¹² MNL BAZML VII. 1.c 12. dob. Urbéri törvényszéki iratok. Fáy.

¹³ Joób Zsigmond 1838-tól a Pesti Magyar Színház tenoristája volt, és a bécsi operában is fellépett. BAYER (szerk.) 1920. II. 154., 179., 395.; III. 404–207., 411., 416–418., 462.

¹⁴ Utóbb Manórá magyarosított.

¹⁵ PÁL 2007. 33–61.

¹⁶ HOLEC–PÁL 2006.

meg vadászatra sem. Mit tesz ilyenkor az élelmes gubernátor? A maga emberségéből, mondjuk, férfiaságából megy el vadászni. S ő vadászott is; de sem nem medvére, sem nem farkasra. Vadászvágyának elég volt egy-egy vadmacska, s közbe egy-egy szelíd galamb. Nem hitták meg uri paszitára? A tapintatos gubernátor ilyen esetben is segít magán. Leszállt a néphez s azok szerény hajloka alatt komázott és tartotta keresztvízre az apró subalternusokat. Mert Erdély kormányzója valóságos yvetot-i kis király volt... Főfő családok lányinak // Szépen tudott udvarlani, // Jobbágyinak száz oka volt // Őtet atyjoknak mondani.¹⁷

Az abaúji birtokosok következő csoportját az indigenák, a honosított idegenek és a leszármazottjaik alkották, akiknek a vizsgálata azt a társadalomtörténeti kérdést veti fel, vajon integrálódtak-e a lokális társadalmakba, ennek miféle stratégiái lehettek a késő rendi és a polgári korszakban, továbbá hogyan alakították azt a környezetek, ahova kerültek. Az indigenátus szerzésének utolsó periódusa a reformkor volt, az országgyűlés 1836-ban honfiúsította az itáliai eredetű Sardagna János századost (és az ezzel járó taksától is mentesítette), aki még ezt megelőzően házasodott össze Wirkner István abaúji orvos lányával, Franciskával. A jómódú kassai ügyvéd, Dorner Ferenc lányát is feltehetően a császári tisztek magas társadalmi presztízse (és lovagias eleganciája) vonzotta, ő ugyanis az őrnaggyá előléptetett Sardagna lovaskapitány fiához ment feleségül, aki így a Dorner által az 1850-es években vásárolt több száz holdas hernádvécsei és szőlledi birtokból részesülhetett. (A katonatiszti csoport intézményi zártságát, ugyanakkor a lokális kapcsolatok erősödését jelzi, hogy az ifjabb Sardagna Margit nevű lányát báró Vécsey Béla huszárfőhadnagy vette feleségül.)¹⁸

Őrgróf Pallavicini Edét ugyancsak a család katonai érdemei juttatták honossághoz 1827-ben, ahogy a törvény indokolta, atyja „az utolsó török háborúban Karánsebesnél halálos sebet kapván, a hazáért dicső halált halt.”¹⁹ Fiai folytatták apjuk magyarországi birtokszerzését. Roger, aki szintén katonatiszt volt, a Csáky Zsigmondnak nyújtott kölcsönök fejében, már az 1840-es években zálogjogon bírta a szendrői uradalom nagy részét, és mivel az adósság kiegyenlítetlen maradt, több mint 6000 kataszteri hold került a tulajdonába. (Roger egyébként, talán hogy a honfiúi érdemeket tovább gyarapítsa, Csáky Zsigmondné is elcsábította, majd feleségül vette.)²⁰

A másik fiú, Pallavicini Alfréd Darvas József szemerei birtokát vásárolta meg 1850-ben, és egy jól működő erdészetet alakított ki. (Közben megtiltotta a volt jobbágyok erdőélését, és lezárta a két évtizede zajló birtokelkülönítési pert.) Fontos volt számára a megye gazdaszatának fejlesztése és birtokostársai aktivizálása, egyik kezdeményezője és szervezője volt ugyanis az Abaúj és Torna Vármegyei Gazdasági Egyletnek. Az 1860 novemberében tartott alakuló közgyűlés őt választotta meg ideiglenes elnöknek, majd a 25 fős választmány tagja lett, ami a lokális kapcsolatainak további bővítését segítette.²¹ (1860-ban a megyei bizottmány tagjának és tiszteletbeli esküdtnak is megválasztották, ami az egykori nemesi vármegye reprezentatív tisztsége volt.) Halála után fia, Adolf vette át a birtokot, aki a régi abaúji családból származó Bárczay Annával házasodott össze.²²

A Pallavicinieket talán vonzották az abaúji tájak, az indigenátust nyert őrgróf unokája, az 1848-ban született János ugyanis Szemerétől néhány kilométerre, Pusztaradványon vásárolt birtokot, és hosszú diplomáciai szolgálat után, a faluban telepedett le. Szolgálatának fontosabb állomásai Berlin, Párizs, London, Szentpétervár, végül 1906-tól 1918-ig Konstantinápoly, ahol a Monarchia nagykövete volt. Közben megházasodott, ami majdnem a karrierébe került. Londonban vette feleségül ugyanis a nem túl vagyonos és nem túl előkelő Georgina Crowe-t, márpedig a rangon aluli és az anyagi biztonsá-

¹⁷ Az utolsó sorok Béranger szatírájából, az *Yvetot-i királyból* származnak, amit a szemérmes kirokiíró franciául idézett. Én Arany János fordítását használtam. B. J.: Gr. Péchy Manó = *Borsszem Jankó* 1873. dec. 28. 2.

¹⁸ PÁLMÁNY 2017: 181; *A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája*. II. kötet *Gazdaczimtár*. Budapest, 1897. alapján.

¹⁹ 1827: 43. tc.

²⁰ CSÍKI 2002: 293–294.

²¹ Az egylet vezetői között az „ősi” abaúji családok felülreprezentáltak voltak. Az alelnök Bárczay József, a választmány tagja Bárczay Albert és Bárczay Ödön, Semsey Jenő, Szentimrey András és Szentimrey Bertalan, Vendéghegy József és önmagát az Aba nemzetségből származtató Vendéghegy Gábor. KÖRPONAY 1866. I. 397–406.

²² MNL BAZML VII. 1.c 2. dob. Úrbéri törvényszéki iratok. Abaújszemere.

got esetleg fenyegető házasság nem volt megengedett az állami alkalmazottak és különösen a diplomaták számára. Végül hét évre rendelkezési állományba helyezték, ám Pallavicini élete nagy részét nemcsak abaúji birtokától, hanem az országtól is távolt töltötte (azt maga Ferenc József kifogásolta, hogy nem tud megfelelően magyarul).²³

Végül az abaúji földbirtokosok még egy, a dualizmus időszakában egyre népesebb csoportját említem: azokat az iparosokat, kereskedőket és más vállalkozókat, akik a gazdálkodást egyéb gazdasági tevékenységgel kapcsolták össze. Számukra az ingatlanszerzésnek változatos motivációi és funkciói lehettek. Nemritkán a vállalkozó családok második vagy harmadik generációi vásároltak vagy béreltek földet. A kassai Fiedler Károly kereskedő az 1840-es években alapította a Kassai Takarékpénztárt (1842-ben a diósgyőri papírmalmot is megvette), majd az egyik fia önálló kereskedést nyitott, a másik (az ifjabb Károly) a Magyaróvári Gazdasági Akadémia elvégzése után földbirtokából élt, és korszerű szarvasmarha-tenyészetet alapított.²⁴ A szintén kassai kereskedőcsaládból származó Widder József Bárczay Ödön bárcai birtokát, Widder Ignác Péchy Manó egykori boldogkőváraljai uradalmát bérelte, és közel 5000 kataszteri holdas mintagazdaságot rendezett be (140 szarvasmarhát, 28 lovat és 2400 juhot tartott, illetőleg 43 cselédet alkalmazott). Mások a fő profil, a kereskedelem kiegészítése vagy a gazdasági vertikum kiszélesítése céljából vásároltak vagy béreltek földet. Büttösön Fuksz Bertalan kereskedőnek 153 hold, Göncruszánkán Grósz Ignác szeszgyárosnak 700 hold földje volt. A 100 holdat alig meghaladó birtokkal vagy bérlettel rendelkezők között kocsmárosokat is találunk – például Komlóson Weisz Sámuelné, a Kassa melletti Hilyón Klein Adolfot –, ami azt jelzi, hogy a falusi kistőke-befektetések számára ugyancsak a földvásárlás kínálkozott.²⁵ A miskolci ifjabb Lichtenstein Józsefet pedig minden bizonnyal a mobil vagyon biztonságos megőrzése, valamint a családi presztízs emelése, vagyis a gazdasági mellett a kulturális és a társadalmi tőke gyarapítása ösztönözte a földszerzésre: Homrodon vásárolt ugyanis közel 1000 holdas birtokot, és 1902-ben nemesi címet, predikátumot és címerhasználatot szerzett. (A címerben két kalapács és három búzakaralás szerepelt, ami bizonyosan az apa által alapított vasáru-kereskedésre, illetve saját földbirtokosi ethoszára utalt.) Házasságai szintén ebbe a stratégiába illeszkedtek. Első felesége a polgárcsaládból származó Hornbrachner Mária, a második az Ongán birtokos Abaúj-Torna megyei főispán lánya, Nagyréti Darvas Malvin volt.²⁶

Ezek a példák a dualizmus kori birtokforgalom tendenciáit illusztrálták, ám a régi abaúji nemesiség földjeiből mások is részesültek. A Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete 1909-ben parcellázta Péchy Tamás örököseinek 920 holdas alsókázmárki uradalmát, és juttatta több mint 120 földművelő tulajdonába, amit a község előljárósága így értékel: „A lakosság általában véve nagyon szépen gyarapodott, és amíg azelőtt a 80%-a napszámos és kapás emberekből állott, ma alig 10%-a nem önálló gazda. A napszámosoknak is van 1–2 ezer négyszögöl földje, és a megélhetés tűrhetőnek mondható.”²⁷

Csoma József 1897-ben megjelent munkáját a Millennium és Abaúj vármegye ezeréves múltjának ünneplése ösztönözte – mi sem lehetett erre méltóbb, mint az ősi (olykor az Aba nemzetségből származó) nemesi családok történetének megírása.²⁸ A neves történész és heraldikus saját (kevésbé dicsőös) korának kevés figyelmet szentelt, az utódokon a sor, hogy ezt a hiányosságot pótolják.

²³ SOMOGYI 2017. 101–104., 120–121., 163–164.

²⁴ Ő is tagja volt az Abaúj és Torna Vármegyei Gazdasági Egylet választmányának.

²⁵ *A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája*. II. kötet *Gazdaczimtár*. Budapest, 1897. alapján.

²⁶ A fiát Miskolcon csak Lichtenstein hercegeként emlegették. TÓVÁRI 1997. 47–51.

²⁷ HUNYADY (szerk.) 1930. 139–142.

²⁸ CSOMA 1897.

FORRÁSOK

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

P 1311 = A Fáy-család levéltára

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

VII. 1.c = A Miskolci (Királyi) Törvényszék iratai (1727) 1856-1949 – Úrbéri törvényszéki iratok

BIBLIOGRÁFIA

BAYER (szerk.) 1920

Déryné naplója I–III. Sajtó alá rendezte: BAYER József. Budapest: Singer és Wolfner, 1920

BERZEVICZY 1936

BERZEVICZY György: *Az én első hatvanöt életévem.* Budapest: Gergely R., 1936

CSOMA 1897

CSOMA József: *Abaúj-Torna vármegye nemes családjai.* Kassa: Forster, Wesselényi és Társai, 1897

Csíki 2002

Csíki Tamás: Egy családtörténet vége. A szendrői uradalom felbomlása a 19. században. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája.* Szendrő: Szendrő Önkormányzata, 2002. 293–309.

FÓNAGY 2013

FÓNAGY Zoltán: *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában I–II.* Budapest: MTA BTK, 2013

HUNYADY (szerk.) 1930

HUNYADY Ferenc (szerk.): *A Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének ötven éves működése 1880–1929.* Budapest: Légrády Testvérek, 1930

KENYERES (főszerk.) 1982

KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon II.* Budapest: Akadémiai, 1982

KORPONAY 1866

KORPONAY János: *Abujvármegye monographiája I.* Kassa: Szerző, 1866

NAGY 1858

NAGY Iván: *Magyarország családai IV.* Pest: Ráth Mór, 1858

PÁL 2007

PÁL Judit: Péchy Manó – a „mintahivatalnok” = *Erdélyi Múzeum* 69. (2007)/1–2. 33–61.

PÁL–HOLEC 2006

PÁL, Judit–HOLEC, Roman: *Aristokrat v službách státu.* Bratislava: Kalligram, 2006

PÁLMÁNY 2017

PÁLMÁNY Béla: A honfiúsítások alkonya a reformkori országgyűléseken. In: SZIJÁRTÓ M. István (szerk.): *Az indigenák.* Budapest: ELTE BTK, 2017. 157–188.

SOMOGYI 2017

SOMOGYI Éva: *Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban.* Budapest: MTA, BTK, 2017

TÓVÁRI 1997

TÓVÁRI Judit: *Az elit Miskolc város társadalmában.* Nyíregyháza: Stúdium, 1997

Miskolci városrajzolatok 1872–1876*

KAPUSI KRISZTIÁN

City Sketches on Miskolc, 1872–1876

A városi valóság és annak tapasztalata (amennyiben e két rendszer elválasztható egymástól), nem teljesen azonos. Egyfelől létezik a térbeli város, másrészt a fejekben élő kognitív változata, amely a fényképek, tervrajzok, térképek dokumentált valóságától is különbözik. Lélektani adottságainkból fakadón gondoljuk a ténylegesnél rövidebbnek a naponta megjárt távolságot, hosszabbnak a régen látott helyre vezető utunkat. Magyarázataink során egységnek érzett környékekre és negyedekre hivatkozunk, amelyek nagyon gyakran eltérnek a kodifikált földrajzi-közigazgatási kiterjedésektől. Az emlegetett, de a hivatalos nyilvántartásokból hiányzó helyek (például a miskolci „Villanyrendőr”, „Centrum”, „Ady-híd”, vagy korábban a „Forint”) vonásai, tájékozódási pontjai többnyire közismertebbek a kerületek, szavazókörök, orvosi körzetek deklarált behatároltságánál. A lakosságot ezért is faggatják urbanisták, akik a fejekben élő térképek megnyilatkozásai révén jutnak a gyakorlatban hasznosítható információkhoz (CSÉFALVAY 1994. 287–298.; LETENYEI 2001. 11–15).

Történésznek ritkán nyílik alkalmja megkérdezni a kutatott korok szereplőit, holott nagyon érdekes volna ismerni elődeink mentális térképeit.¹ Gyáni Gábor vonatkozó megállapítása szerint a „*kérdés többé nem az, hogy mi történt, mi a valóság, hanem elsősorban az: hogyan élt ez a valóság (az egyéni élet, az emberi és tárgyi környezet) az akkori emberek fejében, tudatos és öntudatlan mindennapi gyakorlatában*” (GYÁNI 1996). Tanulságos források a naplók és igen nagy kár, hogy ritkán élnek túl évszázadokat a hétköznapi halandók diáriumai. Szerencsésebbek vagyunk a sajtó hirdetéseivel és a levéltárakat megtöltő panaszos kérvényekkel, melyek impozáns terjedelmükkel elérhetőek, kutathatók. Mentális térképeknek nevezni talán túlzás lenne a korabeli újságcikkek és iratok alapján megismert vélekedéseket, afféle rajzolatok²v iszont összeállni látszanak jelen témánkról: Miskolc rendezett tanácsú város első éveinek³ tapasztalattörténetéről.

*Jelen tanulmány Miskolc város támogatásával készült: a szerző „Hétköznapiak a modern Miskolcon” mottóval végzett kutatásait 2010 második félévében alkotói ösztöndíjjal segítette Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata.

¹ Információkat konzerválunk a megismert térbeli világról. A szakirodalom kognitív térképezésnek nevezi e folyamatot, holott annak során – képi elemek helyett – inkább érzelmek és ítéletek (pl. a kevésbé biztonságos helyek listái) rögzülnek az emlékezetünkben. Az egyén által ritkán tudatosított és megfogalmazott rendszerek rejtett struktúráját firtatják a rajzoltatással egybekötött interjúk. A megkérdezettek válaszai és alkotásai a mentális térképek, melyek lényegében – az eljárás sikeressége esetén – manifesztálódó kognitív térképek.

² A „városrajzolat” kifejezés nem szerepel szakkönyvekben. Nagyon megtetszett mégis, és már a jelen írás előzményének tekinthető dolgozat (KAPUSI 2006) címéhez is kölcsön vettem – egy tévéműsörtől. Restanciaként pótlom a vonatkozó tudnivalókat: 2005 nyarán készült el a 8 részből álló ismeretterjesztő sorozat „Városrajzolatok–Budapest” címmel. Forgatókönyvét Siklósi Szilveszter írta, Tóth Szöllös András fotografálta; a „városrajzolatok” kifejezést a szakértő-narrátor Niedermüller Péter etnológus professzornak illendő megköszönni.

³ Hasonló érdeklődéssel született meg az 1867–1871 közötti időszakra vonatkozó dolgozat (KAPUSI 2006). Számos – akkor elemzett, de a most tárgyalt években is – változatlanul meglévő adottságra (kóbor kutyák, sáros utcák, még mindig légszesz nélküli közvilágítás) nem tértem ki részletezően. Az igazgatási kereteket megadó községi törvény az 1871. évi XVIII. volt, a vonatkozó átszervezésekre csak a következő évben került sor; így mondható, hogy ezúttal a rendezett tanácsú város tapasztalattörténetének az első fél évtizedét vizsgáltam.

Mit vizsgálunk valójában? A hazai urbanisztika egyik jeles szakembere szerint „mind a mai napig hiányzik az olyan közmegegyezéssel elfogadott módszer, amelynek segítségével (...) előhívhatók a kognitív térképek” (CSÉFALVAY 1994. 287). Kevin Lynch neve rendszerint felmerül a témával összefüggésben, ezért tesszük fel kérdéseinket az amerikai professzor alapvetései nyomán. Lynch úgy véli, hogy a kognitív térképeink a várost ötféle vizuális eleme alapján jelenítik meg a fejünkben. A tájékozódást és érzékelést alapvetően meghatározzák:

- az útvonalak (összekötő, közlekedést elősegítő funkcióval);
- a csomópontok, tehát a tevékenység-koncentrációt vonzó terek, kereszteződések;
- a jelzőpontok, vagyis a fizikai értelemben talán nem is használt, de például a helymeghatározásban hivatkozott természeti elemek, épületek, kirakatok, bejárati ajtók stb.;
- az elválasztó hatásúnak érzett peremek, szélek (útvonalak, folyóvizek, a „töltésen túl”);
- valamint a jellegzetes karakterrel bíró városrészek, körzetek (CSONTOS–LUKOVICH 1999. 47–51.; LUKOVICH 2001. 64–65.).⁴

A Lynch által meghatározott vizuális elemek tükröződését, lényegében a települési táj percepcióját vizsgáljuk az 1872–1876 közötti város lakossági tudatára utaló forrásokban.

*

Miskolcon és Diósgyőrben sajátosan, a kortársakra elválasztó szélként-peremként hatott a diósgyőri vasgyárat a Tiszai fővonallal összekötő vasúti szakasz, melyet 1873. október 16-án adtak át a forgalomnak. A lakosság útvonalnak is használhatta volna az iparvágányt, kísérleteztek személyszállítással, majd egy hónapon belül megbukott a kezdeményezés („utasok nem jelentkeztek, beszünttetett”).⁵ Ezek után már csak a sín látványa foglalkoztatta a miskolciakat. Szűcs Sámuel naplója szerint:

october 23, 24, 25. napjain a Ruzsinban szüneteltem, a gyönyörű helyen fekvő szőlőnek érdekességét neveli, a diósgyőri vasútvonalnak derekán át menetele. A természet gyönyörűségének szemlélete közben, többször láttuk, az emberi ész egyik legszebb találmányát, a mozdonyt a távirati oszlopok mellett itt keresztül robogni” (Szűcs 2003. 70).

A napjainkig fennmaradt vágány városszél-karakterét környezetének beépítetlensége erősítette. Vonalát nehézkesen tudta meghatározni a sajtó, előzetesen írta az új pályáról, hogy az a „közép ruzsin oldalon fekvő szőlőkön fog vezettetni, egész a Bárczi úr majorjáig, innen Csaba felett vonul el s a veres ráki vendégfogadó irányában szakad be az állami vaspályába”.⁶ A hivatkozott kocsmá (a mai Csabai kapu 11. szám helyén állott Veresrák) és a sínek között valójában kilométernyi volt a távolság.

⁴ Kevin LYNCH a bostoni egyetem professzoraként a viselkedéstudományokra alapozott városépítészeti úttörője volt. Los Angelesben, New Jerseyben és Bostonban végzett esettanulmányai során azonosította a mentális térképeket tartalommal megtöltő (fent részletezett) percepció elemeket. Klasszikus műve: „The Image of the City” (The M.I.T. Press, 1960).

⁵ *Borsod-Miskolczi Értesítő* 1873. november 20.

⁶ *Borsod-Miskolczi Értesítő* 1872. március 28.

1. A vasgyári vasútállomás és mozdony 1900 körül készült fényképen. HOM HTD 79.441.1.

A déli városszélként feltűnő vaspályát keresztezte az ország szívéből érkező közút.⁷ Hejőcsaba községen áthaladva jött Miskolcra, ezért mondták csabai töltésnek az akácfa sorok között vezető országutat. A fák lombozata – korabeli sajtóhír szerint – „*az utasnak vagy sétáló közönségnek árnyékot nyújtott*”, az 1875 tavaszán megjelent cikk elsősorban ezért sérelmezte, hogy a városi hatóság alaposan megmetasztette az akácokat.⁸ Köztük első jelzőpontként az emlegetett Veresrák tűnt fel. Miskolc e kétes külsejű épülettel mutatkozott be az idegennek, aki persze éjjel is bekopoghatott, mert a kocsmához csatolt lakrészben élt a bérlő, ahogyan ezt dokumentálta a korabeli hirdetés: „*a Veresrákhoz címzett mulatókert a hozzá tartozó lakhelyiséggel bérbe vagy italmérésre kiadó. Értekezni lehet a bent lakó Laufer Dáviddal*”.⁹ A környékbéli lumpok fegyverrel jártak a kocsmába, ezért a jóézésű utazó inkább továbbhaladt, hiszen a Veresráktól már bízaton látszottak a baloldali akácfasor felé magasló mindszei templomtornyok és a Kálvária.

Az Avas domb északkeleti lábára települt Mindszent község 1880-ig megőrizte közigazgatási különállását, addig tehát valós határ volt az országút: a falu mindössze két utcája balra esett a töltéstől, ellentétes oldalán, a Veresrákon túl már miskolci földek feküdtek. Ennek ellenére a közút nem hatott városszélként, Mindszent és Miskolc között rutinszerű volt az átjárás. Egybeérték a község és a város parkjai. A mindszei oldalon 1864-ben épült föl a stáció domborművek közötti kapaszkodón megközelíthető Kálvária-kápolna. Parkosított lejtőjén mindszei és miskolciak egyaránt szívesen pihentek. Alatta a csabai töltés keskeny, kisforgalmú út volt a korban, ezért a városi túloldalon szervesen folytatódott a szabadidős terület.

⁷ Az egykori, utóbb városrészeknek nevet adó kapuknál (csabai, szentpéteri, győri, zsolcai) őrbódék és sorompók fogadták az idegent: 1873-ban kezdték szedni a kövezetvámot, hirdették, hogy „*Miskolcz városába csak azon útvonalokon szabad bemenni, ahol sorompók vannak felállítva*” és „*a vámdíj megfizetéséről szóló cédulát mindenki megőrizni tartozik*”. A szántóföldek, szőlődombok földútjain járók tehát illegálisan érkeztek (kivéve a helybélieket, hiszen a miskolci polgároknak nem kellett kövezetvámot fizetniük), de ők is szembesültek a város szélével: mesterséges halmok, határdombok jelezték. Az 1872. szeptemberi közgyűlést figyelmeztették: „*a város határdombjai helyre igazítsassanak. E határ dombok ugyanis némely helyütt tökéletesen széthányattak és megsemmisítették*”. Ld. MNL BAZML IV. 1902/c. 124/1872. és IV. 1902/a. 66/1873.

⁸ Borsod-Miskolci Értesítő 1875. április 1.

⁹ Borsod-Miskolci Értesítő 1875. január 14.

A miskolci sajtó 1874 tavaszán közölte, hogy szemben a mindszei Kálváriával, ha a „tagosítás életet nyer, a lövölde kert és az amellett kihasítandó mintegy 10 holdnyi népkert leendő legszebb kirándulási helye városunk lakosságának”.¹⁰ Az említett lövölde – vendéglővel, zenés-táncos összejövetelekkel érdekesített sportpályaként – 1871 ősztől működött a mai Népkert területén. A szemközti dombra emelt Kálváriával kulturált szórakozásnak, családi promenádoknak adott helyszínt. Sötétedés után viszont megváltozott a környék hangulata: déli irányból a Veresrák, a város felől pedig a Gordon és a temető (lásd alább), valamint az Avas pincéinek csavargói fenyegették a konszolidált polgárokat. Valódi kirándulásnak minősült felkeresni a mai Népkert elődjét, melynek távoliságát a környező kocsmák rossz híre miatt a ténylegesnél jelentősebbnek érzékelték a belváros lakossága.

Mindszent és a mai Szemere utca elődje békés hely volt a nappali órákban. Plébániatemploma szomszédos épületeivel (a Kálvária felőli barokk ispotállal, másrészt a plébániával) szentháromságként szolgálta a hívek lelki életét és a rászorulóknak testi bajait. Miskolc a korban külön köszönettel tartozott, a városi hetilap 1874 tavaszán idézte fel, hogy a mindszei „Beller József apát a múlt évi reánk nehezült cholera járvány alkalmával, a kálvária alatti helyiséget szíves volt kórházképpen díjtalanul felajánlani”.¹¹ A templom előtti csomópont pihenőre ösztönzött, egyszersmind a továbbhaladás választása elé állította a csabai töltésen érkezőt. Keletre fordulva (és átvergődve a Zöldfa fogadón túli szegényes Gordon városrészén) a Tiszai vasút indóházához lehetett jutni. A csabai töltés irányvonalán haladva tovább, a Szinva patak feletti Forgó-hídon (a mai „Villanyrendőr” elődjén) keresztül a belvárosba ért az utazó. Harmadik választásként nyugatra fordulhatott az Avas alatt, felkanyarodhatott a domboldal pincéihez, ősi templomához; vagy északra tartva az Alpapszer (mai Rákóczi) utcán a Szinvához ért és a vágómalom hídján átkelve, a Sötétkapun keresztül jutott a belvárosba. Morfondírozhatott Mindszenten, de szerencsés volt, ha tudott a nappali és az esti utcakép közötti disszonanciáról. A templom és a parkok fényes idilljét éjjeli fegyverropogás váltotta. Lakossági panaszt közölt 1872 februárjában a miskolci hetilap:

*tanúm a Mindszent utcának minden lakója, hogy ezen utcában ablakaink alatt minden éjjel lövöldöznek a Veresrákról s az avasról hazatérő korhelyek, s kivált vasárnapról hétfőre virradó éjjel majdnem folytonos a lövöldözés úgy, hogy nem csak éjjélkora s utáni, de hajnali szendergésünk is nem egykor szakíttatik félbe egy-egy ablakunk előtt eldördülő lövéstől.*¹²

Mindszenten a gyanútlan idegenre nem csak betyárkodó duhajok leleselkedtek. A munkácsi görög katolikus püspökség javaihoz tartozó mindszei sörházban fáradt el 1872. márciusi éjjelén Szendrő község református lelkésze. Balszerencséjére betoppant egy miskolci rendőr-örmester meg az őt kísérő közhajdú. Hollner Lajos korcsmáros úgy emlékezett a fejleményekre, hogy „bár Geider József pincér saját ágyába szándékozott a tehetetlen állapotban lévő V. J. urat lefektetni, ennek dacára, a senkit meg nem sértő, ártatlan egyént bekísértetni parancsolta” az örmester. Amikor a Sötétkapuhoz érve magyarázkodni próbált az eszmélő lelkész, a hajdú karddal durván összekaszabolta őt.¹³ E szerencsétlen történet dokumentációja megörökítette, hogy a (mai Földes Ferenc utca bejáratával szemközti) mindszei sörház folyamatosan működött; a korcsmáros mellett még a pincér is helyben lakott. Miskolc rendőrei Mindszent községben is cirkáltak. Az örmester úgy mondta visszaemlékezően, hogy „néhány utcát összeszejtartam, a Gordonból Mindszent felé jöttem, a mindszei sörházban világot látván bementem a sörházba egy pohár bor megivása végett”. Sok jóval nem kecsegtetett, hogy korhely és rendőr éjjel-nappal bort és sört egyaránt fogyaszthatott a kocsmában. Komoly szakember, Zurik János miskolci serfőző vette át a bérleményt 1875 elején,¹⁴ de a nyitvatartási rend és a fogyasztási szokások változatlanok maradtak.

¹⁰ Borsod-Miskolczi Értesítő 1874. április 23.

¹¹ Borsod-Miskolczi Értesítő 1874. május 21.

¹² Borsod-Miskolczi Értesítő 1872. február 29.

¹³ MNL BAZML IV. 1905/b. 227/1872.

¹⁴ Borsod-Miskolczi Értesítő 1875. január 14.

Fokozta a helyi lakók elkeseredettségét, hogy a sörháztól néhány méterre keleti irányban (a mai Mindszent tér és a Szemere utca sarkán) a „*községhez tartozó Nagy bárány korcsma*”¹⁵ is otthont adott a tivornyázóknak. Rudy János kávé s ráadásul bejelentette 1874 elején, hogy a „*Mindszent utcában, Hilo Márton úr házában új kávéházat a miskolczi polgári és honvéd lövöldéhez*” megnyitotta.¹⁶ A korabeli vendéglátás általános kondícióit 1873 szeptemberében szabályrendelettel körvonalazta Miskolc város képviselőtestülete. A dokumentum deklarálta, hogy egyházak, iskolák és közintézmények „*közvetlen közelében korcsmát vagy pállinkamérést nyitni nem szabad*”, persze ehhez képest az imént láttuk mi csoda tobzódás volt a Mindszenti templom környékén. Előírás szerint kellett a helyiség jól látható falára kifüggeszteni az iparendedélyt és az árlistát. A nyitvatartásra vonatkozó passzus kifejező érveléssel került a szabályrendeletbe:

*a pálinka mérsékelt ivására az alsóbb néposztálynak leginkább munkára menés előtt lévén szüksége, a tisztán pállinkamérő üzletnek nyitvatartási ideje nyáron, vagyis április 1-től október elejéig reggeli 3 órától esteli 10 óráig, a többi hónapokon pedig reggeli 5 órától esteli 9 óráig engedtetik meg.*¹⁷

A mindszenti ispotállal szemben állt a Zöldfa vendéglő (a mai Mindszent tér 3. szám helyén). Fénykorát a 19. század derekán élte, jelzőpontként viszont a korszakunkban is hivatkoztak épületére, előtte petróleumlámpa világított. Egyébként a látási viszonyokat befolyásoló közvilágítási hálózat nagyon lassan fejlődött Miskolcon. Rengetegen panaszkodtak, az egyszerű utcai lámpák lángját könnyen elfújta a szél, két lámpagyújtogató nem tudott mind a 94 lámpa folyamatos működésére, megfelelő állapotára felügyelni (1875 elejétől némi javulást eredményezett, hogy háromra emelték a rendőrségi szervezet kebelén belül alkalmazott lámpagyújtogatók számát).¹⁸ Visszatérve az említett jelzőponthoz, újsághirdetés lokalizált ekképpen 1876 februárjában: a „*Gordon utcában, a Zöldfa vendéglő háta megett lévő 344. sz. alatti ház*”.¹⁹ Akkoriban még nem a mai szokás szerint (utcánként újra kezdve) számozták a házakat. Miskolc egészét a Szinva déli oldalán indulva a Tiszai pályaudvartól Diósgyőr felé, majd a patak északi partján visszakanyarodva a Győri kaputól a Gömöri indóházig egyetlen sorozattal (1-től 2915-ig) számozták végig. (E rendszer alapját az 1817-es Dombi-féle térkép jelentette, de a később beépített területek és a megosztott porták hozzáadásával elcsúszott az eredeti számozás.) Az épületeken kötelező volt feltüntetni ezt az úgynevezett népsorszámot. Nagy Boldizsár rendőrkapitány 1872 februárjában jelentette, hogy a „*város utcáiban több házokról a népsor számok, részint építkezések, részint pedig bemeszelések által megsemmisítve, hiányzanak*”. A tanács ezért rendelkezett úgy, hogy az „*eltűnt népsor számok 30 nap alatti helyreállítására az illető háztulajdonosokat kötelezzék*”.²⁰

Mindszenttől keletre, a lövöldétől északra feküdt a szegényes Gordon városrész, melyet temető választott el a kedélyes Népkerttől. Kelet felé a vasútig futó párhuzamos utcáit (az Alsó/Nagy és a Felső/Kis Gordont, melyek közül a déli Felső a mai Dankó Pista, az Alsó pedig a Vörösmarty utca szakaszával azonosítható) síkatorok kötötték össze. Egy ilyen „*másfél öles köz, mindenféle gazsággal s bozóttal benőve*” volt a tárgya az 1872 tavaszán kelt panaszos levélnek. Ahogyan írták az érintett lakosok:

¹⁵ Borsod-Miskolczi Értesítő 1876. november 23.

¹⁶ Borsod-Miskolczi Értesítő 1874. január 1.

¹⁷ MNL BAZML IV. 1902/c. 257/1873.

¹⁸ MNL BAZML IV. 1902/a, c. 325/1874.

¹⁹ Borsod-Miskolczi Értesítő 1876. február 17.

²⁰ MNL BAZML IV. 1905/b. 147/1872. Egyes belvárosi épületeken (például a Városház tér 5. számú házban a 2465-ös) máig fennmaradt a faragott népsorszám. Korszakunkban nem volt országosan egységes gyakorlata a városi ingatlanok számozásának. Pécsen a portákat 1864-ig városrészenként, később már utcánként számozták, de 1885-ig úgy, hogy az azonos oldalban folyamatosan haladó sorozat az utca végén fordult vissza, így az egyessel szemköztí ház kapta a legmagasabb számot (PILKHOFER 2006. 44.).

ezen sötét közben télen nyáron egyaránt szállás nélküli éjjeli s nappali csavargók meghúzván magukat minden vagyonunk védtelenül ki van téve orzásaiknak, de az utcabeliek is minden dögöt éjjelenként ezen örökös kotuba csempészvén, nekünk szegény ott lakóknak örökösen az ily romlott hulláktól megvesztegetett levegőt kell szívunk.

A beadvány nyomán megtartott hatósági szemle tisztázta az ijesztő zugok keletkezési körülményeit: „*az itteni telkek egyes szántóföld daraboknak keresztül szaggatása által alakulván, régente a közbenső darabokhoz hozzá juthatás céljából ugyan azon szántóföld darabjából hagyathattak ki a nevezett közök*”. Biztonsági és egészségügyi okokból engedélyezte a tanács, hogy a panaszos lakosok portáikhoz csatolják a területet és megszűnjön a köz, az „*ártalmas zshiványfészek*”.²¹ A Gordon utcáinak alig voltak jelzőpontként szolgáló épületei, hiszen a korábbi szántóföldön települt városrészben zömmel szegénysorú lakosok éltek. Kivételesnek számított özv. Kis Gyuláné született Lócsey Karolina háza a Zöldfa közelében, a Gordon utca 360. népsorszáma alatt. Kilenc szobájával laktanyának bérelte a város, de a Stecher főhadnagy parancsnokságához tartozó katonák ottléte sem emelt a környék színvonalán, sőt a fegyelmezetlen legénység által okozott károk, kitört ablakok bosszúságot és költségeket jelentettek Miskolcnak.²² A kaszárnyán túl jelzőpontként lehetett még hivatkozni a Messzelátó kocsmára (az Alsó Gordon utcán, a mai Vörösmarty és Király utcák sarkán), amely környéke szalmafedeles viskóinál stabilabb építmény volt. A Gordonban működő két iskola is komolyabb házakat sejtetett, másrészt folyamatos panaszkodásra adott okot, hogy a gyerekek sáros időben képtelenek voltak azokat megközelíteni. Az említett sikátorokon száraz időben sem fért el jármű, eső és havazás idején teljesen megbénult a városrész, keleti végében „*gyalog ember is csak a tiszavidéki vaspálya főnökség által napszámosai részére készített gyalog úton*” járhatott.²³

A Gordontól északra a Szinva patakig terjedő városrészen a Szirma utcák osztoztak. Urbánus, változékonyabb környék volt, mégis alvéghként emlegették, és helyzetének periférikus voltát mutatta, hogy a viszonylag egyszerű utcarendszerén nem minden esetben tudott kiigazodni a rendelkező hatóság. A patakkal párhuzamos Felső Szirma utcából (mai Arany János utca) arra merőlegesen, délre nyílt a Gordonba vezető Alsó Szirma utca (megközelítőleg a mai Király utca elődjeként). Tamás József térképrajzolással bizonyította a tanácsnak, hogy háza az Alsó, nem pedig a Felső Szirma utcán állt, az utóbbi burkolatáért így jogtalanul kérte tőle anyagi hozzájárulást. Közlekedési szokásairól írta, hogy a kövezett Felső Szirma utcát nem is használta, mert a „*malomhozi felső kis közön könnyebben kijutok a fő utcára, s a fő utca is ki van burkolva, s leginkább ott is járok*”.²⁴

Közigazgatási tekintetben eddig Miskolc első szakaszáról beszéltünk. Eredetileg (a 18. századtól) négy negyede-fertály és tizenkét szakasza volt a városnak, azaz minden negyed három szakaszt foglalt magába. A neoabszolutizmus idején cserélték fel a nagyságrendet, a négy egységet az 1850-es évektől szakaszoknak, illetve az azokon belüli utcacsoportokat negyedeknek nevezték egészen a századfordulóig. Két tengely – a nyugat-keleti Szinvával párhuzamos Serház, Nagyhunrad és Széchenyi utcák; valamint az ezekre merőleges Városház tér–Avasi templom képzeletbeli vonala – osztotta Miskolcot négy szakaszra (KAPUSI 2005. 633-634). Korszakunkban négy közigazgatási tanácsnokot választott egyszerre a város, minden szakasznak külön tanácsnoka volt, aki az összeírásokat, az adószedést és az egyéb operatív ügyeket koordinálta, jelentett a városházán utcáinak általános viszonyairól. A lakosság hétköznapi rutinjában mégsem volt különösebb szerepe a szakaszoknak, azok létét alig emlegették a beadványok és az újságcikkek.

²¹ MNL BAZML IV. 1905/b. 399/1872.

²² Nem éppen veszélytelen bevételi forrása volt a háztulajdonosoknak, ha katonai célokra adták bérbe ingatlanaikat. Sugár Dávid megbecsült, jómódú polgárt és fiát bajonettel szurkálták össze a zsidó család házában elhelyezett honvédek. MNL BAZML IV. 1902/c. 46/1873.

²³ MNL BAZML IV. 1905/b. 138/1873.

²⁴ MNL BAZML IV. 1601/b. 170/1871. A Szinvára épült Kismalomról esett szó, melynek tulajdonosa sűrűn cserélődött. Nagy Ignác malmaként emlegették 1871-ben; négy évvel később a Miskolci Takarékpénztár adta bérbe; 1876-ban pedig már a diósgyőri Jávorszky Ferenc volt a Kismalom tulajdonosa. Ld. *Borsod-Miskolczi Értesítő* 1875. augusztus 26. és 1876. február 17.

Az első szakasz például nagyobb felületen érintkezett a főutcán túli – a Gömöri indóházától a Városház térig terjedő – negyedikkel, mint a Szinva azonos partján fekvő, de az Avas túloldalára eső Gyöngyvirág–Meggyesalja utcák–Danyi völgy–téglagyarak környékbéli második szakasszal. Jelen írás az egykori mentális terekkel foglalkozik, a továbbiakban azért nem követi a közigazgatás rendszerét, mert a korabeli fejekben élő kognitív térképeket sem befolyásolta a négy szakasz léte.

Miskolc keleti alvégének a Zsolcai kapu volt az északi része. Vasút határolta az ipari negyeddé fejlődő területet, ahol a Gömöri indóház fogadta a keletről utazót. Nagy forgalmú csomópont volt a Zsolcai kapu, jelzőpontjai gazdasági és igazgatási épületek, melyek közül a Borsod-Miskolci Gőzmalom (Zsolcai kapu 46. szám) és a sóház (a mai megyei rendőr-főkapitányság helyén, Zsolcai kapu 32. szám) vonták leginkább magukra a figyelmet. A helymeghatározásokban hivatkoztak az indóház akkor még jelentéktelen épületére is (az impozáns pályaudvar – Pfaff Ferenc tervei alapján – később, 1898-ban emelték). A Zsolcai töltésnek nevezett országút oldalain párhuzamos járdák vezettek a belvárosba. A töltéstől északra és a sínek után Engel Sámuel fakereskedése és özvegy Kubacska Istvánné telke előtt haladt nyugatra a 10-12 lábnyi gyalogjáró. Az út túloldalán, a gőzmalom bejáratánál lévő járda kövezett volt, a sétálók közlekedését mégis gyakorta sártenger akadályozta. A pest-duklainak mondott országút magas töltéséről esővíz, hó és sár hömpölygött a járdákra. A szakasztanácsnok 1873 telén így értékelte a helyzetet:

a gyalog járók valóságos habarékban kénytelenek úszni. Leginkább így van ez a 4. sorszámú öv. Kubacska Istvánné tulajdonát képező kertenél, hol is – személyes meggyőződésem, illetőleg habuckolásom szerint – járni anélkül, hogy bokáig ne gázoljon az ember, nem lehetett. A Borsod-miskolczi gőzmalom igazgatója – a kapitányi hivatalnál eredmény nélkül tett megkeresés után –, hogy hivatalnokai naponta ne legyenek kénytelenek habarékban úszni, a járda kövezetére kőszalagból csináltatott gyalogutat.²⁵

Az állami kezelésű Zsolcai töltést utóbb kőlapokkal borították, de az arra sétálókat nem csak a sár boszszantotta. A helybéli hetilap szerkesztője 1872 szeptemberén zsörtölődött ekképpen:

alkotmányosságunk hatodik évét éljük, s mégis Miskolcon, amint a vasúti indóházaktól²⁶ bejövünk, egy sárga-fekete kapuval kell először is találkozunk, mely kapu a sóház, a magyar királyi sóház kapuja. Ugyan tisztelt sőtárnok úr, nem juthatna ott egy pár forint e rossz emlékeket keltő (császári – K. K.) szín bemázolására.²⁷

A Búza térre érve újból a közlekedés borzolta a városi polgár kedélyét, valóságos forgalmi dugót okoztak az utat előzőnlő vásárolók. Tehetetlen volt a város, mert a helypénzszedés joga akkoriban még a diósgyőri koronauradalmat illette és az nem törődött a lakosság hétköznapijaival. A Búza térről a korzóra vivő Király utcán ráadásul egy keskeny híd fokozta a torlódást. Csomópont volt a Szinva és a Pece patak találkozásánál fekvő Király utca. Kocsmák (a Dvorszky-házban Weisz Adolfé, azzal szemben Friedman szeszereskedése), a diósgyőri koronauradalom mézarszéke, fogadók (Láczainé háza, 2715. szám), üzletek (Rott-ház – 2706. sz.; Kováts György háza – 2708 sz.; a korai Berzi bolt a Szikorani házban – 2709. sz.; Schvarcz Ferenc üzlete – 2729. sz.) szolgálták a vásárolók igényeit. Növelte a környék érzékeltségét, hogy a Király és a Szirma utcáktól keletre a Szinva ágai szigeteket képeztek, az volt az ún. Belegrád. Városiassága, általános helyzete vitatémát jelentett. Dvorszky János helyi lakos szerint a külvároshoz tartozott a sziget, ott főzte a pálinkát és szerette volna a melléktermék „moslékot haszonra, vagyis sertések hizlalására” fordítani.²⁸ A hatóság szomszédos érdekekre, egy katonai kaszárnya közelségére és a belvárosban (tehát a Belegrádot is odasorolta) 12-nél több disznót tartani tiltó szabályrendeletre hivatkozva húzta keresztül Dvorszky számításait.

²⁵ MNL BAZML IV. 1905/b. 217/1873.

²⁶ A Tiszai pályaudvar felőli forgalom is a Zsolcai kapun haladt keresztül. Az említett burkolási munka idején a szűkös Gordon utcára kényszerültek a bérkocsisok, mivel a Széchenyi utca keleti meghosszabbítása, a mai Bajcsy-Zsilinszky utca a korban még nem létezett: a Zsolcai kapuból nyíló porták a Szinváig terjedtek.

²⁷ Borsod-Miskolczi Értesítő 1872. szeptember 26.

²⁸ MNL BAZML IV. 1905/b. 200/1872.

2. Miskolc város Adler-féle térképe, 1885. HOM HTD II. 30.

A Búza tértől északra fekvő Szeles utca kevésbé nyüzsgött, mert a Gömörből érkező közúti forgalmat már az északi városhatár csomópontja, a Szentpéteri kapu–Tetemvár térsége felfogta, lassította. Miskolc minden irányban terjeszkedett; egy szomszédok közötti határvita 1872 májusában a Dombó-térképre hivatkozva megállapította, hogy a Szentpéteri kapuban lévő 2261. és 2262. népsorszámu telkek közötti vízelvezető árok 1817-ben azon a „helyen a város legkülső északi szélit” képezte.²⁹ Az említett ingatlanok közelében lévő Forty-házak laktanyának bérelte Miskolc városa. Jelzőpont volt a kaszárnya, 9 szobájával és melléképületeivel századraktárnak használták.³⁰ A közeli Tetemváron Bató István házáat is laktanyának bérelte a város, szomszédjában pedig katonai kórházak működtek Borsod vármegyében. Az utazók és a bakák folyamatos jelenléte, a tetemvári pincék bora vigalmi negyedde formálta a környéket. Központi létesítménye volt a Szarvas vendéglő, melynek vonzáskörzetéről panaszkodott a sajtó, hogy a „tetemvári pincze sorokon megint elszaporodtak a hegyi nimphák, nem ártana, ha egy kis hajtóvadászat tartatnék reájuk”.³¹ Jöttek-mentek a vásároló kuncaftok, a tetemvári (mai Petőfi) téren piacoztak; egy névtelen felvidéki atyafi éppen a Szentpéteri kapu valamelyik fogadóházában szembesült a legendásan pislogó miskolci kocsonyával.

²⁹ MNL BAZML IV. 1905/b. 344/1872

³⁰ MNL BAZML IV. 1905/b. 45/1873.

³¹ Borsod-Miskolczi Értesítő 1875. augusztus 5.

A Tetemvár, a Bábonymbérc és a Bodótető közötti völgyekben érték el a belvárost a Pece patak ágai. Falusias arculatát a 20. század közepéig viselte e vízfolyásokkal szabdaltsági északi periferia. Korszakunk kezdetén köztéri világítás még a belvároshoz legközelebb eső Fazekas utcán sem volt. Az ottani lakosok imponáló áldozatvállalással érték el változást: a saját költségükön állított négy lámpát a városnak aján-dékozták, s úgy a petróleumról már kötelező volt gondoskodni a hatóság.³² Hasonló agilitással gyűjtöttek pénzt 1872 farsangján a – Tóth és Kismajor (mai Vologda és Mátyás király utcák környékén létezett) utcákat a Pece felett összekötő – Fecske híd helyreállítására. A táncvigalom bevétele nem fedezte a költségeket, de a lakosok elérték, hogy a város átengedje a Szinva vágómalmának elbontott hídjából kikerült gerendákat. Pénzt nem kaptak, hiába hangoztatták, hogy Miskolc „minden részéből erre jártak a birtokosok, ezen vonalon túl eső szőlő s földbirtokukhoz”, másrészt „tűzvész esetén a város vizes hor-dói s tűzoltó szerek szállíthatása miatt, ezen különben is összeépített s könnyen éghető városrész” híd nélkül bajba kerül.³³ Saját erőből 1873 tavaszára csak egy kisebb – szekérforgalomhoz alkalmatlan, de gyalogjárást legalább biztosító – Fecske hidat emelhettek az öntudatos helybéliek.

Miskolc északi határában szőlődombok, borospincék és szántóföldek biztosítottak lakossági megélhetést. Léteztek oly hatalmas belvárosi porták, melyek egészen a lankákig terjedtek. Kohn Sala-mon szeszgyáros, malomtulajdonos kertje a Kishunyad utcáról elért a Nagylánytemetőig. Kategorizá-lása éppen emiatt adott lehetőséget eltérő értelmezésekre. Az izraelita Kohn sertéseket akart hizlalni, de a képviselőtestület belvárosinak minősítette a portáját, ahol ezért 12 disznónál többet nem tartha-tott. Hiába protestált, hogy a kert vége periferikus területen feküdt.³⁴ Alapvetően mezőgazdasági öve-zet volt tehát az északi városperem, de a temetőktől nyugatra eső Kőporos pincéit ipari raktározásra is használták. A Groák testvérek tervezett petróleum-lerakata ellen hevesen tiltakoztak a szomszédok. A vállalkozók raktára alig tíz méterre esett a patinás Királypincétől, melyet a Mindszent kapcsán emleget-tett Zurik János sörfőző bérelt a diósgyőri koronauradalomtól. A Kőporoson tehát bort, sört és petró-leumot tároltak, hiszen Groáktól sem lehetett megvonni a jogot, mivel Koos Márton már évek óta engedéllyel raktározott petróleumot közeli pincéjében.³⁵ A nyugalmas borozatókat időnkénti puska-durrogás is bosszantotta. Lövölde működött a Kőporoson, 1874 tavaszán 4000 darab téglá felhasználásával újították fel a városban állomásozó katonaság által használt lőtér építményeit.³⁶

A Kőporos alatt, Miskolc Győri kapuja városias létesítményeivel fogadta a Bükk és Diósgyőr felől érkezőket. A Zöldkert utcában (a mai Aba u. környékén) 1874-től működött Martin Károly és Schak Martin Mária uszodája. A modern időket reprezentáló építményről feljegyezte a sajtó, hogy az uszo-dának „minden nap meg vannak a maga látogatói. Tagadhatatlan, hogy az rég érzett hiányt pótol vá-rosunkbán. Akként van berendezve, hogy a vizet belőle egy 24 óra alatt tökéletesen le lehessen eresz-teni és frissel megtölteni”.³⁷ Mindezzel együtt, a Szinva parti létesítmény látványa jócskán különbözhe-tett az uszoda fogalomhoz társított mai elképzelésektől. Rátermett cseh filmeseket ihletett volna egyes rendezvényeivel, mint például az 1875 augusztusában a sajtó által ekképpen megörökített:

[az] amerikai humbug Miskolcon sem ismeretlen már. Az uszoda helyiségében múlt vasárnapra pla-kátok által kutya verseny hirdettetett, 50 kr bemeneti díj mellett. Várták a vendégek a kutya comédiát, azonban sem comédia, sem kutya, sem komédiás látható nem volt, hogy azonban komé-dia nélkül a nap még se múljék el, estve 7 ½ óra felé, a katonák szívességéből négy kutya még is előkerült, hogy a zsinigre felfűzött 10 pár virslit megegyék; mint halljuk egy öreg vizsla tudott leg-jobb étvágygal enni. – Prosit”.³⁸

³² MNL BAZML IV. 1905/a. 763/1872. A közvilágítás fejlődéséről lásd KAPUSI 2006, 219–221.

³³ MNL BAZML IV. 1905/b. 211/1872.

³⁴ MNL BAZML IV. 1601/b. 132/1871.

³⁵ MNL BAZML IV. 1601/b. 157/1871.

³⁶ MNL BAZML IV. 1902/c. 63/1874.

³⁷ Borsod-Miskolczi Értesítő 1876. július 27.

³⁸ Borsod-Miskolczi Értesítő 1875. augusztus 5.

A közösség által fenntartott szegényápoló is városokra jellemző intézmény volt. A miskolci éppen a Győri kapuban (a mai 27. szám helyén) látta el a rászorulókat. Korszakunkban a szociális gondoskodásnak sajátos nevelő-regulázó célzata volt, a szegényeket a kilátástalan helyzet és a hatósági kényszer egyaránt az ápoldába hajtotta. Nemes szándék és megbélyegző fölényeskedés elegyedett patronálásukban, e kettősségnek adott hangot a sajtó híradása: a „*városi ápoldában berendezett meleg helyiséget és népkonyhát – eddigelé mintegy 30-40 hajlék és alamizsnára szorult egyén veszi igénybe. Reggel egy kis kenyeret, kevés pálinkát és délbe levest kapnak, de vannak köztük olyanok is, kiket erővel kellett oda bevitetni, s mindent elkövetnek a kiszabadulásra, ezek azon dologtalan csavargók, kik könnyű koldulással tartják fel életüket, és a társadalom testén, mint férgek élőködnek*”.³⁹Néhány hónappal korábban a városi közgyűlés ugyancsak az ápolóda kihasználtságáról tárgyalt. Rögzített jegyzőkönyve hasonló stílussal utalt az intézmény falain kívül boldogulni próbáló szegényekre, mint potenciális veszélyforrásra:

„dacára annak, hogy Miskolc városa szegényeinek ellátása céljából ápolót igen nagy áldozattal tart fenn, a házanként járó koldusok száma aggasztólag szaporodik, s ezek között a dolog nélküli munkaképes csavargók tolvajlásai, merész követeléseik által a közbiztonságra is veszélyessé válhatnak, utasítatik rendőrségünk, hogy a koldulás lehető beszüntetésére nézve, különösen pedig a munkaképes dologtalan csavargók befogatása, eltoloncoltatása iránt erélyesen, s teljes szigorral intézkedjék”.⁴⁰

A Diósgyőrből érkező út elhaladt a Szent Anna (másképpen Veres) templom és a túlsó – az ápolóáéval azonos – oldalba épült koronauradalmi serház előtt. Mindkét épület megélte a jelent és már a tárgyalt korszakunkban jelzőpontként hivatkoztak azokra. A katolikus Szent Anna templom 1816 és 1823 között épült, Felső-Miskolc egészének a lelki központja volt. Profán a földrajzi közelség, de a serházat is anynyira jelentősnek érezték a kortársak, hogy arról nevezték el a Tizeshonvéd utca elődjét.

3. A Szent Anna-templom és plébánia képeslapon, 1910 körül. HOM HTD 73.472.1.13.

³⁹ Borsod-Miskolczi Értesítő 1875. március 11.

⁴⁰ MNL BAZML IV. 1902/a. 6/1875.

Magát a serházat (a mai Tizeshonvéd u. 21. szám Szent István út felé eső oldalán) 1871-ben a nagyhírű Zurik János bérelte a diósgyőri koronauradalomtól. Készletének egy részét a közeli Kőporos Királypincéjében tárolta, sörét a Győri kapun túl, Mindszenten is mérte. Az árpáda, katolikus templom és a sörház környéke városias arculattal bírt, ellenben a Szinva patak túlsó oldalán téglagyárak (Furman Jánosé; Engelman B. Jánosé) működtek, és az Avas lábáig terjedő ipari övezetet csakis a legszegényebb miskolciak választották lakóhelyül. Az új fogásnak nevezett Danyi völgyben e korban alakult ki a 20. század derekáig élt szomorú jelenség, hogy a nyomorgók *„földhöz ragadt szegénységtől indítatva, az elhagyott s beomlott pincelyukákat fogták fel lakásul, vagy pedig a sziklában vájtak kisded szobákat, hogy házbért ne kelljen fizetni”*.⁴¹

A Győri kapuból két jelentősebb útvonal vezetett a belvárosba: a Szinva ágai között és azoktól északra haladó Nagyhunyad utca, valamint a patakon túli Urak utcája (a mai Petőfi utca). Utóbbi különösen megsínylette a folyóvíz közelségét. Igen forgalmas volt, hiszen a délebbre párhuzamosan haladó Meggyesalja és Gyöngyvirág (mai Avasalja) utcák kövezetlenek és szűkösek voltak, 1872 decemberében ezért is írta a Szinva szabályozását sürgető lakos az Urak utcájáról, hogy az *„egy egész városrész egyedüli közlekedési vonala”*. Zsúfoltságát fokozta a hadsereg jelenléte: ott állt a Szepessy-féle lakatnya, melyet Borsod vármegyétől bérelt Miskolc városa. Közeliében működött a „Honvédhez” címzett kávéház. A diósgyőri vasgyár, a faraktárak és a téglagyárak áruforgalma szintén oda esett, így az eredetileg jó minőségű és kövezett Urak utcáján kátyúk és gödrök keletkeztek. Miskolc város modernizálásának egyidejűleg kellett újabb szakaszok burkolatáról gondoskodni és a már kövezett, ezért frekvenciát, gyorsan romló utcákat karbantartani.

A belváros nyugati felvégét képező Nagyhunyad utca felemás karakterrel bírt a korban. Egyrészt rendezetlen volt, épületei nem illeszkedtek egységes frontvonalra; az utca déli vonulatát kettészelte a Szinva patak felső malomárka;⁴² északi részét pedig számtalan apró – a párhuzamosan haladó Kishunyad utcára nyíló – sikátor tagolta. Mindezzel együtt tekintélyes polgárok és nemes családok laktak, emeletes házak, városias létesítmények övezték. A korabeli forrásokban szerepelt „Kun János fürdőháza”,⁴³ ami valószínűleg azonos volt a mai Hunyadi u. 21. sz. helyén állott sárga fürdővel. Jelzőpont funkcióját erősítette, hogy előtte egy éppen 1873-ban újjáépített szekérhíd kötötte össze a Szinva által elválasztott Nagyhunyad és Urak utcákat. Száz méterrel kelet, vagyis a belváros felé, Óváry László telke (megközelítőleg a mai Hunyadi u. 5. sz.) mellett 1872-ben épült vassal erősített szekérhíd a Szinva anyáarkára. Óváry főutca felőli szomszédja Sassy István ügyvéd volt; a Nagyhunyad szemközti (mai páros) oldalában szintén megbecsült polgárok laktak. Klein Ede építőmester (aki 1870–1871-ben az új városháza építkezését irányította) és szomszédja, Kobek József kőműves (a Kálvária kápolna egyik kivitelezője) a mai Hunyadi u. 14. szám alatti telken osztoztak.⁴⁴ Otthonaik közelében már állt a korban és fennmaradt napjainkig az emeletes Peszkár ház (Hunyadi u. 10. sz. DOBROSSY 1997. 131). Eggyel odébb (a korabeli 1660, mai 8. sz. helyén) Furman János téglagyáros lakott. Az utca legszebb háza volt a szomszédos Szathmáry Király „magna curia” (Hunyadi u. 6. sz.), mely a jelent is megélte. Földszintjén Szathmáry Király Pálné született Platthy Ida, a ház úrnője boltot tartott fenn: felsőzsolcai birtokán nevelt oltványait, virágait, gyümölcseit és egerlövői borait árulta. Rácz Ádám könyvnyomdája saját házában, a közelmúltban lebontott Hunyadi u. 2. (korabeli 1665.) szám alatt működött. Végül, a Nagyhunyad utca – Városház tér sarkán állt Miskolc város leromlott állagú kocsmája (a mai Városház tér 12. helyén, korabeli 1666 szám). Rozoga épületével sokat rontott a környék színvonalán, de jelzőpont volt: forgalmához illően pertóleumlámpa világított a bejáratánál. A korcsmát időközönkénti árveréssel kiadták, és azt 1857 – 1875 között egyetlen bérlő, Schlesinger Izrael működtette. Az épületnek a város volt a gazdája, így az

⁴¹ MNL BAZML IV. 1905/b. 218/1873.

⁴² A Szinva fő medréből malomárok ágazott északra a Győri kapuban, megközelítőleg a szegényárpáda magasságában. Kettéosztva haladt a patak, ezáltal szigetre kényszerítve a Nagyhunyad és az Urak utcájának egy-egy részét. A mai Bartók téren a malomárok is kettéváltak: egyfelől délre fordulva visszatért a Szinva anyamedrébe, másrészt a Nagyhunyad és Széchenyi utcák kertjeiben folytatta önálló útját a mai Erzsébet térig és csak az ottani papmalom alatt torkollott végleg a Szinva főágába. Onnantól egészen a Király utcáig folyt osztatlanul a patak, keleti szigetéről, a Belegrádról pedig már szólunk.

⁴³ MNL BAZML IV. 1905/b. 138/1873.

⁴⁴ MNL BAZML IV. 1905/b. 380/1872.

egyik fél sem áldozott a fejlesztésre; Schlesinger viszont jó szakemberként gondoskodott törzsvendégekről. Kocsmája a „*kőbányai első magyar részvényes sörfőzde sör-raktára*” volt, ahol a korban népszerűsödő ital „*úgy nagyban, mint kicsinyben, mindenkor valódi minőségben, eredeti áron kapható*” volt.⁴⁵ Tulajdonos és bérlő 1875-ben már nem tudott egyezsége jutni: Schlesinger sörraktára átköltözött a Városház tér szemközti (2460. számú) házába, ahol „*díszes nyári mulatót*” is berendezett. A városnak még egy évvel később sem akadt új bérlője, hiszen Schlesinger szomszédos és nívós sörraktára mellett nehezen élt volna meg a szűkös és leromlott építmény működtetője. Nyári időszakban legalább az udvarát hasznosítani lehetett, 1876 júniusában például „*Kreutzberg állatsereglete*” szerepelt a városi kocsmák kertjében, ahol végig lehetett nézni az állatok etetését és az előadást „*élő bárányfal farkasok és hiénák között*”.⁴⁶ Vásári mutató volt az, hiszen a Városház téren és a főutcán akkoriban még piacokat tartottak. Maradva a Nagyhunyad utcánál elmondható, hogy az elején álló csúfos kocsmával, összhang nélkül beépített telkeivel, a szűkös közökkel és a Szinva malomárkával is az egyik legjobb környéke volt a korabeli Miskolcnak. Díszítette a tornyos evangélikus templom, üzlet volt Öttvös Ferenc (1635. szám), Kis János (1636. szám), Groszman József (1649. szám), Tóth János (1655. szám), Furman János emlegetett házában és a Bodolai házban (1688. szám) is, Pázmán Mihály portáján meg kávéház működött (1653. szám). A Nagyhunyad érdekes bemutatónak adott teret 1874 nyarán, ott tették mustrára a város utcáinak kövezéséhez használandó anyagokat, hogy a közönség „*maga hozhasson ítéletet a tett kísérletek minősége és ára felett*”. Próbajárdaszakaszokat építettek:

*[a] város kocsmája szegletétől a nyomda épület szegletéig eperjesi cement készítmény, készítette Csáthi Szabó István illetőleg a magyarországi gyár -, a nyomda épület alsó szögletétől a Szathmáry K. Pál úr háza kapujáig készült olaszországi betonírozás szerint, alól kufsteini, felül portlandi cementből, készítették Klein és Kobek olasz munkások által; a harmadik rész Furman János készítménye egészen saját házáig, felül ugyancsak portlandi cementből.*⁴⁷

E nagyon érdekes próba után, 1876 nyarára a Nagyhunyad utca egészét kikövezték.

Miskolcnak és Borsod vármegyének is közigazgatási centruma volt a Városház tér. A farkasszemet néző székházak környezete csomópontnak minősült, különféle szolgáltatóknak biztosított megélhetést. Szinay István fényképész 1875 nyarán tudatta a közönséggel, hogy „*10 év óta fennálló fényírdamat (Nosztitius ház, megyeház átellenében) alakítottam át a legtekintetesebb fényképek előállítására, mely a régiakat sok tekintetben felülmúlja*”.⁴⁸ Az úgynevezett Káptalan házban (1670. szám) működött az Első Magyar Általános Biztosító Társaság helyi fiókja. A városi és megyeházi ügyfelek, a téren vásároló polgárok költségek kedvére kevésbé nívós létesítmények is utaztak. Főzy Károly házában, a megyeháza melletti köznél az ún. „halál kocsmát” várta a betérőket. Forszírozták a bezárását, de Nagy Boldizsár rendőrkapitány úgy ítélte meg, hogy „*ezen korcsma sem botrányosabb a városban létező más korcsma helyiségeknél*”.⁴⁹ Egy évvel később már éppen Főzy Károly kifogásolta a szomszédos vállalkozást. Breuer Adolf megvásárolta a 2461. népsorszámu „*megyeház mellett háttal a megyeközre*” épült házat. Főzy szomszéd szót emelt az új tulajdonos ablak- és ajtónyitást célzó terve ellen, mondván, hogy „*Breuer Adolf miskolci lakos, s kéjhölgylaktanya tulajdonos*” miatt nagyot zuhanna az ő becsületes házában értéke. A hatóság azzal hagyta jóvá az átépítést, hogy amennyiben Breuer háza „*nemtelen és közbotrányt előidéző célokra jelenleg vagy a jövőben használtatnék, száz forintig terjedő s jótékony célra fordítandó*” pénzbüntetést, az új ajtó és ablakok befalaztatását vonja maga után.⁵⁰

⁴⁵ Borsod-Miskolci Értesítő 1872. március 14.

⁴⁶ Borsod-Miskolci Értesítő 1876. június 22.

⁴⁷ Borsod-Miskolci Értesítő 1874. június 4.

⁴⁸ Borsod-Miskolci Értesítő 1875. július 8.

⁴⁹ MNL BAZML IV. 1905/b. 199/1872.

⁵⁰ MNL BAZML IV. 1905/b. 424/1873. Ezúttal nem jártunk utána, hogy Breuer valóban „kéjhölgylaktanya” üzemeltetésére vetemedett-e. Érdekes mindenesetre, hogy az emlegetett „megyeköz”, későbbi nevén a Rozmaring köz (a Városház teret a Kossuth utcával összekötve) a századfordulón már csakugyan vigalmi negyed volt, szinte minden házában kupleráj működött. Elképzelhető, hogy éppen a korszakunkban, az emlegetett Breuer Adolf alapozta meg a környék későbbi „imázsát”. 1873-ból fennmaradt egy rendőri szabályrendelet-javaslat, amely deklarálta az alábbiakat: bordélyházat csak 30 év feletti,

A tér valódi jelzőpontjairól eleddig hallgattunk. Az újabb megyeháza 1811 és 1837 között épült, jelentős károkat szenvedett az 1843. évi tűzvész során. Helyreállítása után lényegében nem változott korunkban, előtte petróleumlámpák világítottak. A szemközi városháza éppen 1871-ben épült és az elkövetkezendő években is téma volt a fejlesztése, korrigálása. A lakosság óvó figyelemmel övezte Miskolc új díszét, melynek homlokzatát 1876 szeptemberében „vakolat” színnel festették át. A helybéli hetilapnak ez ellen nem is volt kifogása, de azt szövé tette, hogy „természetellenes azonban az alkalmazása, mert az alapszínnek és nem a kiálló részeknek kellett volna sötétebbel festve lenni, miután nagyon természetes, hogy a kiemelkedő részek vannak mindenben jobban megvilágítva”.⁵¹ A tér maga ugyanazon évben odaültetett akácfákkal vált hangulatosabbá. Sajnálatos, hogy akadt bőven rossz szándék, a közérdeket védő sajtó 1876 nyarán mutatott rá a „nyomorult gaztetre”, hogy egy vandál kéz „8 fát késsel szándékosan bevagdalt”.⁵²

4. A Városháztér képeslapon, 1910 körül. HOM HTD 53.2031.1.

A miskolci belváros főutcája 1861. április 9-től hivatalosan gróf Széchenyi István nevét viselte.⁵³ Ennek ellenére a sajtó és a köznyelv a hagyományos módon, Alsó- és Felső Piacként emlegette. A közigazgatási népsorszámkok helyett a tulajdonos nevével azonosították az épületeket: Fraenkel Bernát háza (a mai Széchenyi u. 13. sz. helyén); Schweitzer cukrászdája (a mai Széchenyi u. 23. sz. helyén); Debreczeny Dániel háza (ma is áll: Széchenyi u. 38. sz.); Répászky-féle ház (a mai Széchenyi u. 54. sz. DOBROSSY 1995. 165–167. DOBROSSY 2001. 291.; DOBROSSY 2006. 450–452). A továbbélő szokások problémásabb megnyilvánulásaként naponta kétszer, több száz marhából összegyűlt csorda bóklászta végig a főutcát. A disznósürhét az 1860-as években kitiltották, a csorda felvert porát azonban még tűrniük kellett a belvárosiaknak, holott közöttük akkoriban már csak 20–25 tehéntartó gazda akadt. Aláírásgyűjtéssel sike-

büntetlen előéletű nő nyithat; Miskolcon 10 bordélyház működhet, egyenként maximum 10–10 (17 évnél idősebb) nőt foglalkoztatva; az utcára nyíló ablakokat egész nap befüggönyözve kell tartani...

⁵¹ Borsod-Miskolczi Értesítő 1876. szeptember 14.

⁵² Borsod-Miskolczi Értesítő 1876. július 27.

⁵³ MNL BAZML IV. 1601/a. 73/1861.

rült változást elérniük, kezdeményezésük eredményeként tűntek el a marhák 1874 tavaszán a Széchenyi utcáról.⁵⁴ Folytatódott a kóbor kutyák és a Szinva partján dagonyázó malacok ellen viselt harc, és persze az emberek között is akadtak bőven utcaképet rondítók. Szemeteltek, torlódást okoztak a piacon kereskedők. Lelketlen lakosok engedtek szabad folyást a tetőről érkező csapadéknak és a háztartásban keletkező szennyvíznek. Járókelő latrok randalíroztak, a főutcán gyakran tartottak „reuniót”, azaz zenés-táncos összejövetelt.

Van Miskolcon három jómadár egyiket Kubinyinak, másikat Kohnnak, harmadikat Hochemnek hívják; ezen uraknak egyéb dolguk nincs a csatangolásnál, éjszakázásnál, hamis kártyázásnál, és a szegény falusi együgyű ember megzsebelésénél, - felhívjuk rájuk a rendőrség figyelmét, - annál is inkább, mert úgy látszik azon oknál fogva, hogy egyik-másik szakaszvezetővel, rendőrrel te tu cimborál, biztonságba érzik magukat, a legkevésbé sem tartanak tőlük –

írta 1875 nyarán a helybéli hetilap.⁵⁵ Sok helyen árultak szeszes italt. A kocsmák és kávéházak (pl. a „Nemzeti kávéház”, a „Széchenyi”, „A gondokáshoz”, az „Újvilághoz”, „Rosenberg Lenczi kávéháza”) mellett még az ártatlanabb létesítmények is ekképpen hirdették magukat: „*valódi francia pezsgő és francia italok özvegy Schweitzerné és Fia cukrászatában kaphatók*”.⁵⁶ Nehéz helyzetben volt hát a rendőrség, melynek legénysége 1873-tól az alábbi egyenruhát viselte: magyar kalap fekete kakastollal, köpeny, szürke zubbony, szürke nadrág veres zsinórzattal, fekete derékszorító tölténytartóval és vágószuronnyal.⁵⁷

A főutca nyugati csomópontja a Sötétkapu környéke volt. Útkereszteződésnéként onnan indult északra a Cikó (mai Kossuth) utca, a Szinvához pedig a Sötétkapuból nyíló Püspök (mai Rákóczi) utca vezetett. Máshol részleteztük, hogy a varga és a tímár céh, meg a munkácsi görög katolikus püspökség mészárszéke működött a Sötétkapu emeletes épületében (KAPUSI 2006. 217). Korszakunkban zsúfoltabbá vált a csomópont, Krausz József 1874 májusában jelentette: a „*setét kapu alatt a tímár céh házában Párizs városához címzett kávéházamat megnyitottam*”.⁵⁸ A Püspök utca végén, a Szinván működő vágómalom a munkácsi görög katolikus püspökség tapolcai uradalmához tartozott. Temérdek vita, a környező lakosság és egyéb érintettek (Csáti Szabó István, mint az ún. Grabovszki ház – a mai Rákóczi u. 14. sz. – tulajdonosa és szomszédja, Varga István a Püspök utcáról; Nádpataki János és Szentgyörgyi Ede a malmot bíró püspökség képviselőjében; a Szinva szemközti oldaláról pedig Bársony János és a református ispotály) különféle érdekeinek összehangolása után épülhetett fel 1871 őszén – gyaloghíd helyére – az új szekérhíd. Megörökítette az egyeztetés dokumentációja a híd és tartozékainak különleges szerepét: „*tűz esetén a Kismalomtól fogva csak ezen Vágómalom melletti lejárás szolgálván vízlejáró helyül*”.⁵⁹ Hiába volt a hosszas előkészület, a megépült átkelőre rögvést rázúdult a kritizálók kereszttüze. Kettős (part – malom – part) szerkezete kapcsán elhangzott, hogy „közepén a hídepítés szégyenére halastó van”; és az új átkelő „ahelyett, hogy a könnyű közlekedést s a város csinosítását célozná, az ott támadt parton a szekerek felvontatása a legnagyobb állatkínzás”.⁶⁰ A nehézkes miskolci korszerűsödés epizódjaként, 1874 tavaszán le is bontották az alig három éves hidat. Becsületére vált persze a városnak, hogy a hibás konstrukció helyére egy hónapon belül immáron vasszerkezetű, csakugyan megfelelő szekérhidat emelt.⁶¹ Déli főjén 1874. december 22-én nyitotta meg ügyvédi irodáját a jó emlékezetű Bársony János.⁶²

⁵⁴ Borsod-Miskolczi Értesítő, 1873. július–augusztus.

⁵⁵ Borsod-Miskolczi Értesítő 1875. július 29.

⁵⁶ Borsod-Miskolczi Értesítő 1872. augusztus 1.

⁵⁷ Borsod-Miskolczi Értesítő 1872. november 14.

⁵⁸ Borsod-Miskolczi Értesítő 1874. május 7.

⁵⁹ MNLBAZML IV. 1601/b. 118/1871.

⁶⁰ MNL BAZML IV. 1905/b. 207/1872.

⁶¹ Borsod-Miskolczi Értesítő 1874. június 25.

⁶² Borsod-Miskolczi Értesítő 1874. december 24.

A Sötétkaputól északra nyíló Czikó (mai Kossuth) utca egészen sokszínű arculattal bírt, eltérő funkciójú épületek sorakoztak rajta. A Kádas (mai Palóczy) utca felőli sarkán 1808-ban emelték a reformátusok templomát, amit évtizedekkel később is „új templomként” emlegettek, nem alaptalanul. Egyfelől Miskolc többi templomához képest valóban új volt, másrészt a megjelenésére nézve is, hiszen a tornya csak 1865-ben épült, öt évvel később pedig a templom egészét renoválták. Hitéleti jelentőséggel bírt tehát a Czikó utca, de a világi hatalom szempontjából is fontos hely volt. Városi tulajdonú, 11 szobás és több konyhával bíró emeletes kaszárnyája katonai fogdaként funkcionált. Közelében székelt az adóhivatal, azzal szemközt pedig Dr. Ixel Soma városi főorvos háza állt. Otthonát az átlagos polgár is látogatta, 1873. április elsején a doktor úr például az alábbi hirdetményt tette közzé: „a védhímlőoltást az idén már folyó hó 12-én kezdendem meg és azt minden szombaton délutáni 2 órától 4-ig saját lakásomon (Czikó utca az adóhivatallal szemközt) folytatni fogom”.⁶³ Az intézmények komolyságához méltón 1874-ben teljes hosszában kikövezték a Czikó utcát. Lakókörnyezetnek úgy sem volt eléggé biztonságos. Templom, kaszárnya, adóhivatal, orvosi „rendelő” együttes jelenléte is kevés volt a rendszeresen tivornyázók duhaj kedvének fékezéséhez. Weinberger Mór Czikó utcai kávéháza hamiskártyások bűnbarlangja volt, ahol éjjeli két órákor is „folyt a hazard játék”.⁶⁴ A létesítményt talán „Julcsa tanyájaként” is emlegették, valószínűbb viszont, hogy két rossz hírű vendéglő működött a Czikó utcában. Utóbbiról írta a helyi sajtó, hogy a „kocsis urak múlt szombaton este Julcsánál, az ő kedves Czikó utcai találkozó helyükön nagy s véres verekedést csaptak. Csákánnyal, fejszével, késsel rohantak egymásra. Julcsa tanyája egy olyan hely, mely minden éjjel tömve van dorbézoló kocsisokkal, itt tartanak bálokat és pedig minden hétben egy napon”.⁶⁵ Káromkodás, részegeskedők botránya mételyezte a környék hangulatát, a Czikó utca elejét pedig pontosan a belvárosra nyíló igénytelen mészárszékek csúfították. A járdát torlaszoló standjaikról és a lebzselő kutyák kártékonyágáról máshol megemlékeztünk.⁶⁶ Balczer György mészárszéke – a Lengyel-féle (ma már nem létező, a Széchenyi u. 9. sz. helyén állott) házban – életveszélyessé vált korszakunk végére. Falának repedezettsége miatt korlátozta a kocsiközlekedést a rendőrség, mondván, hogy a mészárszék „nagyobb rázkódás esetén könnyen összeomolhat”.⁶⁷

A Lengyel-ház említésével visszajutottunk a főutcára, melynek jelzőpontjai közül a Koronáról (Széchenyi u. 1. sz.), a színházról (Déryné u. 1. sz.) és a Három Rózsáról (Széchenyi u. 33. sz.) máshol szóltunk.⁶⁸ Az említett építmények sorsa és szerepe nem változott az éppen tárgyalt évek alatt. Illetve, a színház környezete csomóponttá vált, létrejött ott egy útkereszteződés és a szemközti Pest szállodára (Széchenyi u. 24. sz.), valamint a Miskolci Takarékpénztár új épületére (Széchenyi u. 26. sz.) gyakorta hivatkoztak a magyarázatok. E változások fő mozgatója az említett pénzügyi szerv volt. A város hosszas huzavona után, a takarékpénztár anyagi hozzájárulásával szabadulhatott meg a fertelmes Lúci kocsmától. Annak helyén, a takarékpénztár keleti szomszédjában így létesülhetett egy új köz, mely a város malmához, a Szinva patakhoz vezetett.⁶⁹ Déli végpontjára tekintettel Malom utcának nevezték a korban. A takarékpénztár nagyvonalúsága ennél is tovább terjedt. Saját költségén, 1875 tavaszán hidat emelt a város malma mellé és a Szinva új átkelője kivívta a kortársak elismerését. Megírta a helyi sajtó, hogy a „hidat Kottaz gyári építőmérnök építette s oly kitűnően: hogy úgy a csinoság, mint a technikai kivitel a szemlélőt bámulatra kelti”.⁷⁰

⁶³ MNLBAZML IV. 1905/b. 311/1873.

⁶⁴ MNL BAZML IV. 1905/b. 40/1873.

⁶⁵ *Borsod-Miskolczi Értesítő* 1876. március 2.

⁶⁶ *Kapusi K.* 2006. 217–218.

⁶⁷ *Borsod-Miskolczi Értesítő* 1876. április 13.

⁶⁸ *KAPUSI* 2006. 222–225.

⁶⁹ *KAPUSI* 2006. 223–224.

⁷⁰ *Borsod-Miskolczi Értesítő* 1875. július 1.

5. A Boldogasszony (mai Déryné) utca a színház keleti oldalában képeslapon, 1900 körül.
HOM HTD 74.147.1-2a.

A takarékpénztár előtti kereszteződés északra vezető eleme az ősrégi Boldogasszony (mai Déryné) utca volt, amit akkoriban Színház utcaként is emlegettek. Északi végében – az újonnan (1863-ban) épült zsinagóga és a Dominkovics ház (mai Déryné u. 11. sz.) között – találkozott a Pece patak két ága, egyesülésük felett gyaloghídon lehetett átmenni.⁷¹ A Czikó és a Színház utca is lényegében szakasza volt a Miskolcon átvezető, Budapestet a felvidékkel összekötő országútnak. Távolélő kereskedők ismerték az emlegetett városrészt, például Hartmann Mór kassai lakos 1873 januárján Larsovszky Rusz Mária házát vásárolta meg a Színház utcában, hogy „kávéházat és betérő vendégek részére szállásadói üzletet” nyisson.⁷² Októberben meg is nyílt a fogadó, melyet a kassai tulajdonos helyett a miskolci bérlő, Maybaum Mór üzemeltetett. Három évvel később már Baumgarten Jakab tudatta a nagyrózsával, hogy a „Hartmann-féle vendéglőt kávéházzal együtt” átvette.⁷³ A szomszédos konkurencia sem tétlenkedett, mert a Radvány István Színház utca 2418. szám alatti házában működő kávéház is megújult 1876 októberében, amikor Feierlicht Róza vette bérbe.⁷⁴ Jelzőpontként persze nem csupán vendéglőkre lehetett hivatkozni a Boldogasszony utcán. Miskolc első polgári iskolája 1875. szeptember 12-én nyílt meg, sokáig nem volt saját épülete és 1875 – 1876 fordulóján a Színház utcai Tallián féle házban folyt az oktatás.⁷⁵ Ott volt továbbá a késő klasszicista stílusú emeletes katonai létesítmény, az ún. ezredesi lak (a mai Déryné u. 3. sz.), amely 1845-ben épült a két évvel korábban leégett kőszínház helyére.⁷⁶ Thália szentélye a tűzvész után tehát ingatlancserével került a szomszédos főutcai frontra.

⁷¹ A Pece környékbeli útvonaláról részletesebben: KAPUSI 2006. 216.

⁷² MNL BAZML IV. 1905/b. 486/1873.

⁷³ Borsod-Miskolci Értesítő 1876. március 9.

⁷⁴ Borsod-Miskolci Értesítő 1876. okt. 5. Feierlicht tapasztalt vendéglős volt, korábban a Tűzoltó kávéházat bérelte.

⁷⁵ Szendrei J. 1911. IV. köt. 505.

⁷⁶ DOBROSSY 2002. 176.

A Miskolci Nemzeti Színház 1857-ben emelt épülete a belvárosnak olyan díszje volt, melyet kényelem nélkül viselt a korban. Látogatói sok egyéb mellett a szigetelés kezdetlegessége miatt panaszkodtak. A sajtó még 1872 márciusában is sajnálkozott, írván, hogy „léghuzam a neve a gonosz szellemnek, melyet a páholy bérlők tetszésük szerint rögtönözhetnek a színház földszinti közönségének a páholy ajtó nyitva tartásával”.⁷⁷ A főutca járókelői csatornákat hiányoltak, mert a tetőről „esős időben vagy tavaszkor, midőn a hó enged, a víz az ott átmenők nyakába” csorgott.⁷⁸ Fokozta a forgalmat, hogy az épület földszinti részén boltelhelyiségeket alakítottak ki, azokat kereskedők bérelték a tulajdonos részvénytársaságtól. A színházban működött például Altmann Rozália divatáru üzlete, melyet 1872 márciusától az alapító fia és vője vezetett „Altmann és Stark” cégelnevezéssel. Újsághirdetésekből úgy lokalizálták boltjukat, hogy azt „Miskolcon, a színház épületben, a Pest város szálloda átellenében” lehetett megtalálni.⁷⁹ Demonstrálta mindez, hogy a szemközti létesítmény legalább annyira feltűnő és ismert jelzőpontja volt a főutcának, mint Tália magasztos szentélye.

Fehér József nagyhírű vendéglős vezette a kávéházzal bővített, Pest városáról nevezett szállodát. A főutca talán legsúfoltabb csomópontja volt a színház, a takarékpénztár és a szálloda közé eső kereszteződés. Rengetegen kíváncsiskodtak és vásároltak, több bolt bérelte a szálloda földszintjét: Homer József okleveles kertész virágmagvakat és csokrokat; Neu Leonóra „Zarándok kalaphoz” címzett üzletében divatcikkeket (igaz, csak 1874 végéig, mert akkor Dálnoki Nagy Barna házába, a mai Déryné u. 2. sz. alá költözött), Groák Dávid szivarkülönlegességeket árusított. A kőporosi petróleumraktár kapcsán már szóltunk Groákról, aki a lobbanékony hordóktól szerencsére nagy távolságra tartotta szivarjait. Üzlete egyébként nevezetessége volt a belvárosnak, még a sajtó is rácsodált: a „különleges szivarok árudájában nem csak kitűnő szivarok, de egyszersmind ínycsiklandóztató besavanyított zöltségek, finom külföldi olajos halak és másnemű eredeti ínycsiklések kaphatók, s oly bámulatos szép kiállításban, mely már magában étvágygerjesztő”.⁸⁰ Báméskodtak is elegendő, a torlódást pedig fokozta, hogy Markovics Mór és Dávidsohn Ábrahám bérkocsi-tulajdonosok nyaranta éppen a Pest szálloda előtt indították járatukat a diósgyőri fürdőhöz. Jegyeket a kávéházi kasszájánál lehetett váltani.⁸¹ A sajtó tehát nem alaptalanul hívta fel a „Pest városa szálloda derék tulajdonosának, Fehér József úrnak a figyelmét a kávéháza előtt ácsorgókra, kik a járdát annyira elfoglalják, hogy férfinak is alig, nőnek pedig éppen lehetetlen ott a nélkül elmenni, hogy arról le ne kellessen térnie”.⁸²

A Pest szálloda keleti szomszédjaként, új és emeletes épületébe 1872. október 21-én költözött be a Miskolci Takarékpénztár.⁸³ Az impozáns létesítménynek a Szinva patak felőli frontján is lehetett közlekedni, a pénztárat bérbe adott ottani helyiségeket: 1876 márciusában egy 3 szobás, faskamrával, pincével, élestartárral, előszobával kiadó lakrészt hirdetett.⁸⁴ A tekintélyes épület az 1878. évi árvíz során szinte egészen elpusztult s a helyén ma is látható utódját jóval később, 1909-ben emelték.⁸⁵

A takarékpénztár által építtetett malomhídtól keletre, alig száz méterrel lentebb a híres Forgó híd (a mai „Villanyrendő” elődje a Széchenyi és Szemere utcák kereszteződésénél) vezetett át a Szinván. Déli oldalán érte el a belvárost az emlegetett csabai töltés, túlsó felén pedig északra nyílt a Cikó és Színház utcákkal párhuzamos Kazinczy utca. Csomópont volt a Forgó hídi út kereszteződés, meglehetősen zsúfolt, kifejezetten rossz levegőjű hely. No, nem a szekerek miatt, hanem a környék illetlen építményei folytán: „a forgó hídon felül, a Szinvára szolgáló, a légből függő árnyékszékek az útról – városunknak bizony nem dicsőségére – minden idegen utas által beláthatók”.⁸⁶ Szemet és orrot irritáló csomópont volt, Miskolc távolabbi részeiről gyezmesterek hordták a kiürített árnyékszékek tartalmát

⁷⁷ Borsod-Miskolczi Értesítő 1872. március 7.

⁷⁸ Borsod-Miskolczi Értesítő, 1872. február 22.

⁷⁹ Borsod-Miskolczi Értesítő 1872. március 14.

⁸⁰ Homer József, Neu Leonóra és Groák Dávid – a szállodában működő - üzleteire vonatkozóan, lásd: Borsod-Miskolczi Értesítő 1874. november 19; 1875. január 7; 1875. június 24; 1875. október 14.

⁸¹ Borsod-Miskolczi Értesítő 1872. május 23.

⁸² Borsod-Miskolczi Értesítő 1873. július 31.

⁸³ Szűcs 2003. I. 61.

⁸⁴ Borsod-Miskolczi Értesítő 1876. március 9.

⁸⁵ DOBROSSY 2006. 85.

⁸⁶ Borsod-Miskolczi Értesítő 1872. június 13.

a Szinvába, a patak mentén pedig időről-időre trágyadombokat halmoztak a renitens állattartók. A városi közgyűlés sokat foglalkozott a kérdéskörrel, 1874 szeptemberében ismét megállapította, hogy a „Szinv patak vize különböző okok miatt bűzhödt s ártalmas szagot terjeszt”. Ezúttal lajstromba foglalták a káros tényezőket: „az árnyékszékek tisztítására vállalkozott egyének az ürülékeket nagyobb részben a Szinv árkába öntik, s a jelenlegi esőtlen időben a molnárok által különben is felfogott Szinvában le nem folyhatik, s így megülepszik, a pálinkafőzők a moslékokat a város hosszában mindenütt a Szinvába öntözik, a sertések a megbűzhödt iszapot a Szinv medrében, partjain naponként feltúrják, az eldöglött állatok hullái a Szinvába dobának”.⁸⁷

6. A Szemere utca, háttérben a Mindszenti plébániatemplommal képeslapon, 1900 körül.
HOM HTD 73.476.1.5.

Kazinczy Ferenc nevét hivatalosan 1861. április 9-től viselte a – Pece patak feletti átjáró után keresztelt – Vereshíd utca,⁸⁸ azonban még korszakunkban is a hagyományos nevén emlegették. Leghíresebb jelzőpontja az 1843. évi tűzvész eredményeként romokban heverő Három Rózsa fogadó volt, de a nevezetes boltjaira, vendéglőire, lakóházaira és zsinagógájára is gyakran hivatkoztak. Pfliegler Ferenc megbecsült üveg- és porcelánkereskedése 1866 és 1875 között a Vereshíd utcában állt.⁸⁹ Dorbézolásból sem volt hiány, panaszkodott a sajtó, hogy a „Kazinczy utcai polgári kávéházban igen gyakran történik nyílt ajtó és ablak mellett botrányos lárma, dana és zene világos virradatig”.⁹⁰ Válogathattak is a tivornyázók, mert 1876 májusában Grünwald Lipót megnyitotta az „Amerikához címzett kávéházat a Vereshíd utcán, doktor Hőke Lajos úr házában”.⁹¹ A Forgó-híd és a – mai Batthyány és Kazinczy utcák sarkán állott – posta közötti utcaszakaszt 1874-ben kikövezték,⁹² centrumában impozánsan magaslott, a közeli minorita templommal békésen megférő az új zsinagóga.

⁸⁷ MNL BAZML IV. 1902/a. 227/1874.

⁸⁸ MNL BAZML IV. 1601/a. 73/1861.

⁸⁹ PFLIEGLER 1996. 19.

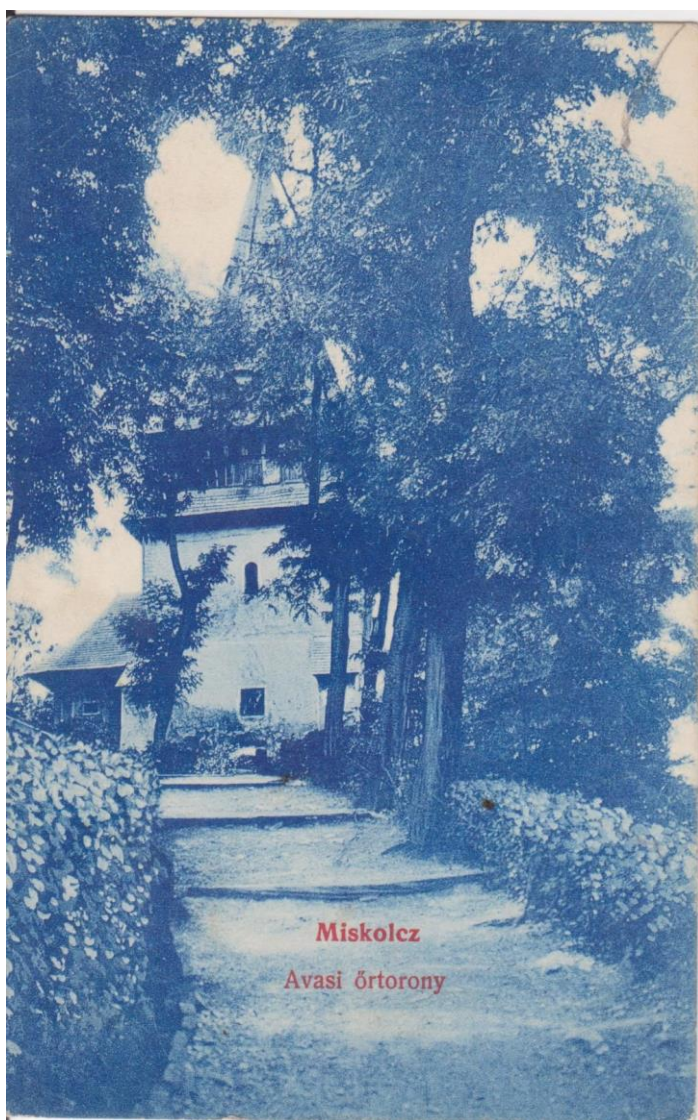
⁹⁰ Borsod-Miskolczi Értesítő 1876. december 28.

⁹¹ Borsod-Miskolczi Értesítő 1876. május 4.

⁹² Szűcs 2003. I. 84.

A zsinagóga előtt, az eredeti névadó Vereshídtól keletre nyílt a Peceköz (mai Régiposta) utca. Közlekedését nehézkesse tette a szeszélyes vízfolyás. Hídjáról (nem a „veresről”, hanem a keletebbiről) olyanokat írtak, hogy aki rálép „életével kénytelen játszani”; ezért gyakran „félholt öreget vagy gyereket kell kihúzni a majd szeméttel, majd sebes vízzel telt Pecéből”; elhanyagoltsága „tűzrendőri szempontból sem helyeselheto, mert sehonnan sem lehet szekérral férni az egész házsorhoz”.⁹³

A Peceköz keleti végét a Kisújváros (mai Szentpáli) utca hozta összefüggésbe a főutca alsó részével. Hetipiacok alkalmával ruhafestők, gyolcsosok sátrai álltak a Széchenyi és a Kisújváros utca sarkán. Az ottani porta tulajdonosa, Záhorszky Mihály sikertelenül tiltakozott a közlekedést akadályozó vásározók ellen, ezért kénytelen volt elköltözni. Házát éppen a bosszúságát okozó festőmesterek egyike, Katona József vásárolta meg, aki újdonsült tulajdonosként immáron maga kérvényezte a „festő sátrak más helyre rendelését”.⁹⁴ A kapcsolódó dokumentáció megörökítette, hogy a sarokháztól északra fuvaros szekerek állása és egy tűzbiztonsági szempontból rendszeresített „víztartó szín” volt. Nyugati végében, a Kisújváros utcával párhuzamos „sár és másnemű rondaságok” miatt gusztustalan köz nyílt a Pece felől a főutcára.

Nagyjából-egészében körbejártuk Miskolcot, leginkább a város központi dombját. Korábbi dolgozatunkat az Avas tárgyalásával indítottuk,⁹⁵ most végezetül lyukadtunk ki a domb északi oldalánál. Miskolc emblemikus jelzőpontja, az Avasi református templom 1874 őszén „kívül belül kiigazított”.⁹⁶ Környezetét rendezték, a harangtornyot bemeszelték, a temetőkert gondozása során 16. századi sírkövekre bukkantak. A szentet és profánt ősidők óta lépések választották el az Avason, hiszen a mindszei katolikus épületegyüttest, az említett református templomot és temetőjét, magasabban a Zsidóbánat körzetét több irányból pincesorok szegélyezték. A családiasan meghitt borozgatással sosem volt baj, de egyes pincék nyilvános kocsmaként működtek: a kuglizók kurjongatása és a nehezen felügyelhető területet preferáló örömlányok rámenőssége zavarta az évszázados harmóniát

7.

Az Avasi torony képeslapon,
1910 körül
HOM HTD 53.472.1.1

⁹³ Borsod-Miskolczi Értesítő 1872. március 14. és június 13.

⁹⁴ MNL BAZML IV. 1905/b. 362/1873.

⁹⁵ KAPUSI 2006. 214.

⁹⁶ Szűcs 2003. I. köt. 85.

A közeli református főgimnázium (a mai Papszer u. 1.) férfiasodó diákjai élénken hegyezték füleiket az avasi „szirének dalára”, amelyet a razziák csak ideig-óráig csendesítettek, a hatóság összességében eredménytelenül „küldött fel egy-egy őrt az ottani szirének eltávolítására, kik az ifjúság megrontására s a köz megbotránkozására egész seregestől tanyáznak az elhagyott pincelyukakban”.⁹⁷

Hétköznapi életkeretekre kíváncsian, adottságok és szokások feltárásával próbáltunk közelebb kerülni a korban tapasztalt miskolci valósághoz. Osztván a véleményt (a „tényleges város és az elképzelt város közötti kapcsolatokat, összefüggéseket és feszültségeket nem lehet statisztikailag megragadni, vagy ha lehet is, az eredményből éppen az fog hiányozni, amit az adott táblázat ábrázolni szeretett volna”⁹⁸), minden tekintetben mellőztük a számszerűsítést. Összehasonlításokat sem végeztünk, talán csak a házak számozása kapcsán utaltunk távolibb városok gyakorlatára. Elképzelhető, hogy érdemes lett volna az útvonalak, jelzőpontok és peremek típusait, a csomópontok számát táblázatba foglaltn összevetni más települések adataival. Mellőztük ezt, mert helyi szinten sem lehettünk biztosak abban, hogy az újságok, közigazgatási iratok és személyes feljegyzések általánosítható vélekedéseket rögzítettek. A települési monográfiák cédlázásától, párhuzamok firtatásától végsősoron azért tekintettünk el, mert „minden város egyedi univerzum”, melyet a „maga egyedi minőségének ismeretében érthetünk meg”, és „történetük igazán csak az egyes városoknak van”.⁹⁹

Forrásaink jellege miatt a teljesség igénye mellett is csak afféle rajzolatokat vázolhatunk. Megnyugtat a gondolat és elnézővé tesz, hogy talán a „város nem is áll másból, csak utcasarkokból, az ablakunk alatt felhangzó dudaszóbból, alkonyatokból, hangulatokból, néha felvillanó képekből, egy arcból”.¹⁰⁰ A magyarázatok rendszerint vasútra, markáns épületekre, hidakra és kereszteződésekre hivatkoznak, de a hétköznapi élményét legalább annyira formálják a „csendes, elkanyarodó utcák, földszintes házak sorai, hajdani és mai élet tükröződései”.¹⁰¹ Feltűnő és közismertnek vélt jelzőpontokat emlegetünk, ugyanakkor a nehezen megfogalmazható benyomások (fények és színek, málladozó sárgás vakolat, ablakkeretről pattogzó zöld festék, pusztuló környezet) keltik az otthonosság nyugalmát. Közelinek, ismerősnek látjuk az olyan képet, melyen „a természet által nyújtott harmónia egészül ki – valami szerencsés véletlen folytán – esztétikussá az ember alkotta konstrukciókkal”; amikor a „kevésbé tervezett hátsó udvarok, fészerek, a vízre járás lehetőségét biztosító pallók világa válik ihletővé”.¹⁰²

FORRÁSOK

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

HTD = Történeti Dokumentáció

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

IV. 1601/a. = Miskolc város levéltára. Miskolc Város Képviselő Közgyűlésének iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek

IV. 1601/b. = Miskolc város levéltára. Miskolc Város Képviselő Közgyűlésének iratai, közgyűlési iratok

IV. 1902/a. = Miskolc város levéltára. Miskolc Város Képviselőtestületének iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek

IV. 1902/c. = Miskolc Város Képviselőtestületének iratai, közgyűlési iratok

IV. 1905/a. = Miskolc Város Tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek

IV. 1905/b. = Miskolc város levéltára. Miskolc Város Tanácsának iratai, tanácsülési iratok

Borsod-Miskolczi Értesítő = 1866. december 13-án indult „Társadalmi érdekeket képviselő és vegyes tartalmú heti közlönyként” Rácz Ádám, modern hírlapírás képviselője nyomtatásában és kiadásában. A miskolci hetilap 1903-ig 37 évfolyamot ért meg.

⁹⁷ *Borsod-Miskolczi Értesítő* 1875. május 6.

⁹⁸ NIEDERMÜLLER 1994. 6.

⁹⁹ BÁCSKAI 2006. 255–257.

¹⁰⁰ NIEDERMÜLLER 1994. 17.

¹⁰¹ GRANASZTÓI 1976. 43.

¹⁰² GODA 2006. 262.

BIBLIOGRÁFIA

BÁCSKAI 2006

BÁCSKAI Vera: Várostartörténet. In: BÓDY Zsombor–Ö. KOVÁCS József: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, Osiris, 2006. 245–259.

CSÉFALVAY 1994

CSÉFALVAY Zoltán: *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Ikva, Budapest, 1994

CSONTOS–LUKOVICH 1999

CSONTOS János–LUKOVICH Tamás: *Urbanisztika 2000*. Akadémiai, Budapest, 1999

DOBROSSY 1995–2006

DOBROSSY István: *Miskolc írásban és képekben* 2. Belvárosi Kulturális Iroda, Miskolc, 1995
Miskolc írásban és képekben 4. Belvárosi Kulturális Iroda, Miskolc, 1997
Miskolc írásban és képekben 8. Belvárosi Kulturális Iroda, Miskolc, 2001
Miskolc írásban és képekben 9. Belvárosi Kulturális Iroda, Miskolc, 2002
Miskolc írásban és képekben 1. Belvárosi Kulturális Iroda, Miskolc, 2006

GODA 2006

GODA Gertrud: Variáció egy festői témára = *Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Levéltári Évkönyve* XIV. (2006) 262–267.

GRANASZTÓI 1976

GRANASZTÓI Pál: *Városaink sorsa*. Magvető, Budapest, 1976

GYÁNI 1996

GYÁNI Gábor: Egy budapesti polgárcsalád 470 napja = *Budapesti Negyed* 14. (1996)/4. 125–152.

KAPUSI 2005

KAPUSI Krisztián: Fertálmesterek Miskolcon = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLIV. (2005) 631–640.

KAPUSI 2006

KAPUSI Krisztián: Miskolci városrajzolatok 1867–1871 = *Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Levéltári Évkönyve* XIV. (2006) 213–231.

LETENYEI 2001

LETENYEI László: Településtervezés és mentális térképezés = *Falu, város, régió* 2001. 11–15.

LUKOVICH 2001

LUKOVICH Tamás: A posztmodern kor városépítészetének kihívásai. Pallas Stúdió, Budapest, 2001

NIEDERMÜLLER 1994

NIEDERMÜLLER Péter: A város: kultúra, mítosz, imagináció = *Mozgó Világ* 1994/5. 5–17.

PFLIEGLER 1996

PFLIEGLER J. Ferenc: *Életem. Egy miskolci polgár visszaemlékezései 1840–1918*. Pfligler J. F. Alapítvány–BAZML, Miskolc, 1996

PILKHOFER 2006

PILKHOFER Mónika: Pécs dualizmuskori építészetének forrásai = *Levéltári Szemle* 56. (2006)/4. 41–48.

SZENDREI 1911

SZENDREI János: *Miskolcz Város története 1800–1910. Miskolcz város története és egyetemes helyirata* IV. A város közönsége, Miskolc, 1911

SZÜCS 2003

SZÜCS Sámuel: *Szűcs Sámuel naplói* I–II. kötet. Szerk. DOBROSSY István. BAZML, Miskolc, 2003

Két 16. századi egyházi szláv kódex a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményében

KÁRPÁTI LÁSZLÓ

Two 16th century Church Slavic codices in the collection of the Herman Otto Museum, Miskolc (Hungary)

A miskolci Herman Ottó Múzeum Történeti Tára (HOM TT) 1982-ben létrehozott „Orthodox és Unitus Különgyűjtemény – Cirillikák, kéziratok, nyomtatványok” című különgyűjteménye két kéziratos egyházi szláv nyelvű liturgikus kéziratot őriz az 1580-as évekből, amelyek 1981-ben vásárlással kerültek a Herman Ottó Múzeum gyűjteményébe (gyarapodási napló számuk: 64/81 és 69/1). A kódexeket a történeti Abaúj vármegye Cserehát nevű kistáján, a Baktakéki Görögkatolikus Egyházban használták utoljára, de az 1780 körül alapított baktakéki (akkor: szárazkéri) görögkatolikusok „örökölték”, előttük kétszáz évig más, előbb ortodox, majd görögkatolikus közösségek tulajdonában voltak, az egyik kódexet korábban a Baktakékhez közeli Abaújszolnok görögkatolikus templom liturgiáin használták. A liturgikus könyvek kötéstáblája és kis részben lapjaik megsérültek, a műtárgyakat B. Balsai Jolán papírrestaurátor művész újíttatta meg.

A kódexek, régiségük és kivételesen szép kézírással készült és miniált szövegük miatt nemcsak az észak- vagy északkelet-magyarországi egyháztörténet kivételesen értékes emlékei, hanem az egyetemes egyházművészet kiemelkedő darabjai is.

1. Apostol, 1581

Orthodox liturgikus kódex Baktakékről

Papír, fatáblás bőrkötés

Fedőlapjának mérete: 283x188 mm

Terjedelem: 325 lap

Óegyházi szláv könyvírás

Alexander(?) pap kézírása

Készítésnek ideje: 1581

Restaurált (B. Balsai Jolán)

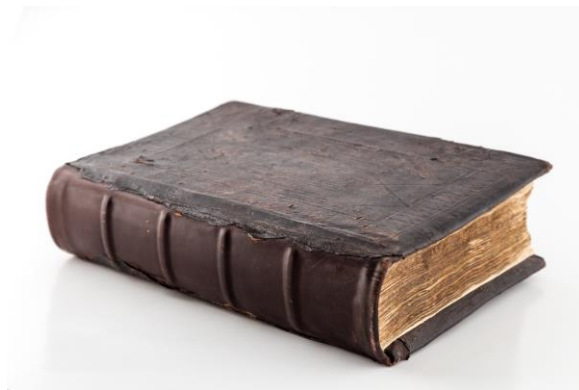
Gyűjtőhely: Baktakék, Görögkatolikus egyház

Őrzési helye: Herman Ottó Múzeum, Miskolc,

Történeti Tár, Helytörténeti Adattár,

Orthodox és Unitus Különgyűjtemény

Ltsz.: HOM HTD UOK 82.1.1.

*1. A kódex restaurált kötéstáblája
HOM TT Orthodox és Unitus Gyűjtemény
(Mészáros Viktória felv.)*

2–3. A baktakéki Apostol (1581) címlapja és egyik lapja (Mészáros Viktória felv.)

A liturgikus kódex az egyházi év ünnepeinek megfelelő sorrendben – vagyis nem a teljes Biblia szokásos felépítése szerint – veszi sorra az Apostoli Leveleket és az Apostolok Cselekedeteit, valamint az olvasmányokat megelőző előverseket, az úgynevezett *prokimeneket*, ezen kívül az evangéliumi perikópákat megelőző három Alleluja előverseit.

A könyv hosszú lapszéli bejegyzése elmondja, hogy Isten szolgája, Miskó és felesége vette ezt az Apostolt kilenc aranyért (*zloti*) a sztebniki (1699-től Esztebnek, ma: Stebník, Szlovákia)¹ Szent Paraszkéva Nagyvértanúnőnek szentelt templomának. Egyúttal kéri a könyv használóit, hogy könyörögjenek a donátorok lelki nyugalmáért és üdvösségéért. Az említett község nagyon közel fekszik az ortodox vallású lemkek lakta lengyel határ menti településekhez, így ez a kódex vándorlásának útját is sejteti.

Az orosz könyvnyomtatás, mint üzemszerű tevékenység 1563-ban Moszkvában Ivan Fjodorov és Pjotr Tyimofejev tevékenységével kezdődött. Megvádolásuk és elűzésük után Lembergben találkoztak útjaik, ahol kinyomtatták az Apostolok Cselekedeteit és az Apostoli Leveleket, majd Osztroiban (Osztroh, ma: Ukrajna) Fjodorov monumentális műve, a teljes Biblia is elkészült 1591-ben (Osztrogi Biblia). Az egyházi szláv nyelvű nyomtatott liturgikus könyvek a breszti, majd az ungvári unió sikerét nagyban segítették. A 18. században főleg Kijev, Lemberg, Pocsájev nyomdatermékei egyhamar felváltották a régi fóliánsokat. A régi ortodox kéziratos kódexek kiszorultak a liturgikus használatból, többségükben elenyésztek. A kevés megmaradt példány rendkívüli egyháztörténeti értéket képvisel.

¹ Stebník a hatalmas Sáros vármegyei makovicei uradalom Zboró (ma: Zborov, Szlovákia) melletti faluja, az újkorból nagyrészt ruszin népességgel. A makovicei uradalom 1601-től a Rákóczi család birtokában volt.

Ташахана дини, керекли дин-
 ли тешен. 5. дини дини фели-
 мектебтен м. мектебтен
 дини дини, мектебтен дини
 кистали дини мектебтен
 мектебтен: "мектебтен" дини
 мектебтен (2) мектебтен мектебтен
 мектебтен дини. мектебтен-мектебтен
 мектебтен-мектебтен мектебтен мектебтен
 мектебтен, мектебтен мектебтен дини
 мектебтен мектебтен. Ташахана
 дини мектебтен мектебтен
 мектебтен мектебтен, мектебтен мектебтен
 мектебтен мектебтен мектебтен мектебтен
 мектебтен мектебтен.

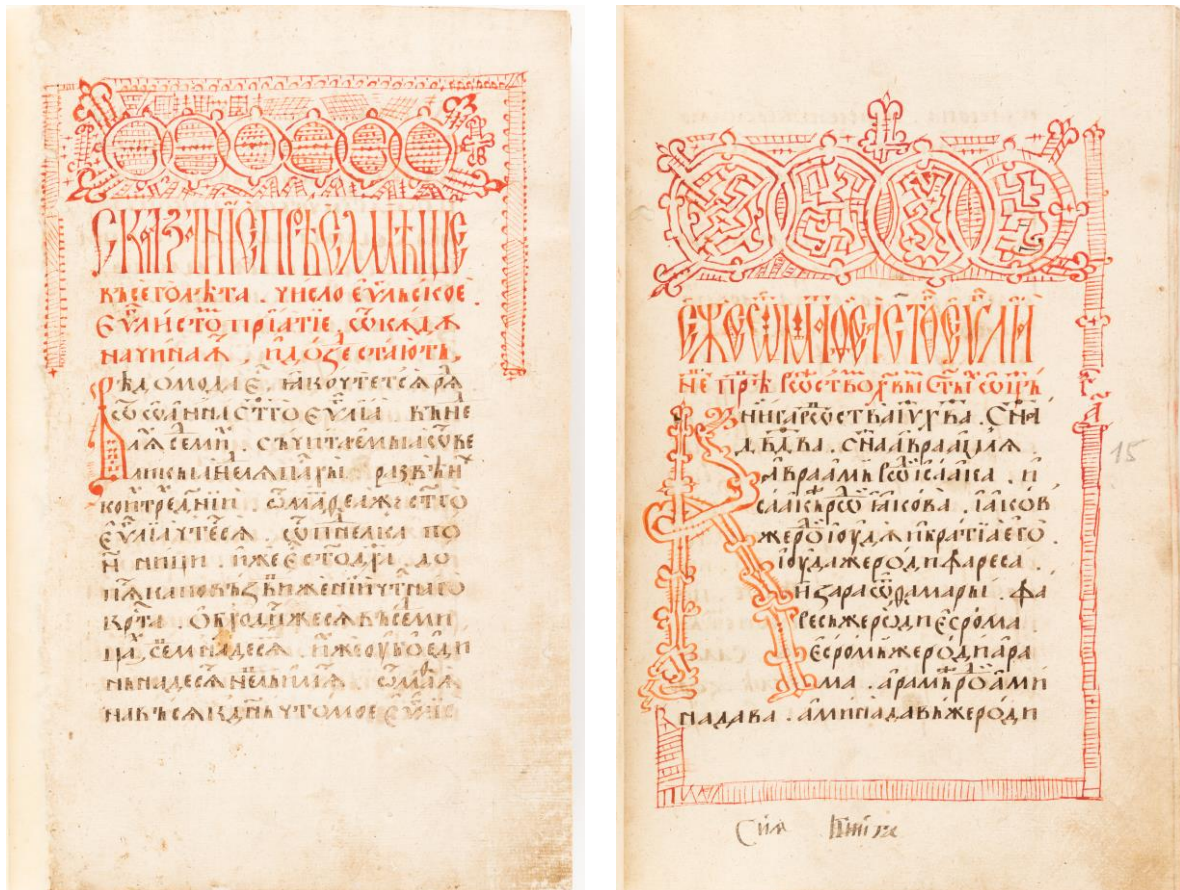
МАРГЕНА: ПЗ —
 сито книга / рекомю / апостола /
 кхпилс / рабз бхсй /
 Наймх Миско / И своево мектеб
 наймх / Лонево Досела /
 Стебника / Адо Цркви заложс
 кие / А храмх Стой великой /
 Микице Тарасков / Даданю /
 Злопых Леватх / Ожесихх /
 Шелы / Ожесх и братия /
 Который будете нанихх /
 Читати Твехх / Дани ту ба
 просити Абыи / Рачи тлб бт
 прехи / Ожесихх. Апосе Света /
 Абыи тлб бт / Рачи прати / До /
 Црвие и Бисато Абыи / Бцет
 вх ином со почивали /
 котор... не бхдет / Сте и слава /
 на веки вком / Амин / Ахоты
 чал сей Аптлб / со сей Цркви
 бодати тедь / бын на тайтом

4.

A baktakéki Apostol leírása
 a Herman Ottó Múzeum
 leltárkönyvében
 (Gyulai Éva felv.)

5. Fametszet a baktakéki Apostol kötéstáblájának belső oldalán (Mészáros Viktória felv.)

8–9. A baktakéki Evangélium (1585) címdala és egyik lapja (Mészáros Viktória felv.)

A könyv margináliái arról tudósítanak, hogy a Szent Evangélium egykor Zsuhrovics Gergely abaújszolnoki pap tulajdona volt. A Baktakékhez igen közeli, szintén a Cserehátan fekvő Abaújszolnokon 1874-ben még állt a görögkatolikus ruszinok 18. században épült fatemploma, amelynek liturgiáin egykor a baktakéki Evangéliumot használták.²

10.

KÁRPÁTI László:
Az abaújszolnoki
Keresztelő Szent János-templom
rekonstrukciós tömegvázlata.
Papír, tus (1998)

KÁRPÁTI László: Az egykori abaújszolnoki görög katolikus fatemplom Myskovszky Viktor rajzain és az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján (1876,1877)
A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 37.
(1999) 680. alapján

² Az abaújszolnoki fatemplomról bővebben: KÁRPÁTI László: Az egykori abaújszolnoki görög katolikus fatemplom Myskovszky Viktor rajzain és az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján (1876,1877) = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 37. (1999) 677–695.

10-11.

CINEFEST 2019
„JOBB, MINT A FILM!”
A HERMAN OTTÓ MÚZEUM TÖRTÉNETI TÁRÁNAK IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSA
MISKOLC, MŰVÉSZETEK HÁZA, 2019. SZEPTEMBER 13–23.
SAKMAI KONCEPCIÓ

SPÓNER PÉTER

CINEFEST 2019
Curator's conception (Exhibition draft):
'Better than the movie!'
Temporary exhibition of the HOM's Historical Collection.
Miskolc, Arts' House, September 13–23, 2019

BEVEZETŐ

Egy-egy szakmai program megtervezése és gyakorlati végrehajtása előtt – legyen szó kiállításról, pályázatról vagy bármilyen más típusú, a múzeum több osztályának munkatársai együttműködésével megvalósuló szakmai feladatról – indokolt és célszerű egy összefoglaló elkészítése, még akkor is, ha ez nem bevett gyakorlat, nem része a múzeumi rutinnak. Ezt hagyományosan koncepciónak hívjuk, de jelen esetben ettől többről, pontosabban inkább másról van szó. Elsősorban azért, mert egy olyan szakmai feladat megtervezéséről és megvalósulásáról lesz szó, mely eddig még példanélküli a múzeum történetében, de minden bizonnyal a jövőben egyre gyakrabban kerül majd sor ilyen és ehhez hasonló típusú feladatok végrehajtásra.

A sikeres kivitelezés megkívánja, hogy röviden áttekintsük a *TÖRTÉNETI TÁR*, illetve tágabban az intézmény szakmai működésének jelenlegi feltételrendszerét. Az elmúlt években mind a múzeum *belső szakmai* működése, mind annak *feltételrendszere* jelentősen átalakult és megváltozott. Az egyes tárakban a tényleges, napi és hosszabb távú szakmai feladatokat ellátó, felkészült szakalkalmazotti létszám lecsökkent. A komplex szakmai munka végrehajtásában közreműködő kollégák – kiállításrendező, grafikus, fotós, informatikus, de sok esetben még a résztvevő szakalkalmazottak is – több önálló tár, osztály vagy szervezeti egység személyi állományához tartoznak, értelemszerűen saját vezetővel. Emellett a szakmai feladatok végrehajtásával járó adminisztrációs terhek – pályázati és gyűjteményi dokumentáció, illetve gazdasági elszámolás – nagysága ugrásszerűen megnőtt, még úgy is, hogy utóbbiak

elvégzésében az intézmény gazdasági osztálya maximálisan segítőkész partner. Önmagában már a felsorolt változások is jelentősen átalakították egy-egy szakmai feladat megvalósításának kereteit. Ezen túl azonban a PAPSZERI KIÁLLÍTÁSI ÉPÜLET áprilisi bezárása gyökeresen új helyzetet eredményezett. A döntés következtében tulajdonképpen a TÖRTÉNETI TÁR kiállítás-rendezési lehetőségei gyakorlatilag a múzeumi intézményrendszeren belül megszűntek. A bezárás lehetősége már évek óta várható volt, így természetesen nem okozott különösebb meglepetést, bizonyos értelemben készültünk is rá. Az elmúlt időszakban igyekeztünk külső helyszíneken megjelenni, melyekkel azonban a város jelenleg csak nagyon korlátozottan rendelkezik. Különösen olyanokkal nem, melyek kiállításrendezésre is alkalmasak. Valós probléma ugyanakkor, hogy ezek a helyszínek a köztudatban nem kiállítási térként élnek, általában a mindennapokban teljesen eltérő funkciót töltenek be, így nagyon nehéz a közönség érdeklődésének a felkeltése. (Ez jelenleg még a legtöbb múzeumi kiállítóhely esetében is jelentős, gyakran megoldhatatlan kihívást jelent!) A leggyakrabban a VÁROSHÁZA auláját vettük igénybe. Tény azonban, hogy az itt rendezett tárlatok is csak akkor működtek hatásosan, illetve kaptak megfelelő publicitást, ha az e térben megvalósult kiállítások a nagyközönség előtt valamilyen rendezvény-, illetve programsorozat részeként jelentek meg.

A felvázolt megváltozott helyzet talán legnagyobb problémája, hogy a TÖRTÉNETI TÁR számára jelenleg a komplex szakmai programok megvalósítása egyrészt nagyban függ a külső partnereinktől – sokkal nehezebben, több szervezést igényelve tervezhetőek, a részünkről nagyfokú rugalmasságot, alkalmazkodóképességet igényel –, másrészt nyilvánvalóan kompromisszumkésznek kell lennünk, hiszen adott esetben az általunk tervezett szakmai programok megvalósítása számunkra lényegesen fontosabbak, mint partnereink számára.

A helyzetelemzésben eddig megfogalmazottak inkább az előttünk álló kihívásokról, a közelmúltban felmerülő nehézségekről szólnak, ugyanakkor kétségtelen tény, hogy számos előnyös oldala is van. Utóbbiak közül feltétlen első helyen kell kiemelni a TÖRTÉNETI TÁR, tágabban az intézmény körüli társadalmi hálónak a szükségességét, annak bővítését, a társadalmi kapcsolatok erősítését. Sokszor leírt tény, hogy az országos múzeumi hálózat 2010-ben bekövetkezett átszervezésével a HERMAN OTTÓ MÚZEUM egy teljesen új helyzetbe került. A megyei intézményi struktúra felbomlását követően a múzeum ismét városi tulajdonba került. A megyei irányításban eltöltött hat évtized azonban jelentősen átalakította, megváltoztatta a múzeum helyzetét MISKOLC kulturális térképén/piacán. Ezt talán úgy lehetne röviden jellemezni: intézményünk miskolci jelenléte elhalványult, megkopott, mind a köztudatból, mind a közbeszédből egyaránt kikerült. E folyamat súlyos következményeivel az elmúlt években számos alkalommal szembesülhettünk. A *társadalmi hálóval*, mint fogalommal, illetve annak fontosságával napjainkban az írott és verbális kommunikációban egyaránt gyakran találkozhatunk, ugyanakkor valós tartalom ritkán párosul hozzá. Leginkább, mint valamilyen – ámbár nehezen körülírható, meghatározható – célként jelenik meg és az is általában meglehetősen felszínes és közhelyes formában. Az azonban megkérdőjelezhetetlen tény, hogy szükségessége vitathatatlan. Abban az esetben azonban, ha tényleges tartalommal szeretnénk megtölteni sok időt és még több munkát – annak is a tudatos és átgondolt formáját – igényli.

Az elmúlt években a TÖRTÉNETI TÁRBAN a lehetőségekhez rugalmasan alkalmazkodva arra törekedtünk/törekszünk, hogy az említett fogalmat sikerüljön valós tartalommal megtöltenünk. Ezt igyekszünk mind a szakmai szervezetek, intézmények – MISKOLCI EGYETEM, MNL B.-A.-Z. MEGYEI LEVÉLTÁRA, MISKOLCI TÖRVÉNYSZÉK –, mind a civilek (lásd: a „MISKOLCI HÉT”, a „LENGYEL HÉT”, a „MÁRCIUSI EMLÉKNAPOK”, a „MISKOLC ANNO” és a több alkalommal megrendezett „10-ES HONVÉD HETEK” szakmai beszámoló), illetve a hétköznapi miskolci polgárok irányában megtenni. Jelen koncepció is bizonyos értelemben e törekvés eredményeként íródik, helyesebben talán *íródhat*. Érdemes és tanulságos végig tekinteni azon a folyamaton – illetve e folyamat egyes állomásain –, hogy hogyan is néz ki ez a gyakorlatban, hogyan válhat valóra egy általunk elképzelt szakmai program. E visszapillantás meggyőződésünk szerint nem hiábavaló és még kevésbé öncélú! Tekintettel arra, hogy folyamatában csak kevésbé észrevehető, hogy – bár kétségtelen tény, hogy véletlenszerű események is közrejátszottak, segítségünkre voltak – alapvetően egy tudatos építkezésről van szó!

**JOBB,
MINT
A FILM**

MOZIPLAKÁTOK

**BETTER THAN
THE MOVIES**

MOVIE POSTERS

a 120 éves Herman Ottó Múzeum
gyűjteményéből

from the collection
of the 120-year-old
Herman Ottó Museum

pop-up kiállítás

pop-up exhibition

2019. szeptember 13–22.

MŰVÉSZETEK HÁZA
Miskolc, Rákóczi u. 5.
A belépés díjtalan | Free entry
f Jobb, mint a film

 MISKOLC
A Herman Ottó Múzeum
a Miskolc Csoport tagja

 **HERMAN OTTÓ
MÚZEUM**

 CINEFEST
16
**MISKOLCI
NEMZETKÖZI
FILMFESTIVÁL**

1. A kiállítás plakátja. Grafikus: DOMBOVÁRI Ágnes

LÉPÉSRŐL LÉPÉSRE – A CINEFEST KIÁLLÍTÁS MEGVALÓSULÁSA:

1. A TÁRBAN felkészült szakemberként dolgozik (Kapusi Krisztián), aki egyrészt megfelelő tudással rendelkezik az Avas történetével, múltjával kapcsolatban, másrészt évtizedek óta részt vesz avasi civil szervezetek – AVASI BORÚT EGYESÜLET, AVASI PINCZÉK ASZTALTÁRSASÁGA – munkájában. Utóbbi különösen fontos, hiszen személyét nemcsak tudása, hanem közéleti tevékenysége teszi hitelessé, egyúttal általa megfelelő kapcsolatrendszerrel rendelkezik!
2. Érkezik egy civil megkeresés. Egy magánszemély jelentkezik, hogy pincéje felújításához, illetve annak történelmi háttéréhez szüksége lenne információkra.
3. A pincéről kiderül, hogy az nemcsak az Avas legrepresentatívabb pincéje, de az egyben az ún. polgármesteri pince is. Az egykori tulajdonosa a két világháború között dr. Halmay Béla polgármester volt. (Kapusi Krisztián kutatása)
4. A TÁR a városnap kapcsán megrendezett programsorozatában – „MISKOLCI HÉT” – éppen a várostörténetnek e korszakát mutatta be, melyben kiemelt helyen szerepelt az említett polgármester tevékenységének ismertetése.
5. A két szál – múzeum és civil kezdeményezés – itt összeért és az informális kapcsolat valóságos szakmai kapcsolattá alakult. (lásd. májusi programfüzet és meghívó: Emléktábla-avatás a polgármesteri pince falán)
6. A szakmai kapcsolat során kiderült, hogy a pincetulajdonos civil foglalkozása a nagyhírű Miskolci CINEFEST Nemzetközi Filmfesztivál szervezése.
7. A TÖRTÉNETI TÁR gazdag plakátgyűjteménnyel rendelkezik, melynek filmes plakátjait már hosszú évek óta szeretnénk volna bemutatni a fesztiválon, de ennek nem találtuk a formai kereteit. **FONTOS:** a plakátgyűjtemény ugyan muzeológiai szempontból még nem feldolgozott, de rendezett állapotban van. Ezt a nagy munkát évekkel ezelőtt Marozsán Zsolt egykori kollégánk végezte el! KÖSZÖNET ÉRTE!
8. A tavaszi szakmai együttműködésünk – mely mind tartalmában, mind grafikus megjelenésében, kiadványaiban elérte egy 120 éves múzeumtól elvárható szintet – azt eredményezte, hogy idén nyáron a CINEFEST szervezői számára intézményünk komoly, megbízható, megfelelő tudással rendelkező és hiteles partnerként tudott megjelenni!
9. JELEN: rövid, de hatékony egyeztetéseket követően szeptember 13-22. között zajló filmfesztiválon a TÖRTÉNETI TÁR plakátkiállítást rendezhet az eseménynek otthont adó MŰVÉSZETEK HÁZA reprezentatív tereiben (aula, galéria).

(Amiről nem szabad megfeledkeznünk – bár most nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de múzeumunk hosszú távú működése vonatkozásában rendkívül fontos -, hogy e szakmai együttműködésnek lett további következménye, hogy Halmay Béla örökösei intézményünknek adományozta a polgármester hagyatékát. Ennek gyarapodásba vétele, illetve beleltározása már meg is történt! A múzeumunk sikeres jövője kizárólag gyűjteményeink megőrzésére, fejlesztésére alapozható!)

A közelmúltban a TÖRTÉNETI TÁR szervezésében megvalósult szakmai programok kapcsán egy dologról feltétlen és hangsúlyosan is szólnunk kell. Nevezetesen, hogy a legtöbb esetben rövid határidővel valósultak meg, egy adott lehetőségre – a „10-ES HONVÉD HÉT” centenáriuma, a szabadságharcos lengyel kiállítás bemutatásának lehetősége, idén a „MÁRCIUS EMLÉKNAPOK”, illetve a „MISKOLCI HÉT” – gyorsan kellett reagálni, nem kis rugalmasságot, esetenként jelentős többletmunkát követelve a kollégáktól. Fontos aláhúzni és kiemelni, hogy ez nemcsak a szakalkalmazottakra igaz, hanem mindenekelőtt az intézmény gazdasági osztályára vonatkozóan is. Kezdve onnan, hogy a gazdasági osztályunk vezetőjének gyors mérlegelése és döntése elengedhetetlenül szükséges e programok megvalósításához. Ismerve az intézmény jelenlegi gazdálkodását, annak szűkre szabott mozgásterét, adott esetben rendkívüli erőfeszítéseket is igényelhet a megvalósítás, a szükséges források előteremtése. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy éppen a szoros határidők miatt, a pontos és precíz elszámolás a gazdasági osztályon dolgozó kollégáktól is feszített munkavégzést igényel.

A fentebb felsorolt, az elmúlt hónapokban, években megvalósított szakmai, közművelődési programjaink számos tapasztalattal gazdagítottak. Ezek közül minden bizonnyal a legfontosabb, hogy a bevezetőben is említett megváltozott belső szakmai keretek és feltételrendszer mellett, hogyan lehet rövid határidővel, sikeresen, a lehetőségekhez maximálisan alkalmazkodva végrehajtani egy szakmai feladatot. Kiderült, hogy kik azok a kollégák, akik egy ilyen feladat során – természetesen kellő és átgondolt szervezés mellett – képesek megfelelő teljesítményt nyújtani. Kik azok, akik nemcsak elvárható tudással, de kellő motivációval is rendelkeznek, hajlandóak plusz terheket is vállalni, esetenként a szabadidejüket is feláldozni. Ugyanakkor legalább ilyen fontos, hogy az említett feladatok során a legfontosabb szereplők között létrejött egy olyan bizalmi tőke– gazdasági osztály, szakalkalmazottak, kiállításrendezők vonatkozásában –, mely elengedhetetlenül szükséges a hatékony együttműködéshez. Ez utóbbi látszólag természetes elvárás is lehetne, de a jelenlegi szervezeti rendszer keretei között egyáltalán nem magától értetődő.

E gondolatsor zárásaként érdemes megemlíteni egy sajátos szempontot: nevezetesen e kiállítás megvalósulásának időpontját. A nyár intézményünkben a holt szezon. Ennek részben a szokásos évi szabadságolás az oka, mely indokolható és elfogadható, részben azonban egyéb okokra vezethető vissza. (Ennek kifejtése jelen írásnak nem feladata, de hosszabb távon érdemes lenne azon a helyzeten elgondolkozni, hogy a turista szezont miért tekintjük holt szezonnak.) A szeptemberre tervezett plakát-kiállításunk megrendezésére – az ötlettől, illetve a lehetőségtől egészen a megvalósításig – mindössze alig két hónap állt/áll rendelkezésünkre. Ez egy ilyen komplex feladat esetében – mely magában foglalja a szükséges tárgyalásokat, egyeztetéseket a külső partnerekkel, a gyűjteményi munkát, a kutatást, a digitalizálást, a kiállításrendezést és nem utolsósorban a grafikai tervezést, mindezt összhangban tartva a gazdasági lehetőségekkel – rendkívül rövid határidő. Ez esetben csak ismételni tudjuk önmagunkat: a hatékony munkavégzéshez nagyfokú felkészültség, rugalmasság, tolerancia, egymás időbeosztásának figyelembevétele és mindenekelőtt bizalom szükséges. Mindemellett a múzeumi gyakorlattól némiképp eltérő munkaszervezés is elengedhetetlen, kihagyva a nem túl hatékony középvezetői szintet. Ez elsősorban a szakalkalmazottak és az anyagi feltételrendszer biztosításáért felelős gazdasági igazgató közvetlen együttműködésében jelenik meg, de bizonyos értelemben igaz a feladat végrehajtásában résztvevő, de nem a TÖRTÉNETI TÁR állományába tartozó kollégák esetében is.

A KIÁLLÍTÁS MEGVALÓSÍTÓI:

– FELELŐS:	Dr. Spóner Péter
– GAZDASÁGI FELELŐS:	Mogyorósiné Kiss Ibolya
– KIÁLLÍTÁSRENDEZÉS:	Dombovári Ágnes,
– (SZAKMAI FELADATOK)	Kapusi Krisztián
– GRAFIKAI TERVEZÉS:	Dombovári Ágnes
– GYŰJTEMÉNYI MUNKA:	Hazag Ádám
	Jakab Mátyás
– DIGITALIZÁLÁS:	Mészáros Viktória
– KIÁLLÍTÁSRENDEZŐ:	Veres Péter

A kiállítás megvalósításában résztvevő kollégák kiválasztásában a már említett szempontokon túl – tudás, felkészültség, motiváció – két további szempont játszott szerepet:

1. Minden egyes feladatnak saját felelőse legyen, nyilvánvalóan olyan, aki megfelelő és világos feltételrendszerben képes *önálló munkavégzésre*.
2. Lehetőséget biztosítsunk fiatal kollégáink számára, hogy elősegítsük szakmai fejlődésüket. Nyilvánvalóan intézményünk megtartó ereje jelenleg nem az általunk kínált versenyképes fizetésekben rejlik. A fiatalok számára napjainkban talán az lehet a legvonzóbb, ha olyan szakmai feladatoknak lehetnek az aktív részesei, melyek adott esetben segíthetik szakmai fejlődésüket. A hangsúly ez esetben az *aktív* szón van! Lehetőség szerint az egész rendezési folyamat minden lépésében tevékenyen működjenek közre, ne csak végrehajtókként – egy-egy kiadott feladat megvalósítói –, hanem teljes értékű kollégákként vegyenek részt a munkában. Adott esetben lehetőség szerint munkakörükön túli feladatokban is kipróbálhassák magukat!

Jakab Mátyás kapcsán feltétlen meg kell jegyeznünk néhány gondolatot. Jelen sorok írója számára *Mátyás* státusza nem pontosan világos: mely osztályhoz tartozik, pontosan milyen feladatokkal. Jelenlegi felettesével, *Pirint Andreával* egyeztetve, az ő beleegyezésével vesz részt a programban. Személyes tapasztalat alapján *Mátyás* hozzáállása, mentalitása megfelelő, végzettsége alapján a jövőben hasznos tagja lehetne a *TÖRTÉNETI TÁRNAK*. Számos akkut problémánkra megfelelő megoldást jelenthetne!

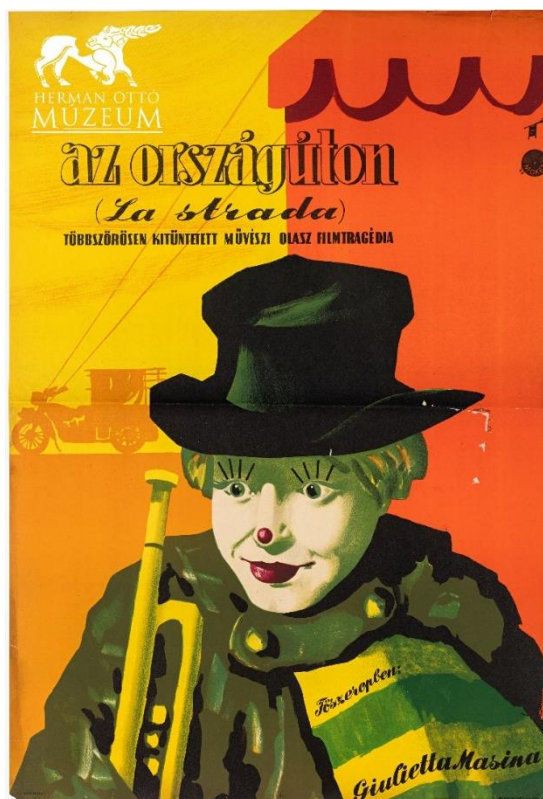
JOBB, MINT A FILM

MOZIPLAKÁTOK A 120 ÉVES HERMAN OTTÓ MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL

Természetesen összefoglaló, áttekintő írásunkból nem maradhat ki magának a kiállításnak az ismertetése. A *TÖRTÉNETI TÁR* dokumentációs gyűjteménye mintegy 300 darab moziplakátot és 600 darab moziműsört tartalmaz. (Tekintettel arra, hogy a plakátok jelenleg több gyűjteményi egység részét képezik, illetve jelentős részben még leltározatlanok, pontos adatokkal csak a teljes körű muzeológiai feldolgozás után fogunk rendelkezni.)

A szeptemberben megnyíló kiállításunkba kizárólag a moziplakátok közül válogattunk. Ennek egyszerű és kézenfekvő indoka: megítélésünk szerint ez a gyűjteményi egység számíthat a legnagyobb figyelemre és érdeklődésre. A bemutatásra kerülő darabok kiválogatása azonban már önmagában is jelentős feladatot jelentett, hiszen több válogatási szempont is számba jöhetett. A szakmai szempontokon túlmenően azonban figyelembe kellett vennünk a partner, a CINEFEST szervezőinek az elvárásait is. A végső döntés szerint az idei kiállításba a plakátok grafikai értékük alapján kerültek kiválogatásra. A döntést *Dombóvári Ágnes* grafikus kolléganőnk készítette elő – akinek az egyik szakterülete a plakáttervezés – és a *TÁR* szakalkalmazottainak bevonásával állt össze a kiállításba kerülő plakátanyag végleges listája. A munka során sikerült olyan kompromisszumra jutni, mely mind a mi szakmai, mind a fesztivál szervezőinek egyéb elvárásaival egybeesett!

2. F. Fellini filmjének (1954) moziplakátja.
HOM HTD Plakátgyűjtemény 2019.10.1.

A "Jobb, mint a film" c. kiállításunk a MŰVÉSZETEK HÁZA két reprezentatív terében, egyrészt a földszinti aulában – mely általában a sajtótájékoztatóknak, illetve a sajtónyilvános eseményeknek is teret ad – és az emeleti galérián kerül bemutatásra. A rendezés során a hagyományos, a látogató számára könnyen és logikusan követhető kronologikus szempont volt az irányadó. Ennek megfelelően a földszinten az 1930-40-es évek, míg az emeleti galérián az 1950-70-es évek moziplakátjai kerülnek majd kiállításra.

3. Hamza D. Ákos filmjének (1943) moziplakátja. HOM HTD 67.65. 32.

Egy ilyen jellegű írásnak általában nem része, mégis es-sék néhány szó magáról a plakátról, mint kortörténeti dokumentumról, illetve annak muzeológiai és egyéb, elsősorban művészeti, iparművészeti és kiállításrendezési értékeiről. Kovács Dániel szakértő a következőképpen jellemzi e dokumentumtípust:

„Van egy mostohasorsú műfaj, amely rendre kimarad a reprezentatív művészeti összefoglalókból és sajtótermékekből, dacára annak, hogy Magyarországon több mint százéves, fényes történelemmel és számos nemzetközi hírű alkotóval büszkélkedhet. Ez a plakát, és a plakátgrafika. Reneszánszáról ugyan még nem beszélhetünk, de tény: az elmúlt években az igen szűkös kínálat ellenére megnőtt a gyűjtői – illetve a mi, muzeológusi megítélésünk szerint a nagyközönségé is – érdeklődés a plakátok iránt, és a műfaj, igényes, érdekes példányai lassan a hétköznapi lakáskultúra részévé válnak.”

Muzeológiai szempontból azonban ettől lényegesen többről van szó: *a plakát forrásértéke felbecsülhetetlen!* A plakátok egy-egy korszak fontos gazdaság-, művelődés-, politika-, kultur- és társadalomtörténeti forrásai. A muzeológus egyaránt használhatja kiállítások illusztrációjaként, illetve azok grafikai értéke miatt önálló tárlatok megrendezése esetén is. Számunkra a plakátok azért is különösen nagy jelentőséggel bírnak, mert jelen helyzetünkben talán a legkönnyebben mobilizálható dokumentumtípus, melyeket külső helyszíneken is be tudunk mutatni. Ugyanakkor jellegéből fakadóan a plakát valószínűsíthetően mindig nagy közönségérdeklődésre tarthat számot. Arról sem szabad azonban megfeledkeznünk, hogy a jövőben az elkészült kiállításainkat könnyen, költséghatékonyan mobilizálhatjuk, vándoroltathatjuk.

TERVEZETT KÖLTSÉGVETÉS:

Feladat	Költség
A plakátok keretezése	• 400/500.000 Ft
Kiadványok (meghívó, leporello):	• 70.000 Ft
Megnyitó:	• 50.000 Ft

A kiállítás megvalósításának tervezett összege mindenképpen megköveteli a tételes indoklást. Két dolgot azonban előljáróban is hangsúlyozni szeretnénk: megítélésünk szerint intézményünk számára nagy lehetőséget jelent – mind szakmai, mind médiamegjelenés, nem utolsósorban presztízs tekintetében –, hogy megjelenhetünk egy ilyen rangos esemény helyszínén, programjának szerves részeként. Ugyanakkor a tárgyalások alapján bizonyosra vehető, hogy megfelelő színvonalú kiállítás esetén a két fél között hosszú távú együttműködés jöhet létre. Meg kell jegyeznünk, hogy az elmúlt években már több alkalommal is sikerült csatlakoznunk a fesztivál programjához – elsősorban a *SZÍNÉSZ MÚZEUM* és *Mikita Gábor* kollégánk által, akinek elismerés illeti törekvését és munkáját – de első alkalommal lenne arra lehetőségünk, hogy az eseménynek otthont adó *MŰVÉSZETEK HÁZÁBAN* mutatkozhassunk be.

1. A költségvetés legnagyobb tétele a *keretezés* (maguk a keretek, az üvegezés és a hátlap). Ahhoz, hogy az egyedi plakátok megfelelően jelenjenek meg a térben, elengedhetetlenül szükséges a kiváló minőségű keretezés. Ezen a tételen azért sem lenne indokolt spórolni, mert terveink szerint hosszú távú együttműködésről lesz szó, így a most megvásárolandó kereteket az elkövetkező években rendszeresen felhasználhatjuk.
2. A kiadványok esetében nagyon fontos, hogy ne csak a grafikai tervezés, hanem a nyomdai előállítás is megfeleljen egy nemzetközi filmfesztivál kapcsán elvárható minőségnek. Fontos aláhúzni, hogy kiadványaink magát a 120 éves HERMAN OTTÓ MÚZEUMOT reprezentálják!
3. A megnyitó költségében a legnagyobb részt a szakmai megnyitó személye jelenti. Jelenleg még nem biztos, hogy ez megvalósul.

A KIÁLLÍTÁS HASZNA, HASZNOSULÁSA:

Annak ellenére, hogy egy ilyen írásnak (lásd: koncepció) sok szempontból talán a legfontosabb eleme a szakmai program, jelen esetben a kiállítás hasznosságának, illetve a hasznosulásának a bemutatása, mégis az összefoglalás végére került. Nem véletlenül! Hiszen ennek megítélése egy ilyen munkának talán a legszubjektívebb része. Azt, hogy ki, mit tekint haszonnak és hasznosulásnak, nagyban függ a szerző/bíráló személyétől, látásmódjától, munkahelyi státuszáról, érdekeitől és prioritásaitól. A magunk részéről mindenekelőtt a TÖRTÉNETI TÁR szempontjait helyeztük előtérbe, illetve magának a 120 éves HERMAN OTTÓ MÚZEUMNAK a jövőbeli lehetőségeit. Ebből a nézőpontból készült el az alábbi felsorolás, melynek alapja a logikai számbavétel és nem a fontossági sorrend.

MUZEOLÓGIAI SZEMPONTOK:

- Ez esetben nem kiállításról, hanem komplex szakmai programról van szó, melyben egyensúlyban van a hagyományos muzeológusi munka a közművelődési – jelen esetben kiállítási – tevékenységgel. A rendelkezésre álló időben ugyanis megtörténik a kiállításba kerülő plakátok muzeológiai feldolgozása (digitalizálása, beletárolása, alapszintű kutatása). Itt kell megjegyezni, hogy a kiállításba kerülő plakátok digitalizálását *Mészáros Viktória* kolléganőnk már el is végezte!
- Tágabban: nem is egyszerűen egy kiállításba kerülő dokumentum-együttes feldolgozása történik meg, hanem megkezdődött/megkezdődik a TÖRTÉNETI TÁR TÖRTÉNETI DOKUMENTÁCIÓS GYŰJTEMÉNYE (HOM HTD) egyik értékes anyaga, a plakátgyűjtemény tudományos, muzeológiai feldolgozása. Ez egy hosszú távú munka, mely több szakalkalmazott számára biztosíthat a jövőben jól tervezhető feladatot, egyúttal a dokumentumok jellege lehetőséget kínál számunkra arra, hogy folyamatosan kiállítások formájában is bemutathassuk a nagyközönség számára.
- Önmagában is nagy értéknek tartjuk, hogy egy ilyen volumenű feladatot, ilyen rövid határidővel képesek lehetünk megoldani. Ez elsősorban amint említettük, az elmúlt hónapok munkájának köszönhető, ekkor teremtettük meg, raktuk le az alapját.

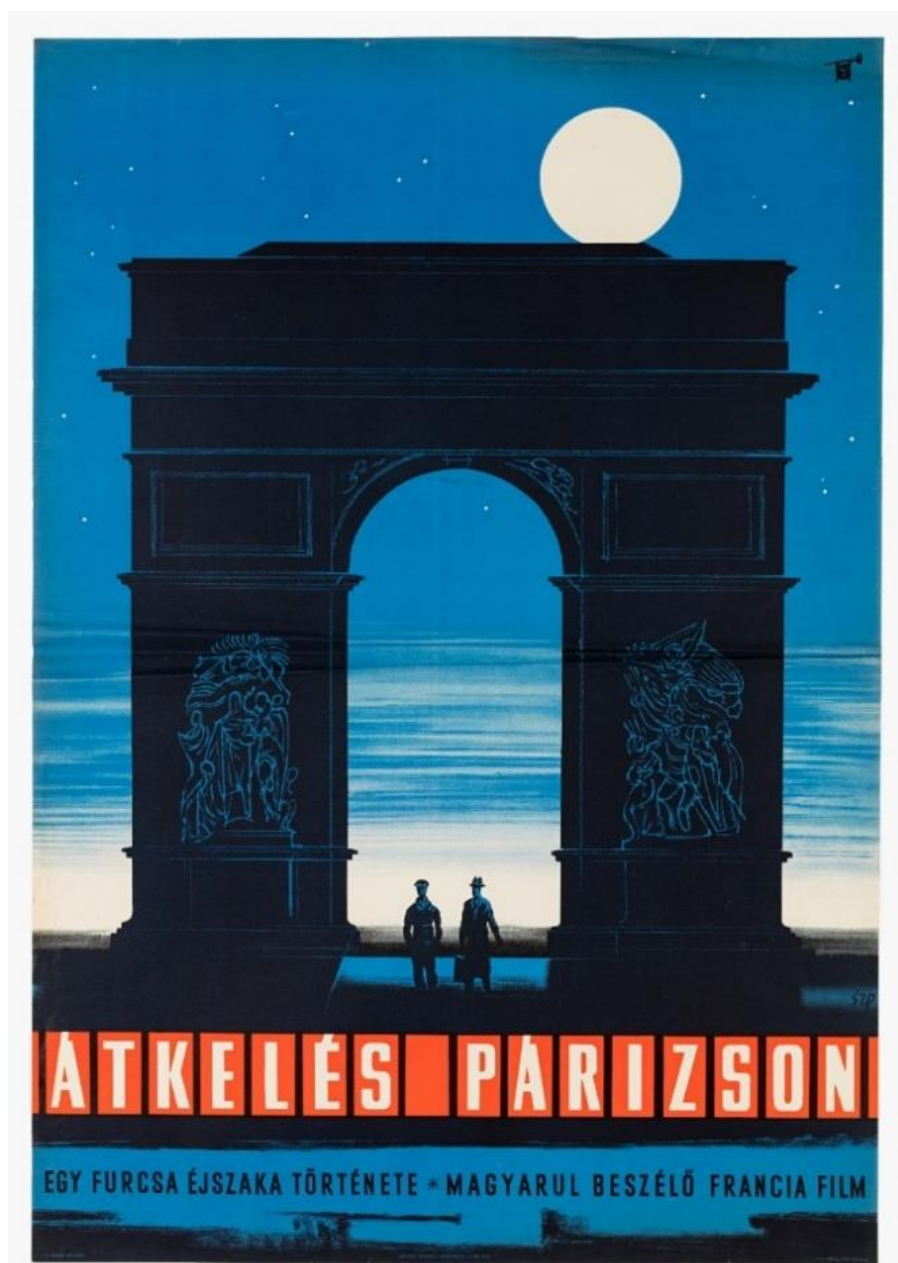
- Nagyon fontosnak ítéljük meg a folyamatosságot! Azt, hogy a TÖRTÉNETI TÁRBAN folyó szakmai munka valamilyen formában mindig jelen legyen városunkban! A folyamatosság a tekintetben is értékes, hogy az említett kollégák – egyéb munkahelyi feladataik mellett – valamilyen nagyobb munkán közösen dolgozzanak, amely jelentősen erősíti a közösséget, a jövőbeni közös munkák sikerét.
- E feladatot, ha perspektivikusan gondolkodunk, tulajdonképpen tekinthetjük úgy is, mint *befektetést a jövőbe!*
 1. A remélt sikeres kiállításrendezés megalapozhatja egy hosszú távú gyümölcsöző együttműködést a CINEFEST szervezőivel, lehetőséget teremtve, hogy folyamatosan kiállításokkal legyünk jelen a filmfesztiválon.
 2. Az előző ponthoz kapcsolódóan meg kell jegyeznünk, hogy egy olyan kiállítást készítünk, melyet a jövőben vándoroltatni tudunk, hiszen tartalmában nem közvetlenül kötődik Miskolchoz. A mozi, illetve a filmplakát minden bizonnyal máshol is nagy érdeklődésre számíthat. Lehetséges partnereink könnyen ötvözhetik a saját településük mozitörténetével. Ezentúl, éppen a plakátok grafikai értéke miatt, a kiállítás művészeti galériákban is bemutatható, akár határon túl is! (lásd. a MAGYAR KERESKEDELMI ÉS VENDÉGLÁTÓIPARI MÚZEUM sikeres vándorkiállítás-stratégiáját!)
 3. A kiállítás megrendezése egyúttal jövőbeni sikeres pályázatoknak is alapját képezheti, hiszen *referenciául* szolgálhat. Ez esetben több fajta pályázati lehetőség is szóba jöhet: a digitalizálástól egészen a kiállításrendezésig, illetve közművelődésig. Ennek kapcsán példaként lebeghet a szemünk előtt ez elmúlt évek első világháborús centenáriumi megemlékezéseink. Annak első programsorozata még kizárólag saját finanszírozásban valósult meg. A tavalyi és az idei rendezvényeinket, kiállításainkat – sőt még eszközbeszerzéseinket is – azonban már pályázati forrásokból valósíthatjuk meg, múzeumi erőforrások felhasználása nélkül.
- Eredményként tekinthetünk arra a tényre is, hogy intézményünk egy – bár papíron önkormányzati tulajdonú – piaci alapon működő vállalkozásnak is méltó és egyenrangú partnere tud lenni. Képes figyelembe venni annak elvárásait, mindezt úgy, hogy a múzeumunk érdekei is maximálisan megjelennek és a muzeológiai, szakmai szempontjaink sem sérülnek.

HASZON ÉS HASZNOSULÁS A 120 ÉVES HERMAN OTTÓ MÚZEUM VONATKOZÁSÁBAN:

- Nem kétséges, hogy ez esetben azt tekinthetjük a legnagyobb értéknek, hogy intézményünk egy komoly kiállítással vehet részt egy nagy közönség- és médiaérdeklődés mellett megrendezésre kerülő nemzetközi hírű eseményen. Ez megkérdőjelezhetetlenül jelentősen hozzájárul egy 120 éves múzeum presztízséhez! A *HERMAN OTTÓ MÚZEUM* nevet, átvitt értelemben „*brandet*”, mind a városon belül, mind országosan, de még nemzetközi viszonylatban is jelentősen erősíti.
- Az, hogy egy-egy oldalas kreatívval lehetünk jelen a filmfesztivál 30 ezer példányban megjelenő programfüzetében és katalógusában szintén felbecsülhetetlen értékű. Ellentétben az előző pontban leírtakkal, ennek forintban is pontosan kifejezhető értéke van! Szintén jelentős reklám és marketing értékkel bír, hogy már augusztus elejétől jelen lehetünk a filmfesztivál hivatalos Facebook oldalán. A hónap közepén saját gondozásban – a múzeumi gyakorlattal eltérő módon a kiállítás önálló fb oldallal rendelkezik, dacára annak, hogy „*csak*” időszaki tárlatról van szó – elinduló közösségi oldallal tulajdonképpen már egy hónappal a kiállítás megnyitása előtt megkezdődik a tárlat promotálása!

ÖSSZEGZÉS

Összefoglaló koncepciónkban, áttekintésünkben sok mindent számba vettünk a jelen helyzettől egészen a jövőbeli lehetőségeinkig, elvárásainkig. Számos pozitív elem mellett néhány kritikai észrevétel is papírra került. Negatívumként jelent meg a bizonytalan jelen, a szakmai feladatok esetlegessége, ugyanakkor értéként említettük a rugalmasságot, a lehetőségekhez való gyors alkalmazkodást. Azonban le kell szögeznünk, hogy egy 120 éves múzeum szakmai tevékenysége hosszú távon nem épülhet az esetlegességre, az aktuális körülményekhez való igazodásra. Éppen ezért minden esetben arra törekszünk, hogy a jelen szakmai programjai a jövőben is stabil alapját képezzék munkáknak. Ennek vannak már működő elemei – pl. az említett első világháborús kutatás –, vannak részeredményei – MISKOLC ANNO, MISKOLCI HÉT közművelődési rendezvénysorozatok – és reményeink szerint egy újabb ilyen fontos pillér lesz a plakátgyűjtemény feldolgozása, annak kiállításokon való bemutatása.

4. Az „Átkelés Párizson” (*La traversée de Paris*, 1956, rendezte: Claude Autant-Lara) c. film moziplakátja. HOM HTD Plakátgyűjtemény 2019.18.1.